TOPLUMSAL
Tarih

212
AĞUSTOS
2011

Murat Paker ile toplumsal yüzleşme üzerine

Diyarbakır Cezaevi Gerçeği ile Yüzleşme Adalet Komisyonu

Cansu Kılınçarslan

Erken Cumhuriyet döneminde devletin Dersim'le imtihanı

Nurşen Gürboğa, *devletin 1930'larda Dersim üzerine yoğunlaşan "temdin" ve "temsil" politikalarının nasıl "imhâ" politikalarına dönüştüğünü ele alıyor.* **sayfa 20**

1924'te İstanbul Barosu'nda gerçekleşen tasfiye üzerine yaşanan tartışmalar

Avukatlığın Türkleştirilmesi

Murat Koraltürk

Sosyologların ve psikiyatrist hekimlerin farklı yorumları

Erken Cumhuriyet genç kız-kadın intiharları

Zafer Toprak

Eskiçağ Anadolusu'nda

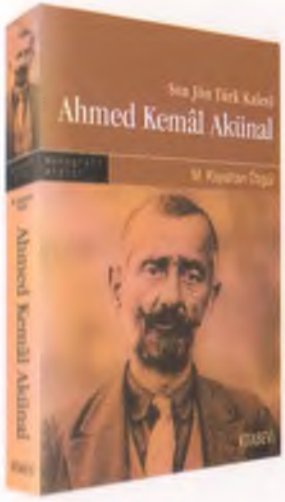
Aşık kemiği ve alfabe kehanetleri aracılığıyla fal

Mustafa H. Sayar

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

ISSN 1300-7025-9-1

"Bugünden Geleceğe"

AHMET KEMAL AKÜNAL

M.Kayahan Özgül

"Jön Türk" tabiri, tek tip bir siyasetçi modelini işaretlemeye yetmez. Jön Türk'ün silâhşörü vardır, kalemşörü vardır; kimi eylem adamıdır, kimi fikir adamı... Bazısı ser alır, bazısı serdengeçtidir; ezilip geçileni vardır, ezilenin üstüne basıp yükseleni... Ahmed Kemâl ise, hem Servet-i Fünûn'un şairidir hem Sultan Abdülhamîd'e sûikast tertipçisi; hem Âzerîlerin mektep hocasıdır hem Rusların idam mahkûmu... Jön Türklük için çalışır, iktidarı ve ikbâli başkaları kapar; Millî Mücadele için çalışır, âkıbeti Beykoz Belediyesi'nde memurluk olur.

Ahmed Kemâl'in hayatınıokurken siyaset ve edebiyat tarihimizin karanlıkta kalan pekçok noktalarının aydınlandığını görecek ve gördüklerinizden memnun kalmayacaksınız.

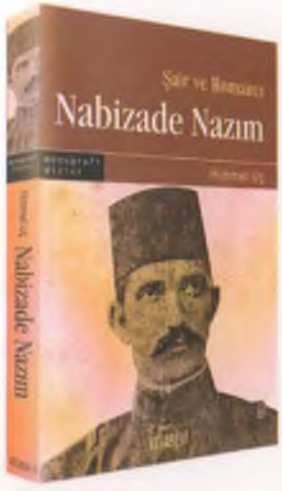

HALİDE NUSRET ZORLUTUNA

Betül Coşkun

Elinizdeki kitapla, Osmanlı'nın yıkılış, cumhuriyetin kuruluş sürecine, tek partili ve çok partili döneme, ihtilallere tanıklık etmiş hassas ve milliyetçi bir kadın yazarın dünyasına tanıklık edeceksiniz. Devrinde "ümmü'l -muharrirat" yani "kadın yazarların annesi" unvanına layık görülen Halide Nusret Zorlutuna, edebi ve tarihi tanıklığı itibariyle, muhafazakâr ve modern kimliği ile dikkate değer bir muharrir. 80 küsur yıl yaşamış olan yazarın hayatı ve eserlerini inceleyen bu monografi çalışması ilk defa yapılıyor. Süreli yayınlarda kalmış Halide Nusret'e ait çok sayıda yazıyı gün yüzüne çıkıyor. Yakınları ile yapılan röportaj ve hatıralarla yazarın biyografisinin bütün detayları ortaya konuyor.

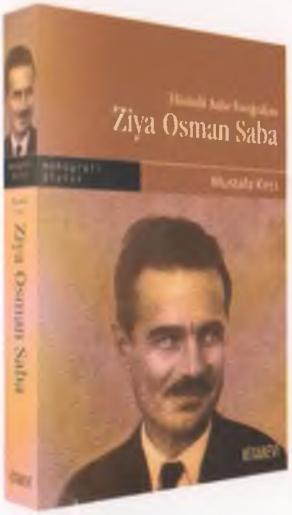
Batı'da kadın hareketlerinin artışı ve bunun edebiyata yansıması ile ortaya çıkan feminist edebiyat kuramının teklif ettiği en önemli ve dikkate değer hususlardan biri kadını tarih içinde görünür kılmaktır. Bu teoriye göre, kadın ataerkil tarihte yok sayılmış ya da yeterince incelenmemiştir. Bu teori ortaya atıldıktan sonra, kadın edebiyatı üzerine araştırmalar çoğalmış, tarihte, edebiyatta, sanatta kadının rolü ve katkısı ile ilgili pek çok çalışma meydana gelmiştir. 20. yüzyılın başlarında Halide Nusret'in "şaire hanım" olarak edebiyat çevrelerinde nasıl kabul gördüğünü, matbuat âleminde nasıl var olduğunu ortaya koyan çalışma, kadın edebiyatı açısından da ayrıca değer taşıyor.

NABİZADE NAZIM

Himmet Uç

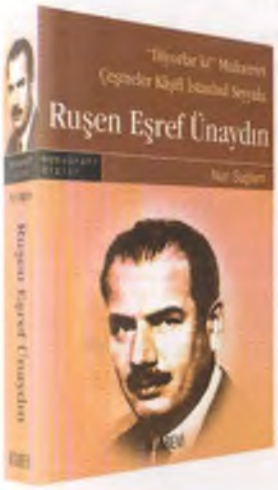
Edebiyatımızda daha çok Karabibik hikâyesi ve Zehra romanıyla tanınan Nabizade Nazım, Tanzimat ve Servet-i Fünûn toplulukları arasında yetişen ve eser veren nesle mensuptur. Yaşadığı dönemin bir hususiyeti olarak edebî anlayışı ve fikrî yapısıyla iki nesilden bariz farklarla ayrılmaktadır. Elinizdeki eser, edebiyat tarihimizde natüralizmin ilk örneklerini veren Nabizade Nazım'ın hayatı, eserleri ve düşünceleri üzerine yapılmış en kapsamlı çalışma özelliğini taşımaktadır.

ZİYA OSMAN SABA

Selçuk Çıkla

Cumhuriyet sonrasında gelişen kültür ve sanat ortamında eser vermiş pek çok sanatkâr söz konusudur. Bunların bazıları haklı olarak adları ve eserleriyle çok tanınan, bazıları ise siyasî sebeplerden ötürü adları etrafında büyük gürültüler koparılan kimselerdir. Ancak bazı sanatkârlar vardır ki fikir ve sanat dünyamızda takip ettikleri sağlam çizgilere rağmen kıyıda köşede kalmışlar, hatta unutulmuşlardır. Etrafında toplanmalar olmadığı, herhangi bir konuda istismara uygun düşmediği için edebiyatımızın unutulmaya yüz tutmuş ustalarından birisi de Ziya Osman Saba'dır.

RUŞEN EŞREF ÜNAYDIN

Nuri Sağlam

Edebiyatımızın ünlü sanatkâr ve fikir adamlarıyla yaptığı bir dizi mülâkatı, 1918'de Diyorlar ki adıyla kitaplaştıran ve bu münasebetle "Diyorlar ki Muharriri" olarak şöhret bulan Ruşen Eşref, İstanbul ve İstanbul Çeşmeleri üzerine yazdığı eşsiz yazılardan dolayı "Çeşmeler Kâşifi" ve "İstanbul Seyyahı" gibi sıfatlarla da anılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'yı şahsî özellikleri ve askerî dehasıyla ilk defa Türk ve dünya kamuoyuna tanıtan yazar, Mütareke döneminden itibaren daima Paşa'nın yanında bulunmuş, Millî Mücadeleye katılmış ve kırk ay süren bu yürüyüşe dair tahassüslerini göz yaşı, kahır ve sabırla demleyerek kaleminin ucundan damla damla akıtmıştır. Fakat Ruşen Eşref'in göz yaşları, "Niçin sen mütemadî bir ayrılıksın hayat!" feryadıyla altmış yedi yıllık ömrünün özellikle annesini, Tevfik Fikret'i ve Atatürk'ü kaybettiği en sarp yamaçlarında daha bir başka çağlamış, zaman içinde nice yedi göllere ve nice yedi veren güllerine hayat vermiştir. Ruşen Eşref'in hayatı ise -mizacı, edebî şahsiyeti ve bütün eserleriyle birlikte- şimdi elinizdeki bu kitaptadır.

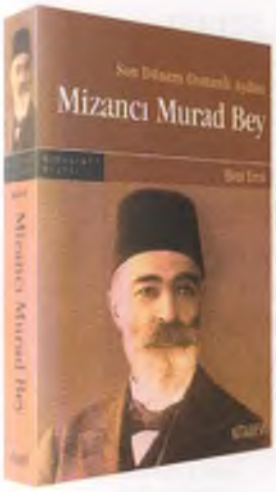

FAZIL AHMET AYKAÇ

Ali Şükrü Çoruk

Fazıl Ahmet Aykaç, II. Meşrutiyet, Mütareke ve Tek Parti ve Çok Partili dönemlerini muharrir, edip ve siyasetçi olarak idrak etmiş, elli yılı aşan yazı ve edebiyat hayatında özellikle mizah sahasında verdiği eserlerle adından sıkça söz ettirmiş bir şahsiyettir. II. Meşrutiyet döneminden itibaren mizah anlayışımızın batılı tarzda değişimine ve gelişimine olan katkıları onun edebiyat tarihimizdeki yerini ve önemini arttırmaktadır. Özellikle başka sanatkârların eserleri etrafında verdiği taklit örnekleriyle bu sahada yol açıcı olması, müstehcen sözlerden uzak ince ve zarif fikirlere dayalı mizah anlayışını temsil etmesi onun mizah edebiyatımızdaki yerini sağlamlaştıran en önemli hususiyetidir.

Fazıl Ahmet Aykaç, mizah sahasında önemli değişmelere ve gelişmelere imza atmasına rağmen, bu zamana kadar hak ettiği ilgiyi görememiştir. Hayatı ve eserlerinden hareketle ortaya konan bu çalışma Fazıl Ahmet Aykaç'ı Türk edebiyatının unutulmuş değerleri arasından çıkararak, ona edebiyat tarihimiz içinde hak ettiği yeri vermek amacını taşımaktadır.

MİZANCI MURAD

Birol Emil

Tanzimat'tan itibaren Türk aydınlarının çoğu hayatlarında siyaset, edebiyat ve aksiyonu birleştirmişlerdir. Osmanlı Türkiyesinin asırlardır daldığı "Devlet-i ebed-müddet" rüyasından üst üste muharebe felâketleri, yabancı müdahalesinin her an etrafında döndüğü "taksim" tehdidi, azınlık isyanları ve daha bir yığın siyasî gailenin korkusuyla uyanan nesiller, Avrupa'nın baş ucunda ihtirasla beklediği "Hasta Adam"ı kurtarmak için sürekli olarak mücadele etmişlerdir.

Bu mücadelenin 1865-1908 yılları arasında görülen başlıca iki hareketi, Yeni Osmanlılar ve Jöntürkler, son yüzeli senelik kültür ve edebiyat tarihimizde "ihtilâl edebiyatı" diyebileceğimiz zengin bir literatür vücuda getirmişlerdir.

Devrinde çıkardığı Mizan gazetesinden dolayı "Mizancı" diye şöhret bulan Murad Bey (1854-1917), bu ihtilâlci edebiyatçıların Namık Kemal'den sonra en dikkate değer ve siyasî aksiyonuna sıkı sıkıya bağlı mizacı ve hayat merhaleleri göz önünde bulundurulursa, en problematik şahsiyetlerinden biridir. Namık Kemal gibi onun da gazeteci, romancı, tenkitçi, piyes yazarı, hatırât muharriri, siyasî eser müelliş ve tarihçi gibi hepsi birbirini tamamlayan çeşitli cepheleri vardır.

Ülkemizin tanınmış bilim adamlarından Prof. Dr. Birol Emil tarafından yazılan elinizdeki eser MizancıMurad Bey'i bütün yönleriyle ele alan en kapsamlı çalışma niteliğindedir.

KİTABEVİ
Çatalçeşme Sokak No:54/A
Cağaloğlu - İstanbul
Tel:(0212) **511 21 43 - 512 43 28**
www.kitabevi.com.tr
online satış

İÇİNDEKİLER

212. SAYIMIZLA MERHABA,

Ağustos'ta Nurşen Gürboğa'nın "Erken Cumhuriyet Döneminde Devletin Dersim'le İmtihanı" başlıklı yazısını kapağa taşıdık. Gürboğa yazısını esas olarak 1930'larda yayınlanan *Dersim* kitabı ve "Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları"na dayandırıyor ancak meseleye Dersim'den doğru bakmaya çalışıyor. Bu kolay bir iş değil zira 1930'larda yaşananlarla ilgili Dersimlilerin elinden çıkma pek fazla yazılı belge yok, yeni yeni ortaya çıkan hatıralar da henüz araştırmacılar tarafından yaygın olarak kullanılmıyor. Bu konuyu araştıranlar yine müfettiş, general veya mebus gibi devlet tarafından bakan insanların hazırladığı raporları esas almak zorunda. Murat Koraltürk'ün "1924'te İstanbul Barosu'nda Gerçekleşen Tasfiye Üzerine Yaşanan Tartışmalar" yazısı, başlığından da tahmin edilebileceği gibi barodan Müslüman olmayan avukatların dışlanmasını ele alıyor. Koraltürk'ün ortaya koyduğu tasfiyeyi, Cumhuriyet öncesinde başlamış ve Cumhuriyet döneminde de devam etmiş olan tehcir, mübadele, kıyım politikalarıyla gayri Müslimleri kaçırtan, ülkeye daha çok Müslüman nüfus toplamayı amaçlayan politikalarla beraber düşünmek gerekir. Kendine laik diyen bir devlet için oldukça tuhaf olan bu politikalarla herhalde "türdeş" bir vatandaş topluluğu yaratmak amaçlanıyordu. Ancak bu kadar çok "planlama" yapınca ne amaçlanan şeyin ne de ortaya çıkan sonucun hayırlı olmasını beklemek de zor.
Cansu Kılınçarslan'ın Murat Paker'le yaptığı "Diyarbakır Cezaevi Gerçeği ile Yüzleşme Adalet Komisyonu"yla ilgili söyleşiyi yayına hazırlarken şöyle bir hafıza yanılmasına düştüm: Emin Çölaşan'ın 1980 Darbesi'nden kısa süre sonra Mamak Cezaevi'ne oradaki uygulamaları meşrulaştırmak amacıyla yaptığı ziyareti Diyarbakır'a yapılmış gibi hatırlayıp, o tarihte *Milliyet*'te basılan haberden yararlanırız diye düşündüm. Ancak o tarihteki gazeteye bakınca Çölaşan'ın Diyarbakır'a değil, Mamak'a gittiğini hatırladım. Diyarbakır Cezaevi, Çölaşan'ın bile uğramadığı bir zindandı... Murat Paker, buradaki düzeni çok iyi ifade ediyor: "Özellikle ara sıra ölüm olması da istenen", "Türklük ve Türkçe üzerinden giden bir askeri okul rejimi".
Bu sayımızdaki yazılarda erken Cumhuriyet dönemine bir yığılma var. Zafer Toprak da bu dönemdeki genç kız-kadın intiharlarında "Sosyologların ve Psikiyatrist Hekimlerin Farklı Yorumları"nı ele alıyor. Toprak'ın yazısından sosyologların Durkheim etkisinde kaldıkları anlaşılıyor. Sosyologlar intiharlara kişisel değil de toplumsal açıklamalar getirmeye çalışıyor.
Eylül'de görüşmek umuduyla.
Ahmet Akşit

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

12 MURAT PAKER İLE TOPLUMSAL YÜZLEŞME ÜZERİNE
DİYARBAKIR CEZAEVİ GERÇEĞİ İLE YÜZLEŞME ADALET KOMİSYONU
Söyleşi: Cansu Kılınçarslan

20 ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE
DEVLETİN DERSİM'LE İMTİHANI
Nurşen Gürboğa

30 BİR OSMANLI-KÜRT AYDINI
MALATYALI BEDRİ
Murat Issi

38 ALİ FUAT TÜRKGELDİ VE *EDVÂR-I ISLÂHÂT'I* ÜZERİNE
Seyfi Kenan

40 SOSYOLOGLARIN VE PSİKİYATRİST HEKİMLERİN FARKLI YORUMLARI:
ERKEN CUMHURİYET GENÇ KIZ-KADIN İNTİHARLARI
Zafer Toprak

50 AVUKATLIĞIN TÜRKLEŞTİRİLMESİ
1924'TE İSTANBUL BAROSU'NDA GERÇEKLEŞEN TASFİYE ÜZERİNE YAŞANAN TARTIŞMALAR
Murat Koraltürk

60 EN DOĞRU BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK-7
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'NİN İLK LOGOLARI
Mehmet Ö. Alkan

66 BİLİM TARİHİNDE BİR KAVRAMSAL DÖNÜŞÜM:
KAOS
Beno Kuryel

74 ÖMER DURMAZ İLE "İSTANBUL'UN 100 GRAFİK TASARIMCISI VE İLLÜSTRATÖRÜ" ADLI KİTABI ÜZERİNE
Söyleşi: Aydan Çelik

82 TÜRKİYE'DE DEVLETTE KADROLAŞMA (2)
1970'LERDE ÜLKÜCÜLERİN KADROLAŞMA FAALİYETİ
Benjamin Gourisse

88 BULGAR EKSARHI YOSİF I'İN
BURSA SEFASI (CEFASI?)
Hüseyin Mevsim

92 ESKİÇAĞ ANADOLU'SUNDA
AŞIK KEMİĞİ VE ALFABE KEHANETLERİ ARACILIĞIYLA FAL BAKMA
Mustafa Sayar

FİKR-İ TAKİP

9 aydır 94.9 Açık Radyo'da 15 günde bir yayınlanan Fikr-i Takip programında, bu ayda *Toplumsal Tarih* dergisinin yazarlarıyla buluşmaya devam ediyoruz. 8 Ağustos 2011 (Pazartesi) Altuğ Yılmaz ile, 22 Ağustos 2011 (Pazartesi) Nurşen Gürboğa ile yapacağımız söyleşileri 15:30-16:30 saatleri arasında dinleyebilirsiniz.
Peri Efe-Ahmet Akşit

"Açık Radyo." 94.9

30 **BİR OSMANLI-KÜRT AYDINI MALATYALI BEDRİ**

Murat Issi, Malatyalı Bedri'nin biyografi çalışması için gerekli ilk adım sayılabilecek araştırmalarının sonuçlarını paylaşıyor.

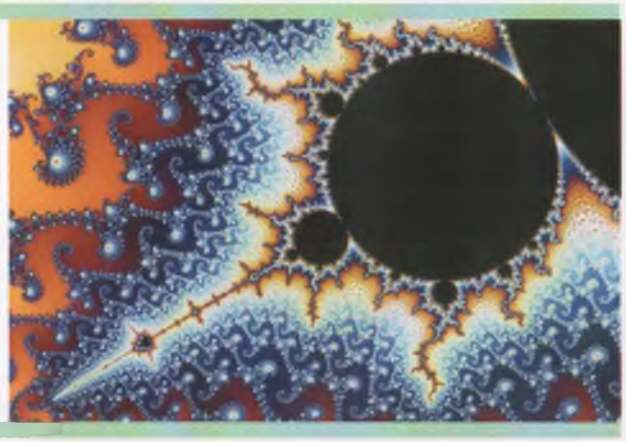

60 **İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'NİN İLK LOGOLARI**

Mehmet Ö. Alkan, İstanbul Üniversitesi'nin 1924'te kullanılmaya başlanan, 1933 ve 1939 yıllarında çeşitli nedenlerle değiştirilen logolarının hikâyesini anlatıyor.

66 **BİLİM TARİHİNDE BİR KAVRAMSAL DÖNÜŞÜM: KAOS**

Beno Kuryel, bilginin meta durumuna geldiği süreçleri anlamak için bir bilgikuramı teorisi geliştirilebilme önermesi ile kaos gibi derin ve çok boyutlu bir konuyu ele alıyor.

74 **İSTANBUL'UN 100 GRAFİK TASARIMCISI VE İLLÜSTRATÖRÜ**

Aydan Çelik, Ömer Durmaz ile Türkiye'de grafik tasarım tarihi ve grafik tasarımın toplumsal kodların anlaşılmasına katkısı üzerinde duruyor.

82 **1970'LERDE ÜLKÜCÜLERİN KADROLAŞMA FAALİYETİ**

Benjamin Gourisse, "Türkiye'de Devlette Kadrolaşma" yazı dizisinin bu bölümünde MHP'nin hükümete geldiğindeki kadrolaşma faaliyetlerini değerlendiriyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 212, Ağustos 2011

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT
1. Cadde No: 88 Bağcılar
34204 İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Temmuz 2011

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 TL.

©
Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazarlardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısının ve yazar isminin belirtilmesi zorunludur.

7 ŞUBAT 1920 - SULTANAHMET MİTİNGLERİ

L'Illustration dergisinin 7 Şubat 1920 tarihli ve 4014 numaralı sayısında yer alan tam sayfalık bir haber, meşhur Sultanahmet mitinglerinden 13 Ocak 1920 tarihinde düzenlenmiş olan dördüncüsüne ayrılmıştı. Haberin başkahramanı ise bu toplantıda söz alan Nakiye Hanım isimli kadın öğretmendi. Daha önce 23 ve 30 Mayıs 1919 ile 10 Ekim 1919 tarihlerinde düzenlenen bu mitinglerin başlıca amacı 1918'de hezimete uğrayan ve işgal edilen Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini tayin etmeye çalışmak, özellikle de Türklük ve Türkçülük etrafında şekillenen ama İslam'la köklerini hiçbir şekilde koparmayan bir ideolojik söylem etrafında Osmanlı İmparatorluğu'nun dirilişine ve istiklalini tekrar kazanmasına vesile oluşturmaktı. Bu yüzdendir ki bütün makalede ve özellikle Nakiye Hanım'ın nutkunda İslam, Türk, Osmanlı kimlikleri ve mefhumları neredeyse tam geçirgen bir şekilde kullanılmaktadır.

Yazıda yer alan başlıca kişilikleri kısaca hatırlatmakta fayda olabilir. İlk başlarda zikredilen Doktor Rıza Nur (1878-1942), daha çok Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Mustafa Kemal'e olan muhalefet ve düşmanlığıyla hatırlanan siyasi bir şahsiyettir. Makalede hatırlatıldığı gibi Meclis-i Mebusan'da Sinop mebusluğuyla siyasete başlayan Rıza Nur, İttihatçılara muhalefet etmiş ve bunun fiyatını ödemiş, ama onların düşüşüyle birlikte burada da görüldüğü gibi tekrar siyaset meydanına çıkmıştı. Kemalist rejimin ilk yıllarında tekrar mebus ve maarif vekili olmuş, hatta Lozan görüşmelerinde İsmet Paşa'nın riyaset ettiği heyette yer almıştı. Tıp doktoru olarak kaleme aldığı birçok yayından başka, siyasi ve tarihi konularda da yazmış olan Rıza Nur'un en iyi bilinen eserleri, 1924-1926 tarihlerinde yayımlanan on iki ciltlik *Türk Tarihi* ve ilk defa ancak 1968'de yayımlanıp uzun süre yasaklanan *Hayat ve Hatıratım*'dır. Daha sonraları iktidarla ve özellikle Mustafa Kemal'le arası bozulan ve Türkiye'yi terk eden Rıza Nur, bu otobiyografisinde başta Mustafa Kemal olmak üzere dönemin birçok şahsiyetiyle ilgili bazen dedikodu ve iftiraya kadar varabilen eleştirilerde bulunmuştu.

Sultanahmet mitinglerinde çok önemli bir rol oynamış olduğu bilinen Halide Edib'den [Adıvar] (1884-1964) çok daha ikincil bir şahsiyet olan Nakiye Hanım [Elgün] (1882-?), birçok meslektaşı kadın öğretmen gibi, aynı milliyetçi çevrelerde faaliyet göstermiş olan ve Halide Edib ile işbirliğinde bulunmuş olan bir kadındı. Yazıda "ülkede sayısız mensubu bulunan sanat ve edebiyatla ilgili bir Türk derneğinin başkanı" olarak tanıtılan Hamdullah Subhi [Tanrıöver] (1885-1966) ise, Türk Ocakları'nın başkanı olarak dönemin siyasi hayatında önemli rol oynamış bir edebiyatçıydı.

Nihayet, toplantının en can alıcı noktasında müdahalede bulunan "Fransız hanım", yazıda da belirtildiği gibi Yusuf Razi Bey'in karısıydı. Adının Marie olup sonradan İsmet'e değiştirdiğini bildiğimiz bu kadın, 19. yüzyılın sonlarından beri birçok "münevver" Osmanlı ailesinde giderek sık rastlanmaya başlanan "yabancı gelin" olgusunun bir tezahürüydü. Yusuf Razi Bey [Bel] (1870-1949), tipik bir yüksek bürokrat ailesinin entelektüel genç nesline örnek teşkil ediyordu. Annesi, saray hatıratıyla ünlenen Leyla Saz Hanım (1850-1936), Rum mühtedisi olup muhtelif önemli idari görevlerde bulunmuş olan Hekim İsmail Paşa'nın (1810?-1880) kızıydı. Babası ise Giritli Selim Sırrı Paşa (1844-1895) adındaki bir devlet adamıydı. Yusuf Razi Bey'in kardeşi ise meşhur mimar Vedat Bey [Tek] (1873-1942) idi. Bu yazıda Posta ve Telegraf Genel Müdürü olarak tanıtılan Yusuf Razi Bey, 1885'te Mekteb-i Sultanî'den mezun olmuş, ardından da Paris'te mühendislik okuyarak 1892'de diplomasını almıştı. 1908'de Şura-yı Devlet azalığına getirilmişti. 1908-1913 tarihleri arasında muhtelif vesilelerle *L'Illustration*'da yazı ve fotoğrafları çıkan Yusuf Razi Bey (bkz. dergimizin 119., 120., 122., 145., ve 158. sayılarındaki "*L'Illustration*'dan Seçmeler"), Aralık 1920 ile Şubat 1921 arasında kısa bir müddet İstanbul Şehremini olmuştu.

Herhalde burada vurgulanması gereken asıl konu, makalenin sunuşundaki çeşitli ideolojik ve siyasi kaygılardır. Dikkat edileceği gibi imzasız çıkmış olan bu yazıyı derginin idaresi kendini geri çekerek İstanbul'dan yollanmış olan bir yazı olarak tanıtmaktadır. Zaten metnin genel eğiliminden, kaleme alan kişinin hareketin ciddi bir sempatizanı olduğunu, mitingdeki konuşmacıların söylediklerine destek çıktığını, "Türk" ulusunun düştüğü durumun düzeltilmesi gerektiğine inandığını, bunda İslam ve hilafetin önemli bir rol oynayacağını düşündüğünü, nihayet Fransa'nın bu yoldaki desteğinin çok önemli olduğuna kani olduğunu anlamak mümkün. Kısacası bu yazı, gerçek bir haber veya röportajdan çok, çarpıcı bir olayı siyasi ve

duygusal olarak kullanmaya çalışan bir politik manifesto niteliği taşımaktadır. Yazının kimin tarafından kaleme alındığını tahmin etmek zordur, ama Yusuf Razi'nin kendisi akla gelen isimlerin başında gelmektedir: Derginin eski bir muhabiri olarak kendisine böyle bir iyilik yapılmış olması muhtemeldir. Zaten unutmamak gerekir ki yazının üzerinde durduğu en önemli noktalardan biri, dergiyi olduğu kadar Fransız kamuoyunu "tavlamaya" yönelmektedir: Fransa'nın eski bir dost, yeni bir kurtarıcı, Büyük İhtilal'de ve milliyetçiliğin doğuşundaki rolüyle hakkaniyet sahibi bir hami olarak zikredilmesi, "Osmanlı muhibbi" bir Fransız kadının ayağa kalkıp halkı galeyana getirerek Fransa adına söz vermesi gibi unsurlar, belirli bir kurguya işaret etmektedir. Özellikle Marie/İsmet Hanım'ın Türkleri "bu ülkede güven ve saygıyı en çok hak eden unsur" olarak tanımlaması, dönemin Türkçü akımlarının ve ileride Kemalist rejimin "azınlıklar" adı altında toplanacak olan gayrı Müslim ve gayrı Türk unsurlara olan yaklaşımını fazlasıyla hatırlatan bir çağrışım olarak göze çarpmaktadır. Kısacası, bu metni sadece Nakiye Hanım'ın nutkundan ilginç pasajlar veren bir belge ve dönemin tarihinde önemli bir rol oynamış olan toplumsal bir hareketin bir tür belgeseli olarak ele almanın ötesinde, dönemin siyasetinin içinde yer alan ve amaçları bulunan ideolojik bir manifesto olarak da görmek önemlidir. Zaten dergi de en sonunda verdiği kısa paragrafla okurlarına karşı bir tarafsızlık gösterişi olarak Fransızlara gıpta eden "iyi Türk"lerin yanında onlara saldıran "kötü Türk"lerin de varlığına işaret etmeyi ihmal etmemiştir. İşin ilginç tarafı, çok kısa bir müddet içinde bu iki farklı Türk hareketinin Ankara'da gelişen siyasi ve askeri hareketin etrafında birleşerek bütünleşeceği ve Fransa'nın da bu yeni güçle bir antlaşmaya varmak zorunda kalacağı gerçeğidir.

İstanbul'da: Kadın Öğretmenler Derneği Başkanı olan Nakiye Hanım adındaki bir Türk hanım, Ayasofya önünde 13 Ocak günü düzenlenen mitingde nutuk atarken.

Fotoğraf İbrahim Ferid.

İSTANBUL'DA BİR NÜMAYİŞ

İstanbul'dan aldığımız bir yazı: İstanbul'daki yüksekokulların öğrencileri şehrin nüfusunu Türkiye'nin parçalanıp başının koparılmasını öngören projelere karşı Salı 13 Ocak günü düzenlenecek olan büyük bir protesto mitingine davet etmişlerdi.

Ancak İstanbul semalarında rastlanabilen türden parlak bir kış gününde, her yaştan ve her zümreden erkek, kadın ve çocuk yüz bin kişi, şehrin dört bir yanından yoğun güruhlar halinde gelmiş ve bundan birkaç sene evvel şehrin birkaç mahallesini silip süpüren o büyük yangınlardan birinden sonra Ayasofya ve Sultan Ahmed camileri arasında açılmış olan devasa meydanı doldurmuştu. Meydanın dibinde, meşhur Edirne Camii'nin yaratıcısı Mimar Sinan'ın mükemmel bir eseri olan ve bugün bir odası bir Fransız okuma salonu olarak kullanılan eski bir Türk hamamının önüne bir tribün kurulmuştu.[1] Tribünün çevresinde ve üzerinde ise Türk bayraklarıyla muhtelif okullara ait altın sırma yazılı ipek flamalar yer alıyordu.

Öğle namazını müteakip meydanı çevreleyen ve kalabalığa hâkim on-on iki kadar minarenin şerefelerinde müezzinler peyda oldu; göklerden inen bir teselli ve cesaretlendirme hissi veren derin ve etkileyici bir sesle İslam'ın nağmesini terennüm ettiler: "Allahu Ekber! Allahu Ekber! Lailaheillallah Muhammedün Resulullah!"

Anında yüz bin ağızdan çıkan derin bir sesle ve huşu içinde tekrarlanan aynı nağme, yüz bin kalpten göğe doğru yükselen koruyucu Tanrı'ya bir şükür duası gibiydi. Bütün basitliğiyle gerçekten etkileyici ve muhteşem bir görüntü. Heyecan dorukta; hem derin, hem sakin, bir bakıma huşu dolu, Batı ülkelerinde insanın pek tasavvur edemediği türden bir heyecan. Şanlı bir geçmişe, ırkının gururuna ve dinine karşı muazzam bir imana sahip olan bu halk, hayatta

kalışının tehlikede olduğunu gerçekten hissediyor.

Bu arada tribünde konuşmacılar ardı ardına yerlerini alıyorlar. İşte ilk olarak Sinop mebusu olup 1908'de Mecliste aynı koltukta bulunup İttihatçılar tarafından hapsedilip sürgün edilmiş olan Doktor Rıza Nur. Uzun uzun Türklerin ülkeleri, kültürleri ve medeniyetleri üzerindeki haklarını ortaya koyuyor. Avrupa ve Amerika'nın siyasetçilerini Başkan Wilson'un halkların karşısında vermiş olduğu sözleri[2] sadakatle yerine getirmeye davet ediyor.

Ardından da bir kadın yer alıyor: Kadın Öğretmenler Derneği Başkanı[3] Nakiye Hanım. Yumuşak, etkileyici ve güven dolu bir sesle, aynı anda duygusal ve enerji dolu sözleri dinleyenler üzerine büyük etki yaratan, orta yaşlı, ciddi ifadeli, gözlüklü bir kadın.

— Selamlar olsun size, yedi yüzyıl hüküm sürmüş, tarihi şanlı olaylarla dolu büyük bir imparatorluğun ihtiyarları, gençleri, kadınları ve çocukları; bu ihtişamlı camilerin önünde toplanmış olan sizlere selam olsun!

"Bugün ben, milli bir felaketin karşısında kalbi imanla ve kararlılıkla dolu Türk kadınlarının mütevazı bir unsuru olarak karşınıza çıkıyorum...

"... İslam dünyasının aşkını kalbinde bin yıl boyunca beslemiş olduğu anavatan olan Anadolu'nun üzerine endişe ve ayrılık bulutları çöktü. Türklerin hemen hemen metruk bulup her köşesini camileriyle, minareleriyle, çeşmeleriyle, medreseleriyle, sebilleriyle güzelleştirdikleri İstanbul'un ufkunda acı, korku, hatta ayrılık dolu bulutlar toplanıyor!

"... Aranızda cedlerinizin ölümsüz anıtları olan Fatih'in, Yavuz'un, Kanuni'nin[4] camilerini, türbelerini terk edebilecek tek bir kişi var mıdır?

"Beş asırdan beri Osmanlı saltanatıyla hilafeti İslam dünyasını korumuştur ve bu himaye İstanbul'dan kaynaklanmıştır. Yeryüzünde İslam dünyasını oluşturan milyonlarca insanı bir araya getirecek tek güç, Osmanlı hilafetidir; aynı şekilde de hilafetin merkezi olabilecek tek şehir İstanbul'dur.

"Hukuktan başka hiçbir kuvvet düşünemeyen bizler, İlahi merhameti ve himayeyi mesnet bilip davamızdan asla vazgeçmeyeceğiz. Kimi zaman Türkleri dost ve müttefik bilen, onları kendi tarihine büyük bir kuvvet olarak dahil etmiş olan Avrupa eğer Türklerin bu son zamanlarda yaşamış oldukları acı tecrübelerle büyük felaketleri yetersiz buluyorsa ve eğer onların sabır ve tevekküllerini hâlâ sınamak istiyorsa, Türkler de bu tevekküllerinin ölçü ve acısından artmasına artık tahammül kalmadığını ve Türklerin bulundukları topraklardan bir karış daha terk edilemeyeceğini ispat edeceklerdir.

"... Önümüzde artık iyi yol görünüyor: Ya şerefli bir şekilde tarihimizi devam ettirecek, ya da tarihimizle beraber gözlerimizi de kapatarak hiçliğe gömüleceğiz."

Ardından ise sıra nihayet Antalya mebusu, Türkçü, ülkede sayısız mensubu bulunan sanat ve edebiyatla ilgili bir Türk derneğinin başkanı[5] Hamdullah Subhi'ye geliyor. Halkın en sevdiği hatiplerden biriyse de siyasi ve edebi birçok rakibi de bulunuyor. Gayet açık bir sese ve mükemmel bir hitabete sahip olarak uzun bir müddet aynı konuda söz alıyor. Fransa'nın dostluğunu, şanlı geçmişini zikrederek haykırıyor: "İhtilali gerçekleştirmiş olan, hürriyet için mücadele etmiş olan Fransa, varlığı tehlikeye düşmüş olan Türkiye'yi terk edebilir mi?"

İşte o an tribünün önünde bulunan ve başından beri bariz bir heyecanla konuşmacıların nutuklarını anlayarak izleyen şapka giymiş bir hanım Türkçe canhıraş bir şekilde sesleniyor: — Hayır, Fransa sizi terk etmeyecektir.

Aklışlar kopuyor. Nutuk sona eriyor, kararlar alınıyor, halk dağılmak üzereyken ise Hamdullah Subhi'nin sözünü kesmiş olan aynı hanım kalabalığı buyurucu bir hareketle durduruyor: — Bekleyin! Ben de konuşmak istiyorum, ama Fransızca olarak!

Hamdullah Subhi geri çağırılıyor; o da tribüne geri gelerek birdenbire hatip kesilen hanımın sözlerini tercüme ediyor: — Ben Fransızım. Yirmi beş yıldır aranızda yaşıyorum. Size kendi adıma ve sizi benim gibi tanıyan ama konuşamayan birçok Fransız adına hitap ederek sizinle beraber yaşamış olanların sizi takdir ettiklerini ve saygı duyduklarını söylemek istiyorum. Onlar bu ülkede güven ve saygıyı en çok hak eden unsuru oluşturduğunuzu biliyorlar. Sizi sevmeyen Fransızlar, sizi tanımayanlardır. Siz Fransa'ya güvenin, o sizi terk edemez!

Bu sözler halka tercüme edildiğinde tarifsiz bir heyecan yaratıyor. Her yönden bağrışmalar duyuluyor: "Yaşasın asırlar boyunca dostumuz olan Fransa! Yaşasın Türkiye!" Her taraftan alkışlar kopuyor; *L'Illustration*'un İstanbul'daki eski muhabiri, Posta ve Telegraf Genel Müdürü Yusuf Razi Bey'in karısı olan Fransız hanımın üzerine hücum edip ellerini öpüyorlar. Kendisini omuzlarda taşımak istiyorlar, kendisi zar zor bu gösterilerden kaçabiliyor.

Bu ilginç ve tipik haberi burada belge niyetine neşrettik. Fakat diğer taraftan da belirtmeliyiz ki İstanbul'daki Türkler platonik bir şekilde de olsa Fransa'ya olan güvenleriyle dostluğunu geri kazanma arzularını ortaya koyarlarken, Anadolu'daki Türkler ise Kilikya'daki askerlerimizi tehdit ediyor, hatta onlara saldırıyorlar. Osmanlı halkıyla hükümetinin gerçek duyguları nedir?

DİPNOTLAR

1 Söz konusu hamam, Sultanahmet Meydanı'nda yer alan Hürrem Sultan tarafından yaptırılan meşhur Haseki Hamamı'dır.
2 Meşhur Wilson Prensipleri'ne atıf.
3 Muallimler Cemiyeti Reisesi.
4 Metinde Mehmed, Selim ve Süleyman olarak geçen bu isimlerin Nakiye Hanım tarafından bu şekilde — hatta Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman olarak — zikredilmiş olacağı muhtemeldir.
5 Kastedilen dernek, Hamdullah Subhi'nin başkanlık ettiği Türk Ocakları'dır.

TARİHİN DÖNÜM NOKTALARI
İş Bankası Kültür Yayınları'nda...

Rönesans tarihini Avrupa dillerinden çevrilmiş kaynaklardan okuyanlar, bu konuyu neredeyse tümüyle Batı ve Orta Avrupa'da, bu bölgenin iç dinamikleriyle başlayıp bitmiş bir süreç olarak algılar. Oysa Halil İnalcık'ın Ankara Üniversitesi'nde yıllarca okuttuğu, "Rönesans Tarihi" derslerini izleyenler, Osmanlı İmparatorluğu'nun da bu sürecin ayrılmaz bir parçası olduğunu gözlemlemişlerdir. *Rönesans Avrupası*, işte bu derslerin notlarının, yıllar sonra elden geçirilip dönemin başyapıtlarının görsellerinin de eklenerek kitaplaştırılmasıyla ortaya çıkmış bir yapıt.

Çalışmanın ikinci bölümünü oluşturan *Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci* ise, Rönesans'ın ve hümanizmin Osmanlı-Türk tarihindeki yansımalarına odaklanıyor. Halil İnalcık bu çalışmasında, Batılılaşma hareketinin yakın tarihimizdeki gelişim sürecini, tanınmış sosyologların analizleriyle de değerlendirmeye ve böylece son gelişmelere ışık tutmaya çalışıyor. Bu süreçte Cumhuriyet tarihinde yaşanan çalkantılara değiniyor.

Rönesans Avrupası - Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci
Halil İnalcık / Seçme Eserleri - V
414 sf
Karton kapaklı: 18 TL

Osmanlı ve Türk modernleşmesinin en önemli tarihsel dönemeçlerinden biri... Modern hukuk devletinin temellerinin atıldığı ve buna bağlı olarak yeni idari ve zihinsel yapıların doğduğu bir süreç... Üzerinde sürekli düşünülmesi ve tekrar tekrar yorumlanarak değerlendirilmesi gereken bir tarihsel evre...

Halil İnalcık ile Mehmet Seyitdanlıoğlu'nun titizlikle derlediği ve makaleleriyle de zenginleştirdiği bu kapsamlı eserde, Osmanlı çalışmalarının duayenlerinden Şerif Mardin, İlber Ortaylı, Stefan Yerasimos, Donald Quatert, Roderic Davison, Butrus Ebu Manneh'in de yer aldığı, üç kuşaktan 32 akademisyenin 36 makalesi yer alıyor. Kitapta Sened-i İttifak ve Tanzimat Fermanı hem çevriyazı hem tıpkıbasım olarak, Islahat Fermanı ise çevriyazısıyla temel belgeler olarak sunuluyor.

TANZİMAT - Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu
Halil İnalcık - Mehmet Seyitdanlıoğlu
840 sf
Karton kapaklı: 28 TL

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Zavallı Gelinlik Kız

4 AĞUSTOS 1911

İKDAM

Bornova nahiyesinin Pınarbaşı karyesi eşrafından Hacı Mehmet Ağa isminde bir zat, on yedi yaşlarına vasıl olmuş bir kızcağızını gelin etmek, düğününü yapmak için günlerden beri lazım gelen hazırlıklarda bulunuyormuş. Fakat ne talihsiz kız imiş ki henüz gençliğinin en mesut bir demini görmeden ansızın terk-i hayat etmiş, evvelki gün on bir yaşlarındaki kardeşi Fuat'ın bir kaza saçmasına hedef olup gitmiştir.

Verilen malumata göre güya Fuat hanelerinde babasının çifte tüfeğini kurcalıyormuş, kazaen ateş aldırmış, çıkan saçmalar karşısında gergef işlemekte olan ablasının memesine, yüzüne isabetle hemen oraya serivermiştir. Biçare kız bir çeyrek kadar bî-hûş [sersem] bir hâlde yaşadıktan sonra ölmüştür. (Ahenk İzmir)

Sû-i istimal ve Bir İbret-i Müessire

9 AĞUSTOS 1911

İKDAM

Umur-ı mevdûasında sû-i istimalât vukua getirmiş olduğu haber alınan Konya Vilayeti dâhilinde Kaş kazası Sandık Emini Necip Efendi'nin kasa ve hesabatı Maliye Müfettişliği'nce icra kılınan teftişat üzerine mûmâileyhin kasa mevcudundan ihtilâs ve hesabattan sahtekârlığı tebeyyün eylemesine ve iş bu ef'âli mucip olacak derecede kumara iptilası sıfat-ı memuriyetle kabil-i telif olmayacağına binaen tebeyyün eden ihtilâs ve sahtekârlığından dolayı taht-ı muhakemeye alınarak takibat-ı kanuniye icrasıyla beraber fi-mâba'd [bundan böyle] istihdam olunmamak üzere azledilmiş ve emsaline ibret-i müessire olmak üzere icraat-ı vakıa şayan-ı takdir görülmüştür.

Mahkûmin-i Siyasiye

10 AĞUSTOS 1911

İKDAM

Önümüzdeki Ramazan Bayramı münasebetiyle bi'l-cümle mahkûmin-i siyasiyenin mazhar-ı aff-ı umumi olmasının hükümetçe mutasavver bulunduğunu "Neologos" gazetesi yazıyor.

Büyük Ada Zabıtası Kaç Kişi?

11 AĞUSTOS 1911

İKDAM

Matbaamızca maruf ve mevsûkü'l-kelim [sözüne güvenilir] bir zat hasbıhal sırasında diyor idi ki:

Geçen Pazar akşamı Büyük Ada'da deniz kenarında letafet-i havadan müstefid olmak üzere toplanan binlerce halkın müsterihane gezindiği sırada her ne sebepten ise zuhur eden bir münâzaa, mudârebeye [dövüşmeye] müncer ve halkın heyecanını mucip olur. Kadınlar ile çocukların feryat ve istimdadı memurinü'z-zabıtanın sem'-i ıtlaına [işitmesine] vasıl olmaz.

Münâzaa bertaraf edildikten sonra mahall-i vakaya gelen memurin-i zabıtaya vaka ismini bilemediğim bir zat tarafından ihtar ve cinayetle neticelenmesi memûl olan münâzaa bertaraf olduktan yarım saat sonra gelmiş olmalarından bir lisan-ı terbiyetykârî ile bahsedildiği esnada komiser muavini efendi, polisin vazife-i asliyesi olan zabıta-ı mâniayı hakkıyla ifa edemediğini nazar-ı dikkate alarak beyan-ı mazeret edeceği yerde bir tavr-ı hakir-amiz ile "dört nefer zabıta-i memurine malik olan ada böyle idare olunur." diyerek tahkir etti.

Memurun azlığından ahaliye değil merciine beyan-ı şikâyet edilmesi lazım geleceğini ve ehemmiyet ve nezaket-i mevkiyesi hasebiyle Büyük Ada'ın umur-ı inzibatiyesi de o kadar vazife nâ-şinas ellerde bırakılmayacağını bilmem gazetelerle ilana lüzum var mıdır?

Demek ki Mesuliyetten Korkmuyorlar

11 AĞUSTOS 1911

İKDAM

Daima, daima bu memlekette vazife, salahiyet kelimelerinin ihtiva ettiği mana-yı mukaddesi anlayamamış olanlarla çarpışmak mukadder gibi bir şeydir. Her kes vazifesini anlayamıyor, anlamış bile olsa ifâsında bilemeyiz nasıl bir lâkaydi sinîn-i dideye tebaiyetle tereddüd ediyor. Bazen bu adeta bir küstahlık şeklini alıyor.

Bakınız, sıhhatlerini, hayatlarını bazı taaffünat-ı mahalliyenin [pis kokuların] tesirat-ı muzırresinden vikaye etmeye çalışan ahaliye Yedikule Belediyesi nasıl cevap veriyor: Yedikule'de Mirahur mahallesinde Aya Kostantin Kilisesi civarındaki sokakta bulunan lağımların taşmış, günlerce mahall-i belediyesinin nazar-ı dikkatini celbedememiş olduğunu gören ahali belediye riyasetine şikâyette bulunurlar. Noksan gayretini anlayarak ahaliye nevâzişle muamele etmesi lazım gelen belediye bu şikâyet üzerine bir tavr-ı muhakkir takınarak:

_ Gidiniz, istediğiniz yere şikâyet ediniz! Cevabını verir.

Şikâyet ediniz, demek ki korkmuyorlar, demek ki mesul değildirler. Fakat bu ne manasız, ne mantıksız bir cevaptır. Belediyeler, belediye namının da teşkilat-ı hükümet ve devlet arasında bulunması için icat olunmamışlar, belediyeler başlıca sıhhat-i umumiyeye nigehbân [gözcü] olmak vazifesiyle mükelleftir. Böyle muhik [haklı], böyle doğru bir müracaata da "gidiniz, şikâyet ediniz !" cevabı verilirse ne demeli, bunu teessüfle ifade edebilmek için ne söylemeli bilemiyoruz. Acaba Yedikule Daire-i Belediyesi maddeten mesuliyetten korkmuyorsa manen de mesuliyetten koleranın şehrimizdi ihata ettiği şu zamanda korkmuyor mu? Bütün teessüflerimizle beraber vazifesine davete karşı bu kadar bi mana, dürüşt [kaba sert] bir cevapta bulunan zatın makam-ı aidince vazifesine davet olunacağını ümit ederiz.

Ekmek Meselesi

17 AĞUSTOS 1911

İKDAM

Beyoğlu'nda bazı ekmekçilerin kendi kendilerine ekmek fiyatına beş para

zam ettiklerini Rumca rüfekamızda okuduk. Ahali ekmek fiyatının beş para tenezzül edeceğine intizar etmekteler iken Rumca rüfekamızın vermiş oldukları bu malumat hayretimizi celbetti. İcra ettiğimiz tahkikat-ı hususiye neticesinde maatteessüf ekmekçilerin bu teşebbüs-i nâ-revaları tahakkuk etti. Binaenaleyh ekmeğin fiyatı narh suretiyle tayin edildiği için Beyoğlu ekmekçileri tarafından buna riayet etmeksizin ekmek fiyatının tezyid edildiğini anlamış ve icap eden tedabire tevessül etmek vazifesi her hâlde cihet-i belediyeye terettüb eder. Bu verdiğimiz malumattan sonra da ekmekçiler yine kendi bildiklerine devam edebilecekler mi? Bunlara bazı aile babaları tarafından hareketlerinin esbabı sorulduğu zaman "daha iyi un" istimal etmek mecburiyetinde bulunduklarını makam-ı itirazda beyan etmişlerdir. Belediyenin elbette işin esbabını daha iyi anlayacağı ümidindeyiz.

Ermeni Mekteplerinin İdadiye Terfii

20 AĞUSTOS 1911

TANİN

Ermeni Patrikhanesi Maarif Komisyonu evvelki günkü ictimaında Ermeni mekâtib-i idadiye talebesinin dahi resmi idadiler talebesinin nail olduğu teshilâta iştirak edeceklerini nazar-ı dikkate alarak, Dersaadet'te bulunan Ermeni cemaat mekteplerinden beş altı mektebin programlarına iki sene daha ilave ederek onları idadi derecesine terfi etmeye karar vermiştir.

Maarif Komisyonu an-karib [yakında] mezkûr beş altı mektebi tayin etmekle beraber onların ait olduğu kilise cemiyetleriyle bu bâbda müzakere icra edecektir.

Ziraat Mektebi

20 AĞUSTOS 1911

TANİN

Mamuretülaziz Vilayeti dâhilinde bir ziraat mektebi tesis için vuku bulan müracaat ve teşebbüsat-ı mütevaliye üzerine esasen merkez vilayette ziraatın tamim ve terakkisini mucip olacak alât ve edevat-ı hadidiye ve ziraiye deposu küşad edilmiş ve bir de numune fidanlığı tesisi mukarrer bulunmuş olduğundan bahisle icap eden muallimin yetiştirildikçe ve bütçede mahsus para kabul edildiği takdirde her vilayet merkezinde bir ziraat mektebi küşadı mukarrer bulunduğundan sene-i hâliye bütçesinde karşılık olmadığı cihetle şimdilik ziraat mektebi ve hayvan deposu teşkili mümkün olmadığı cevaben bildirilmiştir.

Münâzaun-fih Arazi (*) ve Kürtler

23 AĞUSTOS 1911

TANİN

Beyazıt Sancağı'na tabi Tutak kazasının Zomik karyesinde Temur Ağazade Hasan Paşa arazisine mahalli Kürtlerinden bir kısmının birleşerek mezkûr araziyi benimsemeleri üzerine Hasan Paşa tarafından merkumların çıkarılması için teşebbüsatta bulunulmuştu. Bunlardan bir kısmı haklarının zahire ihracı zımnında bir buçuk ay mukaddem İstanbul'a kadar gelerek Dâhiliye Nezareti'ne müracaatla şikâyet etmişti. Nezaretçe mesele tahkik ve tamik edilerek neticede arazinin bir kısmı bâ-kuyûd defter-i hakani Hüseyin Paşa'ya ait olduğu tebeyyün etmesi üzerine defter-i hakanice mezkûr mahallerin tapu senetleri çıkarılarak kendilerine ait senetlerin iade edileceği tefhim [bildirildikten] edildikten sonra harcırahları da tesviye edilerek yalnız memleketlerine izamları meselesi kalmış idi. Merkumun dün tekrar mutadı vechile Bâb-ı Âli koridorlarında dolaşmaya ve erkân-ı sadareti taciz etmeye başladıklarından polis müdüriyetine sevk edilerek zabıta marifetiyle vapora izam olunacakları sırada hükümetçe mahsus-ı masarif-i rahiyenin kendilerine teslimi ile serbest bırakılmaları için ısrar etmişler ise de kollarına kelepçe vurularak vapora sevk edilecekleri esnada içlerinden biri firara muvaffak olarak tekrar Bâb-ı Âli'ye gelmiş ve feryada başlamıştır. Merkumun acı acı feryadı üzerine ahali birikerek heyecana düşmüşler ise de jandarmalar vasıtasıyla kaldırılarak meseleye nihayet verilmiş ve hükümetçe lazım gelen tahrirat yedlerine verilerek memleketlerine izam edilmişlerdir.

(*) Davalı arazi

Borsa Hanı

31 AĞUSTOS 1911

TANİN

Galata'da borsa muamelatının icra olunduğu han derûnunda şu günlerde garip inşaat görüyorlar. Yapılan şey binanın şekl-i dâhilîsini her türlü zevk-i selim ve hüsn-i tabiattan ari bir hâle getirmek üzere oradaki köhne demir sütunlar arasına doldurulan tuğla duvardan ibarettir. Dün muharrirlerimizden birisi oradan geçmişti. Şu sıklet-aver duvarların sebeb-i hikmetini sormuş ve borsa mübayaacılarının icra-yı muamele etmelerine mahsus bölme olduğunu öğrenmiştir. Borsa hanın dâhili Galata'nın en işlek yeri olduğuna nazaran acaba inşaatın bir az hüsn-i tabiata mutabık olarak yapılması kabil değil mi?

Mimar Kemalettin Bey

31 AĞUSTOS 1911

TANİN

Evkaf Nezareti İnşaat Müdürü Mimar Kemalettin Bey yakında mezunen Berlin'e azimet edecektir. Kemalettin Bey bundan bi'l-istifade evvel emirde Dedeağaç ve Edirne'de tevakkuf ederek [durarak] oralarda mevcut ve âsâr-ı atika nokta-i nazarından ehemmiyeti haiz olan bazı cami-i şerifenin tamiratına nezaret edecek, ba'dehû Berlin'e giderek Dersaadet'te derdest inşa bulunan Guraba-yı Müslimin Hastahanesi'nin tertibat-ı dâhiliyesi hakkında tetkikatta bulunacaktır.

ŞAİR VE YAZAR HULKİ AKTUNÇ ANISINA

Büyük Argo Sözlüğü *ile hatırlanan Hulki Aktunç, bir süredir tedavi gördüğü kanser hastalığı nedeniyle 29 Haziran 2011 tarihinde İstanbul'da vefat etti.*

HULKİ AKTUNÇ KİMDİR?

Hulki Aktunç, 1949 yılında İstanbul'da doğdu. Selimiye Askeri Ortaokulu, Erzincan Askeri Lisesi (1963- 66) ve Haydarpaşa Lisesi'ni (1967) bitirdi. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki öğrenimini yarım bırakarak bir reklam ajansında metin yazarı ve yönetici olarak görev yaptı. Reklamcılar Derneği'nin başkanlığını yaptı. Aktunç, edebiyata öyküyle girmiş; aynı zamanda şiir, eleştiri, inceleme, roman da yayımlamıştır. Yazdıkları *Soyut*, *Yeni Edebiyat*, *Yeni Dergi*, *Papirüs* ve yönetimine de katıldığı *Türkiye Defteri* (1973- 75) dergilerinde çıktı. Ayrıca Aktunç, *Gidenler Dönmeyenler* ile 1977 TDK Öykü Ödülü; *Bir Çağ Yangını* ile 1980 Abdi İpekçi Roman Ödülü; *Bir Yer Göstericinin Hayatı* ile 1990 Yunus Nadi Ödülü; *Istıraplar Ansiklopedisi* ile 1995 Cemal Süreya Şiir Ödülü'nü aldı.

Yapıtları

Şiir: *Sır Kâtibi* (1989), *Islıkla Tarihçe* (1989), *Adresim Aynalar* (1991), *Şarkılar* (1992), *İnsan Aşklarının Külüdür* (1993), *Istıraplar Ansiklopedisi* (1994, Oğlak Yayınları), *Bir Şeyin Varoluşu* (1999, Varlık Yayınları), *Firak* (Toplu Şiirler, YKY, 2001), *Sönmemiş Dizeler* (2009, YKY). Şiirlerinden bir seçme, İngilizceye çevrildi: *Twelfth Song* (çev. Theo Dorgan, Tony Curtis, Orhan Koçak; 1998).
Öykü: *Gidenler Dönmeyenler* (1976), *Kurtarılmış Haziran* (1977), *Ten ve Gölge* (1985), *Bir Yer Göstericinin Hayatı* (1989), *Güz Her Şeyi Bilir* (1998). *Toplu Öyküler I*, *Toplu Öyküler II* (YKY, 2003) ilk 5 öykü kitabını içerir.
Roman: *Bir Çağ Yangını* (1981; YKY, 2001), *Son İki Eylül* (1987; YKY, 2001).
Deneme: *Erotologya?* (2000; YKY, 2002), *Aforistika* (2001, Sel Yayıncılık), *Bir Kadıköy Oğlu* (2009, Heyamola Yayıncılık).
Sözlük: *Büyük Argo Sözlüğü* (1990; YKY 1998).
Söyleşi: *Yoldaşım 40 Yıl* (Rıza Kıraç), (2008, Say Yayınları).
Sergiler: "Lacivert ile Bordo" (1965), "Şair Ressamlar" (Nâzım Hikmet, Oktay Rifat, Cemal Süreya, Metin Eloğlu, Afşar Timuçin – karma, 1991), "Ayvalık Yollarında, Sürücü Aynalarında" (2005), "Meşk" (2007), "Yoldaşım 40 Yıl" (2008).

YENİKAPI KAZILARI'NDA OTUZ BEŞİNCİ TEKNE

Yk 35 (Metro 22) Batığı. İstanbul Metrosu Yenikapı İstasyonu inşaatı çerçevesinde İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından yürütülmekte olan arkeolojik çalışmalar sırasında ortaya çıkarılan Theodosius Limanı kalıntıları arasında en özgün yere sahip olan, Yenikapı batıkları içerisinde çalışmaları yapılan en son Bizans gemi kalıntısıdır. Kalıntının mevcut uzunluğu on beş metre civarı, mevcut genişliği ise 5 metre olarak belirlenmiştir. Batığın kargosuyla beraber battığı tahmin edilmektedir. Kargosunun değişik tiplerde amphoralardan oluştuğu düşünülmektedir. Boyutları dikkate alındığında alanda bulunan en büyük kargo gemilerinden biri olduğu, ahşap özellikleri göz önüne alındığında ise bulunan en sağlam batık olduğu düşünülmektedir. İlk veriler ışığında batığın MS 4.-5. yüzyıla ait olabileceği açıklandı.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ TARİH YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

2011-2012 AKADEMİK YILI İÇİN ÖĞRENCİ ALINACAKTIR

Başvuru:
1 Ağustos - 12 Eylül 2011
Yazılı Sınav:
12 Eylül 2011
Mülakat:
13 - 14 Eylül 2011

Tarih Yüksek Lisans Programı, tarih, sosyal veya beşeri bilimler bölümleri (lisans ve/veya yüksek lisans) mezunlarına disiplinlerarası açılımları olan tarih disiplininde bilimsel araştırma için gerekli altyapıyı kazandırmayı amaçlamaktadır. Ağırlık, öğrencinin araştırma faaliyetine verilmektedir. Bu sebeple, öğrenciyle danışmanı arasında öngörülen yoğun işbirliği, programın en ayırt edici niteliğini oluşturmaktadır. Programın öğrenim dili İngilizce'dir.

Başka bir yabancı dili iyi, İngilizceyi ise ancak orta düzeyde bilen öğrencilere, derslere başlamadan İngilizcelerini istenilen seviyeye getirmek için bir sene süre tanınabilir. Özel öğrenci statüsünde programa kabul almak mümkündür. Burs imkanları mevcuttur.

Akademik Kadro:
Prof. Dr. Murat Belge
Prof. Dr. Suraiya Faroqhi
Prof. Dr. Christoph K. Neumann (Munich Ludwig Maximilian University)
Prof. Dr. Jala Parla
Prof. Dr. Mete Tunçay
Doç. Dr. Bülent Bilmez
Doç. Dr. M. Erdem Kabadayı
Doç. Dr. Ferda Keskin
Doç. Dr. Levent Yılmaz
Yard. Doç. Dr. Başak Tuğ

İstanbul Bilgi Üniversitesi
LAUREATE INTERNATIONAL UNIVERSITIES

444 0 428 | www.bilgi.edu.tr | http://history.bilgi.edu.tr | mekabadayi@bilgi.edu.tr
İstanbul Bilgi Üniversitesi Santral Kampüsü Eski Silahtarağa Elektrik Santrali Kazım Karabekir Cad. No: 2/13 Eyüp İstanbul

MURAT PAKER İLE TOPLUMSAL YÜZLEŞME ÜZERİNE

DİYARBAKIR CEZAEVİ GERÇEĞİ İLE YÜZLEŞME ADALET KOMİSYONU

Psikoterapist Murat Paker, Bilgi Üniversitesi'nde öğretim üyesi aynı zamanda da Diyarbakır Cezaevi Gerçeği ile Yüzleşme Adalet Komisyonu'nun daimi üyelerinden biri. Murat Paker ile komisyonu ve hedeflerini, Diyarbakır Cezaevi gerçeğini; bu gerçekliğin Türkiye'nin toplumsal hafızasındaki yerini, hakikat komisyonu aracılığıyla gerçekleşebilecek bir toplumsal yüzleşmeyi, Türk-Kürt sorununun tarihsel kökenlerine bakıldığında Diyarbakır Cezaevi'nde yaşananların etkisini ve Diyarbakır Cezaevi'nin müzeye dönüştürülmesinin önemini konuştuk.

SÖYLEŞİ:
CANSU KILINÇARSLAN

Diyarbakır Cezaevi Gerçeği ile Yüzleşme Adalet Komisyonu gelecek aylarda bir rapor sunacak. Siz Diyarbakır Cezaevi ya da daha doğrusu işkence üzerine çalışmaya nasıl başladınız? Tekirdağ Cezaevi'nde de işkence üzerine bir araştırma yaptığınızı duymuştum.

Murat Paker.

Ben 1985 yılında, 12 Eylül darbesinden 5 yıl sonra tıp fakültesinden genç solcu bir doktor olarak mezun oldum. Türkiye'de işkence, insan hakları ihlalleri benim tıp fakültesi dönemimde ayyuka çıkmıştı. Tabii ki hem politik olarak hem hekim olarak benim de bu konuda belli bir hassasiyetim vardı. O yıllarda zorunlu hizmet vardı. Ben kuradan Tekirdağ Cezaevi'ni çekmiştim. İki buçuk yıl Tekirdağ Cezaevi'nde pratisyen hekim olarak, cezaevi doktoru olarak çalıştım. Burada geçireceğim sürede cezaevinde kapsamlı bir bilimsel araştırma yapayım dedim. O zaman İstanbul Tıp Fakültesi Psikiyatri Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Şahika Yüksel ile işbirliği hâlinde işkencenin psikolojik etkileri üzerine ilk bilimsel araştırmamı yaptım. Bu çalışma, 1986- 87 yıllarında devam etti. Tekirdağ Cezaevi'nde o sırada en az 6 aydır kalmakta olan ve okuryazarlığı olan 250 civarında mahkûm katıldı bu çalışmaya. Orası siyasi olmayan tutukluların ve mahkûmların kaldığı bir cezaeviydi, adlî denilen mahkûmların kaldığı bir cezaeviydi. Ben orada çalışırken, tam o sırada bir işkence durumu yoktu; ama bizim araştırmamız bu insanların yüzde doksana yakınının gözaltına alındıklarında ya da daha önceki cezaevlerinde bir şekilde işkenceye maruz kaldıklarını ortaya çıkardı. Siyasi olmayan mahkûmlar üzerinde dünyada yapılmış çok az çalışma var, Türkiye'de de hâlâ tektir böyle bir çalışma. Bu araştırma sırasında "Herhangi bir zaman herhangi bir işkenceye maruz kaldınız mı?" diye soruyoruz. En tipik yanıtlardan biri: "Yok bana işkence yapılmadı. Sadece coplarla sopalarla kalaslarla dayak attılar." İşkence onların gözünde; illaki elektrik, falaka, askı filan olacak; yani daha trajik yöntemler olacak ancak o zaman işkenceye uğradık diyebiliyorlardı. Kaba dayak; elle ya da herhangi bir sopayla, copla filan olduğunda onu işkenceden saymıyorlardı. Adli mahkûmların yüzde doksana yakınının bir biçimde işkenceye maruz kaldığı sonucuna ulaşıldı. Bunların da falaka oranı yüzde altmış, elektrik yüzde kırk ya da elli, askı yine yüzde kırk gibiydi. Şu an yaklaşık oranlar veriyorum ama daha sofistike diyebileceğimiz işkence yöntemleri de öyle nadiren görülmüyordu, gayet sık kullanılırdı onu söylemek istiyorum. İşkence araştırmaları benim açımdan 1986'da Tekirdağ Cezaevi'ne cezaevi doktoru olarak gitmemle başladı. Sonra

İstanbul'a tayin oldum. 1989- 92 yılları arasında İstanbul'da bir yandan pratisyen hekimlik yaparken bir yandan da Boğaziçi Üniversitesi'nde klinik psikoloji yüksek lisansı yaptım ve 1992'de yine klinik psikoloji alanında doktora yapmak için New York'a New School for Social Research'e gittim. Mastır ve doktora tezlerimi de işkencenin psikolojik etkileri üzerine yazdım, bu konuda yeni başka bilimsel araştırmalar yaptım. Bu araştırmalarda da geniş bir araştırma ekibi içinde çalıştım. Orada da 1980'den itibaren 1990'lara kadar değişik zamanlarda değişik işkencelere maruz kalmış, ağırlıklı olarak politik olup da işkence görmüş, yüzlerce insanla görüşmüştüm. Bu araştırmalar da uluslararası dergilerde yayınlandı. 2000 yılında doktorayı bitirdikten sonra, 2005'te Türkiye'ye dönene kadar New York'ta travma mağdurlarına, özellikle de savaş ve işkence gibi travmalara maruz kalmış mültecilere psiko-sosyal ve hukuki hizmet veren büyük bir vakıfta klinik direktör ve psikoterapist olarak çalıştım. Bu dönemde de dünyanın dört bir yanındaki çatışmalı bölgelerden gelmiş bulunan işkence mağdurlarıyla çalışma fırsatı buldum. 2005'te Türkiye'ye döndüm ve Bilgi Üniversitesi'nde klinik psikoloji yüksek lisans programını kurdum ve o zamandan beri tam zamanlı öğretim üyesi ve kısmi zamanlı psikoterapist olarak çalışmaktayım.

2008'di sanırım, 78'liler Girişimi benimle ve başka bir sürü akademisyenle, gazeteciyle, avukatla bağlantı kurdu ve Diyarbakır Cezaevi 1980- 83 ile ilgili bir Gerçekleri Araştırma ve Adalet Komisyonu ile ilgilenip ilgilenmeyeceğimizi sordu. Ben zaten öteden beri işkencenin psikolojisi üzerine bilimsel araştırmalara ek olarak, özellikle *Birikim* dergisinde psiko politik analizler üzerinden makaleler yazıyordum. O makalelerde de bu yüzleşme meselesinin Türkiye için ne kadar önemli olduğunu vurgulamaya çalışıyordum. Diyarbakır Cezaevi'nin ne menem bir şey olduğunu, Türkiye'nin yakın tarihinde nereye oturduğunu gayet iyi biliyordum zaten. Geçmişteki işkence

1980-83 döneminde 5.000- 6.000 kişinin Diyarbakır Cezaevi'nden geçtiği tahmin ediliyor.

Komisyon Taksim'deki basın toplantısında Diyarbakır Cezaevi'nde yaşananlara ilişkin ceza davasının açılmasını ve sorumluların yargılanmasını talep etti. 20 Nisan 2011.

araştırmalarında daha önce Diyarbakır Cezaevi'nde yatmış 5- 10 kişiyle görüşmüştüm. Önüme de böyle bir fırsat çıkınca teklifi hemen kabul ettim ve işin içine girdim. 3 yıldır da bu komisyonun sürekli 20- 25 üyesinden biriyim.

2003'ten beri yazılarınızdaki bu yüzleşme meselesinin öneminden bahsettiğinizi söylediniz. Ben de yazılarınızın bir kısmını okumuştum. Buna ek olarak bir hakikat komisyonu çağrısı dikkatimi çekmişti. Hakikat komisyonu nedir? Diyarbakır Cezaevi Gerçeği ile Yüzleşme ve Adalet Komisyonu buna bir örnek midir, hakikat komisyonuna doğru bir adım mıdır?

Diyarbakır Cezaevi Gerçeği ile Yüzleşme ve Adalet Komisyonu benim gözümde bir gayri-resmi hakikat komisyonudur; ama tabii ki tipik bir hakikat komisyonu değil. Dünyada hakikat komisyonu dediğimizde en bariz örnek Güney Afrika'daki Hakikat ve Uzlaşma Komisyonları'dır. Bazı Güney Amerika ülkelerinde de -El Salvador gibi- hakikat komisyonları gerçekleştirilmiştir. Bunların hepsi resmi; yani bir statüsü olan, bir yasallığa oturan hakikat komisyonlarıdır ve hepsi geçiş döneminde kurulmuştur. Şöyle düşünelim, bir rejim değişiyor. Bu nasıl olur? Bazen savaşla olur. Mesela II. Dünya Savaşı'nda Almanya ve Japonya yenilince, oralarda savaş mahkemeleri kuruldu ve savaş suçluları yargılandı. Bu çok net bir yüzleşme hamlesiydi. Orada kişilerin suçları sıralandı, mahkûm oldular hapse girdiler vs. Bu cezalandırıcı adalet.

Bazı durumlarda ise, mesela Güney Afrika örneğinde ya da bazı Güney Amerika ülkelerinde olduğu gibi çok net bir yenen yenilen yok. Savaş net bir sonuç çıkarmıyor. Güney Afrika'da iç savaş var; ama sonunda bir anlaşmayla rejimi değiştiriyorlar. Yani siyahların beyazları net bir şekilde yenmesiyle yeni rejime geçilmiyor. Bu anlamda yumuşak

bir geçiş oluyor. Bir tür uzlaşmayla, anlaşmayla rejim değişikliğine gidilen yerlerde bahsettiğimiz hakikat komisyonları bir tür onarıcı adalet kanalı olarak devreye giriyorlar. Burada mahkemelerdeki gibi suçluların yakalanıp yargılanıp cezalandırılması gibi bir yol değil de onarmanın yolları aranıyor. Yani suçluların suçlarını itiraf etmeleri; anlatmaları ve bu bilginin toplumsallaştırılması karşılığında bunların affedilmesi anlamına geliyor. Yani esas olan, suçluların cezalandırılması değil, hakikatin ortaya çıkması; bunun için hakikat komisyonu deniliyor.

Dünyada hakikat komisyonuna en uygun örnekler Güney Afrika'daki Hakikat ve Uzlaşma Komisyonları'dır.

'Toplumsal kabul' kavramı da bu aşamada devreye giriyor sanırım. Türkiye'de durumu nasıl görüyorsunuz?

Hakikatin ortaya çıkması, toplumsallaştırılması yani gizli kalmaması suçluların; yani o olayları gerçekleştirenlerin, bazen de katillerin "Evet ben yaptım ve pişmanım" demesi, af dilemesi, toplumun da, devletin de bunun karşılığında, yani her şeyi anlatmaları karşılığında onları affetmesi. Bu tabii bir uzlaşma... Yani II. Dünya Savaşı'nda uzlaşmaya gerek yoktu, net bir biçimde Almanlar ve Japonlar yenilmişti. Suçluyor, cezalandırıyordun. Burada ise o kadar güçlü değilsin, daha dengeli bir durum var. Anlaşma yapmışsın, daha çok insan ölmesin savaş daha fazla uzamasın diye ödün vermişsin. Ödün de ne? Her şeyi anlatırsan seni affederim demişsin. Bu tabii kolay bir şey değil. İki yöntemin de cezalandırıcı adaletin de onarıcı adaletin de avantajları- dezavantajları var ve ülkelerin somut koşulları o değişikliğin, o geçiş döneminin nasıl olduğuyla çok alakalı bir şey.

Türkiye'de ise biz iki modele de uymuyoruz aslında. Ne bir savaş bitti de net yenen yenilen durumu var. Ne de bir uzlaşma, denge var. Resmi düzeyde herhangi bir şey yok. Gayri resmi düzeyde ise bir süredir süren yüzleşme çabaları var. Ama devletin henüz buna net bir cevap vermişliği yok. Bazı kıpırdanmalar var; mesela Ergenekon davası da -eğer hukuk dışı başka gündemler gölgelemeden nihayete erdirilebilirse- bir tür yüzleşme adımı ama cezalandırıcı adalet üzerinden. Suçlu bulurlarsa ceza verecekler. O davanın içinde de itirafçılık müessesesi var, belki bu onarıcı adaletin sızması gibi düşünülebilir. Türkiye'de henüz biz, resmi düzeyde geçmiş suçlarla net bir şekilde yüzleşebilir duruma gelmedik; ama belli kıpırdanmalar var. Mesela Diyarbakır Cezaevi konusunda da kıpırdanmalar var. Bizim komisyonumuzun yaptığı çalışmalar sonucunda başlayan bir soruşturma süreci var. Henüz davaya dönüşmedi ama Diyarbakır Savcılığı bir soruşturma başlattı ve bazı aşamalardan da geçti.

Hakikat komisyonu, hakikatin ortaya çıkması karşılığında cezalandırıcı kanaldan vazgeçip hakikat bilgisinin; yani 'kim/kimler, neyi nasıl ve neden, nerede, ne zaman yaptılar?' tüm açıklığıyla ve bütün ayrıntılarıyla ortaya konmasına, daha da önemlisi bu bilginin toplumsallaşmasına olanak verir.

Hakikat komisyonu böyle bir şey, hakikatin ortaya çıkması karşılığında cezalandırıcı kanaldan vazgeçip hakikat bilgisinin; yani 'kim/kimler, neyi nasıl ve neden, nerede, ne zaman yaptılar? Suçlular kimlerdir?' tüm açıklığıyla ve bütün ayrıntılarıyla ortaya konmasına, daha da önemlisi bu bilginin toplumsallaşmasına olanak verir. O yüzden Güney Afrika'daki hakikat komisyonunun duruşmaları televizyondan, radyodan naklen yayınlandı. Milyonlarca insan oradaki trajik hikâyeleri; öldürmeleri, işkenceleri itiraf edenleri dinledi. Bunu büyük bir toplumsal terapi gibi düşünebiliriz. Bunun en önemli işlevlerinden biri, binlerce yüz binlerce mağdur var. Güney Afrika'daki Apartheid rejiminin mağdurları var. Türkiye'deki rejimin mağdurları var. Bu tür, yoğun olarak insan hakları ihlalleri yapılan ülkelerde milyonlarca mağdur var. Ve bir adalet mekanizması devreye girmediği zaman; mahkemeler kanalıyla olabilir, cezalandırıcı yolla olabilir ya da hakikat komisyonları tarzında olabilir. Bu insanların neler yaşadıklarının, başlarına neler geldiğinin bilgisi çok dar bir çevrede, kendilerine ve yakın çevrelerine saklı kalmış, kısıtlı kalmış bir bilgi oluyor. Toplumun büyük çoğunluğu bu bilgiden mahrum ama zaten bu bilgiye de ilgisiz. Çünkü bu bilgi çok ağır bir bilgi, bilindiğinde onunla yaşamak kolay bir iş değil. Dolayısıyla toplumun büyük çoğunluğu zaten yarım kulak dinliyor, bakmıyor gözünü çeviriyor, inkâr içinde. Biz yıllarca Türkiye'de işkencenin olduğunu kanıtlamakla uğraştık. Genelde "Yok canım abartıyorsunuzdur" deniyordu. Artık kimse bunu söyleyemiyor; ama bunu kabul ettirebilmek için kaç insanın uğraşması gerekti ve kaç kişi öldü işkenceden. Mağdurları psikolojik olarak en fazla etkileyen faktörlerden biri toplumun büyük çoğunluğunun seslerini duymamış olması, seslerini sözlerini kaybetmiş olmaları. Dolayısıyla bir yüzleşme adımıyla, mahkemeler ya

da hakikat komisyonları aracılığıyla onların ne yaşadıklarının biliniyor tanınıyor olması, bu mağdurları da tanımak ve onurlandırmak için en önemli aşama oluyor. Diyebiliyorlar ki "Evet ben çok ağır işkenceler yaşadım, kolum bacağım sakat kaldı bu yüzden ya da bilmem kimi kaybettim bu yüzden... 20 yıl bunu kimseye de anlatamadım, tazminat da almadım bir şey de olmadı. Toplum bu yokmuş gibi hayatına devam etti. Ama şimdi yaşadığım bu hakikat toplum tarafından biliniyor, kabul ediliyor ve bir statüsü var bunun." Tabii ki yüzde yüz bir onarım söz konusu değil, kaybedilenler kaybediliyor. Ama bu hakikat bilindiği zaman geniş toplum kesimleri tarafından kabul edildiği zaman, psikolojik olarak kısmen, en azından bir onarım söz konusu. Türkiye henüz bundan uzakta ama sıfır noktasında da değiliz, yavaş yavaş bir şeyler kıpırdanıyor.

Komisyon tarafından mağdur ve tanıkların yanı sıra faillere de çağrı yapıldığını biliyorum. O dönem çalışan gardiyanlar, doktorlar, mahkeme heyetinde ve adli tıpta görev yapmış olanlar da var. Hangi oranda katılım oldu, bu insanlarla da görüşebildiniz mi?

Faillerden hiç katılım olmadı... Biz hep çağrı yapıyoruz elbette ama failler çok büyük bir toplumsal baskı olmadan gelmezler bizim komisyona. Ancak çok büyük vicdan azabı çekecek psikolojik sorunları filan olacak da, anlatayım kurtulayım diyecek... Bizim komisyona gelmeleri konusunda çok umutlu değilim. Ancak Diyarbakır Cumhuriyet Savcılığı'nın yürüttüğü soruşturma gereği gibi giderse derinleştirilirse, arada kapatılmazsa, failler sorgulanacaklar ve savcının karşısına çıkacaklar. Orada tabii bir sürü düzey var, en alt düzey erler var, onların üstündeki alt rütbeli subaylar var, daha yüksektekiler var, sıkıyönetim komutanı var, bir sürü zincir var orada. En tepede de askeri cunta var. Yüzlerce insan var aslında suçlanabilecek. En alttakilerin mantıken konuşmaları ve kendilerini kurtarmak için üstlerini ele vermeleri gerekir. İyi bir savcılık soruşturması ve iyi bir dava süreci aslında bunu sağlayabilir. Bize gelmezler ama resmi bir yargılama süreci bu tür açılımlar sağlayabilir. Savcılığa tabii çok büyük iş düşüyor, hakikaten hakikat ve adalet peşinde koşan bir savcılık faaliyeti gerekiyor. Bu da olacak mı olmayacak mı göreceğiz.

Diyarbakır Cezaevi'nde mahkûmlar askeri eğitimlerden geçirilmiştir. Eğitimler arasında okuma yazma; hatta Türkçe bile bilmeyen mahkûmların marşlar eşliğinde askeri nizamda yürümeleri de vardır.

Diyarbakır Cezaevi'ndeki işkencelerden sorumlu olanların, bazılarının isimleri de açıklandı sanırım. Soruşturma sürecini anlatabilir misiniz?

Şimdiye kadar geçen eylülde bu komisyonun ilk ön sonuçlarını Diyarbakır'da bir toplantıda kamuoyuna duyurduk, yüzlerce kişi katıldı, bunların çok önemli bir kısmı Diyarbakır Cezaevi mağduruydu, o dönemde oradaydılar. Bizim komisyonumuza gelip tanıklık ifadeleri vermişlerdi. Basına duyurduk, kamuoyu açıklaması yaptık ondan sonra da toplu halde suç duyurusunda bulunuldu. 1980- 83 döneminde 5.000- 6.000 kişinin Diyarbakır Cezaevi'nden geçtiği tahmin ediliyor. Biz henüz bunların 450'sine ulaştık, hedefimiz onda biriydi zaten. Dalgalar halinde; ilk önce 200-250 kişi suç duyurusunda bulundu, günümüze kadar bu rakam 1.000 kişiyi buldu. Yani 1980- 83 döneminde Diyarbakır Cezaevi'nde yaşamış kalmış 1.000 civarında eski mahkûm, Diyarbakır Cumhuriyet Savcılığı'na gidip "Bana şunlar şunlar yapıldı, yapanlardan da isimlerini bildiklerim bunlardır. Bunların cezalandırılmasını istiyorum" benzeri kişisel dilekçelerini yazıp suç duyurusunda bulundu. Savcılık da geçen eylülde yapılan ilk dalga suç duyurusundan sonra bir soruşturma başlatmış. Birkaç ay bizim haberimiz olmadı; sonradan kamuoyuna, basına yansıdı bir soruşturma açıldığı. Dilekçe verenlerin önemli bir kısmıyla savcılık çağırıp görüşmüş, kişisel ifadelerini almış, hâlâ üzerlerinde işkencenin arazları olduğunu, fiziksel ve psikolojik işkence etkilerini taşıdıklarını iddia edenleri adli tıbba da sevk etmiş. Adli tıp raporlarını almış ya da alıyor. Hâlâ devam ediyor o süreç. Bu sırada da çeşitli bakanlıklara dilekçe yazarak, Savunma Bakanlığı'na ve Adalet Bakanlığı'na sanıyorum ve belki İçişleri Bakanlığı'na da, ondan emin değilim. O dönemde cezaevinde görev yapanların listesini istemiş. Listelerin bir kısmı gönderilmiş ama çok sınırlı... Özellikle Milli Savunma Bakanlığı 10- 15 kişilik bir liste göndermiş; bu çok gayri ciddi bir durum. Koskoca cezaevinde görev yapan yüzlerce ordu mensubu var. Tam listeyi göndermemişler, en alt düzey 10- 15 kişinin ismini göndermişler, savcılık da tam listeyi istemiş. Biz de izliyoruz, arkadaşlarımız savcılıkla temas hâlindeler. Bakalım ne çıkacak, inşallah kapatılmaz.

Çalışma kapsamında 450 civarında mağdur ile görüştüğünüzü söylediniz. Çalışmanın yönteminden de biraz bahseder misiniz?

Biz 450 kişiyle birebir görüşmeler gerçekleştirdik. Ortalama 1,5 saatlik videoya kaydedilmiş bu görüşmelerde "1980-84 döneminde Diyarbakır Cezaevi'ndeymişsiniz, ne yaşadınız?" diye sorduk. Şöyle başladı. Komisyon kurulduktan sonra ilk toplantılarımızdan birini gidip Diyarbakır'da yaptık. Bir parkta açık hava toplantısı, ne yapmak istiyoruz diye görüştük. O sırada eski milletvekili birkaç kişi de vardı, o dönemde Diyarbakır Cezaevi'nde yatmış olan Nurettin Yılmaz vardı mesela, neler yaşadıklarını anlattılar. Zaten yaşananlar Diyarbakır halkının gündelik hayatının bir parçası, oradaki herkesin bildiği şeyler. En çarpıcı şeylerden biri de buydu mesela, o park toplantısında dinleyen halk ile anlatan eski mahkûmlar nasıl birbirlerini anlıyorlar, nasıl biliyorlar ayrıntıları, anlatanın eksik bıraktığını dinleyenlerden biri tamamlıyor. Bir ismi hatırlamıyor, sarı saçlı bir gardiyan vardı bilmem ne diyor. Pat diye dinleyenlerden biri gardiyanın ismini söylüyor. Diyarbakır Cezaevi'nde olup bitenler, Diyarbakır'ın çok organik bir parçası; Diyarbakır halkının kolektif hafızasının çok önemli bir parçası...

Diyarbakır Cezaevi'nde olup bitenler, Diyarbakır halkının kolektif hafızasının çok önemli bir parçası. Fotoğrafta cezaevinin bilinen imajını değiştirmeye yönelik girişimlerden birini görüyoruz.

Böyle başladık. Güneydoğuda Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde yerel komiteler kuruldu. Bu yerel komiteler, o dönemde Diyarbakır Cezaevi'nde yatmış olanların kendi illerindeki listelerini oluşturmaya çalıştılar. Listeler oluşturulduktan sonra bu insanlara ulaşılmaya çalışıldı ve onlara böyle bir çalışma olduğu, katılmak isteyip istemedikleri soruldu. Sonra yerel komiteyle İstanbul'daki bizim komisyon arasında bir diyalog gelişti ve kaç kişi var ora-da, ne zaman, nasıl gelebiliriz, bunun lojistiği ayarlandı. Yaklaşık on ile gidildi. Diyarbakır, Urfa, Antep, Hakkâri, Şırnak, Adana, Mersin... Gidildiği zaman 5- 10 kişilik ekipler halinde gidildi ve orada birkaç gün kalındı. Oradaki yerel komite görüşülecek insanları köylerden, ilçelerden toplayarak görüşmenin yapılacağı merkeze getirdi. Bayağı büyük ve ayrıntılı bir organizasyondu. Dolayısıyla belki bu komisyonda merkezde çalışan 20- 30 kişi var ama yüzlerce insan da bu tür aşamalarda katkı sundu. Bizim komisyondan bir ya da iki kişi görüşmeleri yaptı. Kamera ayarlandı önceden. Bazı yerlerde ayarlanabiliyorsa belediyelerin bazı tesisleri, bazı yerlerde evlerde görüştük. Bazı yerlerde de sivil toplum kuruluşları bir iki odalarını bize verdiler. Öyle bir dayanışma hâlinde çalışıldı. Bütün görüşmeciler de, görüşmelere gitmeden önce bu tür bir görüşmenin nasıl yapılacağına dair eğitim aldılar. Daha çok psikolojik faktörlere ilişkin travma nedir? Bu tür bir görüşmede ortaya çıkabilecek zorluklar, aksaklıklar hem görüşülen kişi hem de görüşmeci açısından nelerdir? Çünkü duygusal olarak gayet yoğun ve ağır görüşmeler oldu. Koca koca insanlar 30 yıl önce de olsa nasıl bir trajedi yaşadıklarını nasıl işkencelere maruz kaldıklarını ayrıntılarıyla anlatılar. Çoğu tabii çok zorlandı, bazıları ağladı, dağıldı görüşmeye ara verilmek zorunda kalındı. Dolayısıyla öncesindeki eğitim çok önemliydi, o gerçekleştirildi. Tabii onlar da çok zorlandılar. Bazıları bir kez gidip tekrar gitmek istemediler, çok ağır geldi. Böyle birçok deneyimimiz oldu. Sonuçta, şimdilik 450 küsur görüşme yapıldı. Bu 450 görüşmenin hepsinin transkripsiyonu da yapıldı. O da tabii çok meşakkatli bir işti, geniş bir ekiple çalışıldı. Sonra epey kapsamlı bir kodlama şeması üzerinden bütün o metinler kodlandı. Hepsi değil tabii, ama önemli bir kısmı bir sürü değişken açısından -hukuki durumları, işkence yöntemleri, psikolojik durumları sosyolojik durumları vs.- kodlandı. Onlar bilgisayara geçti, geniş bir veritabanı oluştu. Epey kapsamlı bir çalışmaydı. Görüşmelere ek olarak bir başvuru formu, psikolojik travma ölçeği, adli tıp tıbbi bedensel arazlar formu doldurduldu. Faaliyet devam etti, ediyor...

Raporun ne zaman sunulması bekleniyor? Yakın tarihte başka bir ön sunum gerçekleşecek mi?

Biz geçen eylülde Diyarbakır'da, ocakta Ankara'da iki tane ön sunu yaptık. Mayıs ayında da İstanbul'da yapmayı planlıyorduk, seçim öncesine denk geldi vs. ertelendi. Şimdi eylül-ekim aylarını hedefliyoruz. İstanbul'da kamuoyuna açık özellikle basını hedefleyerek son bir toplantı yapmak ve sonuçları paylaşmak, o zamana kadar yetiştirebilirsek web sitemizi açmak istiyoruz. Bu çalışmanın bir web sitesi olacak, hedeflerinden biri bu. Oradan çok kapsamlı bilgiler paylaşılabilecek. Belgeselleri olacak, daha netleşmiş şeyler değil ama elimizde 800- 900 saatlik video çekimi var. Binlerce sayfalık trans-

kripsiyon var. Birilerinin bunları ele alıp gözden geçirmesi, çalışması lazım. Bunlar yavaş yavaş yapılacak. Nihai raporun, kitabın yıl sonuna kadar hazır olması hedefleniyor.

Raporun hazırlık aşamasında da komisyonun bir yargı organı olmadığı, öç alma komisyonu olmadığı vurgusu yapılıyor. Böyle bir şiddetin altında bu denge nasıl kuruluyor? Komisyon kendini nasıl konumlandırıyor?

Öç almakla hareket ediliyor olsaydı, bazı failler belli, şu anda nerede oldukları, yaptıkları işler vs. de belli. Bu cezaevinin en meşhur müdürü öldürülmüştür. Bu anlamda birileri öç almıştır işte. Bizim komisyonun amacı ise bu değil. Tek tek bu insanlarla hiçbir derdimiz de yok, olamaz. Türkiye'nin çok da uzak olmayan tarihinde böyle bir kara sayfa var. Ve tabii şu da çok açık, daha önce de biliyorduk komisyonun çalışmaları sırasında da tüm netliği ile ortaya çıktı. Diyarbakır Cezaevi son dönemdeki Türk- Kürt meselesinin geldiği aşama açısından, oradaki çatışma açısından en kritik sayfalardan biri. Meselenin nasıl bir kördüğüm, nasıl bir şiddet yumağı haline geldiğinin en iyi belirleyenlerinden, ara aşamalardan biri. Dolayısıyla bırakalım adalet kısmını, pragmatik olarak baksak bile eğer biz bugün Türk- Kürt meselesini çözer gibi yapmayıp sahiden çözmek istiyorsak bu mesele neden, nasıl çıktıya bakmadan, bununla yüzleşmeden çözemeyiz. Bunun da iki boyutu var. Bir, Cumhuriyet'in başından beri Kürtlere yapılanlar. Kürt memnuniyetsizliğinin tarihsel kökenleri diyelim, bununla yüzleşmek lazım. İki, 1980'den beri yapılanlar, özellikle de Kürtlere yönelik Diyarbakır Cezaevi'nde kristalleşen özel bir rejim var. Yani kısaca şu; 1980 askeri darbesi oluyor. 3- 3,5 yıl süren bir askeri diktatörlük rejimi var. Bu rejim sırasında Türkiye'nin bütün karakollarında ve bütün cezaevlerinde ağır işkenceler yapılıyor. Diyarbakır Cezaevi'nde yapılıyor, ama başka yerlerde de yapılıyor. Niye Diyarbakır Cezaevi dendiğinde, işkencelerin ağırlığı çeşitliliği diğerlerinden daha fazla, bu nicelik farkı. Ama bundan daha önemlisi oradaki insanlara Kürt oldukları için işkence yapılıyor, anadilleri Kürtçe olduğu için eziyet yapılıyor. Bu çok önemli; öteden beri Türkiye'de işkenceye uğramış insanların gayet iyi bildiği bir şey var; devrimciyseniz içeri girerseniz işkence görme ihtimaliniz yüzde yüze yakındır. Şimdi azaldı ama eskiden öyleydi... Solcu devrimci ve de Aleviyseniz işkence katmerlenir. Solcu, Alevi ve de Kürt iseniz daha da katmerlenir. Üç şey; solculuk, Kürtlük Alevilik işkencenin dozunu katmerlendirerek artıran faktörlerdir. Diyarbakır Cezaevi'nde de bu insanların önemli bir kısmının Kürt olduğu ortada, önemli bir kısmı da solcu Kürt. Ama ayrımsız solcu olsun olmasın, Diyarbakır Cezaevi'nde Kürt olduğu için, Kürtçe konuştukları için özel olarak tasarlanmış işkenceler var. Meselenin en vahim kısmı bu. Ve şunu görüyoruz. Mamak'ta da Metris'te de kalanların arasında ülkücü hareketten filan insanlar da var ama büyük çoğunluğu sol hareketten. Sıradan vatandaş daha az... Yanlışlıkla oraya getirilen insan sayısı Diyarbakır'dakiyle kıyaslanamayacak kadar az. Diyarbakır Cezaevi'nde politik insanlar var; örgüt elemanları filan... Bir de sıradan Kürtler var, çok sayıdalar... Yüzdesini bilmiyorum ama yüzde 3- 5 değil yani. Bunlar bir şekilde suçlu mudur değil midir, gerçekten bir şey yapmış mıdır yapmamış mıdır gibi bir akıl yürütme yapılmadan, 'Kürt nasıl olsa, at içeri' mantığıyla alınmış, genç, cahil köylü çocuklar var. 18- 19 yaşlarında Türkçe bilmiyorlar, okuma yazma bilmiyorlar. Geliyorlar, dayak filan gibi hoş geldin muamelelerinden sonra ilk karşılaştıkları şey şu; bir hafta içinde İstiklal Marşı'nın 10 kıtası, başka benzer bir sürü marş,

Ocak ayında Ankara'da düzenlenen sempozyumdan bir afiş: "Türkçe konuş, çok konuş!"

1980-1983 döneminde Diyarbakır Cezaevi'nde kalan Zülfikar Tak, cezaevinde yaşananları karikatürlerle anlattı.

1982'de Diyarbakır Cezaevi 33. Koguş'ta dört kişi cezaevindeki uygulamaları protesto etmek için kendini yakar: Necmi Öner, Ferhat Kurtay, Eşref Anyık ve Mahmut Zengin.

Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi vs. gibi Türk milliyetçiliğinin ana metinleri önlerine konuluyor ve ezberlemeleri isteniyor. Türkçe bilen, okuma yazma bilen biri için bile bayağı zor bir iş, Türkçe bilmeyen, okuma yazma bilmeyen birinin önüne konuyor. Koğuşta bir iki tane de öğretmen tayin ediliyor. Sen öğreteceksin, öğretemezsen kafanı kırarız, onların zaten kıracağız. Şimdi Türklük ve Türkçe üzerinden giden bir askeri okul rejimi kuruyorsun orada, sabah akşam talim yaptırıyorsun, marşları ezberletiyorsun, o dili bilmeyenlere. Ve açıktan ya da örtük olarak hep şu duygu veriliyor: "Siz Kürt olduğunuzu söylüyorsunuz; ama unutun. Yok öyle bir şey, Türk olacaksınız yoksa kafanızı kırarız. Bilmiyorsanız da öğreneceksiniz, öğrenmeye de işte bu marşlardan başlayacaksınız, ezberleyeceksiniz. Yapamazsanız kafanızı kırarız." Nitekim kırıyorlar da... Boş tehdit filan da değil, bir sürü insan ölüyor işkencede. İşkencede adamın ölmesi dünya literatüründe çok sık görülen bir şey değildir. İşkencenin amacı, adam öldürmek değildir aslında, kazara olur genellikle. Ama burada özellikle ara sıra ölüm olması da isteniyor, anlaşıldığı kadarıyla o tehdit unsurunun iyice ağırlaştırılması için ara sıra birilerinin öldürülmesi gerekiyor. Bir süre sonra o kadar dayanılmaz bir hâl alıyor ki insanlar, açlık grevleriyle, kendilerini yakarak ya da asarak kendilerini öldürüyorlar ve direniş ruhu da büyük ölçüde o tür eylemler üzerinden başlıyor. Çünkü önce çok yoğun bir saldırı var kolektif bir direniş olamıyor. Daha sonra 4 kişi el ele tutuşuyorlar, marş söyleyerek kendilerini yakıyorlar. Birileri asıyor kendini, açlık grevi oluyor... Bunlar müthiş bir moral veriyor, bu insanlar ölüyorlar; ama bir şey için ölüyorlar, bir anlamı var, bir şeyler protesto ediliyor. Buradan bir şey yapılabilir havası çıkıyor ve ondan sonra direniş başlıyor. Direniş olmasaydı bugün muhtemelen biz o 450 kişi ile görüşemeyecektik. Görüşemeyecektik çünkü psikolojik olarak görüşülebilir durumda olmayacaklardı, kendileri istemeyeceklerdi. Çok utanç içinde olacaklardı. Bizim görüştüğümüz insanlar için görece daha iyi durumda olanlar diyebiliriz. Cezaevinden çıktıktan sonra intihar edenler olduğunu duyduk, biliyoruz. Ciddi psikolojik sorunlar yaşadıkları için bu görüşmelere gelmeyenler olduğunu biliyoruz. Erken yaşta geliştirilmiş fiziksel bazı rahatsızlıklar nedeniyle ölenler olduğunu biliyoruz. Nazi konsantrasyon kamplarından sonra da benzer şeyler olmuştur. Uzun dönemde büyük çoğunluk psikolojik olarak uyum sağlamıştır, çok büyük zorluk çekmemiştir. İlk birkaç yıldan sonra ama 40- 50 yaşlarına geldiklerinde bazı bilimsel çalışmalar var; kanserden, kalp hastalığından erken yaşta ölmeye başlamışlar ya da çok ciddi fiziksel sağlık sorunları başlamıştır. Psikolojik olarak iyiymiş gibi dursak bile beden bir noktada bir sürü yerden içten içe arıza verebiliyor. Burada da örnekleri görülüyor.

Dolayısıyla bizim görüştüğümüz 450-500 kişi tam temsili bir örneklem değil aslında, psikolojik olarak görece daha iyi durumda olanlar. Kendilerini daha iyi koruyabilmiş olanlar, psikolojik olarak en azından konuşmayı göze alabilir durumda olanlar... Onlarda bile... Ve de 30 yıl geçmiş ona rağmen bir sürüsü için bu konuları konuşmak tekrar hatırlamak zor. Hâlâ bazı psikolojik zorluklardan bahsediyorlar. Ama genel üzerinden baktığımızda böyle psikolojik olarak darmadağın bir grup görmüyoruz. Var tabii sorunlar ama bu kadar ağır bir travmaya göre daha fazlasını bekleyebilirdik. En önemli koruyucu faktör gibi duran şey, o direniş durumu o politizasyon durumu. Cahil, eğitimsiz, apolitik şekilde cezaevine giren Kürt gençleri de bütün o muameleler karşısında diğerleri ile ilişki halinde gayet politize, gayet eğitilmiş, cezaevindeki diğer insanlardan sosyal destek almış, hayatı daha iyi anlamlandırabilen insanlar olarak çıkıyorlar, çıkabilirlerse...

İşkence psikolojisi literatüründe bu konuda çalışmalar vardır. Benim doktora tezim de bu konudaydı. O direniş ruhunun, yaşananları politizasyon üzerinden anlamlandırabilmenin daha geniş bir anlam çerçevesi kurabilmenin psikolojik etkileri azaltabilmek için önemli bir faktör olduğunu biliyoruz. Burada da benzer bir mekanizmanın çalıştığı görülüyor. Olmasaydı bir sürü insan psikolojik olarak çok daha kötü durumda olacaktı, bizimle konuşmaya pek çoğu gelmeyecekti. Ama gelenlerden biliyoruz ki direniş çok önemli olmuş, onları daha diri tutmuş, psikolojik olarak daha sağlıklı tutmuş, şimdi bunu da atlatabilecekleri dayanabilecekleri bir şey var.

Son olarak bir yerde okumuştum, Diyarbakır Cezaevi ile ilgili "işkencecilerimiz adına da yüzleşmeliyiz" diyordu. Bu nasıl olur? Sizce toplumsal yüzleşme nasıl olmalıdır? Sivil toplum kuruluşları açısından değerlendirmenizi rica ediyorum.

Burada şu kastediliyorsa iyi olurdu. İşkencecilerin sayısı kısıtlı, birkaç bindir, beş on bindir taş çatlasa... Bütün polisleri, askerleri vs. saysak... Bu az sayıdaki işkenceciler, çok geniş toplum kesimleri adına bu işleri yapıyorlar. Görevli olarak, resmi devlet görevlisi olarak bu işleri yapıyorlar ve çoğu inandıkları için yapıyor. Devletin, toplumun düşmanı olarak gördükleri onlara öyle belletilen birilerini cezalandırmak, iptal etmek, kafalarını kırmak, aşağılamak için yapıyorlar bu işi... Ve toplumun geniş kesimleri de çoğu zaman bu pis işlere kafasını çeviriyor, bakmıyor, yokmuş gibi davranıyor. Şu bağlantının kurulması lazım yüzleşme bahsinde; 12 Eylül'de ve sonrasında, sonra o faili meçhul cinayetler filan vs. Diyarbakır'da ya da diğer cezaevlerinde bu pis işleri yapanlar, işkenceciler, katiller bunları yaparken toplumun geniş kesimi de görmeyerek, bakmayarak, kafalarını çevirerek aslında işbirlikçilik yaptılar. Yani sorumlu kim diye sorulduğunda birinci derece sorumlu tabii ki işkenceyi yapanlar ve o emirleri verenler ama sorumlular bu kadarla sınırlı değil. Başta medya; ana akım medya, bunları görmeyenler, görmek istemeyenler, yansıtmayanlar, yazı işlerinde muhabirlerin haberlerini kesenler, köşelerinde bu işler sanki hiç olmuyormuş ya da olsa bile hak ediyorlarmış gibi davrananlar... Bir bunlar var, bir de tabii bakmayan, görmeyen toplumun geniş kesimleri var. Bunlarda değişik sorumluluk algıları, yani yüzleşme derken bu insanlara da bu bilgilerin Diyarbakır Cezaevi'nde ya da başka yerlerde neyin olup bittiğini bilmiyorlardı. Bir sürü insan anlatmaya çalışıyordu. Tabii ki kulağını gözünü açan, merak eden o zaman da bilebilirdi. Ama o kadar da merak edilmedi. Tabii basın da kontrol ediliyordu filan ama o kadar da imkânsız değildi. Geniş toplum kesimlerinin bu ilgisizliği, vurdumduymazlığı, kayıtsızlığının da farkında olması, biz de yanlış yapmışız o zaman diyebilmesi çok önemli ki bir daha benzer şeyler olmasın. Yüzleşme meselesinde esas derdimiz aslında bu, bir daha olmasın... Ne olduğunu anlayacağız, yüzleşeceğiz, paylaşacağız tenimizde hissedeceğiz, titreyeceğiz ki duyarlı hâle gelelim.

Alarm hâlinde olalım ve bundan sonra olma ihtimali olduğunda olmadan tepki gösterelim. Toplumun kendine gelmesi, benzer şeylerin bir daha olmaması öyle bir duyarlılık demokratlık seviyesine ulaşabilmesi için titremesi, yüzleşmesi lazım. Bunun için uğraşıyoruz.

Diyarbakır Cezaevi'nin insan hakları ve hafıza müzesi olması söz konusu edildi. Bu türden bir yaklaşımın toplumsal bellek oluşturmada ve dönüştürmede öneminden bahsediliyor. Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?

Tarihimizdeki bu tür sayfalar, kolektif hafızamızın çok kritik sayfaları, biz toplum olarak yaşamaya devam ediyorsak, edeceksek ortak bir hafızamız var ve hep olacak. Ortak hafıza dediğimiz şey de aslında politik mücadele alanı... Şimdiye kadar mesela o ortak hafızanın söylediği şey neydi? Türkiye'de sistematik işkence yoktur. Yahu nasıl yoktur? Sonunda artık biz kazandık aslında, artık hiç kimse işkence yoktur diyemez. Bütün dünya da biliyor, Türkiye de biliyor ki, işkence vardır, olmuştur, çok da vahim olmuştur. Bu kadarı yetmiyor ama... Bunun kalıcı hâle gelebilmesi için bunun anıtlarının olması lazım. Anıtlar, müzeler, meydanlardaki heykeller bu tür şeyler toplumsal hafızanın kristalleşmiş sembolleri. Her yerde Atatürk var mesela, değil mi? Niye? Çünkü Türkiye toplumunun resmi düzeyde toplumsal hafızası onun üzerinden şekillendirildi, bu çok önemli bir şey. Burada da Diyarbakır Cezaevi ve başka yerlerin müze haline getirilmesi şu demek; evet böyle bir şey oldu unutmayacağız, yok edemezsiniz. Unutmayacağız ki, hep hatırlayacağız ki yeniden olmasın. O orada bize uyarıcı bir hatırlatan olarak duracak aynı başka ülkelerdeki müzeler gibi. Auschwitz Kampı'nın müze olması gibi... O mesela ne kadar sarsıcı bir müzedir. Bu tür yerler önemli. Burada da aynı sarsıcılıkta anıtsal şeylere ihtiyacımız var. Özellikle Türkiye'de çok var, çünkü Türkiye'nin toplumsal hafızası maalesef çok kolay unutan, tutamayan ve manipülasyona çok açık bir hafıza. Olanlar hep unutuldu, unutturuldu ve kolayca unutturuldu. Bir karşı çıkış olarak bu genel eğilimi tersine çevirmeye çalışan bir şey olarak bir müzeyi kabul ettirebilmek çok önemli. Sanırım hiç kolay olmayacak bu; çünkü alışık değil Türkiye Devleti ve toplumun önemli kesimleri. Çoğunluk hâlâ şöyle düşünüyor; 'tamam kötü şeyler olmuş ama acı şeyler kardeşim unutalım gitsin neden hep hatırlıyoruz. Tamam, haklısınız ama gelin okul yapalım işte, işe yarasın.' Kötü niyetten de değil belki ama toplumsal refleksler böyle...

Anıtlar, müzeler, meydanlardaki heykeller bu tür şeyler toplumsal hafızanın kristalleşmiş sembolleri.

Menashe Kadishman'ın Avrupa'da Nazi döneminde öldürülen milyonlarca Yahudi anısına yaptığı Shalechet (Düşmüş Yapraklar) adlı çalışması.

Berlin Yahudi Müzesi, "Void"

Fotoğraf: Ahmet Akpo

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE

DEVLETİN DERSİM'LE İMTİHANI

NURŞEN GÜRBOĞA

1920'lerden 1930'lara kadar gerçekleşen bir dizi Kürt isyanı devletin Dersim'i Kürt direnişinin örgütlenebileceği potansiyel bir coğrafya olarak değerlendirmesine yol açmıştı. Dolayısıyla Dersim, Cumhuriyet seçkinlerinin, eşzamanlı olarak, Kürt nüfusunun yoğunluklu yaşadığı taşra üzerinde egemenliğini kurma ve bu nüfusu Türkleştirme çabalarının bir sahnesidir. Devletin 1930'larda Dersim üzerine yoğunlaşan politikalarına ve müdahalelerine rağmen iki çabasında da başarılı olduğunu söyleyemeyiz. Bu yazıda "temdin" ve "temsil" politikalarının nasıl "imha"ya dönüştüğünü anlamaya çalışacağız.

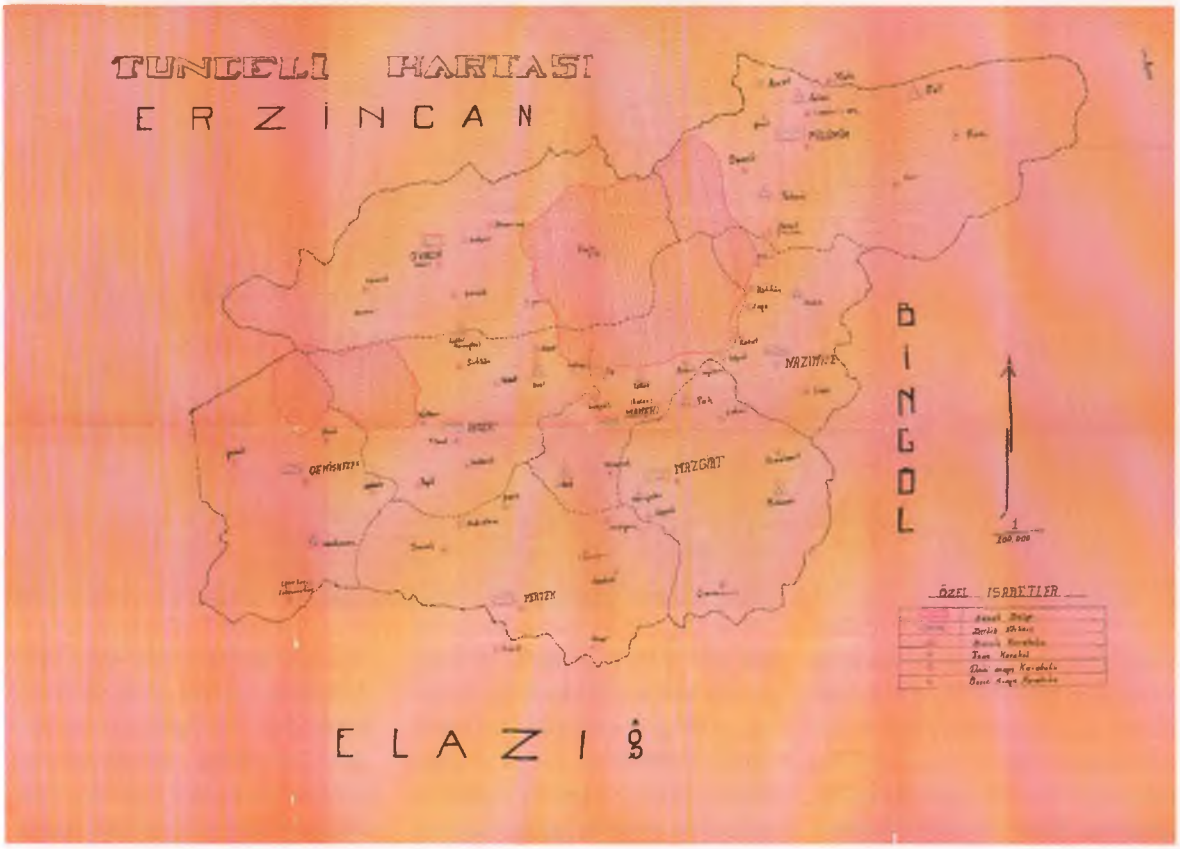
Bu yazıda erken Cumhuriyet döneminde devletin Dersim bölgesine bakışını, bölgeye ilişkin geliştirdiği politikaları ve bu politikaların uygulanma sürecinde nasıl işlediğini Jandarma Umum Kumandanlığı'nın 1930'lu yılların başlarında hazırladığı *Dersim* adlı kitap ve 1936 yılı Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları'nda yer alan Dersim'le ilgili tartışmalardan yola çıkarak değerlendireceğiz. Erken Cumhuriyet döneminde çeşitli görevlerde bulunmuş askeri ve idari bürokrasi, Dersim'e ilişkin bir dizi ıslahat raporu hazırladı. Bu raporların önemli bir kısmı uzun süredir kamuoyunun bilgisi dahilindedir.[1] *Dersim* kitabı ve Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları bu raporlarda yer alan devlet söylemini ve politikalarını yeniden değerlendirme imkânı sunuyor. *Dersim* kitabı 19. yüzyılın sonlarından 1930'ların ilk yıllarına kadar devlet bürokrasisinin Dersim'e yönelik politikalarının zihinsel çerçevesini, hedeflerini ve uygulanma biçimlerini içerdiği gibi, Dersim'in fiziki, beşeri ve iktisadi coğrafyası hakkında zengin bilgiler veriyor. Benzer şekilde 1936 yılı Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları da Cemil Koçak'ın sözleriyle "İktidarın gözüyle özellikle doğu ve güneydoğu bölgesinin ve bu arada Kürt meselesinin nasıl görüldüğü, nasıl algılandığı, nasıl analiz edildiği, nelerin sorun olarak ortaya konulduğu, sorunların çözüm yöntemlerinin neler olduğu konularında, bizzat iktidarın üslubunu ve anlatısını ortaya koymak ve anlamak bakımından çok önemlidir.[2] Bu tutanakların bir diğer önemi de, Koçak'ın belirttiği gibi, genel olarak ülkenin ve özel olarak da çeşitli bölgelerin ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel yönden ayrıntılı bir fotoğrafını sunması, adeta taşranın röntgenini çekmesidir.[3]

Dördüncü Umumi Müfettiş, Tunceli valisi, Korgeneral Abdullah Alpdoğan muhtemelen Dersim'de bir temel atma töreni esnasında.

Tarih Vakfı Arşivi, NSS Fonu.

Her iki kaynak devletin Dersim bölgesi ile kurduğu ilişkileri hem söylem düzeyinde hem de devlet teşkilatının Dersim'de gündelik işleyişi düzeyinde tahlil etmemize imkân tanıyor.

NSS Arşivi'nde bulunan Tunceli haritasında 1937-38 operasyonları sırasında ilân edilen yasak bölgeler ve karakollar da işaretlenmiş olarak gösteriliyor.

Tarih Vakfı Arşivi NSS Fonu.

Bu yazıda her iki kitabın sunduğu imkânlardan yararlanarak bir yandan erken Cumhuriyet yıllarında devletin Dersim'ini anlamaya çalışacağız, diğer yandan da Dersim'den devlete bakacağız. Bu ikili bakış devletin merkezi bürokrasi tarafından formüle edilen politikalarının uygulama düzeyinde ne türden zorluklar ya da imkânlarla karşılaştığını görme fırsatı verecektir. Bir başka deyişle her iki kitap da Dersim'e ilişkin "yuksek siyaset" ile bu siyasetin gündelik yaşam düzeyinde Dersim'de nasıl işlediğini ya da işlemediğini bir arada görme fırsatı sunuyor. Böylece devletin Dersim'le kurduğu ilişkileri Dersim'in coğrafi, sosyal ve iktisadi bağlamı içinde değerlendirme şansı veriyor.

Cumhuriyet'in siyasal seçkinleri bu yıllarda bir yandan 19. yüzyılın ortalarında başlayan modern, merkeziyetçi devlet inşasını sürdürürken, diğer yandan da 1910'larda filizlenen ulus devlet inşası sürecini yönetmeye çalışıyorlardı. Bu iki süreç Dersim'in ıslahı meselesine vazife-i temdin/medenileştirme ve temsil/benzetme ya da Türkleştirme şeklinde yansır. Devletin Dersim'e ilişkin toplumsal mühendislik projesi her iki süreci de kapsar. Merkeziyetçi devletin adli, idari, mali ve güvenlik teşkilatıyla Dersim'in en ücra köşelerine nüfuz etme gayesi merkezi bürokrasiyi Dersimli Alevi/Kürt aşiretlerin sosyal, dini, iktisadi ve siyasal yapılarını çözmeye yönelik çareler aramaya itti. Bu çareler paketinin ismi medenileştirmeydi. Öte yandan Dersimli Alevi/Kürt topluluklarının etnik kimliği ve dinsel pratikleri onların Sünni Türk toplumuna dahil edilmeleri önünde en büyük engel olarak görülüyordu. 1920'lerden 1930'lara kadar gerçekleşen bir dizi Kürt isyanı ise devletin Dersim'i Kürt direnişinin örgütlenebileceği potansiyel bir coğrafya olarak değerlendirmesine yol açmıştı. Dolayısıyla Dersim, Cumhuriyet seçkinlerinin, eşzamanlı olarak, Kürt nüfusunun yoğunluklu yaşadığı taşra üzerinde egemenliğini kurma ve bu nüfusu Türkleştirme çabalarının bir sahnesidir. Ancak devletin 1930'larda Dersim üzerine yoğunlaşan politikalarına ve müdahalelerine rağmen her iki çabasında da başarılı olduğunu söyleyemeyiz. Bu yazıda "temdin" ve "temsil" politikalarının 1937 ve 1938 yıllarında neden "imha"ya dönüştüğünü anlamaya çalışacağız.

ERKEN CUMHURİYET YILLARINDA BİR "ISLAHAT SAHASI" OLARAK DERSİM COĞRAFYASI

Jandarma Umum Kumandanlığı'nın hazırladığı *Dersim* kitabında Dersim coğrafyası fiziki, beşeri ve iktisadi özellikleri ile bir olağanüstü hal coğrafyası olarak tanımlanır. Dersim, Çin Seddi gibi sıradağları ve dört bir yandan kuşatan nehirleriyle bulunduğu bölgeden ve ülke sathından ayrılmış bir adadır. Dersim aynı zamanda ıslahat yapılacak bir sahanın adıdır. Kitap,"dört buçuk asırdan beri derebeylik hayatı geçiren ve henüz bütün manası ile hükümete ısınmayan bir halk kütlesinin menfi tesirleri dahilinde kalan bir mıntıka halkını Cumhuriyet'in diğer vilayetleri sırasına geçirecek ıslahat esaslarını tespit etmek olduğuna nazaran Dersim denilince bu ıslahatın çerçevelenmesi lazım gelen sahayı mütalaa edeceğiz"[4] diyerek Dersim coğrafyasıyla neden ilgilendiğini belirtmiş olur. Islahat yapılacak bu coğrafya, kuzeydoğuda Erzurum'un Tercan Mamahatun, kuzeyde Erzincan'in merkez ve

Tunceli'de bir subay köylülerle konuşuyor.

1 Ağustos 1937 tarihli *Tan* gazetesinin Tunceli ekinden.

Kemah, batıda Malatya'nın Kemaliye ve Arapkir, güneyde Elazığ'ın Kebanmaden merkez ve kısmen Palu ve doğuda kısmen Palu ve Erzincan'ın Kiğı kazalarıyla çevrilidir. Saha içinde Erzincan ve Elazığ arasında bölünmüş Pülümür, Nazımiye, Mazgirt, Pertek, Hozat, Ovacık ve Çemişgezek kazaları yer alır.[5]

Dersim kitabı bölgeyi güneyde Murat, kuzey ve batıda ise Karasu-Fırat sularıyla çevrilmiş bir "ada" olarak tarif eder.[6] Dersim'in ada manzarasını, Dersim'i kuzeyden bir "Çin Seddi" gibi kapayan Munzur sıradağ gövdesi pekiştirir. Munzur sıradağları nehir kollarıyla beraber Dersim içerilerine uzanarak Dersim'i alt mıntıkalara böler. Munzur Suyu Dersim'i kuzeyden güneye ikiye bölerek Şarki ve Garbi Dersim'i birbirinden ayırır. İç Dersim de denilen Dersim'in kuzey, iç ve kuzeydoğu mıntıkaları ise sarp dağları ve derin vadileriyle daha az engebeli batı ve güney Dersim'den ayrılır.

Dersim kitabı dışarıdan bakıldığında bir bütünlük arz eden bu sahanın beşeri, iktisadi ve fiziki coğrafyasının çeşitliliğini ayrıntılarıyla tasvir eder. Dersim tarım ve hayvancılıkla uğraşan, bölge içinde ve komşu vilayetlerle çeşitli sosyal ve iktisadi ilişkiler sürdüren, geçim biçimi, etnik, mezhepsel ve dini anlamda birbirlerinden farklı toplumsal grupların bir arada yaşadığı bir coğrafyanın adı olur. Dersim'in büyük bir kısmı ziraata elverişsiz, dağlık ve ormanlık bir bölge olmasına karşın Ovacık, Hozat, Çemişgezek, Pertek, Mazgirt kazaları daha az engebeli arazileriyle ziraata ve yerleşik hayata daha uygundur.[7] Ziraata elverişli bu bölgeler Dersim'in güneyine doğru sarkar. Ziraata elverişsiz bölgeler ise daha çok hayvancılıkla geçimini sağlayan topluluklara yurt olan kuzeydoğu ve iç Dersim mıntıkasıdır. Ziraat ve hayvancılıkla geçinen topluluklar şartlara göre bir diğerine geçerek yaşamlarını sürdürebilirlerdi. Örneğin, 1929 yılındaki çekirge istilası ve kuraklık köylüleri hayvancılığa sevk ederken, devletin 1928 yılında civar kazalara yerleştirdiği bazı aşiretler de hayvancılıktan ziraata geçmişlerdi.[8]

Dersim kitabı Dersim'in beşeri coğrafyasını tanımlarken kültürel ve dinsel zenginliğini de ele verir. 1936 yılı verilerine göre nüfus 107.000'dir.[9] Kitapta Dersim bölgesinin nüfus çeşitliliği merkezi bürokrasinin kuşbakışıyla "aslen Türk" olduğuna inandığı Alevi/Kürt topluluğuna indirger. Buna göre Çemişgezek ve Pertek hariç diğer tüm kazalarında "Cumhuriyet dili ile %70'i, hissi ile %20'si Kürtleşmiş bir Dersim'le karşılaşmıştır."[10] Ancak kitapta demografik verilerin bulunduğu sayfalar Dersim'in etnik ve dinsel çeşitliliğini gösterir. Bölge Zazaca ve Kürtçe konuşan Alevi, Sünni, Şafi Kürtlerin ve Türklerin yanı sıra 1915 yılına kadar önemli bir Ermeni nüfusu barındıran bir bölgedir.[11] I. Dünya Savaşı öncesinde ise Ermeni nüfusun bu etnik ve dinsel çeşitliliğin asli bir parçası olduğunu belirtmek gerekir. 1914 nüfus verilerinde Ermeni topluluklar daha çok Dersim'den Sivas'a uzanan Koçgiri bölgesinde ve Dersim'in güney hattında Çemişgezek, Mazgirt, Çarsancak kazaları ve köylerinde yaşıyordu.[12] *Dersim* kitabına göre Çemişgezek, Çarsancak, Pertek'te ziraat yapan Dersimli Ermeniler bölgenin hububat ihtiyacını karşıladıkları gibi, dışarıya da ihraç ediyorlardı.[13] Ermeni nüfusu "Harbi Umumi'den sonra ise izlerini bırakarak ölmüştür."[14]

Dersim kitabı ıslahat yapılacak sahanın fiziki, beşeri ve iktisadi coğrafyasını çizdikten sonra dikkatimizi aşiretlere çeker. Kitapta Dersim'deki aşiretlerin kolları, yaşadığı mıntıkalar, nüfusu, silah sayısı, serveti, geçim biçimleri, mezhebi, diğer aşiretlerle ilişkilerinin niteliği ve devletle itaat-başkaldırı ekseninde kurdukları ilişkilerin ayrıntılı bir dökümü yer alır.[15] Kitapta aşiretlere ilişkin verilen ayrıntıların zenginliği devletin uzun bir süredir aşiretleri yakından gözlemlediğini göstermektedir. Bu ayrıntılar aynı zamanda 1930'ların ilk yıllarına kadar Dersimli Alevi/Kürt aşiretlerle devlet arasındaki ilişkilerin dinamik ve değişken doğasını gözlememizi sağlıyor. Alevi/Kürt toplulukların devletin merkezi ve ye-

Tunceli Ovacık'ta kışla ve önünde askerler.

Hasan Saltık Arşivi'nden alınmıştır. İzinsiz kullanılamaz.

rel unsurlarıyla ilişkileri sürekli bir çatışma ve karşıtlık ilişkisiyle açıklanamayacak bir çeşitlilik içeriyor. Devletle çeşitli aşiretler arasındaki ilişki yerel dinamiklere göre işbirliğinden çatışmaya, çatışmadan işbirliğine dönüşebiliyor. Aşiretler yerel konumlarını birbirlerine veya devlete karşı güçlendirmek için zaman zaman hükümetle işbirliğine girmiş, bazen de askeri operasyonlar düzenlenen aşiretlere yardım etmiş görünmekteler.[16]

Kitapta aşiretlerin aralarındaki rekabete ya da ihtilaflara son vererek bir araya gelmesi ve toplu bir güç oluşturmaları devlete karşı bir tehdit olarak tanımlanıyor. Her bir aşiretin bölgenin önemli aşiret liderlerinden ve dini şahsiyetlerinden biri olan Seyit Rıza'yla ilişkileri özellikle vurgulanıyor. Kuşkusuz Seyit Rıza'nın Kürt milliyetçi hareketiyle teması, 1920-1921 yıllarında Koçgiri İsyanı liderlerine destek vermesi, isyanın bastırılmasından sonra Alişer Bey gibi etkili bir siyasal şahsiyetin Ovacık aşiretlerine sığınması, Seyit Rıza'yı devletin gözünde bölgede politik bir güce dönüşebilecek liderlik potansiyeli yüksek bir kişi haline getiriyordu. Nitekim *Dersim* kitabında da Seyit Rıza'nın bölgede nüfuz yapmaya ve tüm Dersim'i şahsi nüfuzu altında toplamaya çalıştığı belirtilerek, bu potansiyel tehlikeye işaret ediliyor.[17]

Dersim'i devletin gözünde tehlikeli kılan bir diğer mesele bölgedeki asayiş yokluğudur. Çoğu aşiret, silahlı oluşları ve civar vilayetlere ya da Dersim içinde çeşitli kaza ve köylere yaptıkları talanla bir asayiş sorunu olarak tanımlanıyor. Dersim'de 19. yüzyılın sonlarından 1930'ların başlarına kadar çeşitli aşiretlere düzenlenen askeri operasyonların altında civar vilayetler halkının şikâyetleri önemli bir rol oynamış görünüyor. Örneğin, 1907 yılında Dersim aşiretlerine karşı başlayan esaslı bir tedip harekâtı, Meşrutiyet'in ilanıyla kesintiye uğradığında Kemah, Çemişgezek ve Eğin ahalisi tedibin devam etmesi talebiyle merkezi hükümete başvurmuş ve harekâtın komutanı Neşet Paşa'nın Dersimli aşiretlerden rüşvet alarak tedibi durdurduğu yolunda şikâyette bulunmuşlar, şikâyetlerin değerlendirilmesi sonucunda Neşet Paşa yerine Mahmut Paşa tayin edilmişti.[18] Erken Cumhuriyet döneminde ise özellikle üst düzey bürokrasinin Doğu gezilerinde Erzincan, Erzurum, Elazığ ve Sivas vilayetlerinin Dersim'e ilişkin şikâyetleri askeri harekâtlara gerekçe olmuştu. Örneğin Mareşal Fevzi Çakmak'ın 1930 yılında Doğu vilayetlerine yaptığı seyahatteki temaslarından sonra Erzincan ve Erzurum vilayetlerince tespit edilecek bazı mıntıkalara esaslı bir tedip harekâtı önermesi Dersimli aşiretleri talanla suçlayan civar kaza ve vilayetlerin karar sürecinde etkili olduğunu gösteriyor.[19] Dersim'e ilişkin ıslahat raporları hazırlayan bürokratların bir kısmı talan ve yağmaları Dersimli halkın geçim darlığı ve vergi borçlarıyla ilişkilendirirken, bir kısmı da vergisini veren, askere giden yurttaşlara karşı devlete askerlik ve vergi borcunu ödemeyen otorite tanımayan asi aşiretletlerin saldırısı olarak görülmüştür.[20]

Dersim kitabına göre Dersim'i merkezi hükümetin gözünde asayiş sorunu haline getiren diğer bir mesele de aşiretlerin silahlı oluşudur. Silah meselesi bir yandan Dersimli halkın davarını, tarlasını ve canını korumak için kullanmak zorunda kaldığı bir önlem olarak ele alınırken, diğer yandan da devlet otoritesine karşı ciddi bir tehdit olarak görülmektedir. Aşiretlerin I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ve Rus ordularından temin ettikleri silahların teknolojik yeniliği ve çokluğu bürokratları en çok endişelendiren mesele olarak ortaya çıkmaktadır.[21] Hemen tüm ıslahat önerilerinde aşiretlerin silahsızlandırılması devlet otoritesinin kurulması ve asayişin tesisi için ilk sırada yer alan önlemlerden biridir.

TEDİP VE TENKİLDEN TEMDİN VE TEMSİLE DEĞİŞEN DEVLET POLİTİKASI

1930'lu yıllar devletin Dersim'e yönelik politikalarında esaslı bir kırılmayı temsil eder. 1930'lara kadar devlet 19. yüzyılın sonlarından itibaren Dersim'de çeşitli aşiretlere yönelik düzenlediği tedip ve tenkil geleneğini 1920'lerde de sürdürdü. 1926 yılında Dersim'in batısında Altıboğazı civarında yerleşik Koçuşağı, Şam ve Resik aşiretler grubuna karşı

Miralay Muğlalı Mustafa komutasında düzenlenen askeri harekât, Fevzi Çakmak'ın 1930 yılında Erzincan-Erzurum hattını kapsayan Doğu seyahatinden hemen sonra Dersim'in kuzeyinde yer alan Kalan aşiretlerine yönelik Pülümür harekâtı bu geleneğin örnekleridir. *Dersim* kitabında 19. yüzyıldan 1930'lara kadar uzanan tedip ve tenkil harekâtlarının ortak özellikleri olarak belirli aşiretlere yönelik kısmi askeri operasyonların olması, harekât süresince köy ve ekinlerin yakılması suretiyle aşiret köylerinin boşaltılması, aşiret başkanlarıyla teslim şartlarının müzakere edilmesi, civar aşiretlerden milis güç olarak yardım alınması, tedipten sonra kapsamlı bir idari ve adli müdahaleye gidilmemesi öne çıkıyor. Bir başka benzerlik ise aşiretlerin askeri harekâtlardan sonra bir araya gelerek durum değerlendirmesi yapması ve olası bir harekât karşısında birlikte davranabilmek adına aralarındaki ihtilafları giderme girişimleridir.[22]

Tedip ve tenkil harekâtları bölgede kısa süren bir asayiş durumu yaratsa da devletin bölgedeki otorite eksikliği, adli, idari, mali ve askeri olarak nüfuz edememiş olması, bu harekâtları sonuçsuz "sel seferleri" haline getiriyordu. Bu nedenle 19. yüzyıl sonlarından 1930'ların başlarına kadar Dersim'le ilgili hazırlanmış çoğu ıslahat raporunda merkezi devletin Dersim'i hâkimiyeti altına almasının yolları aranmış, aşiretlerin nüfuzunun kırılması için adli, idari, mali ve güvenlik tedbirlerini içeren kapsamlı reformlar tavsiye edilmişti. Bir diğer deyişle bölgenin devletin egemenlik sahası olarak yeniden şekillendirilmesi için yol ağlarıyla devlet nüfuzuna açılması, aşiretlerin silahsızlandırılması, asayişin sağlanması, aşiret liderlerinin ve ailelerinin uzak vilayetlere sürgünü, aşiret halkının civar ya da uzak vilayetlere iskân edilerek devlete vergi ve asker verebilecek itaatkâr ve verimli yurttaşlara dönüştürülmesi raporlarda öne çıkan önlemlerdi. Modern devletin sınırları ve yönettiği halk üzerindeki siyasal egemenliğinin en önemli göstergeleri olan idari, adli, mali, askeri gücü ve bu gücün yarattığı meşruiyet Dersim'e sızamıyordu. 19. yüzyıl ortalarından itibaren devletin Dersim'e yönelik ıslahat çabaları modern devlet inşasının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Bu çabanın Osmanlı bürokrasisinden Cumhuriyet bürokrasisine devrolan ismi ise vazife-i temdin ya da medenileştirme idi.

1943 ve 1946 dönemlerinde Tunceli mebusluğu yapan Necmeddin Sahir Sılan köylü kadınlarla.

Tarih Vakfı Arşivi, NSS Fonu.

Devlet egemenliğinin en önemli belirtilerinden biri de mali kaynaklar ve şiddet kullanımı üzerinde tekele sahip olmasıydı. Dersim'de aşiretlerin vergi vermemesi ve silahlı olması devletin henüz mali ve askeri anlamda tek güç olmadığının göstergesiydi. Modern devletin makbul yurttaşı, devletin idari ve askeri otoritesini kabul eden itaatkâr yurttaş değil, aynı zamanda beden gücü ve iktisadi üretkenliği ile devletin askeri gücü ve zenginlik kaynağı olabilen yurttaştı. Bu noktada Osmanlı bürokratları gibi Cumhuriyet seçkinleri de hayvancılıkla geçinen Dersimli aşiret topluluklarının iktisadi üretkenliğini sorgulamaya başlamıştı. *Dersim* kitabı modern devletin iktisadi yurttaşını vergi-maliyet ya da kâr-zarar analizleriyle tanımlar. Aşiretlerin ne kadar hayvan serveti olduğu, ne kadarını sayıma yazdırdığı, ne ölçüde vergi verdikleri, ellerindeki silah adedi ve askere gitme oranları devletin bölgeye yaptığı harcamalarla karşılaştırıldığında devletin zararda olduğu sonucuna varılır. Bu sayısal verilerin işaret ettiği verimsiz aşiretler ise Dersim'in kuzey, doğu ve iç kısımlarında hayvancılıkla geçinen Ovacık, Nazımiye, Pülümür ve Hozat aşiretleridir.[23]

Modern merkeziyetçi devlet inşasının erken Cumhuriyet yıllarında ulus devlet inşasıyla birlikte yürümesi, Dersim'e ilişkin ıslahat literatürüne yeni bir tema daha eklemiş görünmekte: Dersim'in Kürtlüğü meselesi. *Dersim* kitabının Alevi/Kürt aşiretlerin Türklüklerini kanıtlamaya ayrılmış onlarca sayfası, Kürt hareketi ile Dersim arasında olası bir buluşmanın Cumhuriyet bürokratları üzerinde yarattığı tehdit algısına işaret ediyor. *Dersim* kitabının yanı sıra 1936 yılı Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları'nda Dersim'in bir Kürt isyanı potansiyelini ne ölçüde taşıdığı değerlendirmelerini bulmak mümkündür. Koçgiri İsyanı, Şeyh Said İsyanı ve Ağrı İsyanı'nı bastırmış olan Cumhuriyet kadrolarının, Dersim'deki siyasal faaliyetleri, aşiretler arasındaki ilişkileri ve Seyit Rıza'yı ne denli yakından takip ettiklerini bu kitaplarda bulmak mümkün. Örneğin 1936 yılı Umumi Müfettişlikler Toplantı Tutanakları'nda Dersim'in Kürt hareketiyle ilişkisi ayrıntılı değerlendirilerek isyan potansiyeli anlaşılmaya çalışılmıştır. Her ne kadar Güneydoğu ve Doğu vilayetlerinin bir kısmını yöneten Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen, Kürtlük propagandasının Dersim'den ziyade sınır bölgesini etkileyeceği ve asıl tehlikenin sınırda olduğunu söylese de,[24] Dersim aşiretlerinin sınır dışıyla bağlantısı, özellikle Hoybun teşkilatıyla ilişkisi dikkatle değerlendirilmektedir.[25]

Dersimli Alevi/Kürt aşiretlerin herhangi bir Kürtlük hareketine kapılmasının önlemi alınmalıydı. Umumi Müfettişlerin Kürt milliyetçiliğini, özellikle Balkan milliyetçilikleri sonucu kaybedilen topraklarla birlikte anması Kürt meselesini devletin bekası ve toprak kaybı endişesiyle

değerlendirdiklerini göstermektedir. Askeri güç ise Kürt milliyetçiliğini ve olası toprak kayıplarını engellemenin teminatı değildi. Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in sözleriyle "Rumeli ordusu silah itibarile kuvvetli idi. Fakat, Bulgar, Karadağ, Yunanistan, Sırbistan orada iken nihayet bu kadar azm-i milliye rağmen o güzel kıtayı" ellerinden kaçırmışlardı.[26] Silah kuvveti dışında bu türden bir tehlikeyi önlemenin yolunu Dördüncü Umumi Müfettişi, Tunceli valisi, Korgeneral Abdullah Alpdoğan veriyordu: İstanbul'dan Viyana'ya gittik ve muhtelif ırkı çiğnedik...Eğer o zaman bu ırka sen Türk olacaksın dense idi bu hal olmazdı".[27]

Dersimli Alevi/Kürtleri Türk yapmak Balkanların kaybından alınan bir dersti. Bu dersin bir uzantısı olarak gerek *Dersim* kitabında gerekse Umumi Müfettişlik Toplantı Tutanakları'nda Dersimlilerin aslen Türk oldukları tezinin hararetle savunulduğunu görüyoruz. *Dersim* kitabına göre, "...bilhassa Mazgirt, Nazımiye, Pülümer, Ovacık, Hozat kazalarındaki nüfusun %70'i Kürt gibi konuşan, ve fakat henüz onun karakterini hazmetmiyen ve kendi akideleri ile onu yenmeye çalışan ve Türk ile kürt arasında kalmış, şaşkın bir camiadır..."[28] Ancak öyle görünüyor ki Dersimli halkın kökeni konusunda asıl kafa karışıklığını bürokratlar yaşamaktadır. Örneğin, Umumi Müfettişler toplantılarında Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, doğunun ancak askeri idareyle yönetilebileceğini iddia ettikten sonra sözlerine şöyle devam eder: "Kürt üçyüzbindir, Bunlar evet Türktür. Dersim, Eleşkirt Türktür. Hepsi Türk olmakla beraber Küttür."[29] Abdullah Alpdoğan'ın özellikle Dersimlilerin konuştuğu dil hakkındaki yorumları bu kafa karışıklığının boyutlarını göstermesi bakımından çarpıcıdır. Alpdoğan'a göre mıntıka halkı "Osmanlıca dağ Türkçesi konuşan" Türklerdir.[30]

Dersimli Alevi/Kürtlere Türk olduklarını öğretmenin yolu ise bürokratlara göre esasını iskân ve dil politikalarının oluşturduğu "temsil" ya da asimilasyon politikasıdır. Ancak öyle görünüyor ki temsil politikası tek seçenek değildir. Bir diğer seçenek de gündemdedir: "imha". Emniyet İşleri Umum Müdürü Şükrü Sökmensüer Doğu vilayetlerinde izlenebilecek siyaseti şu sözleriyle dile getirir: "Şark'ta Türk renginden başka bir renk yoktur. Bir dil davası vardır. Bunun için de iki şey vardır. Birisi imha siyasetidir. Herhangi bir tehlike karşısında devlet kuvvetlerini döker imha eder. Bugün böyle bir dava mevzu-u bahs değildir. Ve ihtiyaç da yoktur. İstikbalde belki böyle bir şey mevzu-u bahs olabilir. Devlet bu gün kültürel ve iktisadi tedbirlerle bunu yapabiliriz diyor."[31] Abdullah Alpdoğan temsil yöntemlerinde ısrarlıdır. Alpdoğan'a göre "Bugün başımızda bir Kürt meselesi vardır. "Sen Kürtsün seni öldüreceğim diye mi, yoksa sen Türksün gel bana yaklaş" mı diyeceğiz. Kanaatim onu Türklüğe bağlamaktır."[32]

TEMDİN VE TEMSİLDEN İMHAYA: 1936-1938

1930'ların ilk yarısında devletin gündeminde Dersim'i "fethederek" devletin egemenlik alanına katmak, Dersimlileri itaatkâr ve verimli yurttaşlara dönüştürmek hedefinin yanında ayrı bir millet oldukları fikriyle hareket edebilecek bir halk kitlesini Türkleştirerek tehdit olmaktan çıkartmak vardı. Dersim hem idari hem de milli anlamda ülkeye entegre edilmeliydi. Bu hedeflere yönelik ilk kapsamlı programların 1930'ların ilk yarısında oluşturulduğunu görüyoruz. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Başvekâlet'e yazdığı 1931 yılı raporu devletin Dersim'de icra edeceği toplumsal mühendislik projesinin en derli toplu ifadelerinden biri olduğu için anılmaya değer. Kaya'nın Dersim'i dönüştürme programı aşama aşama planlanmış üç yılı kapsar. Silah toplama, aileleri ve akrabalarıyla aşiret reislerinin ve reislik idiasında bulunabilecek kişilerin batı vilayetlerine sürgünü, devletin adli, askeri ve mali otoritesini kurmak için halkın vergi ve askerlik görevlerinin temini ve suçluların yakalanması, ehliyetli memurların bölgeye tayini, kuzey Dersim halkının batı vilayetlerine iskânı, dağınık iskânın

1935 yılında Başvekil İsmet İnönü Doğu vilayetlerine yaptığı seyahatin dönüşünde Dersim'de kapsamlı bir dönüşüm planını hayata geçirecek idari teşkilatın kurulmasına karar verir.

Seyit Rıza'nın Kürt milliyetçi hareketiyle teması, 1920-1921 yıllarında Koçgiri İsyanı liderlerine destek vermesi, isyanın bastırılmasından sonra Alişer Bey gibi etkili bir siyasal şahsiyetin Ovacık aşiretlerine sığınması, Seyit Rıza'yı devletin gözünde bölgede politik bir güce dönüşebilecek liderlik potansiyeli yüksek bir kişi haline getiriyordu.

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Başvekâlet'e yazdığı 1931 yılı raporu devletin Dersim'de icra edeceği toplumsal mühendislik projesinin en derli toplu ifadelerinden biri olduğu için anılmaya değer. Kaya'nın Dersim'i dönüştürme programı aşama aşama planlanmış üç yılı kapsar.

yasaklanması ve halkın ova köylerine nakli ilk yıl gerçekleştirilecek faaliyetlerdir. İkinci yıl ise yeniden silahı toplama, devlet memurlarının teftişi, Dersim'de kalan halka Elazığ ve Malatya'daki metruk araziden toprak dağıtımı, yol yapımı, Dersimlileri Türklüğe yaklaştırmak için okul açmak, kazalarda sağlık teşkilatı kurmak, civar kasaba ve şehirlerle ticari ilişkileri geliştirmek ikinci yılın programını oluşturur. Üçüncü ve takip eden senelerin ise devletin başlatılan faaliyetlerin devamını sağlaması oluşturur. Kaya raporuna hangi aşiretten hangi ailelerin batıya iskân edileceğini gösteren bir liste de iliştirir.[33]

Tunceli'de yol inşaatında çalışan köylüler.

1 Ağustos 1937 tarihli *Tan* gazetesinin Tunceli ekinden.

1934 yılı İskân Kanunu ve 1935 yılı Tunceli Kanunu Dersim'de yapılacak ıslahatın yasal çerçevesini hazırlar. 1935 yılında Başvekil İsmet İnönü Doğu vilayetlerine yaptığı seyahatin dönüşünde Dersim'de kapsamlı bir dönüşüm planını hayata geçirecek idari teşkilatın kurulmasına karar verir. 1936'da Dördüncü Umumi Müfettişlik kurulur. Tunceli Kanunu'nun verdiği yetkiye dayanarak Abdullah Alpdoğan Umumi Müfettişlik görevinin yanı sıra vali ve korgeneral rütbelerini de alarak Dersim'in idaresine atanır. Dersim, Doğu'nun Türkiye'nin geri kalanından tümüyle farklı olduğunu, bu nedenle olağanüstü kanunlarla ve özel bir idareyle yönetilmesi gerektiğini düşünen siyasal seçkinlerin temdin ve temsil programını kapsamlı bir şekilde uyguladıkları bir laboratuara dönüşür.

Ancak merkezi bürokrasi tarafından ince ayrıntılarıyla hazırlanan temdin ve temsil programı uygulama sürecinde bürokratların hesaplayamadığı bir dizi sorunla karşılaşmış görünmekte. 1936 yılı Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları, merkezi bürokrasinin kapsamlı ve ihtiraslı dönüştürme projesinin uygulama aşamasında nerelerde, nasıl işleyemediğinin çarpıcı örnekleriyle doludur. Merkezi bürokrasinin hesaplayamadığı en önemli meselelerden biri devletin idari kapasitesinin bu türden bir projeyi hayata geçirmeye yetip yetmeyeceğiydi. Devletin adli, idari, mali ve asayiş teşkilatının örgütlenme, işlerlik, personel ve bütçe alanlarındaki yetersizlikleri temdin ve temsil projesinin işlememesinin önemli nedenlerinden biri olarak görülebilir.

Örneğin, Doğu vilayetlerini ve Dersim'i, "müstesna kanunlarla" idare etme kararlılığına rağmen en önemli sorunlardan biri müstesna kanunları uygulaması beklenen adli teşkilatın yetersizliğiydi. Adli teşkilatın Dersim'in tüm kazalarında olmaması, personel yetersizliği, memurların bilgisizliği ve görevi kötüye kullanması kanunların uygulanmasını engellediği gibi, bölgeye nüfuz etmeye çalışan devletin bölgede meşruiyet kazanmasını da baltalıyordu. Kazaların hepsinde mahkeme teşkilatı olmadığı gibi, personel de yetersizdi. Görev yapan adli personel ise Tunceli Kanunu'nu bilmediği için gereğince uygulayamıyordu. Örneğin, 1936 yılında halkı silahsızlandırmak, aranan suçluları kontrol altına almak ve asayişi sağlamak için Tunceli Kanunu'na istinaden, haklarında takibat yapılan ya da hüküm verilmiş suçluların affı gündeme gelmişti. Ancak Alpdoğan'ın sözleriyle "Tunceli Kanunu'nu bura müdde-i umumileri kavramamıştır".[34] Tunceli komutan ve valisinin hakkındaki takibatı durdurduğu Şurikli Hasan'ı Hasankale ve Erzurum müdde-i umumilikleri teslim almak istemiş, Tunceli ise teslim etmemişti.[35] Bir başka sorun ise tayin edilen görevlilerin devletin yüksek çıkarlarını anlayamamış ya da yolsuzluğa batmış olmalarıydı. Mesela, Ovacık hâkimi seyyar jandarma taburu subaylarıyla kumar oynayarak kazanın asayiş ve inzibatını bozmuş, fazla harcırah ve yevmiye almak için görev yerlerinde gereğinden uzun kalmış ve Alpdoğan'ın Adliye Vekâleti'ne şikâyeti üzerine önce Tunceli'nin başka bir kazasına, ardından da "Mes'udiye gibi güzel bir kazaya" gönderilmişti.[36]

Dersim'de memur sorunu devletin idari zayıflığının bir diğer somut örneğidir. Doğu vilayetlerinde ve Dersim'de en mühim mesele, bürokratların defalarca tekrarladığı gibi, memur meselesiydi. Merkezi bürokrasi her ne kadar Doğu'da devlet nüfuzunu artırmak için bilgili, becerikli ve ideolojik ülkü sahibi memurların bölgede görev yapmasını isteseler de, yaşam koşullarının zorluğu, memurların ailelerinin iskân ve eğitim ihtiyaçlarını karşılayamaması Doğu'da şevkle çalışacak memur bulunmasını zorlaştırıyordu. Yerli memurlar, diğer bir deyişle Kürt memurlara ise devlet idaresinde güvenilmiyordu. Umumi Müfettişler toplantılarında dile getirilen öneri-

ler ve eleştiriler devletin Kürt memurlara güvensizliğini ve personel rejimindeki ayrımcılığı açıkça gösteriyor. Örneğin müfettişlere göre tahsildarlık, muhtarlık, bekçilik gibi işleri "Türkçe bilen ve Türküm" diyen memurlara hasredilmeliydi.[37] Devletin bölgede Kürt memur istihdamındaki gönülsüzlüğü, Türk memurlara ise cazip yaşam koşulları sunmaması devletin halka nüfuz kabiliyetini sağlayacak en önemli insan kaynağını istikrarsızlaştıracaktı. Aynı personel rejimi devletin "temsil" politikasının tutarsızlığını da gösteriyordu. Askeri mekteplere ve birçok memuriyetlere alınmayan Kürtlere, Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in itiraf ettiği gibi, " Türksünüz dersek onlar da aldanmaz, biz de idare etmiş olmayız".[38]

Dersim'de Türkleştirme programı kapsamında uygulanan dil politikaları da devletin topluma nüfuzunu zorlaştıran, bölgede tutunmasını engelleyen en önemli nedenlerden biri olarak görünüyor. Devletin Türkçe konuşma ve konuşturma ısrarının Dersim'de hem devleti hem de halkı nasıl dilsizleştirdiğini Alpdoğan'ın tutumu göstermektedir: "Gidilen yerlerde köylüyü ve kasabalarda halkı derli toplu dinlerim. Kürtçe söyleyenleri dinlemem."[39] Halk Türkçe konuşana kadar devlet susacaktır. Bürokratların Türkçe konusundaki ısrarı Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen'in tavsiyelerinde somutlaşır. Özmen'e göre devlet dairelerinde Türkçe bilmeyen halkla Kürtçe temasa geçilmemeli, yaratılacak çeşitli müşkülatla halkı Türkçe konuşmaya mecbur bırakmalı, halkla Kürtçe konuşan memurlar ihtar, maaş kesintisi ve memuriyetten çıkarılmayla cezalandırılmalıydı.[40] Bu tavsiyelerin uygulama düzeyinde işleyip işlemediğini bilemiyoruz. Ancak toplumsal dünyasına nüfuz edemediği bir bölgeyi ve nüfusu şekillendirme projesinin daha baştan bir dizi sorunla karşılaşacağını tahmin edebiliriz.

Devletin Dersim'de temsil ve temdin projesinin önündeki bir diğer engel de bütçe sorunuydu. Örneğin, Dersimli Alevi/Kürt çocuklarının Türkçe eğitim yoluyla Türkleştirilmesi projesi bir dizi bütçe ve altyapı engeline takılmış görünüyor. Alpdoğan'ın idaresi altındaki Tunceli, Elazığ ve Bingöl'de okul çağındaki çocukların okula gitme oranı %12,5'ti.[41] Hususi idareler bütçesinin yetersizliği nedeniyle Bingöl ve Tunceli'de okul açma imkânı sınırlı kalmıştı. Alpdoğan bu sorunu aşmak için Maarif Vekâleti'nden kaynak istiyordu.[42] Dersim'e ilişkin hemen tüm ıslahat raporlarında yol, karakol, köprü, devlet dairesi, okul, dispanser yaparak hem devleti görünür kılmak hem de devlet teşkilatının bölgeye girmesini sağlamak niyeti yer alır. Ancak bütçe meselesi bu niyetleri sınırlayan en önemli meselelerden biridir. Alpdoğan'ın Umumi Müfettişler toplantılarında yol, köprü, karakol inşaatı projelerini anlattıktan sonra, devam eden ve başlanacak inşaat faaliyetlerinin tamamlanması için 4.000.000 TL'nin temin ve itasını talep etmesi yersiz değildi.[43]

Devletin Dersim'i dönüştürme projesinin bir ayağı olan iskân siyaseti de kâğıtta durduğu gibi işlemiyordu bölgede. İşlenebilir toprak azlığı ve emval-i metruke statüsündeki toprakların civar mütegallibe tarafından işgali hem topluluklar arası ilişkileri hem de devletin iskân politikalarını şekillendiren önemli sorunlardı. Örneğin, 1930-1936 yılları arasında çeşitli Balkan ülkelerinden ve Rusya'dan getirilen Müslüman muhacirlerin "Türk kültürünü merkezileştirmek ve kuvvetleştirmek" için Elazığ, Palu, Çapakçur ovalarıyla, yeni inşa edilen demiryolu ve şoseler boyunca yerleştirilmesi planlansa da muhacirlerin iskânı düşünüldüğü kadar kolay olmamıştı. Getirilen 1.653 aileden 1.234'üne ev verilmesine karşın, 419'u evsizdi. Getirilenlerin dörtte birine ise henüz arazi verilmemişti. Arazi verilenlerin bir kısmına ise tohumluk, çift edevatı ve sanat aleti dağıtılmamıştı.[44]

Seyit Rıza ve oğlu idam kararından sonra mahkeme salonundan çıkarılırken.

Hasarı Saltık Arşivi'nden alınmıştır. İzinsiz kullanılamaz.

Civar arazilere Dersimli aşiretleri yerleştirmek politikasında da sorunlar yaşanmıştı. *Dersim* kitabına göre, 1928 yılında Dersim'den Elazığ ovasındaki emval-i metrukeye yerleştirilmek üzere bazı aşiretlerden ağalar ve aileler ikna edilmiş ve kendilerine ev, tohumluk ve çift verilmişti. Ancak 1931 yılında yapılan bir inceleme sonucunda bu ailelerin bir kısmının yerleştikleri köyleri terk ederek Dersim'e geri döndükleri tespit edilmişti. Durumun incelenmesinden sonra Dersimlilerin geriye dönüşüne emval-i metrukeyi işgal etmiş toprak ağalarının menfi propagandalarının yol açtığı tespit edilmişti. Mütegallibe, önce Elazığ köylerinin Kürtleşeceği propagandasını yaparak Türk nüfusu galeyana getirmek istemiş, ardından da Dersimlileri, askere alınacakları ve tek tek imha edilecekleri, ağaların sürülmek maksadıyla merkeze indirildikleri propagandalarıyla, Dersim'e kaçırtmışlardı.[45] Bu tecrübeye rağmen Alpdoğan 1936'da, Tunceli'de "dilini unutmuş Türk soyundan olan insanların" ve "Türk

soyundan ve Türkçe konuşan" yersiz yurtsuzların, yeni kurulan kaza merkezlerinde ve civarındaki araziye nakil ve iskânını planlamıştı.[46] Bu planın uygulama düzeyinde ne türden sorunlarla karşılaştığını henüz bilemiyoruz. Ancak iskâna açılan arazi üzerindeki tasarruf hukukunun iskân edilenlerin haklarını yeterince koruyamaması, birden fazla kişinin aynı arazi üzerinde mülkiyet hakkı iddia etmesi, tapu işlemlerindeki sorunlar Türkiye genelinde ve Dersim özelinde iskân meselesini çıkmaza sokmuş olmalı.[47]

Aşiretlerin devletin bölgede yoğunlaşan varlığına yanıtları, her birinin devletle ve diğer aşiretlerle ilişkilerine göre çeşitlilik gösterdi. Bazı aşiretlerin halkı yol, karakol ve bina yapımlarında çalıştılar, müteahhitlik yaptılar. Bazıları devletin yoğunlaşan nüfuzuna karşı uyumlu bir pozisyon benimsedi. Bazı aşiretler ise herhangi bir direniş durumunda tarafsız kalmayı tercih ettiler.[48] Kuşkusuz bu yeni durumda ne türden pozisyonlar alınabileceğine dair aşiret liderleri kendi aralarında durum değerlendirmesi de yapıyorlardı. Alpdoğan'ın

iskânın bölgenin toplumsal hafızasında çok taze olan Ermeni tehciri ve kıyımıyla bağlantısının kurulması da şaşırtıcı olmazdı. Bu tip kaygılar Pülümür harekâtından sonra yazılan bir raporda da belirtilmişti. Rapora göre "menfaatlerinin elinden gideceğini kestiren seyit ve ağalar" "Türklerin Ermeniler gibi kendilerini mahvedeceğini söylemekte"ydiler.[50] Tali Öngören'e göre Pülümür harekâtından sonra Dersim'e karşı genel, kapsamlı ve sert bir harekâtın takip edilebileceği beklentileri Dersim aşiretlerinin görüşme ve barışma

Dersim'de askerler ve yakaladıkları köylüler.

Hasan Saltık Arşivi'nden alınmıştır. İzinsiz kullanılamaz.

Devletin temdin ve temsil projesini uygulamada şekillendirecek bir diğer etken de kuşkusuz Dersimli Alevi/Kürt topluluklarının bu projeye vereceği yanıttı. 1930'ların ilk yıllarından itibaren devletin bölgede yol, karakol, kışla yapımına öncelik vermesi, 1934 yılı İskân Kanunu, 1935 yılı Tunceli Kanunu, Dördüncü Umumi Müfettişliğin teşkili, hemen ardından Dersim'in olağanüstü bir idareye tabi tutulması, İsmet İnönü'den Celal Bayar'a ve Şükrü Kaya'ya uzanan yüksek bürokrasinin bölge hakkında kamuoyuyla paylaştıkları izlenimleri ve meclis kürsüsündeki konuşmaları kuşkusuz Alevi/Kürt aşiret liderleri ve önde gelenleri tarafından yakından izleniyordu. Haklarında takibat olanlara ve hüküm giymişlere af çağrısı, silah arama ve toplama, nüfus kayıtlarının yenilenmesi, artan askeri varlık bölgenin gündelik yaşamında olağandışı bir hareketlilik yaratmış olmalı.

izlenimlerine göre Dördüncü Umumi Müfettişlik kurulduktan sonra bölgenin asayiş ve emniyetini bozan, suç işleyen, halkı devlet aleyhine kışkırtanlar "endişeye düşmüşlerdir. Bu endişeli insanlar aralarında mektupla, toplanma suretile konuşmalar yapmış ve kararlar almışlardır. Bunlar da şunlardır: Hükümet ciddi tedbirler alıyor. Bunların neticesi olarak A) Bizleri Ermeniler gibi kırıp imha edecek, B) Öldürücü havalı yerlere göndermek suretile öldürecek, C) Islahat yapıp adam edecek. (A, B) maddeleri tatbik olunursa silahla ölünceye kadar karşı koymak kararı halk tarafından alınmış olduğu işitilmiş ve öğrenilmiştir. Halkın kafalarında esen rüzgar da bu idi."[49]

Hükümetin son kanuni düzenlemelerle bölgede çeşitli aşiret liderlerine, dini önderlere ve ailelerine yönelik geniş çaplı bir tehcir gerçekleştireceği sır değildi. Bu tip bir

teşebbüslerini artırmıştı.[51] 1936 yılında Dersim aşiretlerinden bir kısmı devletin temdin ve temsil politikalarına karşı direnme kararı alırken, bazıları tarafsız kaldı. Bazıları ise hükümetle işbirlığını seçti.

Hükümetin temsil ve temdin politikasından, imhaya yöneldiği ilk olay Genelkurmay Basımevi tarafından basılan *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar* kitabında şu cümlelerle geçer: "İlk olay: Pah bucağı ile Kahmut bucağını birbirine bağlayan Harçik (Darboğaz) deresi üzerindeki tahta köprünün 20/21 Mart 1937 gecesi saat 23.00 sıralarında Demenan ve Haydaranlılar tarafından yıkılması ve köprü ile Kahmut arasındaki telefon hattının tahrip edilmesiyle başladı. Durumun ciddiyet ve önemini dikkate alan 4 ncü Genel Müfettişlik; bir yandan olayın yerinde incelenmesi ve faillerin mutlaka yakalanması işi üzerinde dururken, diğer yandan Pü-

lümür'deki 2 inci, Pülür'deki 3 üncü, Mazgirt'teki 9 uncu Seyyar Jandarma Taburları ile Hozat'taki Seyyar Jandarma Alayına her an harekete hazır bulunmaları emrini verdi."[52] Bakanlar Kurulu'nun 4 Mayıs 1937'de toplanarak verdiği karar, askeri harekâtın kapsamı, şiddeti ve kararlılığı konusunda bir fikir verebilir: "Sadece taarruz hareketiyle ilerlemekle iktifa ettikçe isyan ocakları daimi olarak yerinde bırakılmış olur. Bunun içindir ki, silah kullanmış olanları ve kullananları yerinde ve sonuna kadar zarar veremeyecek hale getirmek, köyleri kamilen tahrip etmek ve aileleri uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür."[53]

1937 yılı bahar aylarında başlayıp yaz sonuna kadar devam eden askeri operasyonlar yoğunluklu olarak Haydaran, Demenan, Yusufan, Abbas Uşağı, Kureyşan aşiretlerinin yerleşik olduğu iç Dersim'i tahrip eder. Bu bölgelerde yer alan köyler yakılır, hayvanlara el konulur, dağlara, mağaralara sığınan insanlar havadan ve karadan yoğun ve şiddetli askeri operasyonlarla hayatını yitirirler. Aynı yılın Eylül ayında Erzincan'a giderken yakalanan Seyit Rıza'yla birlikte diğer aşiretlerden yakalanmış kişiler olağanüstü kanunlar hükmünde yargılanırlar. Seyit Rıza'yla birlikte altı kişi idama mahkûm edilir ve 15 Kasım 1937'de idam edilirler. 1938 yılı kış aylarında kuzey Dersim'de yedi asker öldürülür. 1938 yılı Haziran ayında Dersim'e ikinci askeri harekât başlatılır. Bu harekât 1937 yılındaki harekâta göre çok daha kapsamlıdır ve Dersim'e civar illerden nakledilen askeri birliklerle beraber dört koldan girilir. Yasak bölge statüsüne alınmış bölgelerin boşaltılması sürecinde yüzlerce köylü köylerini terk eder. 1938 yılı askeri harekâtını yaşamış tanıkların hatıralarına göre askeri operasyonlar sırasında köylüler toplu halde kıyıma uğrarlar.[54] Bir kısmı ise iskân edilmek üzere nakil bölgelerine sevk edilir. Bakanlar Kurulu'nun 6 Ağustos 1938 tarihli kararı uyarınca Tunceli halkından ve yasak bölgelerin içinden ve dışından 5-7 bin kişinin batı illerine nakil ve iskânı başlatılır.[55]

SONUÇ YERİNE

Erken Cumhuriyet döneminde siyasi kadroların Dersim'e yönelik politikalarını Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ortalarında başlayıp Cumhuriyet dönemine uzanan modern devlet oluşumu sürecinden ayrı düşünemeyiz. Dersim'e yönelik ıslahat programının hedeflerinden biri devletin Dersim'e nüfuz etmesini sağlamak ve merkezi iktidarın adli, idari, mali, askeri ve siyasal egemenliği altına almaktır. Cumhuriyet elitlerinin medenileştirme programı aslen hayvancılıkla geçinen, aşiret örgütlenmesi altında yaşayan, merkezi devletle dinsel-inançsal ve coğrafi koşullar nedeniyle hep mesafeli duran bir topluluğu ve yaşadığı bölgeyi merkezi devletin iktidarına tabi kılmayı hedefler. Erken Cumhuriyet döneminde modern devlet inşasına ulus devlet inşasının eşlik etmesiyle beraber Dersim halkının Alevi/Kürt kimliği bölgenin devlete entegrasyonunda yeni bir engel olarak görülmüştür. Temsil ya da Türkleştirme politikalarıyla bölge halkı Türk milli kimliğine dahil edilmek istenmiştir. Devlet teşkilatının yetersizliği, devletin katı ideolojik tutumu ve bölge halkının temdin ve temsil politikalarına gösterdiği direnç 1937 yılında başlayan ve 1938 yılı ortalarında son bulan kapsamlı ve şiddetli bir dizi askeri operasyona yol açmıştır. 1936 yılı sonlarında Umumi Müfettişler toplantısında Emniyet İşleri Umum Müdürü Şükrü Sökmensüer'in öngördüğü gibi, "tehlike karşısında" devlet, kuvvetlerini dökmüş ve imha etmişti.

NURŞEN GÜRBOĞA
MARMARA ÜNİVERSİTESİ SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Raporların tam metinleri için M. Kalman, *Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri*, (Nujen Yayınları: 1995).
2 Cemil Koçak, "Önsöz", Bülent Varlık (yay. haz.), *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936* (*Dipnot Yayınları, 2010*) içinde, s. 23.
3 A.g.k. s.13.
4 Jandarma Umum Kumandanlığı, "Dersim", Tarih Vakfı Yurt Yayınları (yay.haz.) *Doğu Anadoluda Toplumsal Muhendislik Dersim Sason (1934-1946)*, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010) içinde, s.9. (Bundan sonraki dipnotlarda Dersim olarak referans verilecek.
5 A.g. k. s. 9-10.
6 A.g.k. s.9-10.
7 *Dersim*, s.50, 64.
8 *Dersim*, s.51.
9 Varlık (yay. haz.), *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, s.150. (Bundan sonra dipnotlarda UMMT olarak referans verilecek)
10 *Dersim*, s.48.
11 *Dersim*, s.24-28,38.
12 Kemal H. Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), s. 220.
13 *Dersim*, s.51.
14 *Dersim*, s.47-48.
15 *Dersim*, s.83-121.
16 *Dersim*, s.83-121.
17 *Dersim*, s.91.
18 *Dersim*, s.152-153.
19 Civar vilayetlerin şikâyetleri için bkz. *Dersim*, s.178-179.
20 *Dersim*, s. 219, 229.
21 *Dersim*, s.163-164.
22 Dersim'e yönelik tedip ve tenkil harekâtlarını karşılaştırmak için bkz. *Dersim*, s.126-187.
23 *Dersim*, 67-69, 80.
24 UMMT-1936, s.102, 138.142,159-160.
25 *Dersim*, s.176, 179, s.188.
26 UMMT-1936, s.186.
27 UMMT-1936,188
28 *Dersim*, s.48.
29 UMMT-1936, s. 185.
30 UMMT-1936, s.136.
31 UMMT-1936, s.187.
32 UMMT-1936, s.188.
33 Şükrü Kaya'nın raporu için bkz. *Dersim*, s. 228-266.
34 UMMT-1936, s.135.
35 A.g.k.
36 UMMT s.161-162.
37 UMMT-1936,s. 32.
38 UMMT-1936,s.186.
39 UMMT-1936,s. 136.
40 UMMT-1936, s. 111.
41 UMMT-1936, s.330.
42 UMMT-1936, s. 154.
43 UMMT-1936, s.145-146.
44 UMMT-1936,s.148-149.
45 *Dersim*, s.54-55.
46 UMMT-1936, s.149.
47 UMMT-1936,s. 106-107, 174-175.
48 Nikole Watts, Relocating Dersim: Turkish state-building and Kurdish resistance, 1931-1938, *New Perspectives on Turkey*, no.23, (2000).
49 UMMT-1936, s.142-143.
50 *Dersim*, s.221.
51 *Dersim*, 215.
52 Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Ankara: Genel Kurmay Basımevi,1972.), s.379.
53 Bakanlar Kurulu kararının tam metni için bakınız Hallı (1972), Ek 4.
54 Dersim 37-38 harekâtının ayrıntılı kronolojisi için bkz. Hüseyin Aygün, *Dersim'38 ve Zorunlu Iskan*, (Dipnot, 2010),ss. 125-135. Ayrıca bkz. M Van Bruinessen, "Genocide in Kurdistan? The suppression of the Dersim rebellion in Turkey (1937-1938) and the chemical war against the Iraqi Kurds(1988) , George J. Andreopoulos (ed.), *Conceptual and Historical Dimension of Genocide*, içinde (University of Pennsylvania Press,1994), s.141-147. Tanıklıklar ve Dersimli aşiretlerin devletin artan nüfuzuna karşı aldıkları pozisyonlarla ilgili bkz. Munzur Çem, *Tanıkların Diliyle Dersim'38*, Peri Yayınları,1999) ve İlhami Algör (haz.) *Ma Sekerdo Kardaş? N'etmişiz Kardaş? Dersim '38' Tanıklıkları* (Doğan Kitap, 2010).
55 Hallı, s. 479.

BİR OSMANLI-KÜRT AYDINI

MALATYALI BEDRİ*

MURAT ISSI

Bu makalede Malatyalı Bedri'nin biyografi çalışması için gerekli ilk adım sayılabilecek araştırmamızın sonuçlarını paylaşmak istiyorum. Bedri'nin yazılarının hemen hepsi döneminin siyasi olaylarıyla biçimlenmiştir. Osmanlı'dan bağımsız bir Kürt kimliğini vurgulamayan Malatyalı Bedri, bu çizgisini her zaman korumuştur diyebiliriz. Belki de bundan ötürüdür ki Malatyalı Bedri'nin ismine Kuva-yi Milliye'de rastlayıp, daha sonraları kurulup yaygınlaşan Hoybûn, Azadî gibi bağımsız Kürdistan taraftarı örgütlenmelerde rastlamayız.

"Osmanlılık:
Şark'ın füruzan ve
manidar güneşidir"
(Kırmızı Kitab)

Bedri Bey, II. Meşrutiyet dönemi matbu'at tarihinde görece önemli bir yere sahip olmasına rağmen, az bilinen, yazıları çok fazla gün ışığına çıkmayan ve dönemin Kürt neşriyatında önemli bir yer edinmiş yazarlardan biridir.

Bedri Bey'in yaşamına ilişkin edinmiş olduğumuz bilgiler çok azdır. Onun yaşamıyla ilgili elimizde sadece II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında gazeteler için kaleme aldığı yazılar var. Yazılarında; "Bedri", "M. Bedri", "Malatyalı Bedri" imzalarını kullanmakla birlikte, direkt resmi kurumlarla olan yazışmalarında "Mühendis Bedri" imzasını kullanmıştır.

Malatyalı Bedri Bey hakkında bugüne kadar ciddi bir araştırma yapılmamıştır. İsminin belirtildiği bir kısım yazılar[1] dışında hakkında akademik bir araştırma ne yazık ki nesnel zorluklardan olsa gerek yapılmamıştır. Bizim bu çalışmamızdaki amacımız, Malatyalı Bedri'nin yaşamına ilişkin kimi yeni bilgiler vermek makalelerinin bir listesini sunmak ve yine ilk defa burada belirtilecek olan bir risalesini tanıtmaktır.

Malatyalı Bedri'nin yaşamına ilişkin en detaylı bilgiler Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde DH. SAİD. 177/97 numarasıyla "sicill-i ahval" olarak arşivlenen belgede bulunmaktadır.

YAŞAMI

Asıl adı Mahmud Bedri olan Malatyalı Bedri'nin yaşamına ilişkin, bugüne kadar gün ışığına çıkmamış en detaylı bilgiler; Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde DH. SAİD. 177/97 numarasıyla sicill-i ahval olarak arşivlenen belgede bulunmaktadır.[2] Bu belgenin transkripsiyonunu olduğu gibi sunuyoruz:

"Mahmud Bedri Bey. Malatya eşrafından Ali Rıza Efendi'nin oğludur.

1293 sene-i hicriyesinde (sene-i maliye 1293- 1877) Malatya'da tevellüd etmiştir.

Hekimhan rüşdiye-i askeriyesini ve muahharen sırasıyla Kuleli İdadiyesi'yle Mekteb-i Harbiye'ye duhul ile ikmal-i tahsil eylemiş ve üç yüz on yedi senesinde [1901-02] piyade mülazım-ı saniliğiyle [teğmenliğiyle] neşet ederek terbiye ve tedrisat-ı askeriye müfettiş-i umumiliğinin 6449 numerolu diplomasını almıştır. "Veliahd veya Mahkeme-i İstikbal" nam kitapları telif ve "Müjde" isminde gazete neşr eylediği terceme-i hal varakasında muharrerdir [yazılıdır].

Orduda müstahdem iken [çalışırken] jurnal neticesi ve esbab-ı siyasiye atfıyla kalebendlikle adaya [Kıbrıs?] nefyedilmiş [sürgün edilmiş] ve dokuz ay sonra menfasından [sürgün yerinden] Mısır'a firarla bazı müessesat-ı sınai ve fenniyenin mühendisliklerinde bil istihdam taksim-i arazi ve tarik-i Türkiya (tapu kadastro ?) kısmından şehadetname almıştır. Türkçe kitabet eylediği ve Arabi ve Farsi

ile Ermeni, Fransız, Alman ve İngiliz lisanlarına aşina idüği terceme-i halinde mündericdir [mevcuttur].

İlan-ı meşrutiyeti müteakip Dersaadet'e gelerek gazete idarehanelerinde iştigal etmiş ve üç yüz yirmi yedi senesi Receb'inin yirmi dokuzunda (3 Ağustos 325 - 16 Ağustos 1909) bin beş yüz kuruş maaşla Emniyet-i Umumiye-i İstihbarat kalemine tayin edilerek üç yüz yirmi sekiz senesi Rebiülevvel'inin üçünde (nihaye-i Şubat 325 - 15 Mart 1910) kalem-i mezkurun lağvına mebni [lağvından dolayı] açıkta kalmış ve sene-i mezbure Şubat'ının on sekizinde (1 Ağustos 326 - 14 Ağustos 1910) iki bin kuruş maaşla şehremaneti heyet-i fenniyesinin üçüncü şubesi müdür muavinliğine tayin olunmuştur. Mumaileyhin [adı geçen müdürlerin] erbab-ı liyakat ve iktidar ve (...) den bulunduğu heyet-i fenniye müdiriyetince tahkik ve ifa-i vazife eylemekte olduğu makam (?) emanetinden tasdik edilmiştir.

Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti İstihbarat kalemindeki müdür istihdamıyla maaş-ı mikdarının mefaret-i hakikat olduğu müdirin-i mumaileyhanın 29 Haziran 326 tarihli müzekkeresi suret-i musaddakasından ve heyet-i fenniye üçüncü şube müdür muavinliğine tarih-i tayiniyle maaşı mikdarının muvafık kayd olunduğu muhasebe-i emanetin terceme-i hal varakası zuhurunda muharrer derkenarından anlaşılmış ve asar-ı münteşiresi [yayımlanmış eserleri] görülüp iade edilmiş ve salif ül beyan tezkire ile mülazım-ı sanilik diploması ve *Müjde* gazetesinin ruhsatnamesi ve O... Company' şirketinin şehadetnamesi ile nüfus tezkiresi suret-i musaddakaları [tasdikli suretleri] varaka-i mezkure ile birlikte hıfz olunmuştur. Mim.

12 Safer 329 ve fi 30 Kanunusani 326 [12 Şubat 1911]

Mumaileyhin bin üç yüz otuz senesi Rebiülahir'inin yirmi altısında (1 Nisan 328 – 14 Nisan 1912) bin beş yüz kuruş maaşla ... daire-i belediye sermühendisliğine nakl edildiği 15 Nisan 328[28 Nisan 1912] tarihli vukuat cedveliyle bildirilmiştir. Mim."

Malatyalı Mahmud Bedri, hem mühendislik hem de askerlik yapmıştır. 14 Eylül 1908'de yüzbaşı rütbesine sahip olduğunu görüyoruz.[3] Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet öncesi mühendis yetiştiren, mezunlarının askeri rütbeye tabi oldukları okul, Hendesi-i Mülkiye Mektebi[4] olmasına rağmen Bedri, bu okul mezunu değildir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra İstanbul Teknik Üniversitesi olarak anılacak olan bu okulun kayıtlarında mezun olmuş üç tane Bedri vardır, lakin aralarında Malatyalı Mahmud Bedri yoktur.[5] Dolayısıyla Bedri'nin, Kıbrıs'tan firar edip Mısır'da mühendislik diplomasını aldığı düşünülebilir.

Sicill-i ahvaldeki bilgilere ek olarak şunlar belirtilebilir: İttihad ve Terakki üyesi olan Malatyalı Mahmud Bedri, 1908 Devrimi'nden sonra yurda dönüş yapmış ve askerlikten ayrılarak[6] sivil hayata geçmiştir.[7] 14 Nisan 1912'de İstanbul belediyesi başmühendisliğine tayin edilmiştir.[8]

Belgelerin gösterdiği kadarıyla teknik/ilmi bilgisiyle aynı zamanda Nafia Nezareti'ne de yardımcı olmuştur. Bu konuda en çarpıcı örnek İstanbul Nirengi mühendisi olarak anılması ve Isparta - Burdur depreminden[9] sonra afetzede mesken ve evlerinin inşa ve tamiri için Malatyalı Mühendis Bedri'nin görevlendirilmiş olmasıdır.[10] Bu göreviyle ilgili arşivlerde 5 Aralık 1914 tarihinden 17 Aralık 1914 tarihine kadar sürekli yazışmalar göze çarpmaktadır. Mühendis Bedri, evvela görevi kabul etmiş, kendisiyle bir mukavele yapılmış,[11] bu konuda kendisine belli bir meblağ (100 lira) ödenilmiş ama daha sonra göreve gitmemiştir.[12] Isparta - Burdur depreminden sonra afetzede mesken ve evlerinin inşa ve tamiri için görevlendirilen Malatyalı Mühendis Bedri'den istifade edilemeyeceğine karar verilmiştir.[13] Verilen para geri istenmiş ya da verilen para kadar kendisinden görev talebinde bulunulmuştur.[14]

1920 tarihli bir telgraf bize Malatyalı Mahmud Bedri'nin bulunduğu yer hakkında bir bilgi verse de yaşamıyla ilgili bildiklerimiz bu kadarla sınırlıdır. Bahsi geçen telgrafı olduğu gibi aktarıyoruz: "Ankara Kumandanlığı'na (24 Temmuz 1920). İhtiyat Binbaşı vesikasıyla İstanbul'dan kaçarak gelip Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretleri tarafından gönderilen 317'lilerden Malatyalı Mahmud Bedri Bey'in gelişinde hiç kimse ile temasına meydan verilmeyerek bizzat görüşülmesi ve neticenin özel olarak bildirilmesi gereklidir..."[15]. Telgraftan anlaşıldığı kadarıyla Malatyalı Mahmud Bedri, Mustafa Kemal önderliğinde gelişen Anadolu Harekâtı içerisinde binbaşı rütbesiyle yer almıştır.

Malatyalı Bedri Kürtlüğü Osmanlıcılık ekseninde kendini ifade edebilmenin bir aracı olarak görmüş, yıkılmaya yüz tutan imparatorluğun kurtarılması için bir ucundan da Kürt kavminin tutması gerektiği fikrini savunmuş ve bunun için de Kürtlerin modern dünyaya ancak ve ancak eğitim konusuna ağırlık vererek katılabileceklerini belirtmiştir.

YAZI DÜNYASI

Malatyalı Mahmud Bedri *Müteşallibe ve Tahrib-i İnsaniyet*,[16] *Veliahd veya Muhakeme-i İstikbal*[17] isimli kitap / kitapları dışında *Şark, Şark ve Kürdistan, Kürd Teavün ve Terakki* gazetesi,[18] *Müjde* ve *Yeni Müjde* gazetelerinde yazılar yazmış ve ayrıca politik çizgisini net bir şekilde ortaya seren *Kırmızı Kitab* isimli iki

Şark gazetesi.

BOA.ZB. 329-53: "Mektubi Kalemine Mahsus" Dahiliye Nezareti Celilesine, [28 Aralık 1908]. Başlıklı belgede "... *Müjde* namıyla Türkçe yevmi bir gazete neşrine ruhsat itasını istida eden muharririn-i Osmaniyeden Mühendis Bedri Bey..." ifadesi kullanılmaktadır.

ciltlik, risale biçimini andıran, kendisinin tanımlamasıyla "kitab" yayınlamıştır. Mahmud Bedri'nin, dönemin mühendislik gazete ve dergileri taramalarında ismine veya yazısına rastlayamadık.[19]

ŞARK GAZETESİ[20]

Malatyalı Bedri'nin *Şark* gazetesindeki tek yazısı, "Paris'ten gelen Malatyalı Yüzbaşı Bedri" imzasıyla yayınlanmıştır. İmzasına bakılırsa, Bedri Bey'in makale tarihinden evvel Paris'te yüzbaşı rütbesiyle sürgün olduğu kesinleşmiş olmaktadır. Ayrıca metin içerisinde, "ben bulunduğum merkezde iddi'a ettiğim" dediği merkezin, İttihad ve Terakki'nin Paris şubesi[21] olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Malatyalı Bedri'nin, dönemin birçok Kürt aydını gibi İttihad ve Terakki kökenli olduğu kendi ağzından tescillenmiş oluyor.[22]

Şark gazetesinin yayınlanan 31 sayısının tümünde; sadece iki defa, Kürtler ve Kürdistan'la ilgili yazılar bulunmaktadır. Bunlar; No.10'daki "Kürdistan" başlığıyla yayınlanan kısa bir haber yazısı[23] ve No. 31'deki bir Kürd Kulübü'nün[24] açılacağına dair haberdir.

Herhalde yukarıda bahsi geçen Kürd Kulübü, Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti'dir. Nitekim bu haber *Şark*'ta, 19 Eylül 1908 tarihinde çıktıktan iki ay sonra, 5 Aralık 1908'de Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin resmi yayın organı olan *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi* yayın hayatına başlamıştır. Tıpkı *Şark* gazetesinde belirtildiği gibi başkanlığına da Şemdinan'lı Şeyh Ubeydullah-ı Nehri'nin oğlu Seyyid Abdülkadir seçilmiştir.[25] İlk yazıda dikkati çekmesi gereken başka bir nokta ise Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin İbrahim Paşa meselesi yüzünden kurulduğu gibi bir manadır. Bu, ayrıca tartışılması gereken bir noktadır.[26]

Hersekli Ahmed Şerif'in sahipliğini ve müdürlüğünü yaptığı *Şark* gazetesinin 31 sayısında (göremediğimiz 7. sayı hariç) Kürtleri ve Kürdistan'ı konu alan sadece iki yazı yayınlamıştır. İlginç olan, aynı kişinin kısa bir süre sonra *Şark ve Kürdistan* ismiyle başka bir gazete yayınlayıp, neredeyse sadece Kürtler ve Kürdistan'la ilgili yazılar yazmasıdır. Bu, ayrıca araştırılması gereken bir noktadır. Her iki gazetenin birbirinin devamı olma ihtimali yoktur.[27] İki gazete arasında sadece zaman uyuşması vardır. *Şark*'ın son sayısı (19 Eylül 1908) ile *Şark ve Kürdistan*'ın ilk sayısı (20 Kasım 1908) arasında iki aylık bir süre vardır.

M. BEDRİ'NİN *ŞARK VE KÜRDİSTAN* GAZETESİNDEKİ YAZILARI[28]

Şark ve Kürdistan, çoğunlukla ismine uygun olarak Kürtler ve bulundukları coğrafya olan Osmanlı'nın Şark'ıyla ilgili yazılar yazmıştır. *Revue du Monde Musulman* (1909, VII, No.1-2) dergisinden aktaran Celîle Celîl[29] şöyle bir not düşmektedir: Bu dergiye göre (*Revue du Monde Musulman*), *Şark ve Kürdistan* gazetesi yayıncıları Hersekli Ahmed Şerif, Malatyalı Bedri ve Hersekli İsmail, salt dini propagandayı amaçlamış ve hiçbir şekilde Kürt hareketiyle ilişki kurmamışlardır. Aynı yaklaşımı bunun, "İttihad ve Terakki'nin etkisinde ve dindar bir gazete olduğunu sanıyorum" diyen Naci Kutlay da desteklemektedir. Naci Kutlay'ın, değişik kaynaklarda görebildiği kadarıyla *Şark ve Kürdistan*'da Meşrutiyet'i öven bölümler az değildir. Rohat Alakom'a göre ise, İstanbul'da çıkan Kürtçe dergi ve gazeteler belli bir örgüt tarafından çıkarılırken, *Şark ve Kürdistan* gazetesinin hangi Kürt örgütü tarafından çıkarıldığı henüz açıklık kazanmamıştır.[30]

Şark ve Kürdistan gazetesinin, siyasal İslamı kendisine politik ifade aracı olarak kullananların bir kürsüsü olması ihtimalini elbette gözden uzak tutmamak gerekir. Yazarları arasında medrese kökenlileri olması belki bu ihtimali destekleyecek bir durumdur. Nihayetinde, derginin sermuharrirlerinden Hersekli İsmail, El İslam Cemiyeti'nin aktif üyesi, aynı cemiyetin neşr organı olan *El İslam* gazetesinin mesul müdürü idi.[31] Hersekli İsmail'in, daha sonra Malatyalı Bedri tarafından yayınlanacak olan *Müjde* gazetesinde de yazılarının çıktığına işaret etmek yerinde olur. Kürt matbu'atında yazıları ile her zaman göze çarpan açık fikirli, hoşgörülü, Kürd Ta'mim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti'nin üyesi[32] Bediüzzaman Said-i Kurdi ise İstanbul'daki Kürtler arasında medrese geleneğini temsil ediyordu.[33]

M. Bedri, çıkardığı tüm gazetelerde *El İslam* yazarlarını veya yazılarını ağırladığına göre, kendisinin bu cemiyetin taraftarı olduğunu düşünmek yanlış olmasa gerektir. Çok daha sonra 21 Haziran 1909 tarihli *Yeni Müjde* gazetesinde El İslam Cemiyeti'nin beyannamesinden 100 adet dağıtıldığı haberi Bitlis'ten Abdulbaki imzasıyla duyurulacaktır. *El İslam* gazetesinin yazarlarından Hersekli İsmail ve Hayret aynı zamanda *Sada-i Hak*[34] gazetesinde de

sorumluluk yapmışlar ve yazılar yazmışlardır.

Şark ve Kürdistan gazetesinin İttihad ve Terakki'nin etkisinde olduğu fikrine karşı çıkmak zor görünmektedir. Nitekim aynı tartışmalar *Kürdistan* gazetesi içinde yapılmıştır.[35] Unutmamak gerekir ki, M. Bedri ve Ahmed Şerif yazılarında her ne kadar İttihad ve Terakki'yi eleştirmişlerse bile, nihayetinde İttihad ve Terakki kökenlidirler.

Şark ve Kürdistan gazetesinin görebildiğimiz 1[36], 2[37], 5[38] no'lu sayılarında Malatyalı Bedri'nin yazıları şunlardır:

- M.Bedri, "Kürdler ve Kürdistan", *Şark ve Kürdistan*, İstanbul, No.1, s.1.[39]
- Bedri, "Mülkde Tefrika Taraftarlarına", *Şark ve Kürdistan*, No.1, s.1.
- M. Bedri, "İnsanlar ve Tahakküm", *Şark ve Kürdistan*, No 2, s.1.
- M. Bedri, İsimsiz bir makale, *Şark ve Kürdistan*, No 2, s.1
- M. Bedri, "Kürdler ve Asrî İctima-i ", *Şark ve Kürdistan*, No 2, s.2.
- M. Bedri, "Şark ile Garb", *Şark ve Kürdistan*, No 2, s.2.
- Bedri, "Medeniyet-i Şarkiyye-3", *Şark ve Kürdistan*, No 5, s.1.[40]
- Bedri, "Fransa: Kuvvet ne yapmaz? I-II-III", *Şark ve Kürdistan*, No 5, s.1.

MÜJDE GAZETESİ[41]

Malatyalı Bedri'nin sahip ve müdürlüğünü yapmış olduğu bir diğer gazete 1 Aralık 1908 tarihinde yayınlanmaya başlayan *Müjde* gazetesidir.

11 sayı[42] çıktığını sandığımız *Müjde* gazetesi daha sonra *Yeni Müjde* adıyla tekrar çıkmıştır. *Müjde*'nin görebildiğimiz sayılarında (1-8, 10) dikkat çeken önemli nokta, yazıların genel olarak imzasız çıkıp daha çok dış politika, haber / yorumlarına ağırlık vermesidir. Gazetede çok az imzalı yazı yayınlanmıştır. M. Bedri'nin bu gazetede neredeyse bir makalesi bile Kürtlerle ilgili değildir. Kürt entelijansiyasının gazetelerinde aynı dönemde Kürtlerle ilgili yazılar yazan Malatyalı Bedri'nin kendi gazetesinde bu konulara değinmemiş olması oldukça ilginçtir.

Müjde gazetesinin neşriyle ilgili 28 Aralık 1908 tarihinde yapılan resmi yazışmalarda[43] Bedri Bey'e, "Mühendis Bedri Bey" diye hitap edilmekte ve kendisinin Osmanlı muharrirlerinden olduğu da belirtilmektedir. Belgede geçen "Osmanlı yazarlarından" tanımlamasında kastın ne olduğunu tam olarak netleştiremedik: Acaba Mühendis Bedri Bey, Osmanlı gazetecisi midir yoksa *Osmanlı* adlı bir gazetenin muhabiri midir?[44] İki yıl kadar sonra bir başka yazışmada ise "Tasvir-i Efkâr'dan Mühendis Bedri Bey" ismi kullanılmakta.[45] Dolayısıyla Bedri Bey'in, yukarıda zikrettiğimiz gazeteler dışında *Osmanlı* ve *Tasvir-i Efkâr*'da da çalışmış olduğu gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Ama bundan tam olarak emin olmak mümkün değildir.

Müjde gazetesinin görebildiğimiz son sayısı (12 Ocak 1909) ile *Yeni Müjde*'nin görebildiğimiz 5. sayısı (21 Haziran 1909) arasında yaklaşık 6 ay gibi bir zaman dilimi vardır. Bu zaman zarfında eğer varsa Malatyalı Bedri'nin çıkarmış olduğu gazeteleri ve yazdığı makaleleri ne yazık ki bulamadık.

YENİ MÜJDE GAZETESİ[46]

"*Müjde* muntazaman yeni ve eski abonmanlara gönderilmektedir. Abone ismine gönderilmesine rağmen *Müjde*'mizi alamayanlar atfen adresleriyle idaremize müraca'at buyursunlar"[47] şeklindeki beyanatta da görüldüğü gibi *Yeni Müjde* gazetesi, *Müjde* gazetesinin devamıdır. Dikkat edilecek olursa Malatyalı Bedri, yeni gazetesini eski ismiyle yazmıştır.

Gazete şekil değiştirmiş, ebadını küçültmüş, sayfa sayısını artırmıştır. Yazılar tıpkı eskisi gibi genel olarak imzasız çıkmıştır. Bu gazetenin bugüne kadar görülebilen tek sayısı 5. sayıdır. Diğer sayılarının varlığı ya da bu sayıdan sonra gazetenin devam edip etmediği bilinmemektedir. Görebildiğimiz bu sayının en önemli özelliği neredeyse bütün yazıların Kürtlerle ilgili olmasıdır. *Yeni Müjde*'nin 5. sayısında toplam olarak

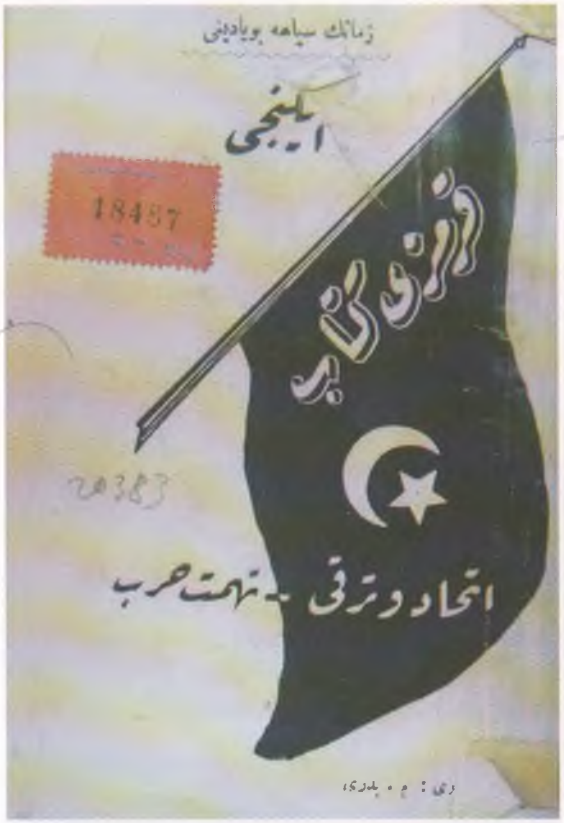

(Müjde imzalı yazılar hariç) iki şahsa ait imza bulunmaktadır: Bitlis'ten Abdulbaki ve Diyarbekirli Ahmed Ramzi.[48]

Diyarbekirli Ahmed Ramiz yazılacağına ismin matba'a hatası sonucu Ramzi yazıldığı aşikârdır. Diyarbekirli Kürdizade Ahmed Ramiz, İstanbul'da bulunan *Kütüphane-i İçtihad*'ın sahibiydi. Abdullah Cevdet Bey'in aynı adla çıkardığı bir dergi olmakla birlikte kendisi de bu kütüphaneye iştirak etmektedir.[49] *Yeni Müjde* gaze-

Müjde gazetesinin 3. sayısı. 21 kanun-i evvel 1324/ kanun-i sani efrenci 3, 1909.

Yeni Müjde'nin 5. sayısının kapak resmi. Okunabildiği kadarıyla: Zati, Ali Remo Ağa, Mahmud Ağa, Emir Ağa ... (altta) Rüe'sa-yı Ekradın Hükümet-i Meşrutaya sureti ita'atları

***Zamanın Siyaha Boyadığı İkinci Kırmızı Kitab* kapak ve iç sayfası.**

tesinde ayrıca Ahmed Ramiz'in ilanı[50] bulunmakta ve gazetenin kapağında da "Re'isi Ekradın Hükümet-i Meşrutiye suret-i ma'anları" denilerek üç Kürt ağasının (Ali Remo Ağa, Mahmud Ağa, Emir Ağa) birlikte resimleri verilmektedir.

YENİ MÜJDE GAZETESİNDEKİ YAZILARDAN ÖRNEKLER:

"Kürd Vatandaşlar:

Meşrutiyeti berat necat ve selamet-i beyan vatandaşlara geçen nüshamızda teşekkür etmiş ve vatanımızın selametine ehl-i vatanın sa'adet-i haliye ve müstakilesini ancak ita'atde ve hemcinsiyle vifak ve ittihadede aramalarını tavsiye eylemişdik. Aynı suretle bu defa da resimlerini *Müjde*'mizde derc etdiğimiz zevata tekrar eyleriz".[51]

"Hükümet-i Milliye ve *Müjde"* (imzasız)[52]:

"Bitlis'ten Mektub: Erbab-ı Gayrete Teşekkür

Meclis-i Âyan azasından Dersa'adet Kürd Klubü re'isi muhteremi Seyid Abdulkadir Efendi hazretlerine vârid olan mektubu mahzâ[ancak] selamet-i vatana aidiyeti hasebiyle neşr idiyoruz...

Emirname-i âli ve saadetpenahileri üzerine de ûmum mülhakat-ı rüesa ve agla[vatına nasâyih ve tenbihat-ı mukteziyeyi havi telgrafla işaratta bulunulmuştu. Bu kere de Selanik Cemiyet-i İlmiye-i İslamiyesi'nin[53] elde edilen beyannamesi tebrik olarak matbu'u yüz kadar nüsha çıkarttırılarak her tarafa ta'mim ve neşr edilmiştir.

Memleketimizin her güne nev-i ta'aruzatdan ve vuku'-ı halelden muhafazası ve emniyet ve asayiş-i ûmumiyenin takriri cümlemiz üzerinde farz olduğundan ve bu babda ahz olunmakta olan iradenameleri dahi hiss-i hamiyeti uyandırmak hususunda hakikaten başka ve fevk'alade bir te'sir irâs eylemekde idügünden emir ve iradelerini tenfiz içün Hûda bilür ki gice gündüz el nizam müsaidden halli değilim ma'mafih padişah-ı nev câhımızın hakikaten ve cüda âli olan şerefini muhafaza ve uğur-i hilafetpenahilerinde çalışmak uhde-i hamiyetimize müretteb vazife-i zimmetdir çünkü emirimiz bu zat-ı ali-kadrin hükümet-i meşrutamızın tahakküm esasına fevk-i maye tasavvur himmet ve gayretleridir bize düşen vazife böyle bir padişah-ı âli-kadrin şeref ve satvetini te'min-i asayiş ve menaf'i mülk ve millete hizmet suretiyle muhafaza ve i'la eylemekdir.

Bitlis'ten Abdulbaki"

"Kürd Kardeşlerime Açık Mektub"

Memleketimizin her tarafından gelen mektupların ekseriyesi yekdiğeri aleyhinde uzun uzadıya şikâyetleri hâvî olduğu için *Müjde*'mize bu gibi zemm u kadh[kötüleme] yollu evrakı derc etmekte mazuruz çünkü *Müjde* her türlü evrakı derce müsaid olmadığı gibi esasen mesleğide her sınıf halk arasında vifâk-ı tammı husule getirmek mazide aralarında tekevvün etmiş şahsi husumetleri vatanın bugünkü selametine bağışlamak için çalışmaktadır. Ey muhterem kari! Vatanda huzur ve selametle çalışmak, yaşamak isteyip isen her ne cins ve millet olursa olsun haklarında biraz atıfet-kâr(gözetip koruyan) davran! İnsan min el-ezel nik ü bed vuku'ane maruz[54] olduğu için mürüvetin âlîcenablığın delalet edebildiği kadar musavat-ı hukukiye eshabına sırasına göre afv ile mukabele büyüklük olur. Tarih-i ilim gösteriyor ki ekseriyetle pek çok şikâyet tarafının imtizacsızlığına, kindarlığına, cahilliğine şahittir. İnsan bir komşusu hakkında daimi olarak buğz[kin] beslemektense ana münasib bir lisan ile kusurunu, daha doğrusu müsait mesavi ef'alini söylemek anı sulhe davet etmek mecburiyetindedir. Hemcinsiyle daimi bir mücadelede bulunmak ne kadar ibretsizliktir".[55]

KIRMIZI KİTAB

Malatyalı Bedri, politik çizgisini yansıtan *Kırmızı Kitab* isimli iki ciltlik bir kitap yayınlamıştır. *Kırmızı Kitab*'ın iki cildinde de, nedenini açıklamakta zorlandığımız bir özellik vardır. Her nedense kitabın kapağındaki bölümleriyle, içindeki bölümler birbirini tutmamaktadırlar. Birincisi: *Birinci Kırmızı Kitab İttihad ve Terakki - Adem-i Merkeziyet*[56], ikincisiyse: *Zamanın Siyaha Boyadığı İkinci Kırmızı Kitab. İttihad ve Terakki-Töhmet-i Harb*[57] başlıklarıyla yayınlanmıştır.

Birinci kitapta şöyle demektedir M. Bedri:

"Netice

Devletlerin müdahaleye hakları ol-

madığı halde, dâhili ve harici ihtirasat idariye ve siyasiye mesaibinden değil midir ki işte bunlar bugün canlı asariyle karşımıza dikilen düşmanlara girizgâh (kaçacak yer) oldu. Bulgaristan, Sırb, Yunanistan anâsırların Rumelinde ida'deceği (emanet bırakmak) mütalebele sine-i vatandan çalabilecekleri bu vatan evladlarının kuvvetlerine güvendikleri için bugün başkaldırıyor, el uzatıyor, süngülerle ilerliyorlar.

Bu kalkan başa, eski Osmanlının çomağı, merd vatandaşın eski palası, o ileri sürülen süngülere şanlı bağrımız âmade ve açıktır.

Mazinin şehametini ta'zimlerle bu asra kadar getiren büyük Osmanlının oğlu babasından intikal eden silsile-i menakıbın hangi fi'liyatından geri durdu?

Haydi Büyük Ahfad!

Al bayraklı Kırmızı Kitab'daki[58] silsile-i mütalebi oku! Hediyesindeki menazır hun-abdan[59] anlayacağın zemin-i ictihad-ı hasti anasını şifa niyetine "!.?" fikr-i ihtiyal ve ihtirasla parçalamak, taksimlere adem-i merkeziyetlere ... [okunamadı][60] bil! Âtideki peymanı gözden geçir, namusuna, şanına ne düşerse onu yap!..

Yalnız şunu unutma ki seni hududda bekliyorum. M.Bedri"

Ve ikinci kitapta ise: "Kalbimde hicranı birbirine düğümlenmiş müdhiş bir çıban var, büyük bir endişe-i emelle beklediğim Rumeli harbini kaybetdim. Yalnız onu değil: Mazileri peyam-ı tahammürle inleten şüref-i eslafım da beraber gitti. Artık sitre-i hicab(ar perdesi) altında utanıyorum. Yaşadığım günlerin şekve iftihariyla karşı karşıya çıkan pençe-i edbar beni âr bi-iman altında üzüyor. Yedi asra karib bir zamandır yürüdüğüm ışıklı yollar siyasi maniaların hayali değil tecessüd keraniyle örtülmüş, her adımımda ittifak-ı salibin kazdığı hufre-i ateşine sukuttan (düşmekten) korkuyorum. Rehgüzarıma vaktiyle defn edilen barut külçelerinin infilakı beni titretiyor".[61]

Tıpkı birincisi gibi, *İkinci Kırmızı Kitab*'ın sonunda da M. Bedri kısa bir yazı yazmıştır. Bu yazıda, *Üçüncü Kırmızı Kitab*'ın müjdesini vermektedir:

"Zamanın bir amil-i mücbir şeklinde tahallî ettirdiği son Bab-ı Âli vak'asının lisan-ı halini tasvir eden "gayreti" hikâyesi ve medlulundan sonra cereyan-ı halatı *Üçüncü Kırmızı Kitab*'ıma terk ediyorum. Bit-tabii derece-i mesâibe nazaran memnuniyet-bahş bir şeklin tercümanı olan bugünkü halin ferda-i mechulünü iyi görmek ve ona göre göğüs kabartarak tasvir etmek temennisindeyim. *Birinci Kırmızı Kitab*'ımda memlekete verilecek idari ve siyasi şekli izah etmiş, mukadderatıyla âlakadarlık iddia eden ricalin mütala'alarını almışdım. Bu ikincisi, Osmanlı milletinin sirişk [gözyaşı] tesiriyle dolmuştur. Üçüncüsünde, bütün genç ve mütefekkir Osmanlıların müstakbele a'id tarz-ı amil, kanaat ve içtihadatı münderic bulunacaktır. M. Bedri".[62]

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu duruma çareler arayan birçok genç Osmanlı subayı gibi yaşamı sürgünlerde geçen Malatyalı Bedri; Osmanlılık çizgisinden ayrılmamıştır.

Kürtlüğü Osmanlıcılık ekseninde kendini ifade edebilmenin bir aracı olarak görmüş, yıkılmaya yüz tutan imparatorluğun kurtarılması için bir ucundan da Kürt kavminin tutması gerektiği fikrini savunmuş ve bunun için de Kürtlerin modern dünyaya ancak ve ancak eğitim konusuna ağırlık vererek katılabileceklerini belirtmiştir. Kendisinin bu yönde gelişen düşüncesi aslında dönemin Kürt aydınlarının düşüncelerinden farklı değildir. Örneğin aynı dönemlerde yayınlanan *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi*, *Şark ve Kürdistan* ve *Roji Kurd* gibi Kürt gazetelerinde eğitime ağırlık veren yazılar sürekli göze çarpmaktadır. Kürd matbu'atından İsmail Hakkı Baban, Said-i Kurdi, Mevlanzade Rıf'at ve Mithad Mikdat'ın yazılarıyla Malatyalı Bedri'nin gazetelerinde misafir edilmeleri tesadüf değildir. Aynı şekilde kendisi de *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi*'nde seri makaleler yazmıştır.

Yazılarının hemen hepsi döneminin siyasi olaylarıyla biçimlenmiştir. Osmanlı'dan bağımsız bir Kürt kimliğini vurgulamayan Malatyalı Bedri, bu çizgisini her zaman korumuştur diyebiliriz. Belki de bundan ötürüdür ki Malatyalı Bedri'nin ismine Kuva-yi Milliye'de rastlayıp, daha sonraları kurulup yaygınlaşan Hoybûn, Azadî gibi bağımsız Kürdistan taraftarı örgütlenmelerde rastlayamamaktayız.

Bu çalışmamızda, Malatyalı Bedri'nin biyografi çalışması için gerekli ilk adım olarak sayılabilecek araştırmamızın bazı sonuçlarını paylaştık. Yaşamında ve yazı dünyasında hâlâ aydınlatılmayı bekleyen karanlık noktalar olan, II. Meşrutiyet döneminin bu önemli simasının çok daha ayrıntılı olarak araştırılması gerekmektedir.

MURAT ISSI
PANTEION ÜNİVERSİTESİ
SİYASET BİLİMİ VE TARİH PH.D ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

* Bu yazı Yakınçağ Tarihi Araştırmalar Merkezi, Avrupa Birliği (Avrupa Sosyal Fonu-ESF) ve Yunanistan "Eğitim ve Yaşam Boyu Öğrenme" bakanlığınca finanse edilen Hrakleitos II adlı programla desteklenen bir araştırmanın ürünüdür.

1 Malmisanij, *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi*, Avesta Yayınları, İstanbul 1999, s. 102-104. Fatih Ünal, II.Meşrutiyet, Ulusçuluk ve Kürt Ayrılıkçı Hareketi, *Doğu Batı*, no.46, s.69-107.

2 DH. SAID. 177/97. Sicill-i ahval. Bu ve başka bazı belgelere dikkatimi çeken ve transkripsiyonuna yardım eden Dr.Candan Badem'e teşekkür ederim.

3 Paris'ten gelen Malatyalı Yüzbaşı Bedri, "İsabet", *Şark*, No. 26, 16 Şa'ban 1326 / 1 Eylul 1324 / 14 Eylül 1908, s. 2.

4 Bu konudaki bilgilerimiz şu kaynağa dayanmaktadır: Kazım Çeçen, *İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Kısa Tarihçesi*, İTÜ Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi Yayın No:7, İstanbul 1990 ve http://www.arsiv.itu.edu.tr/tarihce/3335.htm

5 "Dersaadet doğumlu Bedri Efendi, doğum tarihi 1319, babasının adı Hacı İbrahim Efendi. Ali Bedri Efendi, doğum tarihi 1916, babasının adı Ahmet

Nazif Efendi. Münir Bedri Efendi: doğum tarihi 1927, babasının adı Abidin Efendi'dir." Bu bilgileri yazışmalarımızda bana veren İTÜ Arşiv Müdürü Sayın Nilden Yiğit'e tekrar teşekkür ederim.

6 Sudan'da görevli olarak bulunuşu herhalde bu tarihlere denk gelmektedir. Bkz. M. Bedri, "Kürdler ve Asri İctima-i ", *Şark ve Kürdistan*, No 2 (29 Şevval 1326 / 24 Kasım 1908), s.2.

7 Paris'ten gelen Malatyalı Yüzbaşı Bedri, "Isabet", *Şark*, No. 26, 16 Şa'ban 1326 / 1 Eylül 1324 / 14 Eylül 1908, s. 2.

8 Yaşamları arasında iki önemli benzerlik bulunan Malatyalı Mahmud Bedri Bey ile İstanbul Şehremini Bedri Bey'i karıştırmamak gerekir. Her ikisi de yeni oluşturulan Emniyet-i Umumiye'de ve İstanbul Belediyesi'nde bulunmuşlardır. Lâkin, Mahmud Bedri 16.08.1909'da Emniyet teyken Şehremin Bedri Bey ise 29 Kasım 1913-13 Mayıs 1916 arasında İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'nde bulunmuştur. Mahmud Bedri, 14 Nisan 1912'de başmuhendisliğe tayin olurken, Şehremin Bedri Bey 13 Mayıs 1916 - 7 Temmuz 1917 arasında Şehreminlik'te bulunmuştur. Şehremin Bedri Bey'in Dersaadet'te Osmanlı uyruklu Ermenilere yönelik olumsuz davranışlarından ötürü "Ermeni kamçısı" olarak adlandırılması bu dönemlere denk düşmektedir. Şehremin Bedri Bey için bkz. Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul 1996, s.389-402.

9 3/4 Ekim 1914 gece yarısı, Alaşehir, Denizli, Burdur, Isparta, Eğirdir, Seydişehir ve Akşehir'i kapsayan ve geniş bir alanı etkileyen 7.1 şiddetindeki deprem. Arşiv vesikalarına göre sarsıntılar yer yer en az altı gün sürmüştür. Bu deprem, Isparta sancağında büyük yıkımlara sebep olmuştur. Isparta'da 3.700 binanın tamamen yıkıldığı, yıkılmayanların ise oturulacak durumda olmadığı tespit edilmiştir. Isparta şehir merkezi ve köylerinde enkaz altında kalarak ölenlerin sayısı 1.500, yaralananların sayısı ise 500 olarak tespit edilmiştir. Bkz. BOA.MV. 194-38.

10 BOA. DH.UMVM. 58-57.

11 BOA. DH.UMVM. 58-57.

12 BOA. DH.ŞFR.48-4 .

13 BOA. DH.UMVM. 58-56.

14 BOA. DH.ŞFR.48-5

15 *Atatürk'ün Bütün Eserleri* cilt: 9, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002, s.88.

16 M.Bedri, *Mütegallibe ve tahrib-i insaniyet*, Matba'a-i Ebuziyya, Konstantiniye / İstanbul 1326(1910).

17 DH. SAİD. 177/97. Bahsi geçen bu yayını/ yayınları ne yazık ki bulamadık. Sicill-i ahvalde yazıldığı biçimiyle bu cümle iki kitap gibi de okunabilmektedir. Yani *Veliahd* ve *Mahkeme-i İstikbal*. Matbaa hatası olabileceğini düşünerek, tek bir kitap olma ihtimalini gözardı etmemek gerekir. Aşağıda ayrıntılı bir şekilde belirtileceği üzere; *İkinci Kırmızı Kitab*'ın içindekiler bölümünde şöyle denmektedir: Mahkeme-i İstikbal: Yıldız servet i nâ-meşru'unu vesaikiyle ta'rif eder (Kabl el İnkılab Mısır'da ta'b olunmuştur). Dolayısıyla M.Bedri; Yıldız Sarayı'nın meşru olmayan diye nitelendirdiği servetlerini belgelerle anlattığı *İstikbal Mahkemesi* adlı bu kitabı, Mısır'da sürgündeyken yazmıştır.

18 Bedri, "Kürdler ve Şecaat-i Akvam ", *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi*, No.1, 22 Teşrinisani 1324 / 5 Aralık 1908. Bedri, "Kürdler ve Şecaat-i Akvam ". *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi*, No.2, 29 Teşrinisani 1324 / 12 Aralık 1908. Malatyalı Bedri, "Kürdler ve Şecaat-i Akvam ", *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi*, No.6, 27 Kanunuevvel 1324 / 9 Ocak 1909. Yazı, 6. sayıda devamı var diye belirtilmiş olmasına rağmen diğer sayılarda devamı bulunmamaktadır. Her üç makalenin Türkçe tercümesi için bkz. M. Emin Bozarslan (editör-çevirmen), *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi 1908-1909*, Weşanxana Deng, Uppsala 1998, s. 53, 118, 314-315.

19 Cüneyd Okay, "Eski Harfli Mühendislik Dergileri" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt 2, (no.4-2004), s.629-640.

20 *Şark*, "Menafi-i Osmaniyeye hadim yevmi Türk gazetesidir", No.1, 22 Receb 1326 / 7 Ağustos 1324 / 20 Ağustos 1908, Sahib-i imtiyaz ve müdür-i mesul: Hersekli Ahmed Şerif, sermuharriri Mustafa Fahri, İstanbul. Adres: Bab-ı Âli caddesinde Reşid Efendi hanında 38 numrolu Kasbar matba'ası. Son dört sayıda (28, 29, 30, 31) sermuharrir ve gazetenin isminin yanındaki cümle değişmiştir. Sermuharriri:*Ali Seydi*, "Hergün sabahları neşr olunur siyasi, ilmi ve ticari Türk gazetesidir". *Şark*, (Menafi-i Osmaniyeye hadim yevmi Türk gazetesidir). Gazetenin 7. sayı hariç 31 sayılık tam koleksiyonu, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde 07(496.11)«94.35 M56 eski no ile kayıtlıdır.

21 Paris şubesi için bkz. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

22 Paris'ten gelen Malatyalı Yüzbaşı Bedri, "Isabet", *Şark*, No. 26, 1 Eylül 1324 / 14 Eylül 1908, s. 2.

23 *Şark*, "Kürdistan", No.10, 2 Şaban 1326 / 16 Ağustos 1324 / 1908, s. 4. Bu yazı *Feyz-i Hürriyet* adlı gazetede *Anadolu'da Kürdler ve Hamidiye Alayları* başlığıyla yayınlanan yazıya cevaben yazılmıştır.

24 *Şark*, "Re'is-i Ekrad'ın Teşebbüsat-ı Münasebeti", No.31, 6 Eylül 1324 /19 Eylül 1908, s.4.

25 M. Emin Bozarslan, *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi 1908 1909*, s. 19-20.

26 Bu konuda şu makale oldukça ilginçtir: "Milli Aşireti Re'isi İbrahim Paşa", *Sada-ı Hak*, No.7, (27 Ağustos 1324 / 13 Şa'ban 1326), s.2. Hatırlatmak açısından şunu vurgulayalım: Hamidiye Alayları'nda güçlü bir yere sahip olan Milli aşireti (Diyarbakır-Urfa dolayları) reisi İbrahim Paşa, 1908 Devrimi'ni tanımamış ve II. Abdulhamid taraftarı olduğunu açıkça belirtmişti.

27 İki gazete arasında Ahmed Şerif, M.Bedri ve Yüzbaşı Ali Vasfi dışında ortak hiçbir yazar yoktur.

28 *Şark ve Kürdistan* (Şarkın vaziyet-i siyasiyesiyle garbın insaniyete karşı şaibelerini musavver gazetedir), no:1, (19 Teşrin-i sani 1908 / 25 Şevval 1326 /1908), Pençşembe, İstanbul. Müdür-i mesul: Hersekli Ahmed Şerif, Muharriri: Malatyalı Bedri. Mahal adresi: Nur Osmaniye'de 49 numrolu dairede mahsusdur.

29 Celile Celil, *Kürt Aydınlanması*, Avesta Yayınları, İstanbul 2001, s.62.

30 Rohat Alakom, Eski İstanbul Kürtleri (1453-1925), Avesta Yayınları, İstanbul 1998, s.107. Naci Kutlay, *İttihad-Terakki ve Kürtler*, Weşanxana Vejin, Stockholm 1990, s.54. Yazar, Said-i Kurdi'nin de "Kürdler Yine Muhtaçtır" adlı bir yazısının *Şark ve Kürdistan*'ın birinci sayısında yayınlandığını söyler. Görebildiğimiz kadarıyla 5. sayıda da Bediuzaman Mela Said-i Kurdi imzasıyla başka bir yazı daha bulunmaktadır. Bediüzzaman Mela Said-i Kurdi, "Kürd Âlemi", *Şark ve Kürdistan*, No.5 (11 Zilkade 1326 / 22 Teşrinisani 1324 / 5 Kanunievvel 1908), s.3.

31 *El İslam*, "El İslam Cemiyeti'nin ceridesidir", No.1, 21 Mart 1325/ 3 Nisan 1909. Gazetenin birinci sayısındaki imzalar arasında, tek bir yazısı olan M. *Mikdat*'ın; Kürt düşünür *Mithad Mikdat Bedirhan* olup olamadığını bilemiyoruz.

32 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler. cilt 2*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 215.

33 Said-i Kurdi'nin Kürd matbu'atı ve hareketleri içindeki rolü için bkz. Rohat Alakom, *Unutulmuşluğun Bir Öyküsü: Said-i Kürdi*, Fırat Yayınları, İstanbul 1991 ve Malmisanij, *Said-i Nursi ve Kürt Sorunu*, Doz Yayınları, İstanbul, 1991. Said i Kurdi'nin biyografisine ilişkin Martin van Bruinessen'in verdiği bilgi oldukça ilginçtir: Sa'id'in biyografisi Ehmedê Xanî ile erken bir bağlantıya işaret eder. O Bitlis ve Van'daki çeşitli medreselerde okuduktan sonra, Ehmedê Xanî'nin mezarının bulunduğu kasabada, Bayezid'deki bir medresede üç ay geçirdi. Bayezid'deki bu üç ay esnasında, gece gündüz, zamanının çoğunu Ehmedê Xanî'nın türbesinde geçirdi. Bunu gören yerli halk ruhunun Ehmedê Xanî'nın ruhunun Sa'id'de tezahür ettiğine inandı. Çok sonra, o bu devri eğitiminin en önemli safhası saydı. O belki de resmi olarak Kürt hareketiyle ilgisini kestikten çok sonra kendini çok güçlü bir şekilde Ehmedê Xanî ile bir tuttu. Bkz. Martin van Bruinessen, "Ehmedê Xanî'nın *Mem û Zîn*'i ve Kürt Milli Uyanışının Ortaya Çıkışındaki Rolü", *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri* içinde, Avesta Yayınları, İstanbul 2005, s. 76.

34 *Sada-i Hak*, (Menafi-i İslamiye ve Osmaniyeye hadim yevm-i neşr olunur. Ceride-i İlmiye ve siyasiyedir), No. 6, 26 Ağustos 1324/12 Şa'ban 1326, s. 4.

35 Bu konudaki tartışmalar için bkz. Malmisanij, "Abdurrahman Bedirhan ve İlk Kürt Gazetesi *Kurdistan*", Spanga 1992, s. 12-14 (ve genişletilmiş ikinci baskısı Malmisanij, ilk Kürt gazetesi *Kurdistan*'ı yayımlayan Abdurrahman Bedirhan (1868-1936), Vate, İstanbul 2009, s.13-22). Ayrıca Şerif Mardin, *Jön Türklerin*.. s.151. Bu konuda Naci Kutlay'ın Hanioğlu'ndan yaptığı alıntı oldukça ilgi çekicidir: " 1 Kasım 1898 tarihli Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti imzalı ve şubelere yazılmış uzun bir yazıda şu cümleler yer almaktadır: Bin yardımla, sıkıntı ile külli mearif bedeli yevm-i neşr olundu. (Bebe ruhi) çıkamıyordu. Bu da neşr olundu. (Kürdistan) keza. Bunun üzerine (efendi) de köle de yıldırımla vurulmuşa döndü... İttihat ve Terakki yayın organı Osmanlı'yı çıkaranlarla Kürdistan'ı çıkaran Kürtler arasında büyük bir yakınlık ve yardımlaşma söz konusudur". Bkz. Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Weşanxana Vejin, Stockholm 1990, s.33-39.

36 *Şark ve Kürdistan*, No 1 (19 Teşrinisani 1324/20 Kasım 1908). Bu sayı için ayrıca bkz. Malmisanij & Mahmûd Lewendî, *Li Kurdistana Bakur û li Tirkiyê Rojnamegeriya Kurdî(1908 1992)*, Özge Yayınları, Ankara 1992, s. 29-31.

37 *Şark ve Kürdistan*, No 2 (23 Teşrinisani 1324 / 24 Kasım 1908).

38 *Şark ve Kürdistan*, No 5 (5 Kanunuevvel 1324 / 5 Aralık 1908).

39 Bu makale Malmisanij tarafından günümüz Türkçesinde yayınlanmıştır. Bkz. Malmisanij, *Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi*, s.103 104.

40 Bu yazı herhalde 3. sayıdan itibaren başlayan bir seri yazının devamıdır.

41 *Müjde* (Türkiyat-ı âl vatana a'id her türlü eser derc edilir), No.1, 18 Kanunievvel 1324/31 Aralık 1908, İstanbul, Sahib-i ve müdürü: Malatyalı Bedri, Selanik matba'ası, Mahal İdaresi: Nur Osmaniye'de 49 numrolu daire hususidir. Her sayısı 2 yaprak 4 sayfa, (41x59) ebadlarında çıkmıştır. *Müjde*, çıkışını şöyle dile getirmiştir: " (...) Sanırız ki *Müjde* milletimizin hikmetlerine bedel temiz yüreklerde, güzel kalblerde kendisini barındıracak. Müteşebbislerini söndürecektir. Sade yazılmasına çalışan *Müjde*; Osmanlı entelijansı ve yöneticileri arasında kazanacağı mevkı'i görerek, o nimete yakışacağını bile bile kendisini takdim ediyor (...) *Müjde*. Milletin nezdinde hüsn-i kabul olma temennisiyle bugün vatanın matbu'atı arasına karışıyor. Tevfik-hadi rehber olsun".

42 Bkz. Hasan Duman, , *Başlangıcından Harb Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyoğrafyası ve Toplu Kataloğu. 1828-1928*. Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 3 cilt, Ankara 2000, s.631.

43 BOA.ZB. 329-53 : Mektuhi Kalemine Mahsus " Dahiliye Nezareti Celilesine. 15 Kanunuevvel 1324 [28 Aralık 1908]. 15 Kanunuevvel 324 tarihli ve 1415 numerolu tezkire-i âliye-i nezaretpenahileri cevabıdır. Ulum ve siyasiyattan bahs olmak ve Fransızca ve İngilizce makalatı [makaleleri musavver [tasvir eden] sahaifi [sahifeleri] havi bulunmak [içermek] üzere "Müjde" namıyla Türkçe yevmi [günlük] bir gazete neşrine ruhsat itasını [verilmesini] istida eden [isteyen] muharririn-i Osmaniyeden [Osmanlı yazarlarından] Mühendis Bedri Bey tebaa-i Osmaniyeden olup otuz yaşını ikmal eylediği ve cinayet ve cünha ile aleyhine hüküm tertib edilmediği ve mezkür gazeteyi mevcud matbaalardan birinde ücretle tab ettireceği [bastıracağı] anlaşılarak alel usul kendisinden

alınan sened leffen [lekte] takdim kılınmış olmagla ol babda " ve BOA. DH.MKT. 2694-35.

44 Bilindiği gibi 1880'den 1911'e kadar 6 adet *Osmanlı* adında gazete neşredilmiştir. Bkz. Hasan Duman, s.659-661. *Şark* gazetesine yazdığı yazıda Paris'te bulunduğunu belirtmesinden dolayı, adı geçen *Osmanlı gazetesi*'nin İttihad ve Terakkı Paris Şubesi'nin çıkardığı *Osmanlı gazetesi* olma ihtimali yüksektir.

45 BOA. DH.EUM.MH. 1-14.

46 *Yeni Müjde*, No.5, 8 Haziran 1325/21 Haziran 1909, İstanbul, Birinci sene, sahib-i imtiyaz: M.Bedri, İdarehanesi Cihan Kütüphanesi'dir. Bab-ı Âli caddesinde numro 23. *Yeni Müjde* gazetesinin ne yazık ki görebildiğimiz tek sayısı budur. *Yeni Müjde*, *Müjde*'den farklı olarak 4 yaprak 8 sayfa, (18,5x25) ebadında çıkmıştır.

47 *Yeni Müjde*, No 5, s. 2.

48 Bkz. Rohat Alakom, *Eski İstanbul Kürtleri* (1453-1925), Avesta Yayınları, İstanbul 1998, s.110. Malmisanij, Kurt Talebe-Hêvi Cemiyeti / İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği, Avesta Yayınları, İstanbul 2002, s.56-57. Nacı Kutlay, *İttihad-Terakkı ve Kürtler*, Weşanxana Vejin, Stockholm 1990, s.38.

49 Bkz. Hukuk-ı Umumiye, "Kitabhane-i İçtihad", no.38, s.4. "Mısır'da üç seneden beridir Doktor Abdullah Cevdet Bey biraderimiz tarafından te'sis olunan (matbu'at-ı içtihad) tab' ve neşrine muvaffak olduğu kütüb-i mütenevvia'a-iltürlü türlü kitablar] mühimme bazı kitabçılar tarafından celb olunarak 'ali liyatlara satılmakta idi. Ahalinin ateş-i irfan-ı perverişlerini teskin edecek âb-ı hayat makamında olan bu eserlerin böyle madrabazlık su'-i istimâline uğratılması bittabi sahib-i matba'a tarafından kemal-i esef ile işidilmişdi. Bu derde bir çare olmak üzere Bayezid'de dükkânlar ve (*Kitabhane-i İçtihad*) namıyla ve ihvan-ı cemiyetten Kurdizade Ahmed Ramiz efendinin himmetiyle bir kitabhane açılmıştır. Burada (*Matbu'at-ı İçtihad*)'ın neşriyatı fi mukanninleriyle satılıyor. Erbab-ı ma'rifete bademalbundan sonra] doğruca (*Kitabhane-i İçtihad*)'a müracaat etmelerini menfa'at-ı umumiyye namına tavsiye ederiz."

50 "*Kütübhane-i İctihad*: Memalik-i Osmaniye'nin her tarafında okunması, istifade olunması icab eden: Dini, fenni, siyasi, tarihi her türlü eş'ar-ı ma'ruze ve bedayi'nin mahalli ferruhatıdır. Sipariş edilen her yere gönderilir: Dersaadet Divan Yolu Diyarbekirli Ahmed Ramzı."Ayrıca bunu destekleyeceğim düşündüğümüz bir başka ilan içinde bkz. "İlan", *Hukuk-ı Umumiye*, no. 158, 26 Şubat 1324/11 Mart 1909, s. 4. Bu ilanda A. Ramiz, satışta olan 12 kitabının kısaca tanıtımını yapmaktadır.

51 *Yeni Müjde*, No 5, s. 2. Yazıda bahsi geçen resim, *Yeni Müjde*'nin 5. sayısının kapak resmidir. Bu resmin altındaki yazılar ne yazık ki okunamayacak kadar silıktırler. Okunabildiği kadarıyla: (Üst sırada) Zati, Ali Remo Ağa, Mahmud Ağa, Emir Aga vesaire (alt sırada) Re'isi Ekradın Hükümet-i Meşrutiye suret-ı ma'anları.

52 *Müjde* gazetesinin niçin *yevm*-i yani günlük olarak çıkmadığını anlatan kısa bir yazı. Bu yazıda sürekli birinci tekil şahıs kullanılmıştır. Yazının *Malatyalı Bedri*'ye ait olduğunu sanıyoruz.

53 Adı geçen cemiyet; El İslam Cemiyeti'nin Selanik şubesidir. Bu şekilde söyleniş biçimi için bkz. "El İslam Cemiyeti", *El Islam*, No.1, s.1.

54 "İnsan kendince yalnız, kızgın ve lena olduğundan her şeye maruz kalır" manasında bir deyim.

55 Dikkat edilirse yazar birinci tekil şahıs zamirini kullanmakta ve gönderilen şikâyet mektuplarını gazeteye koymamak gibi bir iradeye sahip olmasından ötürü bu yazının gazetenin sahibi ve muharriri Malatyalı Bedri'ye ait olduğunu sanıyoruz.

56 M.Bedri, *Kırmızı Kitab* (birinci kitab), İttihad ve Terakki - Adem-i Merkeziyet, Dersaadet 1330/1911-1912, Matbu'at: Artin Asaduryan ve mahdumeleri. Kitap 64 sayfadır.

57 "*Zamanın Siyaha Boyadığı İkinci Kırmızı Kitab. İttihat ve Terakki-Töhmet-i Harb*. M.Bedri. Cihan matba'ası, İstanbul 1329/1911, Nasri: Kütübhaneyi Ma'rifet". Kitap toplam 80 sayfadır. Kitabın basım tarihi matbaa hatası sonucu 1330 yerine 1329 yazılmıştır. Eğer 1329'u doğru olarak kabul edersek; her iki kırmızı kitabın basım tarihlerinin yer değiştirmesi gerekmektedir.

58 Görebildiğimiz *Birinci Kırmızı Kitab* fotokopi halindedir ve kapak resmi yoktur. Elimizdeki *İkinci Kırmızı Kitab* ise kütüphanedeki fotokopisinin dijital fotoğraf çekimi halindedir. Kapak resminde bahsi geçen al bayrak siyah beyaz olarak görülmektedir.

59 *Kırmızı Kitab*'ın "Tartışmalı Gidişat" manasına gelen parasız eki. Bahsi geçen bu eki göremedik.

60 Elimizdeki fotokopi metninde, bu cümlenin üzerine etiket vurulmuş.

61 *Zamanın Siyaha Boyadığı İkinci Kırmızı Kitab*, s.9.

62 M.Bedri, *İkinci Kırmızı Kitab*, s.80. 19 Zilkade 1333(H) / 15 Eylül 1331(R) / 28 Eylül 1915 tarihli BOA. DH.EUM.5.Şb. 17-24 no'lu belgede; İtilaf Devletleri'yle Osmanlı Devleti arasında savaşa sebep olan durum ve olayları açıklayan ve harbin mesuliyetinin İtilaf Devletleri'ne ait olduğunu ispatlayan "Kırmızı Kitab"ın basımının sona ermek üzere olduğu belirtilmesine rağmen ne yazık ki *Üçüncü Kırmızı Kitab*'ın (piyasaya sürülmüşse eğer) nerede olduğunu tespit edemedik.

KÜRT SORUNU VE DEVLET
TEDİP VE TENKİL POLİTİKALARI (1925-1947)

Derleyen: Tuğba Yıldırım

Mayıs 2011, ISBN 978-975-333-262-0
240 sayfa, 18 TL

Necmeddin Sahir Sılan Arşivi yayın dizisinin bu kitabında, Kürt sorunuyla ilgili devlete sunulan raporlardan NSS Fonu'nda bulunan ve 1925 ile 1947 yılları arasında yazılmış olan on iki tanesini derledik. Bir araya getirilen on iki belgenin yazarları arasında dönemin siyasetçi, bürokrat ve askerlerinden Mustafa Abdülhalik Renda, Tahsin Uzer, Dr. Şükrü Mehmet Sekban, Ragıp Gümüşpala, Abdullah Alptoğan, Kadri Kemal Kop gibi isimler bulunuyor.

Kitapta yer alan raporların ortak özelliği, devletin Kürt sorununa ilişkin tek tipleştirici yaklaşımını gözler önüne sermeleri. Bu belgeler, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Kürt kimliğine ve isyanlara yönelik gittikçe sertleşen "tedip", "tenkil" ve "sükûnetleştirme" politikalarının devlet katında nasıl değerlendirildiği, geliştirildiği ve uygulandığını yansıtıyor.

Bu derlemenin son yıllarda yayımlanan ve devletin niyetini birincil kaynaklar üzerinden gösteren benzer çalışmalara bir katkı olacağını umuyoruz.

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI A.Ş.
Zindankapı, Değirmen Sok. No:15, 34134 Kumkapı/İstanbul
T (0212) 522 00 00 F (0212) 513 54 00 E yayinlar@tarihvakfi.org.tr

ALİ FUAT TÜRKGELDİ VE *EDVÂR-I ISLÂHÂT*'I ÜZERİNE

SEYFİ KENAN

Ali Fuat Türkgeldi, son Osmanlı Mâbeyin başkâtiplerinden, önemli siyasî eser ve hatırat yazarıdır. **Görüp İşittiklerim, Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiye, Mesâil-i Mühimme-i Siyasiye** *gibi eserleri elimizde olan Türkgeldi hakkında henüz ciddi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu makalede Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde kayıtlı olan, 16 Haziran 1926 tarihli* **Edvâr-ı Islâhât**'*ın (Islâhât Dönemleri) Maarif Vekâleti tarafından neşredilmesi konusuyla ilgili rapor ve bu raporun Türkgeldi ile bağlantısı aktarılmaktadır.*

Cumhuriyet döneminde çeşitli ülkelerde büyükelçilik yapan oğlu Âli Türkgeldi'nin hazırladığı "Tercüme-i hâl"e göre baba Türkgeldi, 8 Temmuz 1867'de dönemin İstanbul sayfiyelerinden Acıbadem'de doğdu. Tanzimat dönemi bürokratlarından Dahiliye Müsteşarı Celâl Bey'in torunu ve Tercüme Odası Mühimme Müdürü Cemal Bey'in oğludur. İbtidâîyeden sonra Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi'nden mezun oldu ve lisan mektebini bitirdi. 1895'te Mekteb-i Hukuk'u birincilikle tamamladı. Büyükbabasının evinde oturan Hintli Hoca İskender Efendi'den Fars edebiyatı dersleri aldı. 1881'de girdiği Dahiliye Mektûbî Kalemi'nde bir yandan çalışırken, diğer yandan öğrenimine devam etti; resmî görevinde ilerleyerek çeşitli komisyonlarda çalıştı ve ardından kaleme müdür oldu. 28 Haziran 1901'de dahiliye mektupçuluğuna getirildi; 9 Temmuz 1903'ten itibaren dahiliye müsteşarlığına vekâlet etti. II. Meşrutiyet ilân edildiğinde bu iki görevi birlikte yürütmekteydi. 22 Eylül 1908'de sadâret mektupçusu, 8 Eylül 1909'da dahiliye müsteşarı olan Ali Fuat, bu görevi yürütürken Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesinin iktidara gelmesinden sonra Hüseyin Hilmi Paşa'nın Meclis-i Vükelâ'da teklifi ve Sultan Reşad'a tavsiyesiyle 31 Temmuz 1912'de Mâbeyin başkâtipliğine getirildi. Sultan Reşad'ın vefatına kadar bu görevde kaldı; Vahdeddin'in cülûsunda da görevini Damad Ferid Paşa'nın ikinci sadâretine kadar sürdürdü. Kuvâ-yi Milliye'yi isyancı ilân eden hatt-ı hümâyuna açıkça itiraz etmesi üzerine[1] başından beri icraatını eleştirdiği Damad Ferid'le ilişkileri tamamen bozuldu. Bu olaydan sonra Şûrâ-yı Devlet Mâliye ve Nâfia Dâiresi Riyâseti'ne nakledilerek 15 Nisan 1920'de saraydan çıkarıldı. Aynı yıl Tevfik Paşa'nın son sadâretinde sadâret müsteşarlığına tayin edildi (27 Ekim) ve İstanbul Hükümeti'nin ilgasına kadar bu görevde kaldı. Emekliliğini istedikten sonra memuriyet hayatında da terk etmediği ilmi, tarihi ve siyasi alanlarda çeşitli eserler verdi. 1934 Mayıs'ında geçirdiği kısmî felcin ardından 3 Şubat 1935'te vefat ederek Yahya Efendi Kabristanı'na defnedildi.

Ali Fuat Türkgeldi.

Ali Fuat Türkgeldi, Osmanlı bürokrasisinde önemli görevlerde bulunmuş, özellikle II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar pek çok siyasal gelişmenin şahidi olmuş, bunların önde gelen şahsiyetleriyle tanışmış, bir yandan gelişmeleri kaydederken, diğer yandan oğlu Âli Türkgeldi'nin belirttiği gibi, "Türk hükümetinin görüş ve düşünüş tarzını eserlerinde tebârüz ettirmiştir"[2]. Eserlerinin kıymeti sadece görüp işittiklerini kaleme almasıyla sınırlı kalmamış, Tanzimat'ın başlangıcından II. Meşrutiyet'in ilânına kadar geçen yetmiş yıl içinde meydana gelen olayları, Avrupa kaynaklarına da atıfta bulunarak karşılaştırmalı bir şekilde ele

almış, aynı zamanda bu olaylarda rol alan şahsiyetlerin resmî ve özel kişiliklerinin tahlilini yapmıştır. Bu konularda yazdıklarını özgün kılan husus, yer verdiği tarihi belgelerin dışında Tanzimat ricâlinin kaleminden çıkan pek çok belgeyi görmüş, sadâret müsteşarıyken Yıldız'dan Bâbıâli'ye devredilen siyasi evrakı incelemiş, kişiliklerini tahlil ettiği önemli isimlerin aileleriyle tanışma fırsatı elde etmiş ve özel arşivlerini gözden geçirmiş olmasıdır. Kaleme aldığı eserler: *Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiye, Ma'rûf Simâlar, Mesâil-i Mühimme-i Siyasiye, Edvâr-ı Islâhât, Tarihî Fıkralar, Âfâkî Fıkralar* ve *Görüp İşittiklerim* başlıklı hâtırât.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde "HSD.AFT, 16/17, vr.1-2" bilgisiyle kayıtlı olan ve aşağıda Latin harfleriyle okunuşu verilen belge, *Edvâr-ı Islâhât*'ın (Islâhât Dönemleri) Maarif Vekâleti tarafından neşredilmesi konusuyla ilgilidir. 1926'da Maarif Vekâleti Ta'lim ve Terbiye Dairesi'ne yayımlanması için önceden teslim edilmiş olmalı ki dairenin reis vekili, bu eser hakkında Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi müderrislerinden Ahmed Refik, Ahmed Hamid, Ali Muzaffer ve Behçet Bey'den oluşan bir heyete değerlendirmek için göndermiş ve gelen hakem raporunu daha sonra müellife ulaştırmıştır ki günümüze kadar gelen işte bu rapordur. 16 Haziran 1926 tarihli bu rapor önyazısında "mülgâ Sadâret Müsteşârı Ali Fuad Beyefendi'ye" şeklinde hitap ettiği raporda Türkgeldi'den daha çok bugün teknik düzeltme diyebileceğimiz üç noktada tashih istenmiş, bu yapıldığı takdirde eserin "bir kat daha şâyân-ı istifâde olacağı" ifade edilmiştir. Müellifin bu istekleri yerine getirip getiremediğini veya ömrünün buna kifâyet edip etmediğini, eserin bugün bulunduğu yeri tespit edemediğimizden bu konuda bir şey söylemek şu an için zordur. Öte yandan bu hakem raporu, Maarif Vekâleti'nin yayınlarındaki özen ve titizliği, Cumhuriyet döneminde Dârülfünûn'la gelişen irtibatını ve Dârülfünûn'un da istenen bu hakemliğe bir heyetle birlikte cevap veriş ciddiyetini göstermektedir.

DOÇ. DR. SEYFİ KENAN
İSAM

DİPNOTLAR

1 BOA, HSD. AFT, nr. 9/50, vr.1; ayrıca bkz. Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984), s. 261-264.

2 BOA, HSD.AFT, nr. 9/50.

Hulasa, Edvâr-ı Islahât nâmındaki eser hakkındaki müderrislerin raporu, sureti leffen takdim kılındığına dair

Türkiye Cumhuriyeti
Maarif Vekâleti
Talim ve Terbiye Dairesi
Ankara 16 Haziran, 1926
İstanbul Maarif Müdiriyeti Vasıtasıyla
Mulgâ Sadâret Müsteşarı:
Ali Fuad Bey'e

Hulasa, Edvâr-ı Islahât nâmındaki eser hakkındaki müderrislerin raporu sureti leffen takdim kılındığına dair "Edvâr-ı Islahât" namındaki eseriniz hakkında Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi müderrislerinden Ahmed Refik, Ahmed Hamid, Ali Muzaffer ve Behçet Beyefendiler tarafından i'tâ idilmiş olan raporun sureti leffen takdim kılınmışdır. Eserinizin raporda mezkur hususât dairesinde ıslâh idilerek iadesini rica ve bilvesile teyid-i hürmet eylerim efendim.

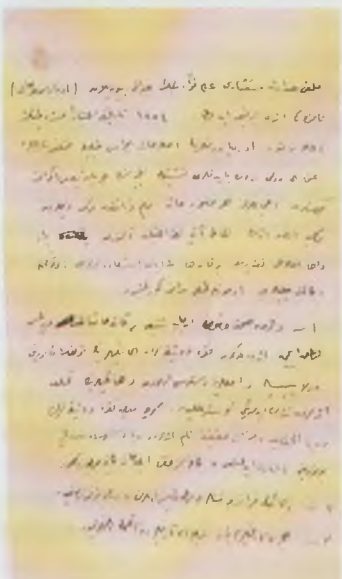
Millî Talim ve Terbiye Dairesi Reis Vekili
İmza
(BOA HSD.AFT, 16/17, vr.1-2.)
(vr.1)

Mülgâ Sadâret Müsteşarı Ali Fuad Bey'in havale buyurulan (Edvâr-ı Islâhât) nâmındaki eseri tedkîk idildi.

Mülgâ Sadâret Müsteşarı Ali Fuad Bey'in havale buyurulan (*Edvâr-ı Islâhât*) nâmındaki eseri tedkik idildi. 1856 tarihinden itibaren Meşrûtiyet'in ilanına kadar Avrupa devletlerinin ıslahât icrası talebiyle muhtelif tarihlerde Osmanlı Devleti nezdinde yapdıkları teşebbüsler neticesinde cereyan iden müzâkerâtı gösteren icmâllerle her safhaya aid mühim vesâikden mürekkeb zeyillerden mürekkeb olan eserin nukât-ı âtiye nazar-ı itibara alınarak biraz daha ıslâhı takdirinde bir kat daha şâyân-ı istifâde olacağı anlaşılmakla Vekâlet-i Celile'ce o sûretle tab-ı muvâfık görülmüştür.
1. Eserin sıhhati hususuna erbâb-ı tetebbuya bir kat daha kanaat verilmiş olmak içün eserde mezkur fıkra ve vesikalardan hangilerinin müellifin memuriyeti dolayısıyla ve asıllarına destres olarak ve hangilerinin muhtelif eserlerden tedarik edildi gösterilmelidir. Gerçi bazı fıkra ve vesikaların *Zübdetü'l-Hakâyık, Mir'ât-ı Hakikat* nâm eserlerde veya *Düstûr*'da münderic bulunduğu işaret edilmişse de kâffesi hakkında izâhât-ı kâfiye mevcut değildir.
2. Vesâikin Fransızca metinleri mevcut ise onların da derci muvafık olacaktır.
3. Hicri tarihiyle beraber miladi tarihi de istimâl olunmalıdır.

(vr.2)

SOSYOLOGLARIN VE PSİKİYATRİST HEKİMLERİN FARKLI YORUMLARI:

ERKEN CUMHURİYET GENÇ KIZ-KADIN İNTİHARLARI

ZAFER TOPRAK

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sosyologlar ve psikiyatrist hekimler "intihar" konusunda iki uç noktada yer alıyorlardı. Hekimler intiharın nedenini çoğu kez kişiliğe bağlıyor ve son kertede "cinnet"te karar kılıyorlardı. Oysa sosyologlar, Durkheim'ın izinden intihar olgusuna toplumsal bir gerekçe buluyorlardı.

Kadın açısından 1920'li yıllarda Türkiye'de kurulmakta olan ulus devletin paradoksal bir yapısı vardı. Cumhuriyet'in ilk evreleri Türkiye'de toplumsal cinsiyet alanında köklü dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdi. Başta Medeni Kanun olmak üzere, kadınlara birçok eğitim kurumunun kapılarının açılması, meslek kadınlığının özendirilmesi, kadınlara seçme seçilme hakkı tanınması kamusal alanda bu kazanımların önde gelenleriydi. Keza, özellikle okumuş kesim arasında, çekirdek aileye yönelik beklentiler özel alanda da kadının giderek toplumda kalıcı bir konum elde ettiğinin kanıtıydı. Ancak, siyasi bağlamda, ya da yurttaş kimliği olarak, eşitlik vurgulanırken biyolojik alanda, genellikle tıp literatüründe, zaman zaman gözlenen ayrımcı tavır beklenenin aksine ters yönde sonuçlar doğuracak nitelikteydi. Bunun temel nedenleri kadınların özgürlük alanı genişledikçe var olan düzenin sarsılması, aile içi ve dışı ilişkilerde toplumun alışageldiği normların ötesinde çözümler aranmasıydı. Cumhuriyet'le birlikte gündeme gelen "yeni hayat", erkeğin hoşgörü sınırlarını zorluyordu. Kadının serbest tavrı, giyimi, kuşamı, tutkusu, hüsranı, kısaca kadının günlük yaşamındaki köklü değişiklikler kimi çevrelerde yadırganıyordu. Bundan böyle, Cumhuriyet yol kat ettikçe toplum düzeni adına kadını denetleme gereği duyulacaktı. Buna gerekçe olarak kadının "bünyesi", biyolojisi gösteriliyordu. Bu görüşler tıp çevrelerinde daha da başka bir vurgu almış, bilim adına kadının erkekten farklı bir "mahlûk" olduğu, ona zaman zaman çekidüzen verilmesi gerektiği vurgulanmıştı.

Cumhuriyet'le birlikte tıp bilimi toplumsal mekânda özellikle iki alanı kuşatmıştı. Bunlardan biri öjenizmdi. Sağlıklı nesiller kadının sorumluluğuydu. Diğeri kadın ruhiyatıydı. Aile kutsaldı; kadın ancak aile normları içinde meşruiyet kazanabilirdi. Kadının bireyselliğinden söz etmek için çok erkendi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadındaki "ruhi bozukluk" tıp âleminin temel uğraşlarından birine dönüştü. Bu bozukluğun en bariz göstergesi intihardı. Cumhuriyet'le birlikte genç kız ve kadın intiharlarının sayısı artmıştı; buna bir çare bulmak gerekiyordu. Cumhuriyet'in ilk evresindeki literatüre bakılırsa, genç kız ve kadın intiharlarının erkeklere oranla çok daha yüksek olduğu kanısı hâkimdi. Bu veri ise genel istatistik normları zorluyordu.

Cumhuriyet'in kuruluş evresinde köklü toplumsal dönüşümlerin izlendiği bir dönemde intihar olgusu, özellikle genç kız ve kadın intiharları bu dönemin gazeteleri tarandığında ilginç bir nitelik taşıyordu. Cihan Harbi sonrası yeni bir dünya oluşmuştu. Savaşın travması toplumları derinden etkilemiş, siyaset, kültür, sanat, toplumun hemen her alanı geçmişi sorgular olmuştu. Cumhuriyet Türkiyesi de ilk yıllarında bu travmayı yaşadı. Yaşam tarzının yanı sıra değer yargıları derinden etkilendi. Cumhuriyet'in radikal reformları, bu arada kadına verilen önem kimilerince erken bulundu. Kent kültüründeki başkalaşım, geçim sorunları, nesiller arası çatışmalar, yeni duygusal bağ türleri, kadın-erkek ilişkileri vb. sorunlar ve bir neslin bu yumağa olan tepkileri iktidar için sürekli sorun oluşturdu. Bu travmanın yansıdığı alanlardan biri Cumhuriyet'in genç kızları ve karşılaştıkları duygusal sorunlardı. Çözümsüzlük zaman zaman intiharla sonuçlanıyordu.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında iki bilim alanı, "ruhiyyat" ve "ictimaiyyat", bugünkü dille psikoloji ve sosyoloji, o günlerde, özellikle genç kızların intiharı nedeniyle karşıt cephelerde yer almıştı. Temel soru intihar olgusunun bireyselliği ya da toplumsallığıydı. Sosyoloji, özellikle Durkheim sosyolojisi, Meşrutiyet yıllarından beri epey yol kat etmişti. Durkheim'ın birçok eseri ya çevrilmiş ya da dergilerde özetlenmişti. Psikoloji ise henüz rüşeym halindeydi. Psikolojiyle

Genç kız intiharlarının yoğun tartışıldığı evrede, intihar konusunda ruhiyatçıların, hekimlerin, psikiyatri camiasının sözcüsü Fahrettin Kerim [Gökay]'dı.

ilgili çeviriler el kitabı niteliğindeydi. Ancak Cumhuriyet ilk yıllarında hekimlerin öncülüğünde psikiyatri önemli bir atılıma girişti. İki dünya savaşı arası tüm dünyada gözlenen uyumsuzluk Türkiye'yi de yörüngesine almıştı. Toplum büyük sarsıntılar geçiriyordu. Bunun en büyük kanıtı İstanbul Emraz-ı Akliyye ve Asabiyye Müessesesi'nin raporlarıydı. Tımarhane verileri hasta sayısında büyük bir artış olduğunu gösteriyordu.[1] 20'li yıllarda "tababet-i ruhiyye" ve "asabiyye emrazı" tıbbın en güncel alanını oluşturmuştu. "Melekât-ı ruhiye", "gayr-ı tabii aşklar", "frengi" akıl hastalıklarının müsebbibi olarak gündemdeydi. Ünlü asabiye uzmanı Mazhar Osman sinir ve akıl hastalıkları için yeni müesseselere ihtiyaç olduğunu vurguluyordu. Aslında "emraz-ı asabiyye" Cihan Harbi cephelerinde, siper hayatıyla başlamıştı. "Muharebe nevrozu" ve "iltihâb-ı asâb" askeri tıbbın başta gelen sorunları arasında yer almıştı.[2] Cumhuriyet'in ilk yıllarında "Türk Tababet-i Akliye ve Asabiyye Kongresi" toplanmış, ivedi önlemler alınması gündeme gelmişti.

Toplum mühendisliğine soyunan hekimler "ruh ve terbiye-i ruhiye" üzerine odaklanıyordu. Cumhuriyet'le birlikte birden bire genç kızlar arasında intihar vakalarının artması hekimleri konu üzerine odaklanmaya sevk etmiş, kadının yeni konumu ya da "kazanımları" masaya yatırılmıştı. Hekimlerimize göre buluğ çağındaki

İntihar ihtimallerini teyit edecek deliller bölümünü içeren Doktor Mustafa Hayrullah'ın *Yarının Hekimlerine Tababet-i Adliyye ve Ruhiye Dersleri* adlı kitabı.

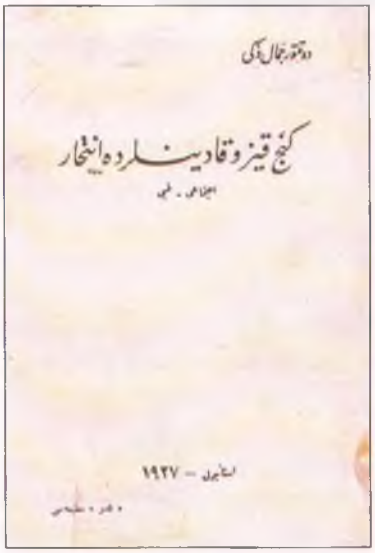
genç kız erkekten farklıydı; çok daha değişik tesirler altındaydı. Bu nedenle denetim altına alınmalıydı. Kuşatılmalı, doğru yola sevk edilmeliydi. Çözümsüzlüğün nedeni genç kızlara aile terbiyesi verilemeyişi olarak görülüyordu. Eğitim noksanlığı nedeniyle sokağa çıkan genç kızlar birçok "çılgınlığa" neden olmaktaydılar. Dönemin "müstehcen" sayılabilecek mizah dergileri ya da romanları, hikâyeleri, özellikle moda, dans tutkusu [iptilaları], aşk oyunları yaşamın zehirleriydi. [hayat-ı içtimaiyyenin zehirleri]. Tüm bunlar buluğ çağındaki genç kızlarda ruhî bunalımların birden parlamasına denen olmaktaydı. Sonuç ise vahimdi: Genç kız ya da kadın canına kıyıyor; intihar ediyordu. Bunun en ileri vardığı noktalar ve intihar vakalarından örnekler *Toplumsal Tarih*'in daha önceki iki sayısında gündeme getirilmişti.[3]

İntiharın nedenleri konusunda tıp ve toplumbilim farklı açılımlara sahipti. Bilindiği gibi, 19. yüzyılın sonlarından itibaren intihar toplumbilimin klasik diye nitelendirilen alanlarından biri olageldi. Guerry, Morselli gibi "ahlâk" istatistikçilerinin ilgi gösterdikleri intihar sorunu, 1897'de Durkheim'in "Suicide" [İntihar] başlıklı toplumbilim çalışmasıyla ünlendi. Durkheim'ın bu eserinin kısa bir versiyonu ise Hilmi Ziya [Ülgen] in tanıtım yazısıyla *Felsefe ve İctimaiyyat Mecmuası*'nın ilk üç sayısında tefrika edildi.[4] Yine Durkheim'ın *İntihar* adlı kitabının bir tür özeti Max Bonnafous'un kaleminden *Hayat Mecmuası*'nda yer aldı. Ancak, Durkheim'ın diğer temel eserleri çok erken bir dönemde çevrilmişse de, *İntihar*'ın tam bir Türkçe çevirisi için uzun bir süre beklemek gerekecekti.[5] Durkheim'ın tezleri Halbwachs'ın *Les Causes du suicide* [İntiharın Nedenleri] [1930] adlı eseriyle pekiştirildi; bir anlamda düzeltildi. Andrew F. Henry ve James F. Short'un *Suicide and Homicide* [İntihar ve Adam Öldürme] [1954] adlı ortak çalışmalarıyla bir adım daha öteye gidildi.[6] Bu eserler ana hatlarıyla resmi istatistiklerde intihar vakalarının düzenini, değişimini ve farklılıklarını oransal olarak izleyerek ortaya koyuyordu.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında intihar konusuna değinen bir başka dergi *Resimli Ay*'dı. Zekeriya – Sabiha Sertel ikilisinin çıkardığı *Resimli*

Ay toplumsal sorunlara odaklanan bir dergiydi. Sabiha Sertel ABD'de "sosyal hizmet" [social work] eğitimi görmüş, dergide bu alana yönelik yazılara geniş yer vermişti.[7] O yıllarda "intihar" olgusu toplumsal sorunların başında geliyordu. Bu nedenle dergi "intihar"la ilgili yazılara yer veriyor, intiharın toplumbilim açısından nedenlerine eğiliyordu. "Bütün dünyada gençler niçin intihar ediyorlar,"[8] "Bir intihar şakası," [9] "Şantaj için intihar edenler ekseriyeti teşkil ederler,"[10] "Asırlardan beri insanlar kendilerini niçin öldürüyorlar ?"[11] "Gençler niçin intihar ediyorlar ?" [12] dergide bu konuda yer alan makaleler arasında yer alıyordu. *Hayat Mecmuası* ise Necmeddin Sâdık [Sadak] ve Max Bonnafous gibi o günlerin Türkiye'de Durkheim geleneğinden gelen sosyologların yazılarına yer veriyordu. Bununla yetinmiyor, Fahrettin Kerim [Gökay]'ın dört bölümlük bir yazı dizisiyle psikiyatr hekimlerin görüşlerini dile getiriyordu. Hekim ağırlıklı bir dergi olmasına karşın *Türk Antropoloji Mecmuası*'nda ise konuyu irdeleyen yine Max Bonnafous'tu. Max Bonnafous, intihar sorununu yurtdışında da işlemiş, bu konuda dış basında da yer almıştı.

Doktor Cemal Zeki, *Genç Kız ve Kadınlarda İntihar, Sebeb ve Korunma Çareleri*, İctimaî- Tıbbî, İstanbul, 1927.

intiharlar"ı ele alıyordu. İntiharlar delilikten fazla fizyoloji addedilebilecek bir "halet-i maraziyye"ydi. Cemal Zeki'ye göre, genç kız ve kadınlarda intihar çözümsüzlüğün doruk noktasıydı. Buluğ devresinde görülen asabi buhranlar, ruhi sadmeler birçok kez intiharla sonuçlanmıştı. Buluğ ise özellikle genç kızların sorunuydu.

Giderek laikleşen Türkiye'de bu sarsıntılar daha da derinden hissediliyordu. Kadın sürekli geleneksel normları sorgulamak zorunda bırakılıyor ve baskı çoğu kez çözümsüzlüğe neden oluyor, intiharla sonuçlanıyordu. Disiplin sürecinin hedefinde genç kızlar vardı. Daha okul sıralarında kızları uyarmak onları "altın tuzak"tan korumak gerekiyordu. Marazi aşkın sonu akıl hastanesi, bimarhaneydi. Şehvani duyguları dizginlenemeyen genç kızlar "bir an evvel evlendirilmeli ve hatta cemiyet hayatından ayırtılarak köy, çiftlik hayatı gibi sakin, münzevi bir muhite gönderilmeli"ydi. "Bunlara lüzumuna göre seyahat, kır, dağ gezintileri, ılık banyolar tavsiye etmeli, ahvâl-i ruhiyyeleri fevkalade muhattal olan, sık sık ruhi buhranlar gösterenler tecrit edilmeli", gerekirse Emraz-ı Akliyye ve Asabiyye Müessesesi, Bakırköy'e gönderilmeliydi.

Cemal Zeki'nin yazdıkları tabii bir uç noktaydı. Bu konuda aklıselim hekimler, intiharı her ne kadar "cinnet"le bağdaştırıyorlarsa da, daha ılımlı bir söylem içerisindeydiler. Ama "taaddüd-i zevecât" ya da çok eşle evlilik konusunda dönemin sinir ve akıl hastalıkları üstadı Profesör Doktor Mazhar Osman'ın "ihtisası"na binaen söyledikleri tıp çevrelerinde pek de yabana atılacak bir görüş değildi.[13] Mazhar Osman'a göre çokeşlilik fuhşun panzehiriydi. Toplumsal hastalıkların en kötüsü olan fuhşu azaltan, doğumları çoğaltan, kadını fahişelikten hanımefendiliğe, çocuğu piçlikten aile evlatlığına yükselten "taaddüd-i zevevat" idi. Cumhuriyet'le birlikte bu tür bir örf ve âdeti kaldırmak isabetli bir hareket olamazdı. Bir eşle iktifa edemeyecek ruh haletine sahip erkek, evi dışında fahişelerle ömür geçirecek, servetini sefahat yolunda sarf edecek, bitirecek, zührevi hastalıkları aile ocağına sokacaktı.

Cumhuriyet'in radikal reformları, bu arada kadına verilen önem kimilerince erken bulundu. Kent kültüründeki başkalaşım, geçim sorunları, nesiller arası çatışmalar, yeni duygusal bağ türleri, kadın-erkek ilişkileri vb. sorunlar ve bir neslin bu yumağa olan tepkileri iktidar için sürekli sorun oluşturdu. Bu travmanın yansıdığı alanlardan biri Cumhuriyet'in genç kızları ve karşılaştıkları duygusal sorunlardı. Çözümsüzlük zaman zaman intiharla sonuçlanıyordu.

CEMAL ZEKİ VE İNTİHAR

İntiharları a] "Alelade veya basit intiharlar", b] "Sinir hastalıklarından mütevellit intiharlar" ve c] "Gençlerde buluğ buhranından mütevellit intiharlar" olmak üzere tasnif eden Doktor Cemal Zeki, bu konuda yazdığı kitapta "gençlerde bilhassa kız ve kadınlarda buluğ devresindeki buhranlardan mütevellit

Oysa, birden fazla eş alırsa servetini safahata değil, geniş ama meşru bir aile oluşturmaya sarf edecekti. Eşleri de bu sayede "temiz" kalacaktı. Mazhar Osman dönemin akıl hastalıkları alanında "guru"su sayılıyordu. Toptaşı'ndan Bakırköy'e onun sayesinde geçilmişti. Literatürde öncülük etmiş, "emraz-ı akliye ve asabiye" konusunda birçok değerli eserin yazarı olmuştu.

NECMEDDİN SÂDIK VE İNTİHAR

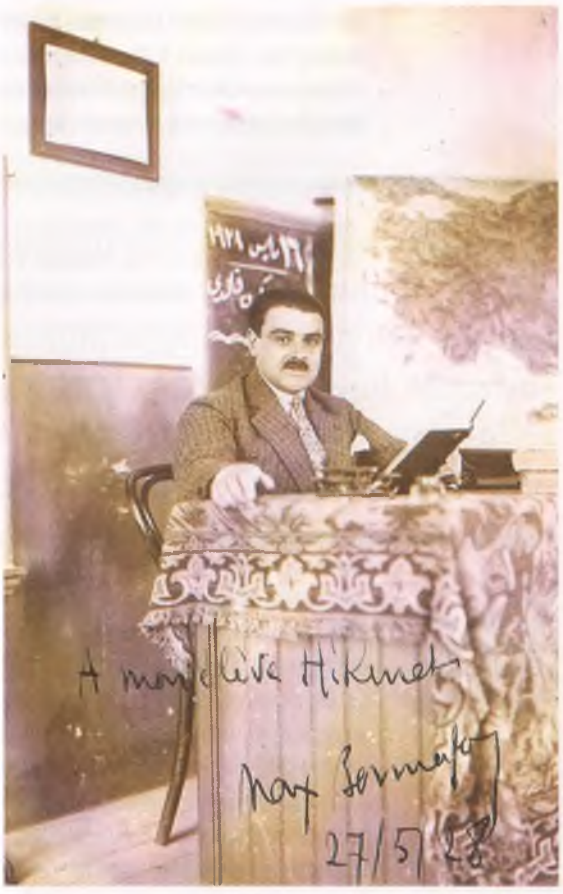
Cumhuriyet'in ilk yıllarında sosyologlar ve psikiyatrlar / hekimler "intihar" konusunda iki uç noktada yer alıyorlardı. Psikiyatr doktorlar intiharın nedenini çoğu kez kişiliğe bağlıyor ve son kertede "cinnet"te karar kılıyorlardı. Oysa sosyologlar, Durkheim'ın izinden buna toplumsal bir gerekçe buluyorlardı. Erken Cumhuriyet'in ilk sosyoloji kitaplarından birini Gökalp'in tilmizi Necmeddin Sâdık'la birlikte kaleme alan Max Bonnafous, "İçtimaî ahlâk tatbikâtı: İntihar" adlı bir başlıkla intihar sorununu toplumbilimsel bağlamda ayrıntılarıyla işlemişlerdi.[14] Maarif Vekâleti tarafından 1927'de yayınlanan 215 sayfalık bir sosyoloji ders kitabının sosyoloji bilimini "intihar" konusuyla sonlandırması, son 16 sayfasının intihara ayrılması sorunun ne denli vahim olduğunu gösteriyordu. Bölüm büyük ölçüde Durkheim'ın *İntihar* adlı eserinin özeti mahiyetindeydi.

Hayat Mecmuası'nda intihar üzerine ilk yazılardan biri, bir baş makale olarak Necmeddin Sâdık tarafından yazılmıştı. Başlığı "İntiharlar neden çoğalıyor?"du.[15] Makale o günlerde seçkin bir aileye mensup, iyi terbiye görmüş bir genç kızın intiharı üzerine yazılmıştı. İntihar İstanbul'da geniş yankı uyandırmıştı. Necmeddin Sâdık'a göre, hekimler intiharın gerçek nedenini "cinnet"e, "cinnet-i muvakkate"ye, yani geçici cinnete yoruyorlardı. Onlara göre intihar edenler çoğu kez asabı bozuk, dimağı hasta insanlardı. Bunlar erotik ya da toplumsal yaşamın kurbanı olan "marazi" mizaçta kişilerdi. Hekimler her şeyin nedenini uzviyette arıyorlar, bu nedenle intiharın saiki de uzvî ya da ruhî " yozlaşma, soysuzlaşma, o günkü deyimle "tereddi"lerdi. Oysa intihar olayları ayrıntılı bir biçimde incelenirse intihar edenler arasında dimağ sorunu olana pek az rastlanıyordu. Genellikle son dakikaya kadar iradelerine sahip, muhakeme yeteneği olan, "tefrik ve temyize muktedir" insanlardı. O halde "muhafaza-i nefs" gibi, bilincimizi kuvvetle sarmış ve hareketlerimize, şiddetle hâkim bir "sevk-i tabiiye galebe çalan bu saik", intihara sevk eden neden ne olabilirdi ?

Bu soruya yanıt verirken Necmeddin Sâdık yine Durkheim'a başvuruyordu. Eğer bu saik, ruhî, uzvî, yani bireysel olsaydı, insanları değişik mahallerde ve zamanlarda intihara sevk eden ve sınırsız bir şekilde değişik özel nedenlerin var olduğu bir dünyada intiharların miktarları da yıldan yıla farklı olmalıydı. Oysa uluslararası intihar istatistikleri incelendiğinde intihar miktarı ve oranı hiç değişmiyordu. Uzun yıllar aynı düzeyde kalıyordu. Bu düzey, intiharın bireysel amiller sonucu olmadığını gösteriyordu. Bazen bir ulusun tarihinde, birdenbire intihar oranlarının yükseldiği görülüyordu. Bu devreler incelendiği zaman mutlaka, o toplum için büyük bir siyasî ya da toplumsal bir buhrana rastlanıyordu. Nitekim Darülfünun İctimaiyyat Enstitüsü'nde yapılan istatistiksel bir inceleme,[16] İstanbul'da son yıllarda intihar sayılarının, görülmedik oranda arttığını gösteriyordu. Bu yıllar Türkiye'nin geçirdiği derin "takallüb"ler, köklü dönüşümler dönemiydi.

Necmeddin Sâdık bu noktada "ictimaiyyatçılar"ın yaptıkları incelemelerden çıkan sonucu gündeme getiriyordu: Nasıl bireyleri bazen ümitsizliğe [nevmidiyel sevk eden ruhî cereyanlar varsa, aynı surette cemiyetler için de zaman zaman esen bedbinlik rüzgârları olurdu. Bu cereyana kapılan direnme yeteneği zayıf insanlar arasında intihar vakaları çoğalırdı. Bu toplumlar içinde intihara sevk eden, "mütevellidü'l-intihar" adı verilen bu ümitsizlik cereyanının birdenbire güçlenmesine neden toplumsal bağın, "ictimaî riştenin" değişik nedenlerle gevşemesi, bireyin kendi kendini belirli ve güçlü bir hedefe yönelmiş görmemesi, daha genel bir tabirle idealin, "mefkûre"nin zaafa uğramasıydı. Nefsini nereye yönlendirebileceğini bilmeyen, sonsuz toplum yaşamı içinde kendini yapayalnız hisseden, "maşerî vicdan"ın denetimi dışında kalan birey, ruhunu ezen bu ümitsiz ve boş yaşamdan yegâne kurtuluş çaresini ölümde buluyordu.

İntiharların önüne geçmek için özel yaşamı düzene sokmak yeterli değildi. Toplumsal yaşamın yoğunluğunu artırmak, bireyleri "maşerî vicdan"ın sıkı denetimi, "inzibat"ı altına sokmak gerekirdi. Daha doğrusu eski itikatların sarsıldığı, vicdanların bir şekilde boş kaldığı bir zamanda, yeni ve aynı derecede güçlü bir ülkünün, "mefkûre"nin "ümit ve hararet verici şuaları"na ihtiyaç duyuluyordu. Bu bedbinlik cereyanıyla mücadele etmek için toplumsal bağları güçlendirmek, "içtimaî rabıtaları daha fazla sıkmak" icap ediyordu. Çözüm bireylerin gerek "millî hayat"ın, gerek "hususî meslek hayatı"nın şevk, cesaret, ümit telkin eden yoğun etkinliği içinde yaşamlarını sürdürmelerini sağlamaktı.

Darülfünun ve Galatasaray Lisesi İctimaiyyat Muallimi Max Bonnafous.

O günlerde seçkin bir ailenin kızı Belma, ne kimya dersinden kırık not aldığı için, ne hayalî, "muhayyel" ve masum bir aşkın, ne de "müfrit hassasiyet"inin kurbanıydı. O, diğer yüzlerce ve binlerce ölüm yoldaşı gibi boş ve gereksiz gibi görünen ülküsüz, idealsiz, "mefkûresiz" bir yaşamın uçuruma yolladığı biçarelerden biriydi.

Necmeddin Sâdık'a göre, evet Cumhuriyet yeni bir düzen getirmişti, ama insanlar büyük bir boşluk içerisindeydi. Koskoca bir imparatorluk çökmüş, yerine kurulmakta olan ulus devletin idealleri oluşmamıştı. Hele İstanbul, Ankara'dan uzak, kendi başına bırakılmış, lodosa kapılmışçasına başıboş sağa sola savrulan bir kentti. Bu kentte özellikle genç kızlar ve kadınlar kendi kimliklerini oluşturmakta güçlük çekiyorlardı. Osmanlı dönemine oranla daha özgürdüler; ancak bir "ideal"den yoksundular.

1925 yılında yayınlanan *İstanbul Emraz-ı Akliye ve Asabiye Müessesesi Senelik Mesaisi* başlıklı kitap.

FAHRETTİN KERİM VE İNTİHAR

Genç kız intiharlarının yoğun tartışıldığı evrede, intihar konusunda ruhiyatçıların, hekimlerin, psikiyatrı camiasının sözcüsü Fahrettin Kerim [Gökay]'dı. *Hayat Mecmuası*'nda "ictimaî meseleler" sayfalarında yer alan dört sayılık dizi yazısının başlığı

sını memleket hesabına memnuniyetle telakki ediyoruz".

"İstanbul Darülfünun'unda seririyat-ı akliyye müdür muavini ve emraz-ı asabiyye ve akliyye müessesesi şeflerinden" Fahrettin Kerim "İntiharlar karşısında ruhiyatçı" başlığını taşıyordu.[17] *Hayat Mecmuası* yayıncısı bu diziye başlamadan önce şu satırlara yer veriyordu: "Türk cemiyetinin bünyesi, son zamanlarda intihar denilen ictimaî bir maraz ile aşılanmış bulunuyor. 'Hayat' bu mühim meseleye muhtelif vesilelerle temas etmiş ve bütün münevverlerin nazar-ı dikkatlerini celb etmeyi bir vazife bilmiştir. Bu defa genç mütefekkirlerimizden Doktor Fahrettin Kerim Bey İstanbul Türk Ocağı'nda mecmuamızın evvelki sayılarında neşr edilen birkaç makale dolayısıyla yeniden bu meseleye temas etmiş ve mecmuamız için bu konferansın bir suretini göndermek lütfunda bulunmuştur. Bu gibi büyük meselelerin ilmi münakaşalara vesile hazırlamaayinsiz defnetmişler, Müslümanlar da "telef-i nefs"i en büyük günahlardan biri addetmişlerdi. Fahrettin Kerim'e göre intihar edenlerin büyük çoğunluğu cinnetle malul idi. Bu fiil "selamet-i akl" ile, aklıselimle izah edilemezdi; intihar "mecânine" yana mecnunlara münhasırdı. Birçok "akliye mütehassısı" bu fikri savunuyordu. Ancak, cinnet tezi daha sonraları bir ruhi araz olarak diğer hastalıklarla bağlantılı görülmüş, intihara sevk eden amiller arasına "mâlihulyâ", yani kuruntu, hâyal-i hâm, vesvese, melankoli gibi hezeyanlar katılmıştı.

Fahrettin Kerim, temkini elinden bırakmamış, intiharın "asrî tababet-i ruhiyye" ilmi tarafından her zaman cinnet sonucu olmadığını vurgulamıştı. Ancak, durum böyle iken, son aylarda intihar olayları toplumsal açıdan incelenirken "emraz-ı akliye mütehassısları" haksız olarak hücuma uğramıştı. Fahrettin Kerim, "Hayat

İki dünya savaşı arası tüm dünyada gözlenen uyumsuzluk Türkiye'yi de yörüngesine almıştı. Toplum büyük sarsıntılar geçiriyordu. Bunun en büyük kanıtı İstanbul Emraz-ı Akliyye ve Asabiyye Müessesesi'nin raporlarıydı. Tımarhane verileri hasta sayısında büyük bir artış olduğunu gösteriyordu. 20'li yıllarda "tababet-i ruhiyye" ve "asabiyye emrazı" tıbbın en güncel alanını oluşturmuştu. "Melekât-ı ruhiye", "gayr-ı tabii aşklar", "frengi" akıl hastalıklarının müsebbibi olarak gündemdeydi.

Hayat Mecmuası'nda intihar üzerine ilk yazılardan biri, bir baş makale olarak Necmeddin Sâdık tarafından yazılmıştı.

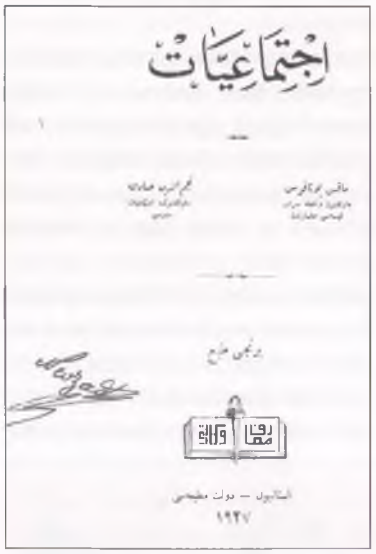
intihar sorununun yüzyıllardır bilim dünyasını işgal ettiğini kaydediyor, intiharın halk arasında delilik olarak telakki edildiğini ve eski dinlerin de bu sorun ile yakından ilgilendiğini belirtiyordu. Hıristiyanlar intihar edenin cenazesini ayrı bir mahalle mecmuasında ictimaiyyat müderris-i muhteremi Necmeddin Sâdık Beyefendi yazmış oldukları bir makalede emraz-ı akliyye mütehassıslarına sorarsanız her müntehir [intihar eden] mecnundur hükmünü verirler diyerek vermediğimiz bir hükmü bize atf etmiş oluyorlar" diyordu. Aynı konuyu yine *Hayat Mecmuası*'nda ele alan Max Bonnafous'a da yönlendiriyordu: "Yine aynı mecmuada intihar ve cinnet serlevhasıyla yazdığı bir makalede Mösyö Bonnafous "intiharın bir cinnet mevkiine addedildiğini birçok defa işittim. İnsanların ekserisi indinde bir müntehir [intihar eden], bir hasta, bir kaçık, cümle-i asabiyyesi normal olmayan bir adamdır. Ben bugün intişar etmiş bulunan bu fikirlere karşı mücadele

ve intiharın cinnetle hemen hemen hiçbir münasebeti olmadığını ispat etmek istiyorum. İntiharı bir cinnet diye izah eden müddeâ yeni değildir. Bu müddeâ bilhassa tabibler nezdinde hüsn-i kabul gördü" tarzında bir görüş ileri sürüyordu.

Fahrettin Kerim'in bu satırlardan sonra dört sayılık yazı dizisi büyük ölçüde Max Bonnafous'a yanıt veriyor, "her şeyden evvel intiharın cinnetle hemen hemen hiçbir münasebeti olmadığını kat'iyetle iddia eden Mösyö Bonnafous'a cevab vermek isterim ki bu iddiaları hakikat-ilmiyyeyle taban tabana zıttır" diyordu. Max Bonnafous, derginin üç sayısında intiharın cinnetle bir ilişkisi olmadığını uzun uzun anlatmıştı.[18] Fahrettin Kerim'e göre intihar gibi karmaşık bir olayı değişik açılardan incelemek gerekiyordu. Nasıl ki geçmişin "araz-ı ruhî" mütehassıslarının her intihar bir cinnettir görüşü eleştiriliyorsa, keza intiharla cinnetin hemen hiçbir ilişkisi yoktur tarzındaki "ictimaiyyatçı"ların iddiası da o oranda yanlıştı. Bilimde bir konuda görüş belirtilirken, diğer bilim alanlarının uzmanlarının görüşlerinin çürük olduğunu söylemek bilimsel hoşgörü ile bağdaşmazdı.

Çağdaş "emraz-ı ruhiyyeciler" açısından intiharlar üç gruba ayrılıyordu: İlki "emraz-ı ruhiye mübtelaları"nda görülenlerdi. Bir cinnet hezeyanının etkisiyle gündeme gelebiliyordu. İkinci grup "muvazenesiz" adı verilen psikopat ve asabî insanlarda iç ya da dış amillerin sevkiyle husule gelen intiharlardı. Üçüncüsü ise normal insanlarla "siklotimik" denen devrî mizaclı doğal insanlarda toplumsal, ahlakî ya da dinî zorunluluklar nedeniyle görülen intiharlardı.[19]

İşte bu üç tasnif ayrı ayrı incelendiğinde intihar olaylarının çoğunluğunun "mecânin" arasında olduğu görülüyordu. Mecnunların intiharlarında veraset unsuru en ön safta yer alıyordu. Veraset "emraz-ı akliyye"nin oluşumunda son derece önemli bir rol oynuyordu. "Irsiyyet-i müteşâbihe" denilen aynı ailede aynı yaşta değişik nesillerde görülen intiharlar mevcuttu. Özellikle depresif mizaçlı siklotimik ailelerde bu tür tevarüse sıklıkla rastlanıyordu. Bu bilgilere intihar eden kişinin ailevi, şahsî geçmişi incelenerek ulaşılabilirdi. İctimaiyyat mütehassısları bu ciheti görmezden geliyor, yalnız resmi kaynaklardan aldıkları istatistiklerle iktifa ediyor-

Max Bonnafous ve Necmeddin Sâdık'ın ortak kaleme aldıkları *İctimaiyyat* ders kitabı.

lardı. İntihar girişiminde bulunup sağ kalan durumlar incelendiğinde ırsiyyetin ve mizacın rolü açık bir şekilde gözlemleniyordu.

Fahrettin Kerim, yazılarında intihar edenlerin beyinleri üzerinde yapılan incelemelere de değiniyor, "teşrih-i marazî" gibi bilimsel ilkelerle yürütülen çalışmalarda intihar edenlerin beyinleri incelendiğinde "felc-i umumî-i müterakki" denilen frengiden ya da erken bunamadan lateh-i şeyhiyel muzdarip oldukları görülüyordu. Fahrettin Kerim "şu halde intiharların ekseriyet-i mühimmesine mecâninde tesadüf ediyoruz" sonucuna varıyordu.

Bu arada somut örnekler veriyor, "kendisini gaza bulayıp da cayır cayır yakan, Beyoğlu'nda iki kadını ve sonra kendisini öldüren doktoru, daha geçen gün Rum hastanesinde kendisini asan bir muallimi, hastanenin lağım çukurundaki yağmur birikintisine başını sokarak intihar eden talebeyi, daha bugün odada kömür dumanında kendisini boğmak isteyen kadını, daha bunun gibi birçok vakaları tetkik ettiğimizde kendilerinin bir maraz-ı ruhi ile musâb olduçarl olduklarını görüyoruz" diyordu.

Ancak, son zamanlarda İstanbul'da görülen intiharlar, yukarıda belirtilen ikinci türdendi. "Bünyevî psikopat" adı verilen bu insanlar "dejenere ve muvazenesiz" kişiliğe sahiptiler. Depresif mizaçlarda intiharlar çok görülürdü. İntihar edenlerin büyük bir çoğunluğu bu mizaçtaydılar. Melankoli de bu tür mizaçlar üzerinde gelişirdi. Mösyö Bonnafous'un dediği gibi sorun "ferdin cümle-i asabiyyesi ile kabil-i izah ferdî hadise olmayıp ancak ictimaî sebeplerle izah olunabilecek bir hadise-i ictimaiyyedir" demesiyle bitmiyordu. Bireyin mizacı mühim rol oynuyordu. "İctimaî buhran"lar ancak böyle bünyeleri etkiliyordu. Şahsiyyet sorunu çok mühimdi.

Fahrettin Kerim'in sorun edindiği bir başka alan "sirayet"ti. Özellikle isteriklerde ve zayıf iradelerde bu çok önemliydi. İntihar vakalarında birçok kez gazeteler iri puntolarla sorunu izam ediyor ve intihar edenleri kahraman konumuna sokan haberler yayınlıyordu. Bu da intihar salgınında önemli bir rol oynuyordu. Birçok fizyolojik ve marazî haller gayrı ihtiyari surette sirayet ederdi. Gülmek, ağlamak, kaşınmak ve benzeri durumlar buna örnekti. Bir askerî kışlada iki apandisit ameliyatı ertesi, bütün koğuşta apandisit ağrılarının görüldüğünü kaydediyordu.

İntihar da sirayet edebiliyordu. Bu sirayet aşırı teessür içinde olanlarda, zayıf muhakeme ve fikirlilerde fazlaydı. Sağlam insanların intiharı bir tür istisnaydı. "Bir düşman karşısında cephanesini teslim etmemek için ateşleyen, dağ başında eşkıya taarruzuna maruz kalan bir adamın ailesinin namusunu kurtarmak için kendi ve ailesini feda edişi gibi haller bizim tetkikatımız haricindedir" diyordu. Japonya'da imparatoru için intihar edenler ya da Hindistan'da dini intiharlar keza farklı nitelikteydi.

İntiharları önlemek için ne yapmak gerekiyordu? Buna yanıt arayan Fahrettin Kerim, intihar vakalarını inceleyerek, kurtulanları akıl hastanesine göndermek, uzun süre tedavi etmek, bir süre kendilerini "meleni

hukuk"tan mahrum bırakmak, gazetelerde intihar olaylarını adi zabıta haberi düzeyine düşürmek gibi zorunlu önerilerin yanı sıra "zayıf sinirliler"e kötümserlik aşılayan eserlerden uzaklaştırmak gereğini vurguluyordu.

Son olarak "ideal" noktasına değinen Fahrettin Kerim, Türk gencinin bu tür bir itham altında bırakılamayacağını söylüyor, "Sakarya'da doğan, Lozan'da bütün azimetle gözleri kamaştıran mefkûre güneşimiz en soğuk ruhları ısıtacak kuvvette" olduğunu kaydediyordu. Sorunu "ideal" noksanına götürmektense sinirliler ve zayıf ruhlular arasındaki ruhî sirayet sorununa eğilerek bu zayıf ruhluları güçlendirecek önlemler almak konusunda ruhiyatçı ve ictimaiyatçıların ortak çalışmaları gerekiyordu. Bu konuda gençlik örgütleri bilim insanlarının gösterecekleri yol sayesinde yardımcı olabilirdi. Böylece intihar salgını sönüp giderdi.

Emraz-ı asabiyye Cihan Harbi'nin cephelerde, siper hayatıyla başlamıştı. "Muharebe nevrozu" ve "iltihâb-ı asâb" askerî tıbbın başta gelen sorunları arasında yer almıştı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında "Türk Tababet-i Akliye ve Asabiyye Kongresi" toplanmış, ivedi önlemler alınması gündeme gelmişti.

RESİMLİ AY VE İNTİHAR

Resimli Ay'da imzasız makalelerin çoğunu Zekeriya Sertel ya da Sabiha Sertel yazıyordu. İntiharla ilgili yazılar da büyük bir olasılıkla Sabiha Sertel'in kaleminden çıkıyordu. Günlük gazetelerde intihar konusunun yoğun bir şekilde yansıdığı bir evrede *Resimli Ay* "Gençler niçin intihar ediyorlar ?" sorusunu soruyordu. Bu yazı bir yönüyle hekim kesimine bir cevap niteliği taşıyordu. "İntiharlar neden çoğalıyor? Genç kızlarımız nelerden şikâyet ediyorlar ? İçtimaiyyat ve ruhiyatçılar bugünkü gençlerde mevcut intihar temayülünü hangi sebeplere atfediyorlar ?"; yazı bu sorularla başlıyordu. Özellikle bir ay önce üç "mektepli genç kız"ın intihar girişimi kamuoyunu uzun süre işgal etmişti. Bu kızların intiharı, gençler arasında özenti bir intihar salgınının oluştuğu kanısını uyandırıyordu. Toplumsal sorunlara geniş yer veren *Resimli Ay* bu konuya kayıtsız kalamazdı. Konunun üzerine eğildi; konuyu bilen kişilerle görüştü ve intiharın nedenlerini bir bir sıraladı:

Her şeyden önce gençler baskı altındaydı. Bunu *Resimli Ay* "evdeki tazyik" olarak dile getiriyordu. Artık gençlik özgür olmak, bağımsız davranmak istiyordu. "Bugünkü gençlik hürriyet ve istiklâl âşığı"ydı. Gençler hayatın bütün zevklerinden yararlanmak istiyorlardı. Özellikle genç kızlar dans etmekten, arkadaş edinmekten, gezip tozmaktan, eğlenmekten yanaydılar. Zamane genci tüm bu özgürce davranışları yaşamak istiyordu. Birçok genç kız özgürlüğünü kazanmış erkek arkadaşlarına gıpta ile bakıyordu. Oysa evde geleneksel, "ananevi terbiye" hâkimdi. Genç kız biraz süse merak salarsa ailesi müdahale ediyordu. Eve biraz geç gelse kendisine çıkışılıyordu. Bir konsere ya da bir baloya gitmek istese izin verilmiyordu. Nihayet bu "tazyik" o noktaya varıyordu ki, genç kız artık hayatın katlanılamaz olduğuna kanaat getiriyordu. Böyle yaşamaktansa ölümü tercih ediyordu. O noktada "bedbiniyet" başlıyordu. Hayatı beğenmeyen, ondan şikâyet eden genç kız için intihar kadar kolay bir şey yoktu.

Resimli Ay, aldığı birçok mektubun bu görüşü kanıtladığını söylüyordu. Özellikle genç kızlar gördükleri baskıdan çok şikâyetçiydiler. Dergi birçok genç kız için sırdaştı. Genellikle dergiye ulaşan yakınmalar şu minvaldeydi: "Genç bir kızım. Genç bir erkekle sevişiyorum. Fakat ailem mutaassıptır. Bu muaşakamı haber alırsa akıbetim fecidir. Ailem beni sevmediğim başka bir erkeğe vermek istiyor. Ne yapayım ?.." Bu, o dönemin son derece yaygın bir şikâyetiydi. Eski nesil genç kızların "muaşaka"sını, sevişmelerini günah addediyor, gençler ise aileye karşı kendilerini mücrim durumunda görüyor ve nihayet hayattan bıkıyorlardı. "Muaşaka" yanı sıra genç kızlar ailelerinin eğlenmelerine de karışmalarından şikâyetçiydi.

İntiharın ikinci bir nedeni "kanaatlerin sarsılması"ydı. Gençlik hayatın en buhranlı devriydi. Bu dönem kanaatlerin oluştuğu bir evreydi. On beş yaş ile yirmi yaş arası geçlerin "gömlek değiştirme" zamanıydı. Bu evrede çocukluk döneminin kanaatleri değişiyor, yeni kanaatler eskilerin yerini alıyordu. Bu genel dönüşüm gençlerin ruhunda derin izler bırakmaktaydı. Kimi genç yeni "akideler"in özümlenmesini kolaylıkla gerçekleştiriyordu. Ama bazıları bedbin ve nevmit oluyordu. İşte o zaman hayattan uzaklaşma eğilimi başlıyordu. Bu nedenle bazı psikologlar gençlik devrine "intihar devri" diyorlardı. Türkiye gibi köklü bir "inkılâb" geçiren bir ülkede bu buhran daha da görünürdü. İnsanı topluma bağlayan egemen kanaat ve düşüncelerin sürekli değiştiği bir evrede, gençlik tutunacak gücü bulmakta güçlük çekiyor uzun süre bir ideal bulmak için uğraşıyordu. Fakat hangi ideale sarılacağını bilemeyince, meyus ve nevmit oluyordu. İşte gençleri intihara sürükleyen etmenlerden biri de buydu.

Max Bonnafous'un başında bulunduğu Türkiye İctimaiyyat Enstitüsü de yaptığı araştırmalarda bu sonuca

varmıştı. Enstitü, "zabıta"ya başvurarak on yıl süresince İstanbul'da vuku bulan intihar vakalarının istatistiklerini getirtmişti. Bu verilere göre son yıllarda intihar vakaları eski yıllara oranla daha fazlaydı. Bu artış en çok eski "akideler"in tümüyle sarsıldığı muhitlerdeydi. İnkılâbı hazmedebilen muhitlerde intihar vakası o denli yüksek değildi. Demek ki insan hayatındaki baş gösteren "inkılâb" toplumsal yaşamdaki ilişkilerin bazılarını geçici bir süre için de olsa gevşettiği için, bu ilişkileri dayanak ederek yaşayanlar kendilerini birden bire "mesnetsiz" buluyorlardı. İşte intiharlar da en çok bu sınıflar arasında ortaya çıkıyordu. "İnkılâb" sona erince intihar vakalarındaki gözle görülen artış birden bire sona eriyordu.

Yazının Sabiha Sertel'in kaleminden çıktığı hemen hemen kesindi. Amerika'da "sosyal hizmet" eğitimi gören Sabiha Sertel, *Resimli Ay*'da sürekli Amerika örnekleri veriyordu. "Roaring Twenties" ya da "Şahlanan Yirmiler" Amerika'yı Cihan Harbi ertesi dünyada "hâkim-i mutlak" bir konuma sokmuştu. Amerika gıpta ile bakılan ülkeydi. Serteller de *Resimli Ay*'da Amerika'yı örnek gösteriyorlardı. Türkiye'deki intihar vakalarının benzerleri Amerika'da da gözleniyordu. Amerikan üniversite öğrencileri arasında görülen intihar vakaları bu ülkenin sosyologları ve psikoloğlarınca masaya yatırılmış ve "Amerika'da gençler niçin intihar ediyorlar?" sorusuna cevap aranmıştı.

Yazıda Amerikalı sosyolog ve psikologların da görüşlerine yer veriliyordu. Amerikalı yazarlar da Cihan Harbi'ni bir dönüm noktası olarak alıyorlardı. Kimi bilim adamlarına göre, Cihan Harbi ertesi din etmeni gücünü yitirmişti. Din, geçmiş nesillerin insanına yaşama aşk ve hevesi vermişti. Ancak Cihan Harbi dinsel inançları köklü bir biçimde sarsmıştı. Hoşgörünün yok olduğu, insanların birbirini katlettiği bir dünyada tanrı sorgulanmaya başlanmıştı. Anti-klerikalizm her geçen gün alanını genişletiyordu. Üniversite geçliği artık kendisini sert, çetin, eğilmeyen bir dünyada buluyordu. Önceleri gençlere güç veren din artık gücünü yitirmiş, yeni nesil kendi başına kalmıştı. Aynı şekilde aile birliği de artık sarsılmıştı; gençliği hayata bağlayacak kadar güçlü değildi. Artık gençler, ailelerinin dünyadaki gelişmelerin gerisinde kaldığına, bu bağlamda kendilerinin de toplumla uyum sağlayamamalarının, geri kalmalarının nedeninin ailelerinden aldıkları yanlış telkinlerin sonucu olduğuna inanıyorlardı. Sinirli, zaaf ve acz içinde genç ailesini sorumlu tutuyordu. Bu nedenle aile bağları çözülüyor, hatta ailesine karşı başkaldırma gereği duyuyordu.

Gençliği ezen bir diğer etmen gazete, mecmua, telsiz, telefon ve benzeri iletişim araçlarıydı. Tüm dünyadaki gelişmeler hakkında süratle bilgi edinen gencin "tecessüs"ü ölüyordu.

بو توده دنیاده گنجلر نیچون انتحار ایدیورلر ؟

***Resimli Ay* dergisinde yayınlanan 'Bütun Dünyada Gençler Niçin İntihar Ediyorlar?' başlıklı makale.**

Artık öğrenilebilecek her şeyi öğrendiğini ve artık yeni bir şey kalmadığını sanıyordu. Bu doğrultuda hayat onun için önemini yitiriyor, dış dünya ile ilişkisini kaybediyordu. Bu koşullar altında genç için en salim çıkar yol intihar oluyordu. İşte böyle bir ortamda genci hayata çekmek, onu çalışıp kazanmaya zorlamak gerekiyordu. O zaman bütün yeis ve umutsuzluğun yerini azim ve irade alacak ve genç hayata yeni bir şevk ve hevesle bakacaktı.

Cihan Harbi ile birlikte 20. yüzyıl başlamıştı. Hayatın akışı çok daha hızlanmıştı. Toplumsal dönüşüm derin değişikliklere neden oluyordu. Aile içinde nüfuz kırılmış, gençler de serbest bir yaşam peşinde koşar olmuştu. "İnkılâbda sür'at gençliği sinirli yapıyor"du. Çağın bu denli dönüşümlere gebe oluşu, gençlerde de kararsızlık ve huzursuzluk doğuruyordu. Günün gençliği eskiye oranda daha becerikliydi; ama hayatın seyrindeki sürat nedeniyle yeni nesil gençler sinirlerine hâkim olamıyorlar, umutlarını yitiriyorlardı. İnsanlar "yeni hayat"a kolay alışamıyorlardı. Artık uygarlık, bireyin sinir sisteminin izleyemeyeceği süratle değişiyordu. Kısaca savaş sonrası gençliğini asabî buhranlara düşmekten kurtarmak hayli güçtü.

"Bütün dünyada yeni ve müthiş bir inkılâb" yaşanmaktaydı. Ama tüm dünyadaki dönüşümlerin katmerlisi Türkiye'de gözleniyordu. Din ve aile nüfuz ve mevkiini kaybediyor, toplumsal düzen yerini yeni akidelere bırakıyordu. Hayat baştanbaşa değişiyordu. Bütün bu değişikliklerin doğurduğu toplumsal darbeler en büyük etkisini gençler, özellikle genç kızlar üzerinde gösteriyordu. Zira yaşı geçkin olanlar kurulu ananeler içinde yaşamaya alışmışlardı. "Inkılâb" ne kadar büyük olursa olsun onlar eski tarz hayatlarını değiştiremiyorlardı. Oysa gençlik bu konuda çok daha hassastı. Dış dünyadaki dönüşümlerden şiddetle etkileniyordu. Bu nedenle bu tür geçiş evrelerinde intihar eğilimlerini doğal görmek gerekiyordu.

Durum Avrupa'da da farklı değildi. Orada da yükseköğrenim gençliği in-

tihar ediyordu. Demek ki gençlik arasında intihar salgını geneldi. Nedenleri arandığında aynı ortak noktada birleşiliyordu. Toplumsal yaşamın değişmesi bunu zorunlu kılıyordu. O nedenle şikâyete mahal yoktu. Bu genel cereyandan Türkiye de hissesini almaya mecburdu. Fakat elbet bu sarsıntılar bitecek ve toplumsal yaşam dengesini kuracaktı. Şimdilik yapılması gereken şey gençliğe yeni bir "akide ve iman" vermekti. Toplumsal yaşamı buhrandan kurtarmak gerekiyordu. Gençliğin en fazla muhtaç olduğu şey yeni bir "iman"dı.

***

Hekimlerin vurguladığı intiharın salgına dönüştüğü kaygısı Ankara'da da hâkim oldu ve 1927 sonrası intiharla ilgili haberler sansürlendi. Bundan böyle gazete ve dergilerde intihar haberleri yer almaz oldu. Genç kızlara "kötü örnek" olabilecek türde "müstehcen avam edebiyatı" da aynı kaderi paylaştı.[20] Bu arada fuhuş sıkı denetim altında alındı. Bundan böyle genç dimağlar "millî" roman ve hikâyelerle beslendi. Cumhuriyet, genç kızların eğitimine önem verdi; 30'lu yıllarla birlikte "yeni hayat" giderek özlemi duyulan "maşerî vicdan"ı oluşturdu. Savaşların körelttiği aile kurumu yeniden toplumsal konumunu elde etti. Evlilikler özendirildi. Pronatalist politikalar doğurganlığı yukarı çekti. Genç kız-kadın intiharlarında büyük bir olasılıkla düşüş görüldü. 30'lu yılların kültür devrimi, hiç olmazsa İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük kentlerde, yeni nesle aradığı "ideal"i vermişti. Halkevleri mecmuası "Ülkü" bu yıllarda yayınlanmaya başlamıştı.

DİPNOTLAR

1 *İstanbul İmraz-ı Akliye ve Asabiye Müessesesi Senelik Mesaisi, [1339-340]*, Kader Matbaası, 1925. "Yukarıki rakamlardan müsteban olduğu veçhile bin üç yüz otuz dokuz senesi zarfında timarhaneye 688 hasta girmiş, otuz sekiz senesinden kalanlar ile cem'an 1034 hasta tedavi edilmiştir. Yirmi üç senelik dühul mukayesesine göre bir sonede timarhaneye giren meccanın adedinin bu miktara vasıl olduğu mesbuk değildir. Bu seneki duhulün diğer senelerden ziyade olmasının esbabı..."

2 Reşad Rıza, "1915 senesinde tedkik edilen mesail-i mühimme-i tıbbiyye," *Sıhhiyye Mecmuası*, yıl 3, sayı 8, Kanun-ı sânî 1331, s. 1007-1017. s. 1016. "Emraz-ı asabiyyede: Bu muharebede bilhassa muharebe nevrozları tesmiye olunan emraz-ı akliyye-i ruhiyye pek çok görünmüş, siper hayatı her askerde az çok iltihâb-ı âsab.... Muharebe nevrozu askeri etıbba için bilinmesi mühim bir meseledir."

3 Zafer Toprak, "Dr. Cemal Zeki'nin 'Delişmen, Çılgın Kızlar'ı – Cumhuriyette Genç Kız ve Kadın Intiharları," *Toplumsal Tarih*, sayı 87, Mart 2001, s. 25-29; ve Zafer Toprak, "Genç Kız ve Kadın İntiharları II – Cumhuriyet Erkeğinin Kadın İmgesi," *Toplumsal Tarih*, sayı 99, Mart 2002, s. 15-19.

4 Hilmi Ziya, "İntihar," *Felsefe ve İctimaiyyat Mecmuası*, yıl 1, sayı 1, Mayıs 1927, s. 62-65; yıl 1, sayı 2, Haziran 1927, s. 139-143; yıl 1, sayı 3, Temmuz 1927, s. 212-216. Hilmi Ziya, makalenin giriş kısmında Durkheim'in *İntihar* kitabının önemini vurguluyordu: s. 62. "Son günlerde intiharın nazar-ı dikkatı celb edecek derecede çoğalması muharrirlerimizi bu mesele etrafında düşünmeğe sevk etti. *Hayat Mecmuası*'nda Necmeddin Sâdık Bey, intihar hakkında bir musahabe yazdığı gibi, yine bu mecmuanın 20 nci nüshasında Mösyö Bonafous da, "İntihar ve Cinnet", ismindeki makalesiyle bu mevzu'u tedkik etti. Nihayet, Ziya Gökalp'in Harb-ı Umumi esnasında *Yeni Mecmua*'da intihara aid yazdığı bir makaleyi de zikr edecek olursak memleketimizde bu mesele hakkındaki ciddi mütalaaları toplamış oluruz.
Bütün bu makale ve tetkiklerde esas olan ictımaiyyat usulü Durkheim'in intihar hakkındaki bu büyük eseridir. Gerek mezkûr eserin zaman ve tebeddüller fevkindeki kıymeti itibariyle, gerekse bütün memleketi yakından alakadar eden bu ictimai hastalığın sebeblerini ve tedavi yollarını bulmak ihtiyacıyla mecmuamızın ilk nüshasına, mümkün olduğu kadar kısa ve veciz bir hülasasını derc etmeyi muvafık gördük. Hiçbir şahsi kanaat ilave etmeden, bahislerin ihtiva ettiği ana fikirleri nakl ediyoruz."

5 Emile Durkheim, *Intihar – Toplumbilimsel İnceleme*, çeviren: Özer Ozankaya, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.

6 Henry, Andrew F., and James F. Short. *Suicide and Homicide*. New York: Free Press, 1954.

7 Sabiha Sertel, ileriki yıllarda Marksizm'e kayışında gördüğü bu eğitimin önemli bir rolü olacaktı. Her zaman yoksuldan yana tavır koyacak, bir gazeteci olarak çalışanların karşılaştıkları sorunları gündemde tutacaktı. ABD'deki eğitimi ve gördüklerini Ankara'da yayınlanan o günlerin seçkin fikir dergisi *Hayat* dergisinde bir makale olarak yayınlamıştı: "Sabiha Zekeriya, "İctimaiyyat: Amerika'da ictimaî say sahasında neler gördüm," *Hayat Mecmuası*, cilt 1, sayı 2, Kanun-ı evvel 1926, s. 13-15. Yazının ilk satırları şöyleydi:
"Ameli sahada gördüklerimi yazabilmek için evvela kari'lerime ictimaî say hakkında bir fikir vermek isterim.
İctimaî say ictimaiyyat ilminin bir şubesi, daha doğrusu onun ameli sahada tatbikidir. İctimaiyyat kendi usulü ile cemiyeti tedkik eder; ictimaî say bu ilmin usulleriyle meydana çıkarılan bozuklukları, yanlışları tedavi eder. İnsanlar her zaman bir ictimai adaletsizlikden şikâyet ederler. Bu ictimaî adaletsizliğin doğurduğu muhtelif mektebler ve meslekler vardır. Cemiyet değiştikçe bu yanlışlıklar ve huzursuzluklar çoğalmış, her devirde yeni siyasi ve ictimaî sistemler yaratmıştır.

8 "Bütün dünyada gençler niçin intihar ediyorlar," [*Resimli Ay*, cilt 4, nümero 5-41, Temmuz 1927, s. 24-25.]

9 Reşad Nuri, "Bir intihar şakası," *Resimli Ay*, cilt 4, Nümero 3-39, Mayıs 1927, s. 41-44.

10 Mehmed Said, "Şantaj için intihar edenler ekseriyeti teşkil ederler," *Resimli Ay*, cilt 4, nümero 12-48, Şubat 1928, s. 14-16.

11 "Asırlardan beri insanlar kendilerini niçin öldürüyorlar ?" *Resimli Ay*, cilt 4, nümero 12-48, Şubat 1928, s. 17-19.

12 "Gençler niçin intihar ediyorlar ?" *Resimli Ay*, cilt 4, Nümero 2-38, Nisan 1927, s. 37-38.

13 "Birden fazla kadın almak faydalıdır," *Yakın Tarihimiz*, cilt 1, sayfa 37.

14 Max Bonnafous ve Necmeddin Sâdık, *İctimaiyyat*, İstanbul; Devlet Matbaası, 1927. "On ikinci fasıl: İctimaî ahlâk tatbikatı: İntihar" s. 199-215. Kitabın bu faslı şu konuları içeriyordu: Örf ilmi, ahlak san'atı – İntiharın tarifi – İntihar ruhiyat mütehassıslarını değil, içtimaiyatçıları alakadar eder. Her memleketin senevi intiharı daima aynıdır – intiharın gayr-ı ictimai sebeplerle izahı: cinnet, ırk, veraset, coğrafi şerait, taklid – intiharın sesebleri ictimaidir – İntiharların envaı – Hodgam intihar ve izahı – Din ve intihar: Katoliklerde ve Protestanlarda intihar farkları – İzdıvacın bahş ettiği intihar muafiyeti ve esbabı – Siyasi cemiyetin intihar üzerindeki tesiri – İntihar, mefkuresizlik – Diğergam intihar: İbtidaî cemiyetlerde ve ordularda intiharın mahiyeti ve esbabı – İktısadi buhranlar esnasında intihar neden çoğalır? -- Bunun sebebi fakr u safalet değildir – Buhranın mahiyeti – İntiharın çoğalmasına sebeb, ferdin cemiyetle alakasını kesmesidir – ahlâk buhranı – Bunun izale çaresi meslek zümrelerinin takviyesidir.

15 . Necmeddin Sâdık, "İntihar neden çoğalıyor," *Hayat Mecmuası*, cilt 1, sayı 14, 3 mart 1927, s. 261-262.

16 Bu Durkheimiyen araştırmanın sonuçları Nazan Maksudyan'ın intihar üzerine yazmış olduğu makalesinde yer alıyor. Bak: Nazan Maksudyan, "Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın İntiharları: Islah, İnkâr, İskât", *Toplumsal Tarih*, no. 188, Ağustos 2009, pp. 60-66.

17 Fahrettin Kerim, "İçtimai meseleler - İntihar karşısında ruhiyatçı," *Hayat Mecmuası*, cilt 1, sayı 24, 12 Mayıs 1927, s. 6-7; "İçtimai meseleler - İntihar karşısında ruhiyatçı, -2" *Hayat Mecmuası*, cilt 1, sayı 25, 19 Mayıs 1927, s. 6-7; "İçtimai meseleler - İntihar karşısında ruhiyatçı, - [4] 3" *Hayat Mecmuası*, cilt 1, sayı 26, 26 Mayıs 1927, s. 15-16; Fahrettin Kerim, "İntiharlar Karşısında Ruhiyatçı -3 [4]," *Hayat Mecmuası*, cilt 2, sayı 27, 2 Haziran 1927, s. 7-8.

18 Max Bonnafous, "İctimaiyyat – İntihar ve Cinnet," *Hayat Mecmuası*, cilt 1, sayı 20, 14 Nisan 1927, s. 6. Makalenin ilk satırları şöyleydi: "Tahminen altı aydan beri, İstanbul İctimaiyyat Enstitüsü'nde İstanbul'da vaki intihar hadiseleri hakkında taharriyata başladım. Bu taharriyat üzun ve müşküldür. 1916-1926 senelerinde intihar hadisâtının hepsi için birer fiş yaptım. adedi tahminen bine baliğ olan bu fişleri birer birer tetkik, tasnif, ilah, etmek lazım geldi. Zihinleri pek haklı olarak işgal eden, herkes arasında müsahabe mevzu'u ve hiç kimsenin ilmi bir surette bilmediği bu mesele hakkındaki tetkikatımın verdiği sarih netaici pek yakında bildireceğim." Max Bonnafous'un diğer yazıları: Max Bonnafous, "İntihar ve İctimaiyyat - 2 ," *Hayat Mecmuası*, cilt 2, sayı 27, 2 Haziran 1927, s. 4-7; Max Bonnafous, "İntihar ve İctimaiyyat – 3," *Hayat Mecmuası*, cilt 2, sayı 29, 16 Haziran 1927, s. 46-47.

19 1. Emraz-ı ruhiye müptelalarında görülenlerdir. Müşkil bir cinnetin hezeyanları tesiriyle hareki veya ruhi-i hareki bir ıstırar evsafındadır.
2. Muvazenesiz ismini verdiğimiz psikopat ve asabi adamlarda harici ve dâhili amiller sevkiyle husule gelen intiharlar.
3. Pek tabii adamlarla silmotmik dediğimiz devri mizachı tabii adamlarda ictimaî, ahlakî, dinî zaruretler dolayısıyla görülen intihardır.

20 Zafer Toprak, "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Müstehcen Avam Edebiyatı", *Tarih ve Toplum*, sayı 38, Şubat 1987, s. 25-28.

tarih değişiyor, tarih yazılıyor...

Tarihi Değiştirenler Serisi'nin 9. Kitabı, tarihte dönüm noktası olan günlere odaklanıyor. "O sırada Türkiye'de ne oluyordu?" bölümüyle de, "karşılaştırmalı tarih okuması" imkanı sağlıyor.

304 sayfa
14 TL

yi ki
kitaplar var...
facebook.com/timasyayingrubu
twitter.com/timasyayingrubu

AVUKATLIĞIN TÜRKLEŞTİRİLMESİ

1924'TE İSTANBUL BAROSU'NDA GERÇEKLEŞEN TASFİYE ÜZERİNE YAŞANAN TARTIŞMALAR

MURAT KORALTÜRK

Cumhuriyet döneminde avukatlara ve barolara dair yapılan ilk yasal düzenleme olan 1924 tarihli Muhamat Kanunu, İstanbul Barosu'nda bir tasfiye süreci başlatmıştır. Bu makalede Muhamat Kanunu ile gerçekleştirilen ve Mütareke'de işbirlikçilik yaptığı düşünülen avukatları hedef alan bu tasfiye sürecindeki tartışmalar ve tasfiyenin dayandığı milliyetçi söylem, bazı mesleklerin Türkleştirilmesi bağlamında ele alınmaktadır.

بارو هیئت عمومیه‌سنك دونکی اجتماعی

دون توپ آیلق موقت بودجه قبول اولونمش، بارو نظامنامه‌سنك تدقیقنه باشلانمش

وبر خاطره اولق اوزره بارو هیئت عمومیه‌سنك متعدد فوطوغرافیلری آلنمشدر

Baro Heyet-i Umumiyesinin dünkü ictima'ı.

Cumhuriyet, sayı 255, 21 Kanunu-ı Sani/Ocak 1341/1925.

3 Nisan 1924'te TBMM'de kabul edilen 460 sayılı Muhamat Kanunu, hukuk düzeninin en önemli aktörlerinden olan avukatlara ve meslek örgütleri olan barolara dair Cumhuriyet döneminde yapılan ilk yasal düzenlemedir.[1] Kanun, bu ilk olma özelliğinin yanı sıra bilhassa İstanbul Barosu'nda tasfiyeye imkân tanıyan geçici maddesi nedeniyle ayrıca üzerinde durulması gereken bir belgedir. Bu geçici maddeye göre, her baro bünyesinde Adliye Vekili tarafından seçilecek beş üyeden oluşan *"meclis-i tefrik"* yani tasfiye komisyonu, baro üyelerinin kanunun avukatlık yapabilmek için şart koştuğu nitelik ve koşullara sahip olup olmadıklarını inceleyerek olmayanların barolardan çıkarılmaları, yani avukatlık yapmaktan men edilmeleri kararını alır. Barodan çıkarılmaları kararı ile karşı karşıya gelen üyelerin kararın ilanından sonra on beş gün içinde Adliye Vekâleti'ne itiraz hakları olduğu bu geçici maddede ifade edilir. Bu maddeye göre Türkiye barolarına kayıtlı avukatların bir bölümünün meslekten men edildiği görülür. Bu süreçte özellikle İstanbul Barosu'na kayıtlı avukatlar arasında önemli oranda tasfiye yaşanır.

Genel olarak gayrimüslimlerin avukatlık yapmalarını zorlaştıran, bazılarının ise avukatlık yapmalarını engelleyen 460 sayılı Muhamat Kanunu, dolayısıyla avukatlık mesleği bu makalenin konusu değildir. Bu makalede söz konusu kanun ve bu kanuna dayanarak İstanbul Barosu'nda gerçekleştirilen tasfiyenin dayandığı milliyetçi söylem ve yaşanan tartışmalar bazı mesleklerin Türkleştirilmesi bağlamında ele alınacaktır.

TASFİYENİN KAPSAMI

960 kayıtlı üyesi bulunan İstanbul Barosu'nda gerçekleştirilen tasfiye sonucu 431 kişinin baro ile ilişiği kesildi.[2] Barodan çıkarılan, dolayısıyla avukatlık yapmaktan men edilenlerin arasında Müslüman olanların yanı sıra Müslüman olmayanlar da vardı. Örneğin baroya kayıtlı 60 Yahudi avukattan 34'ü barodan atıldı. Rum asıllı avukatların da üçte ikisi barodan çıkarıldı.[3]

Barodan tasfiye edilen 11'i Ermeni, 8'i Yahudi ve 6'sı Rum olan toplam 80 avukat, itirazları sonucu Adliye Vekâleti'nin kararı ile baroya geri alındılar.[4] Gayrimüslimlerin avukat-

lık yapmalarını yalnızca bu kanun zorlaştırmaz. Bu kanunun bazı maddelerinde değişiklik öngören 6 Ocak 1926 tarihli ve 708 sayılı kanun ile avukatların baro tarafından tanınabilmeleri için önce bir mahkemede iki yıl memur olarak çalışma yükümlülüğü getirilir. Mahkemelerde yalnızca Müslüman-Türklerin çalıştırılması ise gayrimüslimlerin bu koşulu yerine getirmelerini engeller.[5]

TASFİYENİN YASAL DAYANAKLARI

Özellikle gayrimüslimlerin avukatlık yapmalarını engelleyen veya zorlaştıran bir süreç olarak ortaya çıkan tasfiyenin gerekçelerini ele almakta yarar vardır. 460 sayılı kanunun tasfiyeye yasal zemin hazırlayan geçici maddesinde, baro üyelerinin avukat olmanın yasal koşulları ve gerekli niteliklerine sahip olmamaları hâlinde üyeliklerinin sonlandırılacağı hususu yukarıda ifade edilmiştir.

Basında tasfiye ile ilgili haberlere göz atıldığında barodan çıkarılan avukatlarla ilgili olarak iki gerekçenin öne çıktığı görülür. Bunlardan biri maddi gerekçeler olarak da ifade edilebilecek olanlardır. Bilindiği üzere maddi koşullar başlığı altında ifade edilmese de Muhamat Kanunu'nun ikinci maddesinde avukat olabilmek için gereken koşullar başlığı altında sıralanan koşullar vardır. Bunların belli başlıları Türkiyeli olmak, sabıkanın bulunmaması, hukuk eğitimi almış olmak, iflas etmişse iade-i itibar etmiş olmak, memuriyetten ayrılmışsa ayrılma nedeninin çalışmasına mani bir gerekçe olmaması ve staj yapmış olmak bir kişinin avukatlık yapabilmesi için baroya üye olmasının maddi koşulları olarak ifade edilebilir.

Yine basında yer alan haberlerden; barodan tasfiye edilen bazı kişilerin, tasfiye edilmelerinin gerekçesinin bu koşullardan bazılarını yerine getirememeleri olduğu anlaşılır. Örneğin Selim Rızkullah Efendi'nin 3 yıl olan staj süresini doldurmamış olduğu, Muhammed Fikri Bey'in ise bir lisede din öğretmenliği yaptığı gerekçesiyle baro üyeliklerine son verilmiştir.[6]

TASFİYENİN MİLLİYETÇİ DAYANAĞI

Barodan yalnızca söz konusu maddi koşulları yerine getirmeyenler ihraç edilmezler. Yine tasfiye ile ilgili basına yansıyan haberlere bakıldığında "evsaf ve şerait-i maneviyeleri matlub derecede olmamaları" veya "evsaf-ı maneviyeye haiz olmamalarından" gerekçesi ile barodan tasfiye edilenler vardır.[7]

Gerek 460 sayılı Muhamat Kanunu, gerekse Muhamat Kanunu'nun Suret-i Tatbikini Mübeyyin Talimatname ve İstanbul Barosu Nizamname-i Dâhilîsi incelendiğinde bu hukuki metinlerin hiçbirisinde "evsaf-ı maneviye" gibi bir ifadenin yer almadığı görülür.

Tasfiyeyi gerekli bir girişim olarak savunan, Türkiye'de avukatlığın ve baronun tarihi ile ilgili çalışması da bulunan Avukat Ali Haydar Özkent ise bu konuya açıklık getirir. Özkent, baroya üye olmak yani avukat olmak isteyenlerin iki tür nitelikleri bulunması gerektiğini bunlardan birincisinin kanuni, ikincisinin ahlaki nitelikler olduğunu ifade eder.[8] Özkent'in ifade ettiği kanuni nitelikler ile yukarıda ifade edilen maddi koşulların Türk olmak, hukuk eğitimi almış olmak, memur olmamak gibi olanları büyük ölçüde örtüşür. Ahlaki niteliklere gelince yukarıda bahsedildiği gibi bunların sabıkasının olmaması, iflas etmişse iade-i itibar olmuş olması gibi somut olanların yanı sıra baroda yaşanan tasfiyeye dayanak gösterilen "Türk milletine ve vatanına, mesleğe hıyanet" gibi muğlak olanları da vardır. Özellikle tasfiye sürecinde "Türk milletine ve vatanına hıyanet" gerekçesinin altı çizilir.[9]

Özkent: "Dava vekili olan, şerefinden ve haysiyetinden çok şeyler kaybedecekti. Mazisiyle, efendiliğiyle ve ahlak sağlamlığı ile mağrur olan Türk buna tenezzül eder miydi? Onun içindir ki bu aziz meslek, o zamanlar elleriyle jestler yapan, ayaklarıyla tepinen, aktörlük eden ve dilleriyle güzel Türkçeyi katleden hokkabazlar ve şarlatanlar ekseriyeti elinde kaldı."

Türkiye'de avukatlığın ve baronun tarihi ile ilgili çalışmasına değinilen Avukat Ali Haydar Özkent.

İstanbul Barosu 1939-1940 Levhası.

Bazı kişilerin barodan tasfiyesine baronun bu kişilerin "evsaf-ı maneviyeye haiz olmamaları"nı gerekçe göstermesi ile Özkent'in barodan tasfiyelere gerekçe olarak gösterdiği "Türk milletine ve vatanına hıyanet" ifadelerinin aynı anlama geldiği düşünülebilir. Bunu anlaşılır kılmak, dolayısıyla baroda yaşanan tasfiyenin arkasında yatan milliyetçi tavrı ve ekonomiyi Türkleştirme çabasını daha açık ortaya koymak gerekir. Bunun için Özkent'in iddialarına daha yakından bakmakta yarar vardır. Özkent iddialarını ilk kez 1938'de *İstanbul Barosu Mecmuası*'nın Cumhuriyet'in 15. yıldönümü nedeniyle yayınlanan olağanüstü sayısında yer alan makalesinde, ardından 1940'ta basılmış olan *Avukatın Kitabı* isimli eserinde tekrar eder.

Barodan soruyoruz!

Baro mecmuasının bir makalesinde mazileri tasvir olunanlar hâlâ avukat mıdırlar?

Mesele avukatlar arasında hararetle münakaşa ediliyor, " Bu adamlar tekrar baroda yer alacaklar mı?„ suali endişe ile tekrarlanıyor

Avukatlık kanununun meriyete girdiği bugünlerde, kanuna göre yeniden teşekkülü iktiza eden Istanbul Barosunun müstakbel vaziyeti münasebetile tahaddüs eden bir mesele üzerinde ısrarla duruluyor.

İstanbul Barosunun neşretmekte olduğu mecmuanın son nüshasında, Cümhuriyetin on beşinci yıldönümü münasebetile, Türkiyede avukatlığın ilk kuruluş tarihinden bugüne kadar geçirdiği tekâmülü anlatan bir yazı vardır.

Tanınmış avukatlarımızdan A. Haydar Özkentin imzasını ve Türk avukatlığının tarihine kısa bir bakış serlevhasını taşıyan bu yazının bir yerinde şöyle denilmektedir:

«Meşrutiyetin ilânı ümit dolu olan kardeşlerimizi sarhoş etmişti. Hürriyetin gölgesinde Rum barosu, Ermeni barosu teşkil ve Yahudi baroları teşkiline teşebbüs edildi. Gayelerinde hâkimiyeti hariçi kökünü arayan cemiyetler tezyifler de yok değildi.

(Devamı 11 inci sayfada)

"Azlıklara mensub avukatlar, iddiaları neye tekzib etmiyorsunuz?„

Avukatlar Barodan izahat istemekle beraber, Rum, Ermeni ve Yahudi meslektaşlarına da hitab ediyorlar

Avukat Ali Haydar Özkentin Baro mecmuasında intişar eden bir makalesinde bir kısım Rum, Ermeni, Yahudi avukatları vatan hiyaneti ile itham edilmekte idiler. Bunların bazılarının elyevm baroda mukayyed bulundukları iddia olunuyordu. Yeni avukatlık kanununun tatbiki dolayısile, bunların vaziyetlerinin ne olacağı avukatlarımız arasında hararetle münakaşa edilmektedir.

Bu münasebetle baro reisi Bay Hasan Hayrinin gazetemize vaki olan beyanatı dünkü sayımızda çıkmıştı. Bu beyanatta baro reisimiz (Avukatlık kanunu) nun muvakkat maddesinin tasfiye demek olmadığına işaret etmiş ve ancak bu madde ile yeni teşekkül edecek inzibat mec-

(Devamı 11 inci sayfada)

Baro reisi avukat Hasan Hayri

Özkent'in bir makalesi üzerine yayınlanan "Barodan soruyoruz! Baro mecmuasının bir makalesinde mazileri tasvir olunanlar hâlâ avukat mıdırlar?" başlıklı haber.

Son Posta, sayı 2997, 3 Birinci Kanun/Aralık 1938.

Müslüman- Türk avukatların gayrimüslim avukatlara tekzip çağrısı "Azlıklara mensub avukatlar, iddiaları neye tekzib etmiyorsunuz?"

Son Posta, sayı 3001, 7 Birinci Kanun/Aralık 1938.

Özkent, tasfiyeye ilişkin görüşlerini 460 sayılı kanuna kadar yani Cumhuriyet dönemine kadar avukatlık mesleğinin gayri milli ellerde olduğu iddiasına dayandırır. Henüz avukatlığın formel bir mesleğe dönüşmediği zamanlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda dava vekilliği[10] yapanlara tezvir ve ayak kavafı adının verildiğini söyleyen Özkent, bu işleri yapanlar arasında Karamanlıların çoğunlukta olduğunu belirtir. Bilindiği üzere Karamanlılar olarak anılan topluluk Anadolu'nun ortasında Kayseri, Konya, Karaman civarında yaşayan, anadili Türkçe olan, ancak Ortodoks Hıristiyan olması nedeniyle anadili Rumca olan Ortodoks Hıristiyanlarla özdeşleştirilerek Rum sanılan bir etno-dinsel topluluktur. Osmanlı İmparatorluğu'nda bazı meslekler ağırlıkla belli dinsel ve etnik gruplarca icra edilir. Karamanlıların tezvir ve ayak kavaflığı işlerinde yoğunlaşmaları bu anlama gelebilir. Özkent'in bu yoğunlaşmadan duyduğu memnuniyetsizliğin yegâne nedeni bu kişilerin çoğunun okuma-yazma bilmediklerini ifade etmesinden de anlaşılacağı üzere mesleki yetersizlikleri olduğu düşünülebilir. Ancak Özkent'in çoğunun okuma yazma bilmediğini ileri sürdüğü Karamanlılardan bahsederken onların "güzel Türkçeyi ağızlarında katleden" ve yine çoğunun "gayrimüslim" olduğunu ifade etmesi, 1924'te İstanbul Barosu'nda yaşanan tasfiyeyi meşru gösterme çabasının ilk adımı olarak gösterilebilir.[11] Özkent yalnızca Karamanlıları değil "Sonra Ermeniler... Ermenilerden sonra Yahudi, Arap, Arnavut dava vekilleri gelirler. Türk olmayanın güzel bir Türkçe söylemesi mümkün mü?" ifadesiyle Müslüman-Türk olmayan herkesi hedef alır.[12]

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde avukatlığın Müslümanlardan çok gayrimüslimlerin rağbet ettiği bir meslek olduğu Özkent dışında duruma tanıklık etmiş başka kişilerce de ifade edilir. Örneğin Avukat İbrahim Etem Postacıoğlu "Avukatlık ise Türkler nazarında rağbet edilir mesleklerden değildi. Ekseri Türk'ler nazarında düşük olan bu mesleğe girmeği düşünmek bile aklımdan geçmiyor idi" diyerek Müslüman-Türklerin avukatlığa olan ilgisizliğini belirtir.[13] Postacıoğlu, avukatlığın daha çok "Ermenilerin, Rumların, Musevilerin" ellerinde olduğunu söyler.[14]

Özkent de avukatlığın yabancıların ve gayrimüslim unsurların daha etkin olduğu bir meslek olduğunu ifade eder. Ancak bunu söylerken Postacıoğlu gibi yalnızca durumun tespiti ile yetinmez. Örneğin İstanbul'da 1870'te çoğu yabancı avukatlarca kurulmuş baronun 1876 yılı itibariyle 33 üyesi vardır. Bunların yalnızca beşi Osmanlı tebaasındandır. Bu nedenle Özkent bu baroyu "İstanbul Ecnebi Avukatlar Barosu" olarak adlandırır.[15] İlk kez 1878'de toplanan ve Özkent'in "İlk Osmanlı Barosu" olarak da adlandırdığı baronun 62 üyesi vardır. Özkent "bunlardan yalnızca 11'inin Müslüman (kaçının Türk ve kaçının Kemal, Nesim gibi Müslüman adı almış başka unsurdan olduğunu bilmiyoruz) birkaçının Rus, İngiliz, Fransız, İtalyan, 11'inin Rum ve gerideki 38'inin de Ermeni olduğunu" söyleyerek bu konudaki milliyetçi tavrını daha da sertleştirir.[16] Özkent'in avukatlık mesleğinde yabancıların rolüne dair eleştirileri bundan ibaret değildir. Örneğin 1879 yılına ait 105 kişiden oluşan baro üye listesine göre baro reisi Rus'tur. Üyeler arasında İngilizler de bulunmaktadır. İstanbul, İzmir ve Mersin gibi ticaret merkezlerinde yabancı avukatların ünlendiklerini belirtir.[17]

Özkent'in açıklamalarından Müslüman-Türklerin avukatlığa ilgisizliğinin ve mesleğe geç yönelmelerinin nedeninin, Müslüman-Türklerin mesleği küçümsemesi olduğu anlaşılır. Askerlik dışında kalan meslekler Müslüman-Türkler için "kahramanlıkla ilgisi olamayan küçük meşguliyetlerdi."[18] Özkent'e göre "Dava vekili olan, şerefinden ve haysiyetinden çok şeyler kaybedecekti. Mazisiyle, efendiliğiyle ve ahlak sağlamlığı ile

mağrur olan Türk buna tenezzül eder miydi? Onun içindir ki bu aziz meslek, o zamanlar elleriyle jestler yapan, ayaklarıyla tepinen, aktörlük eden ve dilleriyle güzel Türkçeyi katleden hokkabazlar ve şarlatanlar ekseriyeti elinde kaldı."[19] Öyle anlaşılıyor ki; 1924 tasfiyesini meşru bir temele oturtmak isteyen Özkent, bu amaçla hem avukatlık yapan yabancı ve bilhassa gayrimüslimleri hem de yukarıda söylediklerinden de anlaşılacağı üzere daha çok gayrimüslimlerin rağbet ettiği bu mesleği itibarsızlaştırmaya çalışır.

Özkent, gayrimüslim avukatları itibarsızlaştırmak için son olarak "Türk milletine ve vatanına hıyanet" olarak adlandırdığı onların Mütareke dönemindeki faaliyetlerini gerekçe gösterir. Özkent'te göre "Meşrutiyet idaresi, pek kıymetli istisnalar bir yana bırakılırsa, meslek mirası olarak ruhan muhzir döküntülerini, Karamanlı ve İncesulu dava vekillerini bulmuştur. Bunlar çoğu Rum, Ermeni, Yahudi, Arap, Kürt, Çerkez ve azı Türk olmak üzere acayip bir halita teşkil ediyorlardı. Mütareke yılları irinle dolu kursakları patladı. İstanbul'un göbeğinde Rum Barosu, Ermeni Barosu teşkil edildi."[20] Özkent, yine Mütareke sırasında bazı gayrimüslim avukatların işgal güçleri ile işbirliği yaptığını hatta bunların bazılarının hâlâ mesleği icra ettiklerini, "Bugün bile cübbeyi giyerek elan içimizde olan bazıları Yunan, Fransız, İtalyan devletlerinin himayesine girmişlerdi."[21] sözleriyle ifade eder.

TASFİYEYE VE GEREKÇELERİNE TEPKİLER

Özkent'in bu iddiaları kısa bir süre sonra kamuoyunda gündeme gelir. Ancak buna değinmeden hemen önce 1924 tasfiyesinin ardından önce ortaya çıkan tepkilere ve sonra Özkent'in iddialarının aldığı tepkilere değinmek yerinde olur.

Bu bağlamda 1924'te TBMM'ye hitaben İstanbul Barosu'nda yaşanan tasfiye sonucu işsiz kalan Ermeni ve Rum avukatlarca kaleme alındığı anlaşılan bir kitapçık dikkat çekmektedir. Kapağında "İstanbul Barosunda Terkin-i Kayıtlarına Karar Verilen Bazı Muhamilerin Meclis-i Milliye Takdim Eyledikleri İstidaname ve Merbuta Layiha" başlığını taşıyan kitapçığın hemen kapağının üstünde "Kanunun Hakimiyeti Mebna-i Cumhuriyettir"[22] ifadesi yer alır. Ardından yazarlar gelen sayfalarda uğradıklarını düşündükleri haksızlığın dayanağı olan 460 sayılı kanunun 2, 5, 14, 15. ve geçici maddesini, bu geçici maddenin uygulanmasına ilişkin hazırlanan talimatnamenin 10. maddesini naklederler. Bunları Teşkilat-i Esasiye Kanunu'nun TBMM'nin görevleriyle ilgili 5, 6 ve 7. maddesini, kişilerin adil yargılanmaları ile ilgili 58. ve 59. maddelerini, TC vatandaşlarının sahip oldukları kamu haklarının ifade edildiği 68, 69 ve 70. maddelerini, vatandaşların TBMM'ye başvuru haklarının ifade edildiği 82. maddeyi ve son olarak "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur" ifadesinin de yer aldığı 88. maddeyi naklederler.

Adliye Vekâleti'ne yaptıkları itirazların reddedilmesi üzerine TBMM'ye başvuran avukatlar, risalelerinde uzun uzun tasfiye edilmelerinin bir haksızlık olduğunu ve bunun hukuki dayanağının olmadığını savunurlar ve daha kitapçığın başında tasfiye edilmelerinin asıl nedeninin gayrimüslim olmaları olduğunu ileri sürerler.[23]

Risaleden anlaşıldığına göre söz konusu avukatlar Adliye Vekâleti'ne verdikleri itiraz dilekçelerine ek olarak tanınmış Müslüman-Türk zanaatkâr ve tüccarın kendileri hakkında olumlu görüşlerini belirten imza ve mühürleri ile onayladıkları beyannameler sunarlar. Bu bile, yani Müslüman-Türklerin gayrimüslim avukatlar lehinde tanıklık yapmaları girişimi bile Müslüman-Türklerle gayrimüslimlerin hukuken eşit yurttaşlar olsa da fiilen eşit olmadıklarını ve eşit algılanmadıklarını göstermektedir.[24] Bu risalenin kamuoyunda nasıl algılandığı, özellikle mağdur gayrimüslim avukatların kendilerini savunmalarının nasıl değerlendirildiği bilinmez.

1924'te tasfiyenin hemen ardından bu risale ile gündeme gelen itirazdan sonra, Özkent'in 1938'de yayınlanan makalesine kadar kamuoyunda baroda yapılan tasfiyeye dair haber ve değerlendirme yapılmaz. Özkent'in makalesinin ardından basında 1924'te tasfiye edilmiş olanlar kastedilerek "bu gibiler elyevm baromuzda kayıtlı mıdırlar?" sorusu ile konu tekrar gündeme gelir.[25] Bu kışkırtıcı haberin ardından ertesi gün aynı gazetede çıkan haberde "Baro mecmuasının mazileri tasvir olunanlar hâlâ

Yahudi avukatlar tekzib ve protesto ediyorlar

"Baro mecmuasında mazileri tasvir olunanlar bizim aramızda yoktur. Varsa meydana çıkarılsın, bekliyoruz,,

Fotoğraftakiler: Daniel Behar, Rafael Beher, Yuda Alelof, Daniel Şimsi.

Son Posta, sayı 3002, 8 Birinci Kanun/ Aralık 1938.

avukat mıdırlar?" sorusuna birçok avukatın "Evet!" cevabını verdiği yazar. Özkent, aynı haberde ifade edildiğine göre "vaktiyle mesleğin şerefiyle oynamış ve bunu vatana ihanet derecesine vardırmış olanların bugün elan Türk barosunda mukayyed bulundukları iddiası tekzibe uğramış değildir. Avukatlar arasında bundan ısrarla bahsedilmekte ve mazileri teşrih edilenlerden baromuzda pek çok bulunduğu söylenmektedir."[26] diyerek makalesinde dile getirdiği iddiaları tekrar etmekte, gazete de bu haberle kamuoyunun beklentisini biraz daha artırmaktadır.

Aynı gazetede iki gün sonra çıkan haberden 1924 tasfiyesinin gündeme taşınmasının yegâne nedeninin Özkent'in makalesi olmadığı anlaşılır. Konu, Baro Başkanı Hasan Hayri Tan'a sorulur. Tan, 1924 tasfiyesinden bahsettikten sonra sözü 27 Haziran 1938'de TBMM'de kabul edilmiş ve 1 Aralık 1938'den itibaren yürürlüğe girecek olan 3449 sayılı Avukatlık Kanunu'na getirir. Tan, yeni kanunun 117. maddesiyle "milli ve mesleki ahlaka mugayir hareket edenlerin" haysiyet divanı kararıyla meslekten çıkarılacağını belirtirse de aynı haberde Tan'ın açıklamalarından tatmin olmayan birçok kişinin "kanunun diğer maddelerinde mevzu bahis olan maddi ve manevi şartları haiz olması icap eden avukatlar içinde bu zamana kadar bu şartları haiz bulunmayıp da haizdir zannedilenler şayet varsa, muvakkat maddede kayıt yok diye yeniden Türk barosuna kayıt mı edileceklerdir" dediklerini naklederek bir anlamda 1924 tasfiyesine rağmen meslekte kalan veya tasfiyeden sonra mesleğe giren kişilerin hedef aldığını düşündürür.[27] Ertesi gün gazetede "Azlıklara mensup avukatlar, iddiaları neye tekzip etmiyorsunuz?" başlığı ile çıkan haberde Müslüman-Türk avukatların gayrimüslim avukatlardan tekzip bekledikleri bir kez daha dile getirilerek üzerlerindeki baskı artırılır.[28]

Ardından ilk iki gün Yahudi avukatların ve üçüncü gün Rum ve Ermeni avukatların tekzipleri gazetede yayınlanır. Gayrimüslim avukatlar iddiaları yalanlarlar, Türkiye'ye bağlılıklarını ifade ederler. Yayınlanan tekzipler içinde dile getirilen iki husus dikkat çekicidir. Biri K Logodoti'nin "Kalanlar meyanında atfedilen suçlardan kalmış olanlar bulunabileceğine ihtimal vermek komisyonun layıkıyla vazifesini yapmamış olduğu isnadını ortaya çıkarmaktadır ki; bu doğru olmasa gerektir."[29] ifadesi tasfiye edilmeyi hak ettiği halde tasfiyeden kurtulanların olduğunu söylemenin gerçekçi olmadığını düşündürür.

Dikkat çekici diğer ifade ise Yahudi avukat Avram Naum'un Özkent'i iddialarını ispata davet etmesidir. Naum şunları söyler: "...biz Türk – Musevi avukatlara isnat edilen (baro teşkiline teşebbüs) hadisesinin aslı ve esası yoktur. Ve pek hürmet ve takdir ettiğimiz, namus ve iffetine imanımız kadar emin olduğumuz arkadaşımız Ali Haydar'dan bu babda bildiğini tevsik edebileceği her ne varsa ortaya çıkarsın ve efkâr-ı umumiyeye arız olan bu şüpheyi ya teyid etsin ve biz de yerlere geçerek mahcubiyetimizden geberip gidelim. Ve yahud bu şüphe ve merak büsbütün zail ve mündefi olarak alnımız yüksek olduğu halde Türk kardeşlerimizin arasında layık olduğumuz hürmet ve muhabbet mevkiinde kalmağa hak kazanmış ve Türk barosunun feyiz ve itilası içinde tezyini zat ve sıfat etmeğe devam etmiş olalım."[30]

Gayrimüslim avukatların haklarındaki iddiaları ispatlamaya davet ettikleri Özkent önce sessiz kalır. Hatta bu sessizliğini "cevap vermek istemedim. Çünkü maksadım, mesleğin tarihini yazmaktı, şahıslarla ve onların geçmişleriyle uğraşmak değildi"[31] şeklinde açıklar.

Sessizliğini iki yıl sonra ancak iddialarını kanıtlayarak değil, tekrarlayarak bozar. Mütareke döneminde gayrimüslimlerin kurduklarını iddia ettiği barolarla ilgili olarak Ermeni barosunun binasını ve üye listesini görmüş Türk avukatlarının olduğunu, Yahudi avukatların baro kurma girişiminde bulunduklarını ama bu girişimin tamamlanamadığını belirtir. Rum barosunun üye listesinin kasasında saklı bulunduğunu söyleyen Özkent, bu listeyi yayınlamamasının nedenini ise "Kasdımız mesleğin tarihini yazmak olup şahıslarla meşgul olmak istemediğimizden listeyi ve o zamanın Yunanlılığını şeref sayarak Türk Barosu'na hıyanet etmiş ve bugün içimizde bulunmuş olanların isimlerini neşretmiyorum"[32] diye açıklar. Benzer bir açıklamayı 1924 tasfiyesinde önce barodan çıkartılan, sonra Adliye Vekâleti'nce tekrar baroya üye kaydedilen avukatlar için yapar. Özkent'in "Çıkarılan 473 avukatın ve manevi şartları haiz olmadıklarından dolayı çıkarıldıkları halde Vekâletin kararı üzerine tekrar alınıp elyevm İstanbul Barosu'nda kayıtlı bulunanların isimleri Baro sicil defterinden çıkarılmış bir listede yazılı ve kasamda mahfuzdur. Şimdilik neşrine lüzum görmüyorum."[33] ifadesi, ne bir mesleğin tarihini yazmak iddiasında olan bir tarihçinin, ne de iddiasını ispatlamak gibi bir yükümlülüğü bulunan bir hukukçunun tavrı olarak açıklanamaz.

Normal şartlar altında Özkent'in dile getirdiği ağır iddiaların ispatlanamaması halinde iddia sahibinin kamuoyunda zor durumda kalacağı hem iddialarının hem de kendi itibarının değerini yitireceği düşünülebilir. Ancak Özkent'in iddialarını ispatlamak

Adliye Vekili, davayı Baro İdare Meclisinin halledeceğini söylüyor

Musevi avukatlar arasındaki galeyan devam ediyor: "İçimizde böyle hainler yoktur, varsa meydana çıkarılsın görelim!„ diyorlar

Adliye Vekili Hilmi Uranın «Son Posta» ya verdiği cevabdan bir parça

İbrahim Nom (Avram Naum)

R. Habib

Fotoğraftakiler: İbrahim Nom (Avram Naum) ve R. Habib.

Son Posta, sayı 3003, 9 Birinci Kanun/Aralık 1938.

konusunda hiç gayret göstermemesi, kamuoyunun da kendisini bu yönde zorlamaması, bu iddialara dair kamuoyunda ön kabullerin olduğunu akla getirir. Dolayısıyla iddia sahibinin kendinden emin, hatta mağrur tavrına karşı, itham edilen gayrimüslim avukatların iddialar karşısındaki sessizliklerini yalnızca üç gün üst üste gazetede yayınlanan tekziplerle bozmuş olmaları gayrimüslim avukatların kendilerini savunma konusunda deyim yerindeyse çaresiz hissetmelerinden kaynaklanan bir kayıtsızlık olarak yorumlanabilir.

Öte yandan baro yönetimi ve diğer avukatlardan Özkent'in iddialarına dair yüksek sesle dillendirilen destek söz konusu değildir. Bu da baronun zımni olarak desteklediği anlaşılan tasfiyeye ve Özkent'in iddialarına karşı mesafeli durması olarak değerlendirilebilir. Özkent ise bu süreçteki rolünü o kadar büyütür ki; 1938'de baro yönetim kurulu seçimlerinde ilk turda seçilemeyip ancak ikinci turda seçilmesinde dahi haklarında ağır iddialarda bulunduğu bu avukatların rolü olduğunu söyler. Başka bir ifade ile bu avukatlara karşı tutumunu deyim yerindeyse bir kan davasına dönüştürmek eğilimindedir.[34]

1924 TASFİYESİNDEN ÇIKARILAN DERSLER VE 1938 AVUKATLIK KANUNU

1924 tasfiyesinin neden olduğu 1924'te ve 1938'de yaşanan ve yukarıda özetlenen tartışmalar avukatlık mesleğinin Türkleştirilmesi sürecinde hükümetin daha temkinli adımlar atmasına neden olur. Deyim yerinde ise dersler çıkarılır ve bunun ilk yansıması olarak 1938'de gündeme gelen Avukatlık Kanunu'nda, 1924 Muhamat Kanunu ile yaşanan tasfiye sürecinde gündeme gelen tartışmaların benzerlerine mahal vermemek ve daha önemlisi tasfiye gibi tartışılır bir yönteme başvurmaksızın baro ve avukatlar üzerinde denetim gücü elde etmeye çalışılır. Yoksa 1924 tasfiyesinin temelinde yatan zihniyetin değiştiği anlamına gelmez. Aksine 1924 tasfiyesinde egemen olan milliyetçi kaygı, yo-

Barolara Kayıtlı Avukatların Sayısı, Etnik Kimliğine ve Cinsiyete Göre Dağılımı (1939 başı itibariyle)

Sıra No.	Baro merkezi	Bu merkeze bağlanan yerler	Avukat sayısı
1	Afyon		15
2	Ankara	Yozgat, Çankırı, Çorum, Kırşehir,	121 Bunlardan dördü kadındır.
3	Antalya	Isparta, Burdur	33
4	Aydın		20
5	Balıkesir	Çanakkale	50 Bunlardan birisi Yahudi'dir.
6	Bursa		38 Bunlardan birisi kadın ve birisi Yahudi'dir.
7	Denizli		15
8	Diyarbakır	Bingöl, Muş, Hakkâri, Van, Siirt, Bitlis, Mardin	24
9	Edirne	Kırklareli, Tekirdağ,	27 Bunlardan üçü Yahudi'dir.
10	Elazığ	Tunceli	19
11	Erzurum	Kars, Ağrı, Erzincan, Gümüşhane	22
12	Eskişehir	Bilecik	24
13	Gaziantep	Urfa, Maraş	41
14	Giresun	Ordu	25
15	İçel (Mersin)		23
16	İstanbul		641 Bunlardan 522'si Türk (9'u kadındır), 45'i Rum, 43'ü Yahudi ve 31'i Ermeni'dir.
17	İzmir		113 Bunlardan 2'si kadın, 4'ü Yahudi'dir.
18	Kastamonu		17
19	Kayseri	Bolu	21
20	Kocaeli		44
21	Konya		50
22	Kütahya		20
23	Malatya		15
24	Manisa		34
25	Muğla		17
26	Niğde		15
27	Samsun		37
28	Seyhan		33 Bunlardan 1'i kadındır.
29	Sivas	Amasya	16
30	Tokat		15
31	Trabzon	Rize, Çoruh	27
32	Zonguldak		21
Toplam			1631

Kaynak: Özkent, 1940, s. 175-176

Fotoğraftakiler: K. Logodeti, Dimitraki Güner, Artin Kavukçiyan, Miltiyadi Mayidi.

Son Posta, sayı 3004, 10 Birinci Kanun/ Aralık 1938.

Baro Reisi Hasan Hayri istifa mı etti?

Rum ve Ermeni avukatlar da Yahudiler gibi iddialara itiraz etmekte, hatta bazıları " Müruru zamana uğramıyan hiçbir suç yoktur! „ demektedirler

K. Logodeti Dimitraki Güner Artin Kavukciyan Miltiyadi Mayidi

Baro mecmuasında mazileri tasvir ve elân barada mukayyed bulundukları iddia olunan bazı avukatların baroca yeniden tescil edilip edilmiyecekleri meselesi avukatlar arasında günün meselesi halinde hâlâ münakaşa edilmektedir. Alâkadar mehafilde devaran eden kuvvetli şayialara göre bu münakaşa yeni bir hâdise doğurmuştur. Yeni avukatlık

(Devamı 11 inci sayfada)

Lütfi Fikri 1921-1925 tarihleri arasında baro reisliği yapmıştır. Tasfiyeye direnen isimlerden biri olarak anılmaktadır.

İstanbul Barosu Albümü 1975.

günluğundan bir şey kaybetmemiştir. Değişen, kullanılacak araçtır. Tasfiye gibi tartışma konusu olmayan daha etkili bir yöntem bulunmasına çalışılır. Baro ve hükümet çevrelerinin ifadelerine bakılırsa bu bulunmuştur. Örneğin dönemin Adliye Vekili Şükrü Saracoğlu 13 Aralık 1937'de Avukatlar Kongresi'nde yaptığı konuşma dışında bazı avukatlarla özel sohbetlerinde hazırlanan yeni kanunda tasfiye ve gayrimüslim avukatlara karşı kullanılacak araçlara ilişkin "Şimdi bana, gizli maddeler var mı, diye soracaksınız. Soruyorlar? Bizim sizden gizli hiçbir maddemiz yoktur. Eğer siz gizli maddeler teklif ederseniz görüşürüz."[35] ifadesini kullanır. Bu ifade bile resmi makamların konuya yaklaşımları açısından anlamlıdır.

Saracoğlu'nun ifade ettiği gibi ne gizli madde vardır ne de buna ilişkin bir görüşme olur. Ancak 1938 Avukatlık Kanunu'nda tasfiyeye gerek olmaksızın ve tasfiye adı verilmeksizin işleyecek bir denetim mekanizması kurulur. Bu mekanizmayı Saracoğlu bu kez 27 Haziran 1938'de TBMM'de kanun görüşülürken "Arkadaşlarımdan Ahmet Hilmi Kalaç, tasfiye yapılacak mı? Buyurdular. Benim cevabım, ediyoruz ve etmiyoruzdan ziyade, makineyi öyle kuruyoruz ki, otomatik olarak tasfiye kendi içinde mündemiçtir. Kimseyi tasfiye etmiyoruz, fakat makine daima kötüleri aradan atacak surette kurulmuştur..."[36] diye ifade eder.

Saracoğlu'nun yukarıdaki ifadesinden sonra kanuna bakıldığında 1924 Muhamat Kanunu'na göre 1938 Avukatlık Kanuna ile avukat olmanın daha zorlaştığı ve özellikle denetim ve disiplin mekanizmalarının kuvvetlendirildiği görülür. Burada dikkat çeken 1924 Muhamat Kanunu'ndakilere benzeyen 1938 Kanunu'nda da bulunan başlangıçta ifade edilen Türkiyeli/Türk olmak, hukuk eğitimi almış olma veya sabıkasız olmanın dışında staj konusu öne çıkar. Staj yapmanın koşulları arasında sayılan birçok maddi koşulun yanında bir madde vardır ki; bir kişinin mesleğe girişinde veya girememesinde aşılması en zor ve sübjektif olan kriteri içerir. Kanunun 12. maddesinde "Baro reisi talebnamenin ilânından önce baroya mensub avukatlardan birini, namzedin manevî vasıfları haiz olup olmadığını tahkika ve bir rapor tanzimine memur eder." ve 13. maddesinde ise "Baro meclisi itiraz müddetinin bitmesinden bir ay içinde 12nci maddede yazılı raporu nazara alarak namzedin stajyer listesine kabul edilip edilmemesi hakkında mucib sebebler gösterilmek üzere bir karar verir. Bu karara karşı; müddeiumumi, idare meclisi azaları veya alâkalı, kararın verildiği veya tebliği tarihinden itibaren bir hafta içinde, Adliye Vekâletine itiraz edebilir. Birinci fıkrada yazılı müddet içinde bir karar verilmemiş olması halinde de hüküm böyledir. Adliye Vekâletinin vereceği karar kat'idir." denir. Başka bir ifade ile ne olduğu bilinmeyen "manevi vasıflara" sahip olmadığı gerekçesi ile bir kişinin staj başvurusu reddedilebilir ve böylece avukatlık kapısı kapanabilir. Saracoğlu'nun "makineyi öyle kuruyoruz ki, otomatik olarak tasfiye kendi içinde mündemiçtir" sözü ile ifade ettiği bu olsa gerektir. Bu mekanizmanın işleyişine dair, özellikle bu gerekçe ile kaç kişinin ve bilhassa kaç gayrimüslim avukat adayının staj başvurusunun reddedildiği bilinmez. Ancak bu engelle karşılaşan bir avukat adayının hukuki mücadelesini, konuya ilişkin olarak yayınladığı kitaptan takip etmek mümkündür. Hristaki Leondiades'in söz konusu sürece dair yazdığı dilekçe, aldığı cevap ve diğer belgeleri bir araya getirdiği kitapta staj başvurusunun İstanbul Barosu İdare Meclisi'nin 7 Ocak 1943'te aldığı karar ile "gerek raportör Halil Yaver'in verdiği rapordan ve gerekse zabıtaca yapılan tahkikattan manevi vasıfları haiz olmadığı anlaşıldığından" reddedildiği öğrenilir.[37]

Leondiades, Adalet Bakanlığı ve Danıştay nezdinde karara itiraz ederek hakkını arar. Ancak olumsuz yanıtlar alır. Son olarak 5 Eylül 1945 tarihli bir

dilekçe ile Avukatlık Kanunu'na göre hakkı olmamasına rağmen TBMM'ye başvurur.[38] Bu uzun süreç sonunda staj başvurusunun reddedilmesine gerekçe gösterilen haiz olmadığı manevi şartın Müslüman-Türk olmak olduğunu "Onlar meselenin asıl sebebini açıklamamıştırlar fakat gerek İstanbul Barosu İdare Meclisi gerekse Adalet Bakanlığının üstü kapalı geçtikleri noktayı ben açıklamağa karar verdim. Bu nokta 3499 sayılı kanunun birinci maddesinde yazılı 'Türk olmak' şeklinde yazılı birinci şartın saha ve şumulü ne olduğunu tayin etmeğe gelip dayanıyor... İstanbul baro meclisi benim hakkımda karar verirken 'Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız' vecizesine dayanarak karar vermiştir ve beni Türk saymamıştır."[39] sözleriyle açıklar. Başka bir ifadeyle Leondiades'in yüzüne açıkça "Müslüman-Türk" olmadığını hukuken suç olduğu için söyleyemeyenler "manevi vasıfları haiz" olmadığını ifade ederek bunu söylemişler ve Leondiades'e doğrudan söyleyemediklerini dolaylı yollarla kendi kendisine söyletmişlerdir.

SONUÇ

Yabancıların ve özellikle gayrimüslimlerin avukatlık yapmalarını engelleyen araçlar, özellikle bu araçlardan 1924'te yaşanan tasfiyenin bu mesleğin Türkleşmesi sürecini hızlandırdığı anlaşılmaktadır. Bu sonucu söz konusu sürecin tanıklarından ve destekleyicilerinden olan Özkent'in şu değerlendirmesi de açıkça ortaya koymaktadır: "Resmi ve adli bir teşekkül olması dolayısıyla öz vatan evladından teşekkül etmesi lazım gelen Baro'nun 68 yıl önce ecnebiler tarafından teşkil edilmiş olduğunu ve bunların içinde bir tek Türk bulunmadığını o taraf, bugün ise Türkiye'de 32 Milli Baro bulunduğunu ve 1654 avukat ve 905 dava vekili içinde, o da Lozan Muahedenamesi mucibince müktesep hakları var diye dokunulmayan ve sayıları dörde beşe inen ve fakat mahkemelerde müdafaada bulunmayan ecnebi hukuk müşavirlerinden başka, Rum, Ermeni, Yahudi olmak üzere 125 avukat bulunup 2|4|34'ünün Türk olduğu bu tarafa korsak aradaki baş döndürücü farkın milli gururumuzu ne kadar okşayacağını anlamakta zorluk çekmeyiz."[40]

Avukatlığın Türkleştirilmesinin örneğin sermayenin Türkleştirilmesi girişimleri kadar somut iktisadi beklentilere dayandığı söylenemez. Burada siyasal ve ideolojik kaygıların ağır bastığı düşünülebilir. Avukatlar, bağımsız olması gereken ancak devlet-rejim vesayeti altına alınmaya çalışılan hukuk sistemi içinde görece bağımsız aktörlerdir. Avukatlık, denetim ve rejimin vesayeti altında tutulabilmesi için gayrimüslimlerden çok Müslüman-Türklerin yapması yeğlenen bir meslektir. Özkent'in meslek üzerindeki sınırlamaları ve özellikle tasfiye uygulamalarını kastederek "Ve nihayet Avukatlık Kanunu, Cumhuriyete sadık, vatansever avukatlar istemektedirler. Bu bakımdan rejim aleyhindeki davaları müdafaayı itiyat edenlerle Türklüğün vahdet ve menfaatini ihlal edecek durumda olanlar hakkında bazı hükümler konulmuştur."[41] demektedir.

Baro mecmuasında mazileri tasvir edilen avukatlar meselesi

Adliye encümeni mazbata muharririnin fikri

Yeni avukatlık kanununa hazırlıyan heyet azasından Salâhaddin Yargı «Kanunda tasfiye için hüküm yok, fakat baro meclislerinin ortaya koyacakları delile müstenid vaziyetler üzerine kanundaki muamelelerin tatbikine her zaman imkân mevcuddur» diyor.

Baro mecmuasının son nüshasında mazileri tasvir olunan bazı avukatlar ve elyevm baroda aza bulundukları iddia edilen bu avukatların, yeni (avukatlık kanunu) mucibince kayıdlar yenilenirken, baroya tekrar tescil edilip edilmiyecekleri hakkında çıkan münakaşalar malûmdur.

Dünkü nüshamızda bu dava yüzünden baro reisi Hasan Hayrinin istifa etiği gayislarının dolaştığını, yerine avukat Salâhaddin Yargının seçileceğinin söylendiğini yazmıştık.

Dun de Kocaeli saylavı Salâhaddin Yargıyı bularak bu mesele hakkındaki fikirlerini öğrenmek istedik.

Salâhaddin Yargı, 1340 tasfiyesinde, tasfiye komisyonunda âza idi. Salâhaddin Yargı, eski ve yeni avukatlık kanunlarını hazırlıyan heyetle dahildi. Salâhaddin Yargı, adliye encümeni mazbata muharriridir. Ve gene Salâhaddin Yargı, sa-

(Devamı 5 inci sahifede)

Salâhaddin Yargı

Adliye Encümeni Mazbata Muharriri Selahaddin Yargı 1340 tasfiyesinde, tasfiye komisyonunda âza idi.

Son Posta, sayı 3005, 11 Birinci Kanun/Aralık 1938.

MURAT KORALTÜRK
MARMARA ÜNİVERSİTESİ İİBF
İKTİSAT BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

* Bu yazı, 1 Haziran 2011'de Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Araştırma ve Uygulama Merkezi'nde yapılmış konuşmanın genişletilmiş halidir.

1 Muhamat Kanunu ve hem Osmanlı Devleti'nde, hem Cumhuriyet döneminde 1970'lere kadar gerçekleştirilen avukatlık ve barolarla ilgili yasal düzenlemelerin metni için bkz. *Türkiye'de Savunma Mesleğinin Gelişimi –Metinler-*, Birinci Cilt, İstanbul: Türkiye Barolar Birliği Yayını, 1972.

2 "Mesleki Hareketlerimizi Takip: Amele Cemiyetleri, Dava Vekilleri Cemiyeti, Muallimler Cemiyeti", *Meslek*, sayı 1, 15 Kanunu-ı evvel/Aralık 1340/1924, s. 23. Osman Kuntman, "Türkiye'de Avukatlık Mesleğinin, İstanbul Barosu'nun Tarihçesi ve Yabancıların Kurduğu Baro", *İstanbul Barosu Dergisi*, cilt 62, sayı 4-6, 1988, s. 277. Özkent ise tasfiye edilenlerin sayısını 473 olarak ifade eder. Bkz. Ali Haydar Özkent, *Avukatın Kitabı*, İstanbul: Arkadaş Basımevi, 1940, s. 115. 1938'de İstanbul Barosu Reisi olan Hasan Hayri Tan ise bu sayıyı 442 olarak verir. Bkz. "Baro reisi beyanatta bulundu, fakat beyanatı avukatları tatmin etmedi", *Son Posta*, sayı 3000, 6 Birinci Kanun/Aralık 1938, s. 11. Türkiye'de avukatlığın ve İstanbul Barosu'nun tarihi için ayrıca bkz. Ali Galip, "Bizim Tarih", *İstanbul Barosu Mecmuası*, sene 5, sayı 52-4, 1931, s. 161-164. Abdurrahman Adil, "İstanbul Türk Barosu ve Tarihi Teşekkülü", *İstanbul Barosu Mecmuası*, sene 4, sayı 37-1, 1930, s. 2019-2024. Rıza Nur, "Memleketimizde Avukatlık ve İstanbul Barosunun Tarihçesi", *İstanbul Barosu Mecmuası*, sene 7, sayı 78-6, 1933, s. 4044-4053; sene 7, sayı 83-11, 1933, s. 4230-4246. Hamdi Halim, "Cumhuriyet Devrinde Avukatlık Müessesesi", *İstanbul Barosu Mecmuası*, sene 7, sayı 9-10, 1932, s. 4124-4134. "Baro, İstanbul Barosu", *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 4, s. 2120-2122. Zafer Toprak, "Baro", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 2, s. 58-61.

3 Rifat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1946)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s. 225.

4 Özkent, 1940, s. 115.

5 Bali, 1999, s. 226.

6 "Barodan İhraç Edilenler", *Cumhuriyet*, sayı 438, 29 Temmuz 1341/1925, s. 3.

7 "İstanbul Barosunda", *Cumhuriyet*, sayı 356, 5 Mayıs 1341/1925, s. 4.

8 Özkent, 1940, s. 114.

9 A.g.y.

10 Özkent dava vekillerini şöyle tarif eder: "Türkiye'de avukatın gördüğü tahsil ve stajı yapmayan, (avukat) unvanını taşımak yetkisini haiz olmayan bir sınıf müdafiler daha vardır: Dava vekilleri... Bunlar ya hiç veya yeter sayıda avukat bulunmayan kasabalarda meslek yaparlar, bu meslek için gereken hukuk bilgilerini orta derecede edindikten ve tecrübe gördükten sonra imtihan vererek Adalet Bakanlığından 'Dava Vekili Ruhsatnamesi' alırlar... Fakülte mezunları çoğaldıkça, genç avukatlar ve istila eden veya emekliye ayrılan hâkimler iç Anadolu'ya yayıldıkça sayıları azalmakta ve hatıraları tarihe karışmaktadır." Bkz. "Baro, İstanbul Barosu", *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 4, s. 2121.

11 Ali Haydar Özkent, "Türk Avukatlığının Tarihine Kısa Bir Bakış", *İstanbul Barosu Mecmuası -Cumhuriyetin Onbeşinci Yıl Dönümü Fevkalade Nüshası-*, 1938, s. 5-6.

12 Özkent, 1940, s. 679-680.

13 İbrahim Etem Postacıoğlu, *Mesleki Hatıralarım 1907-1957*, İzmir: Meşher Matbaası, 1958, s. 4.

14 Postacıoğlu, 1958, s. 8.

15 Özkent, 1940, s. 65.

16 Özkent, 1938, s. 11.

17 Özkent, 1938, s. 13.

18 Özkent, 1938, s. 12.

19 Özkent, 1938, s. 12.

20 Özkent, 1940, s. 111.

21 Özkent, 1940, s. 113.

22 Kanun Hâkimiyeti Mebna-ı Cumhuriyettir. İstanbul Barosundan Terkin-i Kayıtlarına Karar Verilen Bazı Muhamilerin Meclis-i Milliye Takdım Eyledikleri İstidaname ve Merbutu Layiha, İstanbul: Vatan Matbaası, 1340/1924. Bu risale başta olmak üzere bu makalede kullanılan başka kaynakaları da sağlayan Osman Köker'e teşekkür ederim.

23 Bu husus risalede "...Rum ve Ermeni olmaktan gayri şaibeleri olmayan bizim gibi aile reislerinin ve serbest meslek erbabının hakk-ı hayatlarına tecavüz edilmekle kalınmayıp bir de madam ül hayat su-i şöhretle şaibe dar olmayı müstevceb hal ve netice ihdas edildi. İşte şu suretle bila sebep ve belki gayr-ı muslim olmaktan naşi...", diye ifade edilir. Bkz. Kanun Hâkimiyeti Mebna-i Cumhuriyettir. İstanbul Barosundan Terkin i Kayıtlarına Karar Verilen Bazı Muhamilerin Meclis-i Milliye Takdim Eyledikleri İstidaname ve Merbutu Layiha, s. 8.

24 Bu husus risalede "Filhakika Adliye vekâleti celilesine takdim eylediğimiz itiraznamelere rapt ettiğimiz her birori âlemi sanayi ve iktisadiyatımızda haiz-i şeref ve mazhar-ı hürmet olan ve namusu iffetleriyle temayüz etmiş bulunan birçok Türk ve Müslüman sanatkâr ve tacirlerinin imza ve mühürlerini havi beyannameler dahi yapılan tahkikatın sakameti ve acizlerine karşı olan isnadatın mülteriyattan ibaret ve mahsul-ü istirkap bulunduğunu vazıhan isbat ve irae eder birer hüccettirler. Çünkü ismi cismi meçhul ve her güna muaheze ve itabdan masun kalarak vicdandan ziyade hıss-ı haset sevkiyle hem de bila tahlif ihbaratta bulunan beş on dava vekilinin beyanat ve ihbaratı bir kıymeti haiz ise âleme karşı kanaat ve meşhudat ve mesmuatlarını alenen izhar ve ilam etmekten çekinmeyen ve mesleğimizle bir güna alaka ve istirkapları olamamak dolayısıyla kemal-i bitarafiyye mebni muma ileyhim sanatkâr ve ticaratın ve serbest mesalik erbabının şehadat ve beyanatının ehemmiyet ve kıymeti de ondan pek çok defa daha büyük ve benaberin bununla da isnad-ı vakın iftirayı-ı mahza olduğu müsbit ve mütehakkiktır.", Bkz. Kanun Hâkimiyeti *Mebna-i Cumhuriyettir. İstanbul Barosundan Terkin i Kayıtlarına Karar Verilen Bazı Muhamilerin Meclis-i Milliye Takdım Eyledikleri İstidaname ve Merbutu Layiha*, s. 20.

25 "Barodan soruyoruz! Baro mecmuasının bir makalesinde mazileri tasvir olunanlar hâlâ avukat mıdırlar?", *Son Posta*, sayı 2997, 3 Birinci Kanun/Aralık 1938, s. 11. Bu tartışma daha önce Bali tarafından aktarılır. Bkz. Bali, 1999, s. 320-322.

26 "Baro susuyor mu? Avukatlar arasında vatana hıyanet etmiş bedbahtlar bulunduğu iddiası dün cevapsız kaldı", *Son Posta*, sayı 2998, 4 Birinci Kanun/Aralık 1938, s. 11.

27 "Baro reisi beyanatta bulundu, fakat beyanat avukatları tatmin etmedi. Avukatlar soruyorlar: İkinci madde tasfiyeyi emretmiyor diye kanunun aradığı şartları haiz bulunmayanlar baroya kayıt mi edilecekler?", *Son Posta*, sayı 3000, 6 Birinci Kanun/Aralık 1938, s. 11. Özkent, benzer itham 1940'ta *"tasfiye edilerek meslekten atıldıkları halde birer surette aile içerine tekrar karışmış, mütareke yıllarında ecnebi ordusuna casusluk ettikleri, şu ve bu devletin himayesine girdikleri sabit olduğu halde tekrar alınmış olan bazıları vardı."* sözleriyle ifade eder. Bkz. Özkent, 1940, s. 128.

28 "Azlıklara mensup avukatlar, iddiaları neye tekzip etmiyorsunuz? Avukatlar Barodan izahat istemekle beraber, Rum, Ermeni ve Yahudi meslektaşlarına da hitap ediyorlar", *Son Posta*, sayı 3001, 7 Birinci Kanun/Aralık 1938, s. 11.

29 "Baro Reisi Hasan Hayri istifa mı etti? Rum ve Ermeni avukatlar da Yahudiler gibi iddialara itiraz etmekte, hatta bazıları 'Müruru zamana uğramayan hiçbir suç yoktur!' demektedirler", *Son Posta*, sayı 3004, 10 Birinci Kanun/Aralık 1938, s. 11.

30 "Adliye Vekili, davayı Baro İdare Meclisinin halledeceğini söylüyor. Musevi avukatlar arasındaki galeyan devam ediyor: 'İçımızde böyle hainler yoktur, varsa meydana çıkarılsın görelim!' diyorlar", *Son Posta*, sayı 3003, 9 Birinci Kanun/Aralık 1938, s. 11. Diğer tekzip haberi için bkz. "Yahudi avukatlar tekzip ve protesto ediyorlar: Baro mecmuasında mazileri tasvir olunanlar bizim aramızda yoktur. Varsa meydana çıkarılsın, bekliyoruz", *Son Posta*, sayı 3002, 8 Birinci Kanun/Aralık 1938, s. 1, 5.

31 Özkent, 1940, s. 112.

32 A.g.y.

33 Özkent, 1940, s. 115.

34 "Birçok arkadaşlar nasıl olup ta birinci seçimde ekseriyet kazanamadığıma hayret etmişlerdir. Bunun sebebi pek basittir: Fazla milliyetçi ve ifratla idealist olduğum ve İdare Meclisine girersem tasfiyeye veyahut ağır disiplin cezalarına rey veririm düşüncesiyle, bir iki istisnadan maada, bütün Rum, Ermeni ve Yahudi avukatlar, yine aynı düşünce ile, tasfiye edilmiş oldukları halde sonradan levhaya kaydedilmiş ve benim şahsımda kendileri için tehlike görmüş olan bir kısım Türk avukatlar, sırf vatan ve meslek aşkıyla vuku bulan bunca neşriyatımdan ve idare-i maslahat bilmez seciyemden ürkmüş bazı eski yeni meslektaşlar bana rey vermemişler, rey vermemekle de kalmayarak yazıhane yazıhane dolaşıp yukarıda yazılan kusurlarımdan dolayı! Aleyhimde propaganda yapmışlardır. İkinci seçimde aldığım beş on fazla reyin daha ziyade idealist ve genç Türk avukatları tarafından verildiği anlaşılmaktadır ", Bkz. Özkent, 1940, s. 174.

35 Özkent, 1940, s. 165.

36 TBMMZC, devre 5, cilt 26, s. 350. Saracoğlu'nun sözlerine benzer sözleri ancak kendi uslubunca Özkent şöyle ifade eder: "Her alandaki temizlik gibi avukatlar arasında da zamanın icap ettiği tasfiye yapıldı. Tam oldu, eksik oldu. Bunlar tarihe karıştı. Türk adliyesi sakin, emin müstakar, sağlam yolunda yürüyor. Fevkalade ve siyasi tedbirlere hiç ihtiyaç yoktur. Temizlik yapmak için elinde tabii vasıtaları vardır. Cumhuriyet hükümeti, bunları bırakıp fevkalade tedbirlere başvurmayı lüzumsuz saymıştır... Filhakika, maksat avukatlık mesleğini temiz ve lekesiz insanlara hasretmek olunca, muvakkat ve geçici çarelere başvurmak kafi değildir. Çıbanı başından tutup koparmak iyi ama, kan bozuk olduktan ve bünye yarın daha başka çıbanlar yaratmağa müsait bulunduktan sonra neye yarar? Vücudu öyle bir surette yetiştirmeli ve tedavi etmeli ki çıban değil, sivilce bile çıkmasın. Meslekte bu esaslı iş, aile yuvasına ayak basacaklar da tüzcesine bir ahlak, kafi, bir bilgi şartları aranmakla ve baroya aldıktan sonra da sıkı bir disiplin tatbik etmekle yapılabilir. Alırken çok tüfe, atarken çok geniş. Girme kapısı çok dar olsun ki herkes giremesin. Fakat çıkarma kapısı o kadar büyük olmalı ki ulak yolsuzluğu görülenler hiçbir tarafa takılmadan kapı dışarı edilebilsinler. Dar kapı, geniş kapı. Az zaman sonra sessiz, sedasız gürültüsüz patırtısız tasfiye veya tahdit kendiliğinden yapılmış olur ", Bkz. Özkent, 1940, s. 165-166.

37 *Türkçülüğün Temeli Nedir? Türk Olmak, Türkçü Olmak ve Daima Türkçü Kalmak Ne İfade Eder? Avukatlık Mesleğine Kabul Şartları Nasıl Tayin Edilir? Namzedin Manevi Vasıfları Haiz Olup Olmadığı Nasıl Anlaşılır?*, İstanbul: Universum Matbaası, 1946, s. 49.

38 "Adliye Vekâletinin stajyer listesine kayıt veya red hakkındaki kararı katidir. Aleyhinde hiç bir kaza ve idare mahkemesine, Millet Meclisine veya başka bir makama müracaat olunamaz. 460 sayılı kanunun sekizinci maddesinde Adliye vekaletinin kararları kati olduğuna dair sarih bir madde bulunmadığı için talepleri reddedilenlerden bazılarının Devlet Şurasına müracaat ettikleri ve şuranın da Vekaletler tarafından verilmiş idari mukarrerat gibi bu kararların tetkikini vazifesi dahilinde saydığı görülmüştür... yeni kanun vekaletin kararı katı olduğunu tasrihe lüzum görmüştür." Bkz. Özkent, 1940, s. 397.

39 *Türkçülüğün Temeli Nedir? Türk Olmak, Türkçü Olmak ve Daima Türkçü Kalmak Ne İfade Eder? Avukatlık Mesleğine Kabul Şartları Nasıl Tayin Edilir? Namzedin Manevi Vasıfları Haiz Olup Olmadığı Nasıl Anlaşılır?*, s. 20-21. "İçeriden" bir ses olarak Özkent'in "manevi şartların aranması" konusunda sarf ettiği "taliplerin soyunu, sopunu, kumaşlarının cinsini ve rengini araştırmak" ifadesi de anlamlıdır. Bkz. Özkent, 1940, s. 392.

40 Özkent, 1940, s. 68. Özkent'in bir hesaplama hatası yaptığı anlaşılmaktadır. Türkiye barolarına 1.654'ü avukat ve 905'i dava vekili 2.559 kişinin olduğunu söyleyen Özkent, 125'i gayrimüslim olanlar dışında kalanların yani Türklerin sayısını 2.334 olarak vermektedir. Ancak bu sayının 2.434 olması gerekmektedir. Bu hatanın hesaplamadan kaynaklandığı sanılmaktadır.

41 Özkent, 1940, s. 162. 1924 tasfiyesi sürecinde rejime sadakat konusunda gayrimüslimlere karşı duyulan şüpheyi İstanbul Barosu'nda yapılan seçimlerde oynadıkları role ilişkin iddialar da gösterir. Örneğin rejim muhalifi bir kişi olarak tanınan Lütfi Fikri Bey'in baro reisi seçilmesinde gayrimüslim avukatların tercihlerine dair "Lütfi Fikri Bey'in kazanması, hükümetin karşısına Lütfi Fikri Bey'in siyasi şahsiyetini çıkarmakta şimdilik menfaattar olan Hıristiyan azanın toplu bir suretle rey vermesinden çıkmıştır." iladesi gibi. Bkz. "Mesleki Hareketlerimizi Takip: Avukatlar Teşkilatı", *Meslek*, sayı 2, 23 Kanunu-i evvel/Aralık 1340/1924, s. 9. Lütfi Fikri'nin tasfiyeye direndiği söylenir. Bkz. *Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü "Daima Muhalefet"*, yay. haz. Yücel Demirel, İstanbul: Arma Yayınları, 1991, s. 189.

ANADOLU'DA BRONZ ÇAĞI KENTLERİ
SEVGİ AKTÜRE

Kentler, tarih boyunca en devingen öğe oldu, toplum yaşantısında belirgin izler bıraktı. Sevgi Aktüre, Anadolu'da kent ve kentleşme tarihi üzerinde yapılmış çeşitli araştırmaların sonuçlarını bir araya getirip bunlardan yeni sentezler üretti. Anadolu kentlerinde mekânsal yapı değişimi ile bu yapıyı belirleyen sosyo-ekonomik süreçler arasındaki nedensellik ilişkilerinin irdelendiği bu kitap, araştırmacılar, özellikle kent plancıları için önemli bir kaynak.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
ISBN-975-333-01, Ocak 1997, İnce Kapak, 12,00 YTL

T20 Maxiphone.

MAXIMUM İNTERNET
Rehber Plus'la Facebook, Twitter ve diğer tüm internet hesaplarınız aynı anda tek ekranda bir arada.

MAXIMUM TEKNOLOJİ
Cep-T Cüzdan'la kolay ve hızlı alışveriş.

MAXIMUM EKRAN
Dokunmatik, 3,5 inç büyük ekranda canlı renkler.

MINIMUM FİYAT

Tarifenize ek AYDA 19,90TL 3 aylık interneti içinde.

TURKCELL

T20'yi daha yakından tanıyın.

Kalite herkesin hakkı

Bu kampanya 15 Temmuz -31 Ağustos 2011 tarihleri arasında geçerlidir. Kampanyadan 12 aydan uzun süreli faturalı hat sahibi bireysel aboneler Turkcell T20 teklifinden, son 6 ay fatura toplamı 170 TL ve üzeri olması kaydıyla yararlanabilmekte ve mobil iletişim faturasına yansıtılması suretiyle ödeme yapabilmektedirler. Haydigel Tarifesi Büyük Paket, Herşey Dahil Paket aboneleri sadece kredi kartıyla ödeyerek katılabilirler. Bu aboneler, mobil iletişim faturasına yansıtılması suretiyle kampanyadan yararlanamazlar. İki teklifte de, ilk 12 ay anlaşmalı kredi kartıyla tahsilat gerçekleşecek, sonrasında paket ücretleri faturada yer alacaktır. Yararlanan abonelere üç ay yurtiçinde geçerli aylık ücretsiz 250 MB internet sunulacaktır. Dördüncü aydan itibaren Full Paket, Gold Plus Paket ve Herşey Dahil Paket hariç, kalan diğer hatlara otomatik olarak % 50 indirimli 7 TL/ay paket bedeli olan 250 MB internet paketi tanımlanacaktır. Tanımlanan paketin ilk ayı ücretsiz, takip eden üç ay ücretlidir. İlgili ücret üç ay boyunca % 50 indirimli yansıtıldıktan sonra, 250 MB paket kontratsız standart ücretten otomatik olarak devam edecektir. Dileyen aboneler tanımlanan % 50 indirimli 250 MB internet paketini SMS'le iptal edebilirler. Bunun için IPTAL DATA 250 yazıp 2222'ye SMS gönderilmesi yeterlidir. 250 MB'yi aşan aylık kullanımlar KDV ve ÖİV dahil 0,000040 TL/KB paket aşım ücreti üzerinden ücretlendirilir. Kazanılan ücretsiz internet hakları transfer edilemez, bir sonraki aya devretmez. İlgili internet paketleri sadece yurtiçinde geçerlidir. Bir abone aynı anda en fazla 2 adet, hat bazında aynı anda en fazla 1 adet cihazlı tekliften yararlanabilir ve en fazla iki kere kampanyayı iptal etme hakkına sahip olur. Taahhütnamede belirtilen yükümlülüklere kısmen veya tamamen uyulmaması durumunda ve/veya seçilen kampanyanın süresi sona ermeden kampanyadan ayrılmak istenmesi durumunda ve/veya taahhütnamede belirtilen her bir mobil hattı başka bir mobil operatöre taşındığı durumda, söz konusu aykırılığın gerçekleştirildiği aydan itibaren taahhüt süresi bitimine kadar ödenmesi gereken vergiler dahil kalan cihaz taksitleri toplamı mobil hizmet faturasına söz konusu tarihi takip eden fatura döneminde bir kerede yansıtılır. Üç ay boyunca ücretsiz verilen aylık 250 MB internet için cayma bedeli yansıtılmayacaktır. Turkcell T20 modeli aylık cihaz taksiti vergiler dahil 19,90 TL'dir. Tarifeler ve cihaz satışmaları ile ilgili bilgi Kamu 1000 Paketi+Turkcell T20=64,90 TL, Genç Tarife+Turkcell T20=48,90 TL, Alo 60 Paketi+Turkcell T20=51,90 TL, Alo 120 Paketi+Turkcell T20=61,90 TL, Faturalı Haydigel Tarifesi Küçük Paket+Turkcell T20=48,90 TL, Faturalı Haydigel Tarifesi Büyük Paket+Turkcell T20=68,90 TL Full Paket+Turkcell T20=88,90 TL, Super Paket+Turkcell T20=78,90 TL, Gold Paket+Turkcell T20=95 TL, Gold Plus Paket+Turkcell T20=119 TL, Faturalı Haydigel Tarifesi Herşey Dahil Paket+Turkcell T20=48,90 TL Tüm fiyatlara KDV ve ÖİV dahildir. Super Paket, Full Paket Alo 60 ve Alo 120 paketleri BizBize Hepimiz, Gold Paket ve Gold Plus Paket. Gold tarifesinde yer almaktadır. Belirtilen 19,90 TL tarifeye ek ödeme bedeli, kampanyayla verilen tarife+cihaz temlik bedeli toplamının, gün ol tarife bedeliyle ay sonunda tarifeyi yansıtılan paket aşım ücretleri güncel tarife paket aşım ücretleriyle aynı olacaktır. Aşım ücretlerindeki değişikliklerden kontratlı aboneler de etkilenecektir. Turkcell tarife ücretlerinde değişiklik yapma hakkını saklı tutar. Ücretlerdeki değişiklikler, abonelerin kontratlı veya kontratsız olmalarına göre verilen indirim oranlarıyla hesaplanacak ve ilk fatura kesim tarihinden itibaren yansıtılacaktır. Dolayısıyla toplam paket bedelleri değişikliklerden etkilenecektir. Tarifedeki değişiklikler tüm abonelere yansıtılır. 24 aylık kontrat bitiminde abonelere kontratsız tarife fiyatlarıyla devam ederler ve güncel kontratsız tarife fiyatlarıyla ücretlendirilmeye devam ederler. Kampanya bedellerinin mobil iletişim faturasına yansıtılması suretiyle ödeme yapacak abonelere, kampanyaya dahil tarifelerden hali hazırda faydalanmakta oldukları sonraki ilk fatura kesiminden itibaren ilgili tarife ve cihaz taksit bedelini faturalarında göreceklerdir. Hali hazırda kampanya dışındaki bir tarifeden/paketten yararlanan ancak, kampanyadan yararlanmak için tarife değişikliği yapan abonelerden (Kamu 1000 Paketi+Turkcell T20 ya da diğer Kamu paketlerinden Kamu 1000 Paketi'ne gelen aboneler) imza tarihinden sonraki ilk fatura kesiminde eski tarifesi ve cihaz bedeli yansıtılırken, ikinci fatura kesiminden itibaren yeni tarife bedelini yansıtılmaya başlanacaktır. Bu seçeneğiyle yararlanan aboneler içinse, bulundukları tarifeden bağımsız olarak, cihaz taksitli ve tarife bedelinden oluşan toplam paket bedeli, imza tarihinden sonraki ikinci fatura kesim tarihinden itibaren ilk 12 fatura dönemi boyunca yansıtılacaktır.

EN DOĞRU BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK-7

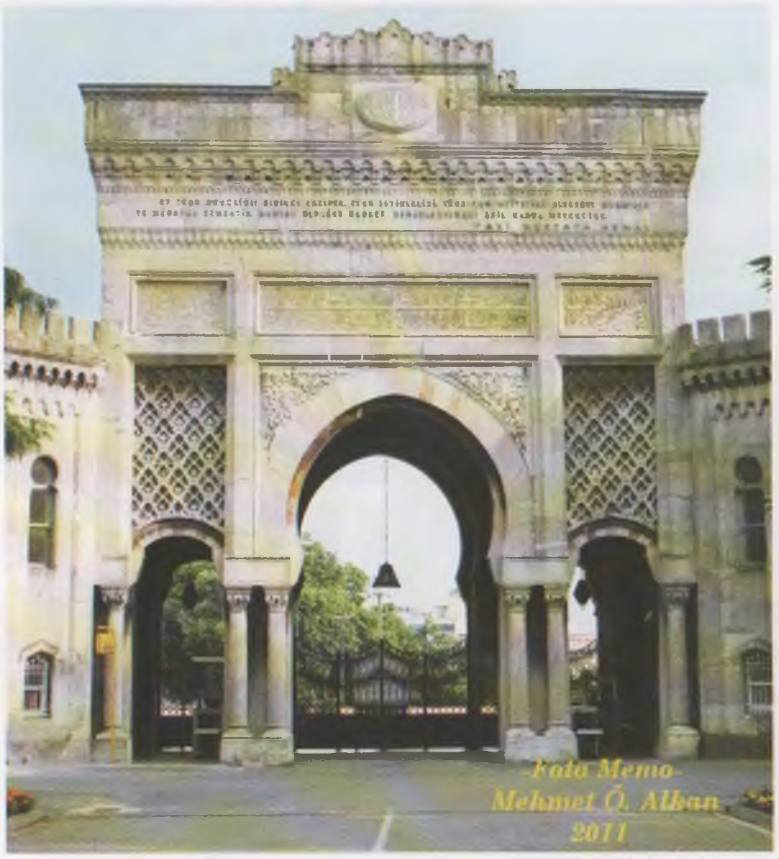
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'NİN İLK LOGOLARI

MEHMET Ö. ALKAN

Günümüzde kullanılan logo İstanbul Üniversitesi'nin üçüncü logosudur. İlk kez 1924'te kullanılmaya başlayan ve ortasında Fatih Camii Şadırvanı yer alan logo, 1933 yılında Darülfünun Reformu ile değişmiş ve ortasına Atatürk'ün profil resmi konmuştur. Üniversitenin kuruluş tarihi olarak da 1933 yılı kabul edilmiştir. Üçüncü kez logo arayışı üniversitenin yeni kurumsal kimlik arayışının yaşandığı ve tarihinin araştırıldığı 1939 senesinden itibaren başlamış ve İstanbul'un fethinin 500. yılı kutlamaları için bu arayış hızlanmıştır. Bu yazıda İstanbul Üniversitesi'nin logolarını ve bunların nasıl değiştiğini ele alacağız.

İstanbul Üniversitesi Senatosu geçen ay, 14 Haziran 2011 tarihinde yaptığı 34 sayılı oturumda kısa bir karar aldı. Karar aynen şöyledir:

"İ.Ü. Senatosu'nun 14 Haziran 2011 tarihli ve 34 sayılı oturumunda "İstanbul Üniversitesi Logosu'nda değişiklik yapılmasına dair teklif" görüşülerek oybirliği ile kabul edilmiştir."

İstanbul Üniversitesi'nin 1948'de yapılan logosunun asılı olduğu ana kapısının içerden görünüşü.

Yeni logoda yapılan değişiklik sarı zemin üzerine beyaz yazılan ve okunmasında güçlük çekilen "T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ "1453"" yazısının, kolay okunmasını sağlamak için sarı zemin üzerine yeşil renk olarak değiştirilmesinden ibarettir.

Bilindiği gibi, İstanbul Üniversitesi'nin logosu Prof. Dr. Süheyl Ünver tarafından çizilmiştir. Bu amblemin İstanbul Üniversitesi'nin logosu olduğundan da kimse kuşku duymaz. Hâlbuki İstanbul Üniversitesi'nin ilk logosu bu değildir. Aslında İstanbul Üniversitesi'nin ilk amblemi günümüzde kullanılan logosu olmadığı gibi, logo üzerinde 1453 olarak yazan kuruluş tarihi de tartışmalıdır. Söz konusu 1453 tarihinin nasıl icat edildiği konusuna bir başka araştırmamda değineceğim. Şimdilik yalnızca logoların nasıl değiştiği üzerinde durmak istiyorum. Ama önce İstanbul Üniversitesi'nin kuruluş sürecine kısaca bakmakta yarar var.

"DARÜLFÜNUN"

Osmanlı İmparatorluğu'nda modern anlamda üniversitenin kuru-

luşu Osmanlı modernleşmesinin bir ürünüdür. Osmanlı modernleşmesinin milat noktası olan Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrasında, Tanzimatçıların eğitim alanında yaptığı yeniliklerin bir parçası olarak üniversite kurulması da gündeme gelmiştir. Tanzimat döneminde, eğitim ve bilim bir kurtarıcı gibi görünmekte, yeni eliti yetiştirmek için de "Darülfünun" adıyla bir üniversite kurulmasına karar verilmektedir. Üniversitenin kuruluş fikrinde özellikle Mustafa Reşit Paşa ve Keçecizade Fuad Efendi'nin (sonra Paşa) önemli payı olan Darülfünun, uzun süren inşası ardından, hatta daha bina tam bitmeden açılmıştır. Darülfünun'u, Fuad Paşa'nın birinci tercümanlığı sırasında önerdiği ve sadrazamlığı sırasında açılması için acele ettiği bilinmektedir. Darülfünun binası için Ayasofya ile Sultanahmet camileri arasındaki -şimdi arkeolojik kazı yapılan- yer seçilmiş ve burada inşa edilmiştir. Ancak Fossati'nin 3 katlı olarak yaptığı bu görkemli bina ne yazık ki 1933 yılında yanmıştır.

Darülfünun'un kurulmasına dair ilk öneriler 1845 tarihinde gündeme gelmiş,[1] ama bina inşaatının çeşitli nedenlerle gecikmesi yüzünden derslere ancak 13 Ocak 1863'te başlanmıştır. Açılan dershanelerde, yapılan dersler, "umum için konferans" veya "ders-i âmm" (serbest dersler) olarak adlandırılmıştır.[2] Darülfünun kısa süre sonra, 1865 yılında yangın sonrasında kapanmıştır.

DARÜLFÜNUN-İ OSMANÎ

İkinci girişim, eğitimin bir bütün olarak ele alınıp düzenlendiği ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yayınlandığı 1869 yılına rastlar. Nizamnamenin 79 ila 128. maddeleri Darülfünun'a ayrılmıştır. Darülfünun, 79. maddede Darülfünun-i Osmanî adıyla anılmıştır.[3]

Derslere 1869 yılında başlanmakla birlikte, üniversitenin resmen -ikinci- açılışı Darülfünun-i Osmanî adıyla 20 Şubat 1870'te sadrazamın da hazır bulunduğu törenlerle olur ve hemen derslere başlanır.[4] Ancak bu ikinci girişim de uzun süreli olmaz, Darülfünun-i Osmanî, kısa süre sonra 1871 yılında kapanır.

"DARÜLFÜNUN-Î SULTANÎ"

Üniversite, Darülfünun-i Sultanî adıyla üçüncü defa 1874 yılında ve bu kez, Galatasaray Sultanisi'nin içinde açılmıştır. Darülfünun-i Sultani içinde 3 şube, bugünkü anlamda fakülte vardır. Bunlar "Hukuk", "Turuk ve Meabir (Fen Fakültesi)" ve "Edebiyat" fakülteleri (şubeleridir).[5] Yabancı hocalar da dersler vermiş, eğitim Türkçe ve Fransızca olarak yapılmış,[6] bir süre sonra, 1881 yılında kapanmıştır.[7]

"DARÜLFÜNUN-İ ŞAHANE"

Üniversitenin asıl kuruluşu II. Abdülhamid döneminde, 12 Ağustos 1900 tarihinde yayınlanan nizamname ile ve "Darülfünun-i Şahane" adıyla olmuştur.

Darülfünun'un, II. Abdülhamid döneminde, bir ara 1885 yılında yeniden açılması söz konusu olmuştur.[8] Bu dönemde darülfünun kurulmasını, hatta bunun "Dârülicâze" adıyla açılmasını teklif eden Sadrazam Said Paşa'dır.[9] II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yılına rastlayan 19 Ağustos 1316, bugünkü tarihle 31 Ağustos /1 Eylül 1900 tarihinde "Darülfünun-i Şahane" adıyla açılmıştır.[10] Bu aslında günümüzdeki İstanbul Üniversitesi'nin de kuruluş tarihidir. Darülfünun, padişah iradesi ile ve onun himayesinde kurulduğu için "Darülfünun-i Şahane" olarak adlandırılmıştır.[11] Yine 3 şube/fakülte öngörülmüştür: Bunlar "ulûm-i âliye-i dîniyye", "ulûm-i riyâziyye ve tabîiye" ve "edebiyat" olarak ayrılmıştır. Ayrıca zaten faaliyette olan Mekteb-i Hukuk ve Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiye Darülfünun'un birer şubesi olarak kabul edilmişlerdir. Böylece 20. yüzyılın başında açılan ve bugün hâlâ varlığını sürdüren İstanbul Üniversitesi toplam beş şube (fakülte) olarak düzenlenmiş olmak-

1924 yılında ilk kez kullanılan amblem ile Fatih Camii'nin şadırvanlı iç avlusu (aşağıda) arasındaki benzerlik çok açık.

1869 *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi.*

1913 *İstanbul Darülfünunu Talimatı.*

1923'te yayınlanan *Talebe Rehberi*'nde logo yer almaz.

tadır. 1903/1321 yılında Darülfünun idaresine bağlı olarak bir de "elsine şubesi/yabancı diller" açılması kararlaştırılmıştır.[12]

"İSTANBUL DARÜLFÜNUNU"

Darülfünun-i Şahane, II. Meşrutiyet döneminde, 1912 yılında önce yeniden "Darülfünun-i Osmanî" sonra da "İstanbul Darülfünunu" adını alacaktır. 1919'da Maarif-i Umumiye Nazırı Ali Kemal Bey tarafından siyasal tasfiyeler yapıldıktan sonra, 11 Ekim 1919/11 Teşrin-i Evvel 1335 tarihinde çıkarılan bir nizamname ile fakülte yerine "medrese" tabiri kullanılmaya başlanacak ve Darülfünun-i Osmanî'nin ilmi muhtariyet/bilimsel özerkliğe sahip olduğu belirtilecektir.

İLK LOGO: CUMHURİYET, ŞADIRVAN VE İSTANBUL DARÜLFÜNUNU

İstanbul Darülfünunu ilk logosuna, Cumhuriyet'in ilanından sonra kavuşacaktır. Aslında 1924, 1933 ve 1946 yılları hem ülke hem de üniversite açısından önemli siyasal dönüşüm yıllarıdır ve her siyasal dönüşümden sonra üniversitenin hem logosu hem de tarihi yeniden ele alınmıştır.

Milli Mücadele'nin ardından 15 Ekim 1923'te, daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce, işgalde İngilizlerin kullandığı Harbiye Nezareti binası, İngilizler tarafından boşaltılınca, Darülfünun'a tahsis edilmiştir. Tam o sırada binaya yerleşmiş bulunan Üçüncü Kolordu Karargâhı da 6 Temmuz 1924 tarihinde taşınınca İstanbul Darülfünunu burada yerleşmeye başlayacaktır. Yeni yerleşim öncesinde yeni hukuki düzenlemeler de çıkacaktır. Bunlardan ilki olan 21 Nisan 1924/1340 tarihli ve 493 sayılı "İstanbul Darülfünunu'nun Şahsiyet-i Hükmiyesi Hakkında Kanun"la İstanbul Darülfünunu'nun tüzel kişiliği (şahsiyet-i hükmiyesi) tanınmıştır. Ertesi yıl 7 Ekim 1925 tarihinde de kurumun idari özerkliği kabul edilmiştir. Bu kanuna dayanarak "İstanbul Darülfünunu Talimatnamesi" de hazırlanmıştır. Kanunda "medrese", yönetmelikte ise "fakülte" deyimi kullanılmıştır. Beş fakülte/medrese "Tıp", "Hukuk", "Fen", "Edebiyat" ve "İlahiyat" olarak öngörülmüştür.

İşte, ilk kez İstanbul Üniversitesi'nin tarihinin merak edilmesi kadar, bir logo/amblem icadı da bu tarihlere rastlamaktadır. İlk logonun 1924 yılında çizildiği ve benimsendiği anlaşılmaktadır. Gerçekten de logonun ilk kez 1924 yılında İstanbul Darülfünunu'nun yayınladığı eserlerde kitapların ön kapaklarında yer aldığı görülür. Örneğin ilki 1335/1919'da çıkartılan ve 1923 yılına kadar aralıksız yayınlanan Talebe Rehberi'nin kitap kapağında logo yer almaz. Ancak ilk kez 1340-1341 (1924-1925) dönemi için hazırlanan Talebe Rehberi'nin kapağında yeni logo yer almıştır.[13] 1933'e kadar yayınlanan talebe rehberlerinde bu logo yer alacaktır. Yine 1924 yılında Fransızca olarak hazırlanan Universite de Stanboul (1924-1925 Constantinople adlı kitapçıkta[14] da yer aldığı gibi, izleyen tarihlerde yayınlanan fakülte dergileri ve her türlü yayında bu amblemi görmek mümkündür.

1933'te değişen İstanbul Üniversitesi logosu.

1948'de Süheyl Ünver'in çizdiği logo ana giriş kapısının iç tarafına asılıdır.

İstanbul Üniversitesi'nin halen kullanılan logosu.

Logonun ortasında bir şadırvan bulunmaktadır. Şadırvan, Fatih Camii'nin avlusundaki şadırvanı andırmaktadır. Anlaşılan o ki üniversite, kendisine verilen yeni mekânla birlikte, açıkça beyan etmese de kuruluşunu, İstanbul'un fethi sonrasında Fatih Sultan Mehmed tarafından kurulan medreseye, en azından sembolik düzeyde geri götürmüştür. Bu nedenle olsa gerek, Sahn-ı Seman Medreseleri'ni de çağrıştıracak biçimde ve ondan ilham alarak Fatih Camii'nin şadırvanı logo olarak seçilmiştir. Şadırvanın yer aldığı çemberin dışında üst kısımda eski harflerle ve kufi yazıyla "Türkiye Cumhuriyeti", alt tarafta ise "İstanbul Darülfünunu" yazmaktadır.

Bu yeni amblem 1928 yılında yeni harflere geçildiğinde de şeklini aynen koruyacak, yalnız eski harfli yazılar Latin harflerine çevrilecektir. Logo 1933 Darülfünun Reformu'na kadar resmî olarak kullanılmıştır.

Ayrıca İstanbul Darülfünunu için logo seçildiği sırada, 1924'te kurulan Türkiyat Enstitüsü'nün kendisine seçtiği logonun da üzerinde durulması gerekir. Enstitünün kuruluşu, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile Mehmed Fuad [Köprülü] Bey tarafından yürütülmüştür. Kuruluş hazırlıklarının tamamlanması ardından Köprülü, Mustafa Kemal Paşa'ya, enstitünün logosunun nasıl olması gerektiğini, sormuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın cevaben, "Karlı Tanrı Dağlarının önünde elinde meşale tutan bir bozkurt olsun, bu meşale Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ilminin ifadesi olsun. Ergenekon'dan çıkmamızda kılavuz olan Bozkurt Türklüğün Anadolu topraklarındaki yeni devletinin kuruluşunu ifade etsin." dediği rivayet olunur.[15]

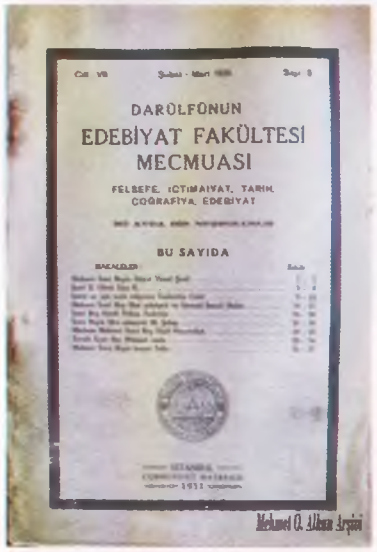
İKİNCİ LOGO: İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'NİN KURULMASI VE YENİ LOGO

İstanbul Üniversitesi'nin ikinci logosu ve kuruluş tarihi 1933 yılındaki "Darülfünun veya Üniversite Reformu" olarak adlandırılan radikal müdahale ve tasfiye sonrasında belirlenmiştir.

Bilindiği gibi, Darülfünun'da radikal değişim İsviçreli pedagoji profesörü Albert Malche raporuna dayanılarak yaşanır. 29 Mayıs 1932'de hükümete sunulan rapor esas alınarak "İstanbul Darülfünunu'nun İlgasına ve Maarif Vekâleti'nce Yeni Bir Üniversite Kurulmasına dair Kanun" 31 Mayıs 1933 tarihinde yasalaşır. Buna göre 31 Temmuz 1933 tarihi itibariyle İstanbul Darülfünunu ilga edilmekte ve 1 Ağustos 1933 tarihiyle İstanbul Üniversitesi kurulmaktadır. Kuruluş çalışmaları Maarif Vekâleti'ne verilmiştir.[16] Öğretim üyelerinin de tamamı kadro harici bırakılacaktır. Ancak bu değişimle yeni kurulan İstanbul Üniversitesi'nde daha önce kadro harici bırakılan 61 öğretim üyesine kadrosu verilirken, 82 öğretim üyesi kadro harici bırakılmıştır. Yaşanan değişim siyasîdir. Maarif Vekili Reşit Galip Bey, 12 Eylül 1933 tarihli gazetede "ilimden ziyade idealistliğin ön planda tutulduğunu" belirtecektir. Hatta Reşit Galip, o yıl İstanbul Üniversitesi'nin açış konuşmasında üniversitenin "siyasî, içtimaî büyük inkılâplar karşısında bitaraf bir müşahid olarak kalmasını" kapatılma gerekçelerinin başında sayacaktır. Oysa hatırlanacağı üzere, kadro dışı bırakılanların arasında, yurtdışında eğitim görmüş, ihtisas yapmış, modern araştırma kurumları kurmuş, yurtdışından ödül almış, uluslararası bilimsel kuruluşların üyeleri, telif eser sahipleri vardır. Sonuçta İstanbul Üniversitesi 1 Ağustos 1933'te yeni bir kadro ve yapıyla tekrar kurulmuş, Cumhuriyet 10. yılını kutlarken, 1 Kasım 1933'te İstanbul Üniversitesi "ilk ve tek" üniversite olarak eğitime başlamıştır.

Aslında bu değişim hem yeni bir kuruluş tarihinin icadını hem de yeni bir logonun çizilmesini beraberinde getirmiştir. Yeni logonun ortasına Mustafa Kemal Atatürk'ün profilden bir fotoğrafı konmuştur. Etrafındaki çembere "İstanbul Üniversitesi" yazısı ve altına da "1933" tarihi eklenmiştir. Bu değişiklikle İstanbul Üniversitesi'nin kuruluş tarihinin de 1933 olarak kabul edildiği açıktır. Bu tarih icat etme konusuna gelecek seferki yazımda değineceğim. Şimdilik yalnızca, yaklaşık 1946 yılına kadar İstanbul Üniversitesi'nin kuruluş tarihi olarak 1933 yılının kabul edildiğini belirtmekle yetiniyorum.

H. A. Gibbons'ın kitabının üstünde Türkiyat Enstitüsü'nün logosu.

Latin harflerinin kullanıldığı ilk logolu yayınlardan *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*.

ÜÇÜNCÜ LOGO

Üniversitenin yeni bir logo ve tarihe sahip olacağı üçüncü kırılma noktası 1946 yılından gerçekleşir. Aslında çok partili siyasal hayata geçişin, "1933" senesi olarak belirlenmiş olan üniversitenin kuruluş tarihini de, amblemini de değiştirmek için cesaret veren uygun bir ortam

Darülfünun'u, Fuad Paşa'nın birinci tercümanlığı sırasında önerdiği ve sadrazamlığı sırasında açılması için acele ettiği bilinmektedir.

Üniversitenin asıl kuruluşu II. Abdülhamid döneminde, 12 Ağustos 1900 tarihinde yayınlanan nizamname ile ve "Darülfünun-i Şahane" adıyla olmuştur.

yarattığı anlaşılmaktadır. İstanbul Üniversitesi'nin üçüncü logosu, 1939 yılında başlayan yeni bir tarih yazma arayışının bir parçası olduğu kadar, 1946 yılında çıkan Üniversiteler Kanunu'nun hızlandırdığı bir sonuç olarak da karşımıza çıkar. Milli Şef İsmet İnönü döneminde, üniversite için yeni kimlik ve tarih arayışı yeni logo arayışını da beraberinde getirmiştir. Bu konuda ilk akla gelen isim, o sırada üniversitenin tarihi ile de meşgul olan ama aynı zamanda çok iyi bir hattat ve tezhipçi olan Prof. Dr. Süheyl Ünver olmuştur.

Nitekim İstanbul Üniversitesi'nin bugün kullanmakta olduğu logo, Prof. Dr. Süheyl Ünver tarafından çizilmiştir. Bu logo resmi olarak kabul edildikten sonra, 1948 yılında İstanbul Üniversitesi'nin ana giriş kapısının iç cephesine -bahçeye bakan tarafına- oval bir madalyon şeklinde asılmış ve o günden itibaren İstanbul Üniversitesi'nin "alâmeti" olmuştur.[17] Prof. Dr. Süheyl Ünver'in bu amblemin, 1243 yılında kurulan, Anadolu Selçuklu Darüşşifası üzerindeki motiflerden esinlenerek tasarlanmış olduğu belirtilir.

1948 yılında asılan oval madalyonda yer alan logonun içinde, İstanbul için (İ) ve Üniversitesi için (Ü) harfleri bulunmaktadır. Selçuk süsleriyle taşa kazınmış, eski deyişle hakkedilmiştir. Bu logonun sonrakilerden en önemli farkı (İ) harfine geçmiş olan beş halkadır. Bu beş halka 1948 senesinde İstanbul Üniversitesi içinde faaliyet gösteren 5 fakülteyi simgelemektedir. Bu nedenle ilerleyen senelerde fakülte sayısı arttıkça (İ) harfine geçmiş halka sayısı da artmıştır. Ancak bu özelliğin bir dönemden itibaren unutulması nedeniyle, bir gelenek olarak fakülte sayısı arttıkça eklenen halkalar, benim takip edebildiğim kadarıyla, 2000 yılından itibaren 9'a indirilmiş ve halen de 9 olarak kullanılmaktadır. Hâlbuki eğer halkalar logoda yer alacaksa, ya orijinalliğini korumak adına ilk sayısı olan 5 halka olarak korunmalı ya da günümüzdeki 17 fakülteyi temsilen 17 halka yer almalıdır.

Öte yandan logo ile ilgili ikinci sorun, kuruluş yılı meselesidir. 1948'de üniversitenin ana kapısının iç cephesine asılan bu ilk logoda herhangi bir kuruluş yılı yer almaz. Bununla birlikte, daha önce kısaca belirttiğim üzere, üniversite tarihinin yazımı ve kuruluş yılı tartışmaları da tam o senelerde hararetlenmiştir. Günümüzde kullanılan logoda yer alan ve kuruluş tarihi olarak belirtilen "1453" yılı o senelerden beri tartışmalıdır. Üzerinde durulması gereken 1453 tarihinin doğru olup olmamasından ziyade, nasıl icat edildiği konusuna bir başka araştırmamda değineceğim. Daha önce de belirttiğim gibi, takip edebildiğim kadarıyla, 2000 yılına kadar resmî olarak kullanılan logolarda "1453" tarihi yer almazken, 2000 senesinden sonra üniversitenin yayınları üzerine basılan logo'da "1453" tarihi yer almaya başlamıştır.

SONUÇ: FUAD PAŞA VE II. ABDÜLHAMİD'E OLAN TARİHİ BORÇ

Günümüzde kullanılan logo İstanbul Üniversitesi'nin üçüncü logosudur. İlk kez 1924 yılında kullanılmaya başlayan ve ortasında Fatih Camii Şadırvanı yer alan logo, 1933 yılında Darülfünun Reformu ile değişmiş ve ortasına Atatürk'ün profil resmi konmuştur. Üniversitenin kuruluş tarihi olarak da 1933 yılı kabul edilmiştir. Üçüncü kez logo arayışı üniversitenin yeni kurumsal kimlik arayışının yaşandığı ve tarihinin araştırıldığı 1939 senesinden itibaren başlamış ve İstanbul'un fethinin 500. yılı kutlamaları için bu arayış hızlanmıştır. Bu arayışa paralel olarak hem üniversitenin 1933 olan kuruluş tarihini değiştirmek hem de amblemini yenilemek için Prof. Dr. Süheyl Ünver'in öncülük ettiği tarih yazımı ve logo değişimi 1946'da neticelenmiş ve logo 1948 yılında resmen kabul edilmiştir. Ancak resmî şekilde kuruluş tarihi olarak "1453" yılının, 2000 yılına kadar kullanılmadığı, 2000 yılından itibaren kullanılan resmî logolarda bu tarihin yer aldığı görülür.

Son olarak belirtmek istediğim bir husus var. Türkiye'de modern eğitimin başlaması, yaygınlaştırılması, bir üniversite kurulması ve yaşatılması konusunda bugüne kadar ihmal edilmiş iki ismin önemli katkı ve rolleri olduğunu hatırlatmak istiyorum. İlk olarak İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşunda Keçecizade Mehmet Fuad Paşa'nın büyük rolü vardır. Fuad Paşa'nın Darülfünun'un fikir babası olduğu belirtilir. Gerçekten de, darülfünun açılmasını teklif eden Meclis-i Muvakkat üyesi Mütercim-i Evvel Fuad Efendi, yaklaşık 18 yıl sonra 1863 yılındaki sadrazamlığı sırasında Darülfünun'un açılmasını sağlamıştır. Hem bina yapımı konusunda hem de derslerin verilmesi konusunda yardımcı olmuştur. Ayrıca Fuad Paşa'nın Darülfünun'da verilen derslerin bir kısmını dinlemek için bizzat hazır bulunduğunu anımsatmak isterim.[18]

Ancak, İstanbul Üniversitesi'nin kurucusu olarak özellikle II.

Abdülhamid'i zikretmeliyiz. İstanbul Üniversitesi'nin, aslında sürekli ve kesintisiz olarak 1900 yılında II. Abdülhamid'in tahta geçişinin 25. yılı şerefine, bizzat II. Abdülhamid'in isteği ve himayesi ile açıldığını hatırlamamız gerekir. İstanbul Üniversitesi günümüzdeki varlığını büyük ölçüde bu karara ve himayeye borçludur. O tarihten beri neredeyse aralıksız eğitim vermektedir. Maalesef II. Abdülhamid'in katkısı bugüne kadar ihmal edilmiştir.

Dolayısıyla hem Fuad Paşa'yı hem II. Abdülhamid'i hem de üniversitenin kuruluşuna emeği geçmiş olanları hatırlamak ve hatırlatmak için Üniversite içinde bir bölüm hazırlanmasının ve yapılan katkıların vurgulanmasının tarihi bir borcun ödenmesi kadar, kadirşinaslık açısından da lüzumlu olduğu fikrindeyim.

MEHMET Ö. ALKAN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

1 Yine aynı yıl Meclis-i Vâlâ'nın onayladığı layihada, tüm Osmanlı uyruklarına açık olmak üzere "ikmâl-i kemâlât-ı insaniye" tahsil etmek için bütün "ulûm ve fünûn taâllüm ve iktisaba hahişger olanlara ve eklâm-ı pâdişahide çalışmak arzusunda bulunanlara "istihsâl-i fünûn-ı matlubenin merkez ve makarrı olmak ve... anda hiçbir nevi fen ve ilmin ta'lîm ve taâllümü geru kalmamak... üzere Dersaadet'te munasıp bir mahalde bir Darülfünun İnşası" kararı verilmekte idi.[Mehmed Ali Aynî; *Dârülfünûn'un Tarihi* (İstanbul: Yeni Matbaa, 1927) s.8-9] Darülfünun o tarihte, rüşdiyye sonrası devam edilecek, idadi düzeyinde eğitim verecek ve yeni fenleri öğretecek bir kurum olarak tasarlanmıştır. Binası Ayasofya ile Sultanahmet arasına yüz odayı aşkın ve 3 katlı olarak yapılmıştı. [Bu bina henüz tamamlanmadan bir süre Kırım harbinde hastane olarak kullanılmış, 1864'te bittiğinde Maliye Nezareti olmuş, sonra bir kısmı Adliye ve Evkaf Nezareti olarak kullanılmış, 1293(1877)'de diğer kısımlarından bazıları Meclis-i Mebusan ve Âyan burasını kullanmış ve otuz sene o kısımları kapalı durmuştur. 1908'de yine bir süre Meclis-i Mebusan ve Âyan olarak iş görmüş, sonra evkaf çıkarak yerine adliye ve vilâyet taşınmış, daha sonra tamamen Adliye'ye terk edilmiş ve bina 3-4 Aralık 1933'te yanmıştır.] Darülfünun'a kaynaklık edecek rüşdiyyelerin açılması, Mekteb-i Maarif-i Adliye ile Mekteb-i Ulûm-u Edebiye okullarının Darülfünun'a kaynaklık etmeleri ve bunun yanı sıra yeni bir okul açılması da düşünülmüştü. Bu okul rüşdiyye eğitiminin üstünde olarak, ilkin Valide Mektebi adıyla 1266 (1850) senesinde açılır, bir süre sonra adı "Dârülmaârif"e çevrilir. [Hasan Âli Yücel; *Türkiyede Orta Öğretim* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütübhane Basımevi, 1994) s.8 İlk adının Dârülmaârif olduğunu belirtir.] Darülfünun'un açılışına kadar vakit kaybetmemek ve orada okunacak kitapları hazırlamak için Dârülmaârif'de ayda bir kez toplanmak üzere "Encümen-i Dâniş" adıyla bir hey'et-i ilmiye kurulması kararlaştırılır. Darülfünun'a muallim yetiştirmek için 1856 (1273)'de, biri Hoca Tahsin Efendi, diğeri ise Selim Sabit Efendi olmak üzere yurtdışına iki öğrenci gönderilir. [Mehmed Ali Aynî; ... s.10-13] Darülfünun'un kuruluş aşamalarının kısa bir özeti için bkz. *"Darülfunundan Üniversiteye" İstanbul Üniversitesi* Cilt I, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1983) s.13-14. Darülfünun konusunda son derece ayrıntılı ve 5 ciltlik çalışmanın ilk cildi için bkz. Emre Dölen; *Türkiye Üniversite Tarihi 1 Cumhuriyet Döneminde İstanbul Darülfünunu (1863-1922)* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009) ayrıca Ekmeleddin İhsanoğlu, *Darülfünun: Osmanlıda Kültürel Modernleşmenin Odağı*, (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2010) 2 cilt. Ayrıca Ali Arslan; *Dârülfünun'dan Üniversiteye* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1995) Bu konudaki ayrıntılı kaynakça için Dölen'in ilk cildinin giriş kısmına s.32-41 ve İhsanoğlu'nun kaynakçasına bakılmalıdır.

2 Aynı yıl kurulan geçici maarif komisyonunun yaptığı toplantılarda, yatılı bir Darülfünun kurulması kararlaştırılmıştır. Darülfünun ile ilgili ilk yazışmalar ve kararlar için bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu; "Tanzimat Döneminde İstanbul'da Darülfünun Kurma Teşebbüsleri" iç. Yayına hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız; *150. Yılında TANZİMAT* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992) s.399, Emre Dölen; "Darulfünun" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* 2.Cilt (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985) s.476 ve bkz. Osman Ergin; a.g.e. Cilt:1-2, s.545-553 ile İhsanoğlu ve Dölen'in yukarıdaki dipnotta zikredilen çalışmalarına bakılmalıdır.

3 Bkz. *Düstur* Cüz-ü Sâni [Tertib-i Evvel] ([Dersaadet:]Matbaa-ı Âmire, 1289) s.198 ve Osman Ergin; a.g.e. Cilt:1-2, s.545-553.

4 Hicrî tarihle açılışı (zilkade 1286). Ders programı ilginçtir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde yer alan bölümlere göre ders programları şöyledir: Hikmet ve Edebiyyât Şubesi: ilm-i terkib-i vücûd-i insani, ilm-i ahvâl-i nefs, mantık, meani, beyân, ilm-i kelâm, ilm-i ahlâk, hukuk-ı tabiiyye, ilm-i tarih, mükemmel Arabi ve Fârisi, Türkî, Fransızca, Yunan ve Latin lisânlarıyla bilumûm emhat-ı elsine kavâidinin tatbık ve mukayesesine dâir sarf ı umûmi ve ilm-i aruz, tarih-i umûmi, ilm-i asar-ı atika, ilm-i meskûkât. İlm-i Hukuk: Fıkıh-ı şerifin muamelat bahsi, usûl-i fıkıh, Romalıların kanunu, Fransızların hukuk-i âdiyye kanûnnâmesi, hukuk-i âdiyyeye müteallik usûl-ı muhakeme, ticaret-i berriyye ve bahriyye, ceza kanûnnâme-i hümâyûnları, usûl-i muhakeme-i cinayet, hukuk-i mülkiye, hukuk-i milel. Ulûm-u Tabiiyye ve Riyâziyye: Hey'et, hikmet-i tabiiyye, ilm-i kimya, ilm-i tabakat-ül arz, ilm-i mâden, ilm-i nebâtât, ilm-i hayvânât, hendese, müsellesât, hendesenin cebre tatbiki hendese-i resmiyye, menâzır, hesab tefasili ve tamamı, cerr-i eskal nazariyat ve tatbikatı, tarih-ı ulûm-i tabiiyye, riyâziyye, fenn-i tahtit-i arazi.
["Maarif-i Umumiye Nizamnamesidır-Darülfünun" *Düstur* Cüz-ü Sâni [Tertib-i Evvel] ([Dersaadet:] Matbaa-ı Âmire, 1289) s.198-199] Bu Nizamname sonrasında yapılan programlarda dersler ve öğretim üyeleri şunlardır: "su", Tahsin Efendi; "sath-ı arz üzerinde vukuu bulan tebeddülât-ı cesime", Aziz Efendi; "hıfzıssıhha", Emin Efendi; "Hazm", Vahid Efendi; "İsab", Hüseyin Efendi; "tarih-ı tabii-i insan", Rıfat Efendi; "vezaif-i insaniye", Selim Efendi; "cevelân-ı dem", Vahid Efendi; "hararetle hareketin ta'dil-i kimyeviyesi", Tahsin Efendi; "menabii-i hararet", Aziz Efendi; "silsile-i hayvânât", Rıfat Efendi; "ilm-i hey'et", Tahsin Efendi. Yapılan ikinci ve üçüncü ders programlarında ise dersler şu şekilde belirlenmiştir: "Edebiyat", Selim Efendi; "Tarih-i Umumi", Murad Efendi; "Hikmet-i Tabiiyye", Aziz Efendi; "Resim", Mösyo Kiz; "Mantık", Kerim Efendi; "Fransızca", Kostantinidi Efendi; "Coğrafya", Halid Bey; "Hesab", Tevfik Bey; "İlm-i Hukuk" Ahmed Kâmil Efendi. [Mehmed Ali Aynî; a.g.e. s.20-23 Fark edileceği üzere tamamı pozitif bilimler üzerinedir.]

5 Osman Ergin, bu girişim sonucu kurulan üniversiteye Darülfünun-i Sultanî ismini verir ve onu Galatasaray Sultanisi'nin üst sınıfları ya da onun bir tür devamı olarak düşünür ve yabancı hocaların tahakkümünde bir yer olarak değerlendirir. Bkz Osman Ergin; a.g.e. Cilt:1-2, s.697-708.

6 Mehmed Ali Aynî, a.g.e. s.29-31.

7 Kısa bir bilgi için bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu; "a.g.m."s.427.

8 Nevzad Ayas; a.g.e. s.265'de 1882 yılında diye yazmaktadır. Mahmud Cevad a.g.e. s.253.

9 Said Paşa; *Said Paşa'nın Hatıratı* Cild-i Evvel (Dersaadet: Sabah Matbaası, 1328) s.204.

10 Mehmed Ali Aynî; a.g.e. s.32. 1319 tarihli Maarif Salnamesi'nde, günden güne "terakki ve tekâmül ederek bugünkü mertebe-i mükemmeliyete" gelmiş olan eğitimin bir tamamlayıcısı olmak üzere merkez-i hilâfet-i seniyyede bir de Darülfünun açılması gereğine işaret edilmektedir. [Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye -Dördüncü Sene- 1319...s.13] Ergin, bunu 25. yılında Sultan'ın Maarife ve ilme verdiği önemi vurgulamak üzere açtırdığını, bir "gösteriş ve yaldız kabilinden" olduğunu yazmaktadır.[Osman Ergin; a.g.e. Cilt:3-4, s.1215]. Dönem basınının bu olaya fazla yer vermediği görülmekle beraber bu konuda haber yazmanın da hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır.[Mehmed Ali Aynî; a.g.e. s.33-34'de Kastamonu Vilâyet mektupçusu iken İstanbul'da açılan Darülfünun'u öven yazıların yanında Prusya Darülfünunları üzerine bir dizi yazı yazmaya başladığını ama devam edemediğini, Dâhiliye Nezareti'nin valiye bu konuyla ilgili tevbih ettiğini yazar.]

11 Darülfünun Nizamnamesi,1 Ağustos 1316/18 Rebiyülâhir 1318 tarihinde yayınlanır. Bkz. "Darülfünun Nizamnamesi" Mütemmim (Dersaadet: Hilal Matbaası, Eylül 1333) s.199.

12 Türkçe, Arabi ve Fârisiden başka Fransız, İngiliz, Alman, Rus lisanlarının öğretilmesi için. Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye -Altıncı Sene- 1321... s.26.

13 *Talebe Rehberi 1340-1341 Sene-i Devriyesi* (İstanbul: Yeni Matbaa, 1341).

14 ([İstanbul: Imp. Bedjidian Frares, 1924?).

15 Emre Dölen; *Türkiye Üniversite Tarihi 2 Cumhuriyet Döneminde İstanbul Darülfünunu (1922-1933)* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010) s.258-259.

16 İstanbul Darülfünunu'nun İlgasına ve Maarif Vekâleti'nce Yeni Bir Üniversite Kurulmasına Dair
Kanun M: 2252 Kabul tarihi: 31/5/1933.
Madde 1— İstanbul Darulfununu ve ona bağlı bütün müesseseler kadro ve teşkilâtlarıyla beraber 31 Temmuz 1933 tarihinden itibaren mülgadır.
Madde 2 — Maarif Vekilliği 1 Ağustos 1933 tarihinden itibaren İstanbul'da, İstanbul Üniversitesi adı ile yeni bir müessese kurmağa memurdur.

17 Osman Ergin, kendi hazırladığı *Süheyl Ünver Bibliyografyası*'nda şöyle yazar: "İstanbul Üniversitesi Rozeti 1948. üzerinde 5 fakülteyi temsilen 5 halka geçmiş İstanbul'u telmihan (İ) ve onu himayesine almış vaziyette Üniversiteyi telmihan (Ü), harfleri Selçuk süslerliyle taşa hakkolunarak İstanbul Üniversitesi kapısı iç kısmına konmuş ve üniversitemizin alameti olmuştur." Bkz. Osman Ergin; *Dr. A. Süheyl Ünver Bibliyografyası II* (İstanbul: Sultanahmet Erkek Sanat Enstitüsü Matbaacılık Bölümü 1952) s. 46.

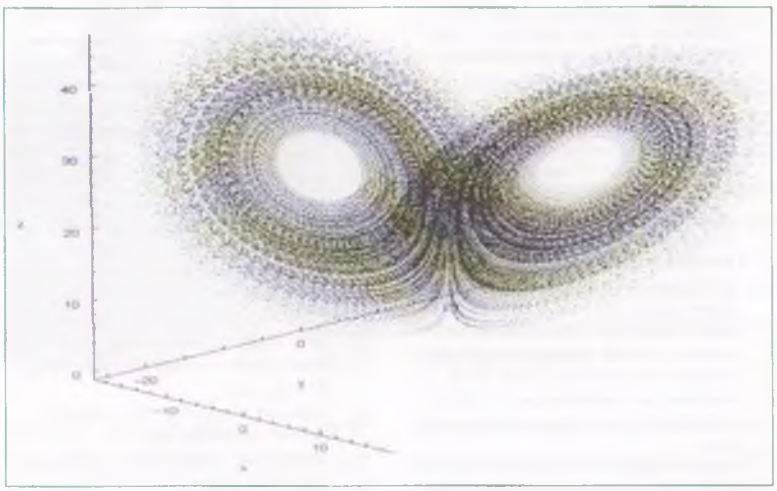
18 Mehmed Ali Aynî; *Dârülfünûn'un Tarihi* (İstanbul: Yeni Matbaa, 1927) s.13

BİLİM TARİHİNDE BİR KAVRAMSAL DÖNÜŞÜM:

KAOS

BENO KURYEL

Bilgiyi hem tinsel düzeylerde hem de maddi ilişkilerde yabancılaştıran, bilgiyi meta durumuna getiren süreçleri çözümlemek, anlamak ve seçenekler sunmak için bir bilgikuramı teorisi geliştirilebilmelidir. Kaos gibi derin ve çok boyutlu bir konuyu genel anlamda ele almak, mesleki alanların kendine özgü örnekleriyle süslemek, bilgiyi o meslek alanına indirgemeden paylaşabilmek önemli bir adımdır. Bu yazı, böyle bir önermedir.

Lorenz'in, hava tahminleri için geliştirdiği matematik modeli çözünce bir kelebek etkisiyle karşılaşırız. Bir fraktal yapıyla doğanın davranışına tanıklık edebiliriz.

Zamanın tersinmezliği, düzeni kaostan çıkaran mekanizmadır.

İlya Prigogine

NEDEN BİR KAVRAMSAL DÖNÜŞÜM?

Kavramsal dönüşüm, kavramların değişim sürecine işaret eden bir ifadedir. Kavramsal değişim, yaşam örgüsünün her ilmiğinde karşımıza çıkar. Gündelik kavramlarla bilimsel bilginin üretildiği süreçlerdeki kavramların kimi zaman çakışması kimi zaman da çatışmasına tanık oluruz. Bilim tarihi, salt teknik gelişmeler cinsinden yazıldığında, yalnızca konuyla ilgili insanların anlayabileceği bir indirgenmişliğe tekabül eder. Bir başka seçenek, teknik ayrıntıları gündelik kavramlarla yumuşatan popüler bilim yazımıdır. Gerçekten ustalıkla yazılmış popüler bilim metinlerinin, bilim tarihine ışık tutan kaynaklardan bir tanesi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Kavramlar salt bilimsel değildir elbet. Kültür ve sanattan inanç dizgelerine, siyasetten gündelik basit gereksinmelere kadar birçok anlam, kavramlar üzerinden yeniden ürer. "Günlük yaşamın çarkında" metaforunu kullanırsak oluşan bu yaşam yumağında insanlar doğrudan bu kavramların ve kavramsal değişimlerin farkında değildirler. Burada ayrıntısına giremeyeceğimiz bir konuyu, ideoloji ve ideolojinin yeniden üretilmesini atlayarak söylersek, "ol mahiler ki derya içredirler, deryayı bilmezler" deyişinden hareketle insanların kavramları tartışmadan yaşadıklarını ifade edebiliriz. Böylece, farkında olmadan yaşanan kavramaları araştırmak ve farkındalık ortamını sağlayacak incelemelerle kavramsal dönüşümleri konu etmek ve yazmak yeni bir boyut gerektiriyor. Şöyle ki, teknik kavramların değişim sürecini, tarihsel evrimini inceleyip yazarken teknik ayrıntılarına fazlaca girmeden, ancak kavramsal zenginliğini koruyarak nasıl ifade edebiliriz? Örneğin, kaos kavramı teknik anlamda bir evrime denk geldiği için sadece teknik dili paylaşabilen insanlara mı seslenerek yazacağız? Yoksa bunu herkesle paylaşabilecek bir yazma türü olası mıdır? İşte bu makalede, bu zor işi yapmaya çalışacağım. Bilimi, pozitivizmin pek de memnun olacağı şekilde olguların tarihine teslim etmemek için, onu olgular kuyusunun pragmatik ideolojisinde boğmamak için, ona teknik kavramların yaşamla buluştuğu arayüzeylerde hayat verebilmek için bir girişimde bulunacağım. Özellikle kaos gibi bir kavram, gündelik, toplumsal, siyasal ve tinsel yaşam arakesitlerinde epeyce derin bir anlam kazanmışsa, onu teknik anlamda yumuşatarak ifade etmek meşakkatli bir iş olsa gerektir.

Kaos kavramının bir özelliği daha var. Modern bilimin çizgisellik (linearity) kabulüne bir itiraz oluşudur. Çizgisellik kabulü, doğa bilimleri araştırmalarında ve mühendislik uygulamalarında enfes katkılar yapmış olmasına rağmen, düşünsel ve epistemolojik anlamda bir rehavet de yaratmıştır. Çizgisellik kabulünden yola çıkarak yapılan tasarımlar ve alınan sonuçlar pozitivist ideolojinin egemen olduğu modern bilim tasavvurunun pragmatik niteliklerine de denk gelmiştir. Bilimsel bilgi, yaşamın örgüsünde üretilir ve yaşamdan kopuk değildir. Bilimsel bilginin evrimi, yaşam dinamiğinin tüm yönlerindeki örgüsel evrime koşuttur. Ancak, yukarıda da belirttiğim gibi söz konusu evrimin farkındalığı hep gündemden uzak kalmıştır. Sonuç odaklı pragmatizm ideolojisi çizgisellikten ciddi biçimde nemalanmıştır. Kaos kavramı, doğa bilimlerinden ödünç alınmasına rağmen yaşamın çizgiselliğine bir başkaldırıdır. Bu açıdan kaos/kaos kuramı, bence kavramsal bir dönüşüme tekabül etmektedir.

KAOS KAVRAMININ YAPISI

Kaos, gerek sözcük gerekse kavramsal içerik olarak çok eskilere dayanan bir betimlemedir, bir metafordur. Köken bilgisel karşılığı Eski Yunanca ve Latinceye dayanır. Elbette, bir o kadar da Uzakdoğu dillerine kadar iner. Buralarda çeşitli anlamlar taşır. Bir tanesi, "evrenin bilinen düzeninin dışındaki dipsiz boşluk"tur. Bir başkası, "evrenin yaratılmasından önce var olduğu düşünülen şekilsiz maddenin ve sonsuz evrenin düzensizliği"dir. Bir bakıma, "*şeyler arasında ayırım yapmada başarısızlık*", bir belirsizlik ortamıdır. Bir diğeri, "gözle görünen düzensizliğin içinde var olan düzenlilik durumudur", deniz kıyıları boyunca görülen veya kar taneciklerinde bulunan düzgünsüzlükler gibi. "Doğal dizgelerin davranışına özgü öngörülememezlik" anlamına da gelmektedir. Örneğin, atmosfer olayları, sıvıların kaynaması ve kalbin çarpması gibi. Bu son anlamı, doğanın ve toplumsal yaşamın kaotik bir yapıda olduğunu söyleyen Uzakdoğu felsefe ve dinlerindeki içeriği andırmaktadır. Buradaki kaotik yapı, "belirsizliği ve öngörülmesi zor, hatta olanaksız koşulları" vurgular gibidir. Aynı zamanda, rastgeleliği de içerir bir açıdan. Evrenin ve yaşamın devingen yapısında, temel olarak belirlenimsel –deterministtik- bir yön yoktur bu yaklaşımda. Öngörülemeyen bir gelecekteki yeni düzen ve düzenliliklerin içinden çıkacağı bir düzensizlikler ve karmaşıklıklar ağıdır belki de. MÖ 700'lerden bir Hesiodik şiirde, "başlangıçta kaos, tamamen boşluk, biçimsiz madde ve sonsuz uzay vardı" deniliyordu. Dikkat edilirse bu tümcede kaos, bir belirsizliğe işaret etmektedir. Henry Adams'ın sözleri ise kaosun üretkenliğini vurgulamaktadır, "düzenin alışkanlıklara yol açtığı sırada, kaos çoğu kez yaşama yol açar." Devingenlik ise zamana bağlı olarak sürekli bir değişimi ifade ederken, değişen her şeyin nasıl sonuçlara varacağının kestirilmesinin olanaksızlığını dile getiriyor. Prigogin'in dediği gibi, "muhtemel olan gerçeklikten daha zengindir."

Günümüzdeki anlamı ise daha çok bir kargaşanın ya da karmaşanın etrafında dönmektedir. Belirli bir düzenin, kurulu bir yapının, belirlenmiş bir koşullar kümesinin ya da düzenliliğin bozulduğu, buna karşılık önlem veya önlemlerin alınmasında güçlük yaşandığı bir durumu yansıtmaktadır. Kaos ile belirtilen bu kargaşa, hem toplumsal hem de bireysel düzeylerde ifadesini bulmaktadır. İçinden çıkılmaz bir bunalımın –ruhsal da olabilir, toplumsal da- betimlemesine denk gelmektedir. Kaosa ait bu "bilgi" var olan epistemik kabulleniş içinde bir olumsuzluğa denk gelmektedir. Düzenin olumlu, düzensizliğin olumsuz kabul edildiği bir bilgikuramsal –epistemolojik- yaklaşımdır bu. Biraz dikkatle bakarsak ve kendimizi çok sevdiğimiz belgesellerden birisi içinde düşünürsek, gündelik ve gelecekle ilgili hedeflerin hep "mutluluk", "tanımlılık", "kuralsallık", "sadakat", "dostluk" gibi durağan olgularla belirlendiğini görebiliriz. Bunların bozulması, ki aslında bozulmadan çok bir değişim ya da devingenlik söz konusudur, anında bunalım ve kaos kavramlarını anımsatır. Bir bakıma, günümüz paradigmasında kabul özelliklerin ku-

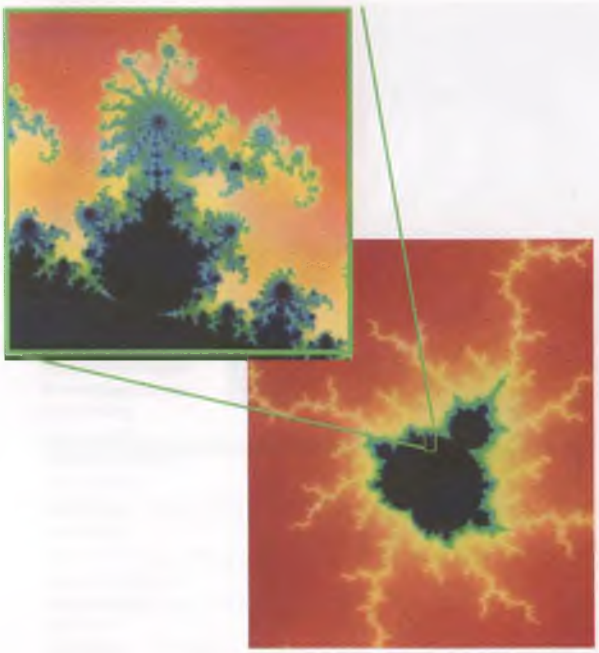

Doğada fraktal bir yapı. Kaotik davranış. Ne rasgele ne de belirlenimsel. Sadece öngörülemeyen bir gelişme.

Canlı ve cansız doğa ve bu ilişkiden üretilen iletişim ağları çizgisel olmayan bir devinim içindedir. "Her şeyin bir nedeni vardır" önermesi çizgiselliği gösterir. "Her şeyin bir öyküsü vardır" önermesi ise çizgisel olmayana işaret eder. Bu çizgisel paradigmayı eleştiren ve almaşık görüş ve değerlendirmelere yer veren çabalar son yirmi yıldır artış göstermekte.

runması üzerine dayanan durağan bir yaşam anlayışı hâkimdir. Korungan –conservative- bir toplumsal örgüdür bu. Ve çok olağandır ki, bu durumda kaos sözcüğünün temsil ettiği içerik "olumsuz" bir duruma işaret eder. "Conservative" sözcüğü için özellikle "tutucu" karşılığını kullanmadım. Çünkü burada tutulan bir şey yok, aksine korunan bir şey var. Var olan koşulları, değerleri, devinen dünyanın yeniden üretilen anlamlarının korunmasına denk geldiğini düşünerek "korungan", korunmaya çalışılan karşılığını uygun gördüm. Dikkat edilirse, "tutucu" ve "korungan" sözcüklerinin kavramsal

Ünlü Mandelbrodt Fraktalı.

içeriklerinde bilgisel –epistemik- bir fark bulunmaktadır.

Bunun yanında, evrenin sürekli bir değişim yaşadığı ve buna bağlı olarak canlı ve cansız doğanın da devingen bir yapı gösterdiği düşüncesi, "kaos" ile ilgili farklı bir epistemik yaklaşımı sergiler. Bilgikuramsal olarak kaos bu yaklaşımda, tüm olay ve olguların oluşumundaki enerji ve bütünlüğü temsil eder. Bir olumsuzluğa işaret etmez. Evreni ve yaşamı, kendi devingenliğinde bir bütün kabul eder. Geçmiş, bugün ve gelecek ayrı kategoriler değildir. Geçmişi bugüne taşıyan devingenlik ve bugünü geleceğe götüren değişimler, öngörülmesi olanaksız, belirlenimsel –deterministik- olan/olmayan bir yol izler. Bu öngörülememezlik bir kader değildir. Aynı zamanda, "bilinemezciliği" de barındırmaz. Öngörülememe, kestirilmesi kesin olmayanı ifade eder. Tarihsel sürece bir "tekerrür" olarak bakmaz. Tarihi bir tekerrürden ibaret gören paradigma, belirlenimsel bir kadercilik içindedir. Burada bir noktaya işaret etmekte yarar vardır. Tarihin kısır bir döngü gibi tekrarlanıp durduğunu ifade eden düşünceye karşı bir başka metafor da, tarihsel sürecin bir döngü izlediği ancak bunun bir çember biçiminde olmadığını, daha çok bir sarmalı andırdığını öne sürer. Dikkat edilirse bu yaklaşım, değişimi varsaymasına rağmen belirlenimsel bir yaklaşımı içerir. Sarmal gibi bir geometriyle tarihi açıklamaya çalışmak basit bir indirgemeciliği temsil eder. Buna karşılık, tarihsel sürecin anlaşılmasında kaotik etmenlere yer verildiğinde, bugünün geleceği nasıl belirleyeceği konusunda kesinlikli bir belirlenmeciliğin olmayacağı görülür. Özellikle insan türünün toplumsal yapısında, elbette kendi tarihini belirleyebilme çabası vardır. Ancak bu çabanın kesin kurallar ve yasalarla açıklanması ayrı bir belirlenimciliği de taşır. Açıktır ki, toplum içindeki farklı çıkar ve çatışmalar, üretim araçlarının mülkiyeti ve üretim ilişkileri toplumsal oluşumu ve siyasal yapıları belirler. Bu belirleme, sabit ve durağan değildir. Koşullardaki küçük değişimler öngörülmemiş birtakım sonuçlara ve süreçlere yol açabilir. Bundan dolayı kaosa bu açılardan da yer vermek ve bu yapılarda değerlendirmek çözümlemelerde verimliliği artırır. Bu durum hassas bir konuya işaret eder.

Kaosa teknik açıdan bakıldığında toplumsal ve kültürel gelenek ve görüşlerin etkisini saptamak olasıdır. Örneğin, "deterministik –belirlenimsel- kaos" ifadesini ele alalım. Batı kültürüne egemen olan "bilimci" pozitivist anlayış dinsel paradigma mirasından aldığı anlamla kaosa belirlenimsel bir özellik atfetmektedir. Sanki kaosun belirlenimsel olmayan bir sunumu varmış gibi. Yani, evren ve yaşam belirlenebilir. Bu nedir? Olay ve olguların öngörülebilir olmasıdır. Kaotik bir olayın başlangıç koşullarına duyarlı bir bağımlılıkla zaman içindeki gelişmesi ya da evrimi öngörülemez olmasına rağmen, olayın bir model çerçevesinde betimlenmiş olması nedeniyle ona deterministik betimlemesi yapılabilmektedir. Bu görüşleri daha ayrıntılı incelemek amacıyla biraz Descartes'a, oradan da karmaşıklığın bilimine doğru uzanalım.

Newton ve Descartes'ı temel alan paradigmaya göre, fiziksel gerçeklikler belirlenebilir olaylardır. Zamansal –temporal- bir simetriye sahiptir. Bu nedenle matematik modelleme aracılığıyla belirlenebilir. Örneğin, Newton'un mekanik yasaları zamana bağlı değişim –diferansiyel- denklemleridir. Başlangıç koşulları deneysel olarak elde edilir. Eğer bu koşullar hatasız saptanabilirse, matematik model fiziksel gerçekliklerin değişim sürecini belirleyebilir. Deneysel düzeneklerin gelişmesiyle elde edilecek teknik/teknolojik olanaklar deneysel hataları giderek azaltacak ve modellerin çözümleri gerçeğe daha da yaklaşacaktır. Zamansal simetri işte bu noktada söz konusudur. Çünkü zaman ne olursa olsun bu mekanik yasalar veya mekanik model zaman sürecinden bağımsız olarak aynı sonuçları verecektir. Evrende yer alan cisimler hep aynı hareketleri yapmaktadır. Zamansal simetri, döngüsel bir benzerliktir. Binyıllardır aynı senaryo. Mekanik paradigmaya göre süreçler doğrusaldır. Tümüyle teknik bir yazı olmadığı için, betimsel açımlamalarla "doğrusal" kavramını incelemeye çalışalım: Bir matematik modelde, denklemler ve değişkenler vardır. Eğer tüm değişkenler cebirsel olarak belirli katsayılarla tek başlarına bulunuyorsa bu model doğrusaldır. Ancak, bu basit teknik tanımın yanında şöyle bir betimleme de olasıdır: Model, değişkenler arasındaki ilişkileri içerir. Değişkenler arasındaki ilişkiler çok karmaşık -kompleks- değilse ve bu modellerle belirli dışdeğerler -ekstrapolasiyonlar- elde edilebiliyorsa ve başlangıç değerlerine bağımlılığı yoksa model doğrusaldır denebilir. Bu modellerle belirlenen doğal olaylarda meydana gelebilecek dalgalanmalar, her za-

man dengeye geri döner bu yaklaşıma göre. Genellikle, doğa edilgendir ya da kendisini sürekli yineler ve evrensel yasalarla ve de basit matematik modellerle bilgiye ulaşılabilir. Burada, bilgi mutlaklaştırılır. İdeal gerçeklikler olarak orada burada bulunan bilgilere erişmek mümkündür. Bunu da, bilim aracılığı ile gerçekleştirebiliriz. "Bilimci" paradigma, deneyin ve gözlemin başını çektiği bir teknik altyapı -empirisizm-, mutlak bilgiye ulaşmanın mümkün olduğunu vurgulayan bir felsefe -determinizm- ve iktidarını pekiştirdiği bir ideolojiyle -pozitivizm- yaşamını sürdürmektedir. Yani, bir köşesinde empirisizm, diğerinde determinizm ve üçüncüsünde pozitivizm olan bir şeytan üçgeni. Ayrıntılı bir bilim tarihi bu yazının kapsamı dışında olduğu için biraz da karmaşıklığın bilimine göz atarak, kaos kavramına ışık tutmaya çalışalım.

Karmaşıklığın bilimi (science of complexity), mekanik görüşe karşı bütünlüğü savunur. Buna göre, "bir bütün, kendisini meydana getiren parçaların toplamından büyüktür." Nedir bu önerme? Mekanik dünya görüşü, yukarıda sözü edilen şeytan üçgenindeki paradigmada parçaların tek tek çözümlenmesinden elde edilen bulgular birleştirilerek bütünün açıklanmasını hedefler. Bu yaklaşım, doğrusaldır. Çünkü parçalar arasındaki karşılıklı etkileşimleri ihmal eder. Bu karşılıklı etkileşimler ise dizgeyi (sistem) karmaşıklaştırır. Başka bir deyişle, dizge doğrusal olmayan bir yapı gösterir. Mekanik bakış açısında dizge bir tren gibidir. Olgular vagonlar gibi bir dizim gösterir. Ardışık bir gelişme gözlenir. Bu bakımdan doğrusal bir bilgikuramını içerir. Sistem düşüncesinde ise, tüm vagonlar birbirine bağlıdır. Artık ortada tren gibi bir metafor kalmamaktadır. Yerine her vagonun bir düğüm olduğu bir ağ vardır. Buna göre, bilgikuramı ya da epistemik yapısı doğrusal olmayan ve devingen bir yapıdadır. Şimdi yeni bir kavram üzerinde duralım: "Kaosun sınırında" kavramı, düzenle kaos arasındaki arayüzeyi belirtmektedir. Karmaşıklık veya kaosun sınırında olmanın sonucu, dengeden uzak bir dizge içinde kendinden organize olabilen ve kendinden varlığını koruyabilen devingen -dinamik- yapılar oluşur. Bu durum, tüm canlı organizmalar için geçerlidir. Toplumsal ve kültürel yaşamda da bunlara rastlamak olasıdır. Dengeden uzak koşullarda yeni bir düzenin çıkışını kaotik bir süreçte görebiliriz. Erwin Laszlo karmaşıklığı şöyle betimler: "Gerçekte, kaos kuramının ve genel sistem kuramının ortak dilinde - lingua franca - en önemli terim 'çatallanma -bifurcation' sözcüğüdür. Çünkü öncelikle günlük yaşamımızda hepimizin karşılaştığı en önemli deneyim türünü çok açıkça izah eder ve ikinci olarak çağdaş toplumların geleceğini hassasiyetle ifade eder." Aşağıda da daha ayrıntılı ele alacağımız çatallanma terimi, belirli bir sürecin belli bir aşamasında iki veya daha fazla yola, dala ya da izleğe ayrılmasıdır. Karmaşık devingen bir kaotik dizge, dış ya da iç etkilerle kararsız duruma gelince meydana gelen gerilimler bir *"çeker-attractor"* tarafından evre dönüşümüne çekilir, zorlanır. Dizge çatallanır ve yeni bir düzene doğru, ya kendinden yeniden organize olma ya da dağılma (dissipation) yönünde ilerlemeye başlar. Tüm bu olguları, trafik akışında, hava değişimlerinde, nüfus devinimlerinde, düşüncelerde, kentleşmede, kalp atışlarında, çıkar çatışmasında/çakışmasında, sevgide, aidiyette, sahiplenmede, şoven tahakkümde, narsistik melodilerde, dans eden ritüellerde, iktidar yapılanmalarında ve nice olayda görebiliriz. *Çünkü her şeyin bir nedeni değil, BİR ÖYKÜSÜ vardır. Hem de birçok durumda öylesine kaotik ki...*

"Kaosun sınırında" kavramı, düzenle kaos arasındaki arayüzeyi belirtmektedir. Karmaşıklık veya kaosun sınırında olmanın sonucu, dengeden uzak bir dizge içinde kendinden organize olabilen ve kendinden varlığını koruyabilen devingen -dinamik- yapılar oluşur. Bu durum, tüm canlı organizmalar için geçerlidir. Toplumsal ve kültürel yaşamda da bunlara rastlamak olasıdır.

DÜŞÜNCE, BİR ÇİZGİYE İNDİRGENEBİLİR Mİ?

Bugün içinde yaşadığımız, soluklandığımız paradigma ya da değer-

ler denizinde indirgenmesi elbette mümkündür. Bilimsel bilginin üretilme ideolojisi, hayatın yaşanma biçiminden ve toplumsal formasyonun dinamiklerinden bağımsız olabilir mi? Çizgisellikte, ne düşündüğümüzü hep iyi "biliriz". Ne konuştuğumuz konusunda "kuşkumuz" neredeyse yok gibidir. Ancak, nasıl düşünüp fikir beyan ettiğimiz konusunda kaygımız da "yok gibidir." Günlük ve daha kolay bir yaşam biçimi... Düşünsel alanın enine ve derinliğine gereksinme duymayan bir yaşam tarzı. O anı ve "en uzun zaman" olarak o günü geçirme telaşı. Empatinin sokağımızdan bile geçmediği, sempatinin sahte çığlıklarının kol gezdiği dar bir alan. Her gün aynı sahneler. Çizgiye indirgenmiş düşüncenin sahnelendiği kısır bir döngü. Yaşamın zorluklarına hapsolmuş olmanın, günü kurtarmanın yükü altında kalmanın anlaşılır kılabileceği bir çizgisellik bu. Çizgisel olarak yaşanan hayatta, çizgisel düşünmek kadar olağan bir şey olabilir mi? Bu sorunun yanıtı ikilidir. Çizgisellik kültürünü, ideolojisini yeniden üreten dizge, "olabilir" derken, çizgisellikten kopmayı hedefleyen, çizgi-

sellik paradigmasına rağmen üretilmiş düşünce ve yaklaşımların yanıtı ise "olamaz"dır.

Çizgisellik, çizgisel olmayanı bir "görme biçimi"dir. Çünkü, toplum ve doğa çizgisel olmayan bir devinime (dinamiğe) ya da zamana bağımlılığa sahiptir. Çizgisel olmayanı, "çizgisel" olarak yaşamak, bir bakış açısına işaret eder. Çizgisellik, bir indirgenmişliktir. Sanki, girintili çıkıntılı bir sahili yalnızca bir çizgi ile görmeye ve/veya göstermeye çalışmak gibi. Canlı ve canısız doğa ve bu ilişkiden üretilen iletişim ağları çizgisel (doğrusal) olmayan bir devinim içindedir. Bunu çizgisel olarak algılamak ya da mekanik yasalara indirgeyip anlam vermek bir bakış açısına tekabül eder. "Her şeyin bir nedeni vardır" önermesi çizgiselliği gösterir. "Her şeyin bir öyküsü vardır" önermesi ise çizgisel olmayana işaret eder. Burada, kayda değer bir epistemik kopuş vardır. Bu çizgisel paradigmayı eleştiren ve almaşık görüş ve değerlendirmelere yer veren çabalar son yirmi yıldır artış göstermekte.

Doğa bilimlerine çizgisel olmayan (nonlinear) yaklaşımların uygunlanması yeni bir kavram değildir. Çizgisel olmayan devinim ve kaos kuramları çeşitli fizik ve mühendislik olgularının modellenmesinde ve davranışlarının incelenmesinde kullanılmıştır. Doğa bilimlerinde, dizgelerin çizgisel olmayan davranışlarının incelenmesi tümüyle kendi disiplinleri içinde kalmıştır. Bunun yanında, ruhbilim ve toplumbilim alanlarında olgular, çizgisel olmayan devinim, çatallanma noktaları ve kaotik etkiler çerçevesinde de ele alınmıştır. Ancak, bu yaklaşımlarda beşeri bilimlerin doğa bilimlerine indirgenmesi gibi pozitivist bir çatı altında kalınmıştır. Bu noktada belirtmek gerekir ki, doğa bilimleri ve mühendislikte matematik modellerin çizgisel olarak geliştirilmesi bir basitleştirmeyi de amaçlamıştır. Çünkü, özellikle sayısal bilgisayarların ve etkin sayısal yöntemlerin gelişmesinden önce doğrusal olmayan modellerin çözümü olanaksızdı. Teknik ayrıntılarına bu yazı kapsamında girmek olanaksızdır. Ancak, doğrusallık veya çizgisellik teknik kısıtların dışında bir dünya görüşü veya paradigması içinde toplumsal bir boyut kazanmış ve displinlerin pozitivist lokomotifin arkasında alt alanlara atomlaşmasına neden olmuştur.

Buna karşılık çizgiselliğe eleştirel yaklaşımlar da üstel bir biçimde artmaktadır. Bilim tarihi açısından buna en ilginç ve kapsamlı örneklerden birisi Manuel De Landa'nın, Çizgisel *Olmayan Tarih–Bin Yılın Öyküsü* adlı eseridir ve yukarıda değindiğim epistemik kopuş tartışmasına çok yerinde bir araştırmayla katılmaktadır. Tarihsel evrimin çizgisel olmayan süreci şu çerçevede çözümleniyor: Lav ve Magma (jeolojik tarih), Et ve Genler (biyolojik tarih), Memler ve Normlar (dilsel tarih). De Landa, biyoloji, fizik ve toplumsal bilimleri olağandışı bir yaklaşımla bir ağ yapısı içinde toplamakta ve ilişkilendirmektedir. En belirgin müdahalesi, çizgiselliği, tekniğe indirgenmişliğinden sıyırarak bir dünya görüşü olarak eleştirel çözümleyişidir. Eserde, temel noktalar şöyle özetlenebilir: İlerleme bir yanılsamadır. Bugünün hüküm süren paradigması olan pozitivizm/bilimcilik, bilginin sürekli ilerleyen bir yol izlediğini öne sürer. Bu ilerleme, birbirini izleyen dönemler biçiminde düşünülür. Bir önceki bir sonrakinin nedenidir. Örneğin, "mekanik fizik olmasaydı kuantum fiziği olamazdı." Bilimsel ilerleme düşüncesi, nesnellliğe indirgenmiştir ve çizgiseldir. Buna karşılık, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* adlı eserin yazarı olan T. Kuhn ile aynı düşünceyi paylaşan De Landa'ya göre, bilginin üretim tarihinde ve onun örgütlü bir kurumu olan bilimin evriminde sıçramalı ve çizgisel olmayan bir süreç yaşanmış ve yaşanmaktadır. Kuhn, bilimin sosyolojisine vurgu yaparken, De Landa bilimi, daha doğrusu bilgi üretimini; jeolojik, biyolojik ve fiziksel örgüden kültürel dolambacın çizgisel olmayan hallerine göndererek çok önemli bir paradigma kopuşuna davetiye çıkarmaktadır. Ayrıntılandırılması bu yazıyı epey aşan diğer bazı temel noktalar şöyle özetlenebilir: Gerçeklik ve bilinç, tarih tarafından pekiştirilmiş yalnızca enerji ve biyokütle halleridir. Ve diğeri: İçinde yaşadığımız tarih, tarihi değerlendirmemiz konusunda bizi yanıltır ya da önyargılı kılar. Ve bir diğeri: Birçok şey, geleneksel olarak çizgisel olduğu yönünde düşünmeye yönlendirilmiş olsak da, çizgisel olmayandır. Son ikisi, ideoloji çözümlemesi için oldukça kayda değer önermelerdir.

Bir başka araştırma örneği de dildir. Bugün egemen olan araçsal akılla bakınca dilin bir araç olduğu çabucak benimsenebilir. Halbuki dil yaşamın kendisinde bir süreçtir. Yaşarken bizi taşıyan bir araç değil, yaşadığımız sürecin kendisidir. Dil, belirli bir toplulukta yüzyıllar içinde ağır ağır birikmiş sesler, sözcükler ve gramatik yapılar olarak tanımlanmakta. Dilin toplumsal ve ekonomik bir yapısı vardır. Toplumsal devinimde sesler, sınıf ve kast ayırımları doğrultusunda birikir ve kültürel etmenlerle birlikte toplumsal katmanları birbirinden ayıran nitelikler sisteminde yerini alır. Dil, anlamlar dizgesini ifade eder. Söz dağarcığını oluşturan malzemeler ve gramatik örgüler, bildiklerimizi nasıl bildiğimizi resmeder. Böylece, ideolojinin yeniden üretilmesini bir dil olarak ele almak mümkün görünmektedir. Bebekler anadilini dilbilgisi dersi görmeden ve kuralları öğrenmeden akıcılıkla konuşabilir. Dilbilgisinin okullaşma süreçlerinde yerini alması, iktidar oluşumlarının kurucu taşlarını sağlar. Böylece toplumsal örgünün dil üzerinden kurulması gündeme taşınır. De Landa, dil desenlerinin yaşanan coğrafya özelliklerince ve toplumsal-ekonomik koşullarca geliştiğinin altını çizer. İletişimin yalıtılması sonucu yeni diller ortaya çıkar.

De Landa, çökelti kayaları, hayvan türleri ve toplumsal sınıflar gibi birbirinden çok farklı yapıların benzer üretim süreçlerinin tarihsel ürünleri olarak değerlendirilebileceğini öne sürmektedir. Dilde de benzer katmanlar aranabilir. Homojen kümelere ayrılarak yalıtım sayesinde birbirleriyle kaynaşan dilsel malzeme birikimlerini katmanlı sistemlere

örnek göstermektedir. Böylece, dilin çizgisel bir ilerleme göstermediğini vurgulamaktadır. Katmanlı dil evrimi, çizgisel olmayan bir süreçtir. Buradaki çizgisel olmayan durum dilin gelişiminde kaotik bir yapının varlığına da işaret eder. Coğrafya özelliklerindeki ve/veya toplumsal-ekonomik koşullardaki küçük değişimler öngörülemeyen dil değişimlerine neden olabilir. Bu değişimler, yine öngörülemeyen çatallanmalara uğrar ve farklı lehçeler ortaya çıkabilir.

BAZI BİLGİKURAMSAL SONUÇLAR

Öncelikle, nedensellikle kaosu karşılaştıralım. Kabul gören genel paradigmaya göre nedensellik ilkesi veya kuralı tüm bilimsel araştırmaların öncülüdür ve hiçbir empirik olgu onu yanlışlayamaz. O her zaman mantıksal olarak doğrudur. Nedensellik kuralına göre aynı neden aynı sonucu doğurur. Ancak, sorun hangisinin aynı neden ve hangisinin aynı sonuç olduğunun nasıl belirleneceğidir. Daha derinden bakarsak, doğada aynı uzamsal-zamansal koşulların ve fiziksel durumların aynı kesinlikte tekrarlanmadığını görebiliriz. O halde, nedensellik ne demektir? Buna göre, işlemsel düzeyde çok benzer bir nedenin çok benzer bir sonucu üreteceği anlamına gelmelidir. Fakat "çok benzer" nedir ve bu tür bir "çok benzer"in gerçekleşebileceğini nasıl garanti edebiliriz? Kaos kuramı ortaya çıkıp gündeme gelmeden önce bilimsel toplulukta bu tür sorular ciddiyetle hiç sorulmamıştı. Kaos bugün anlaşıldığı yapısı ile başlangıç konum ve koşullara olan bağımlılığıyla nedensellik kuralının en azından işlemsel/sonuçsal özelliklerini açıkça ihlal etmektedir. Kaotik bir sistemde küçük bir sapma bizi büyük bir sapmaya vardırabilmektedir. Bir Çin atasözünde ifade edildiği gibi, bir saç teli kadar bir hata bizleri çok uzaklara götürebilir. Eğer kaotik hareket, işlemsel nedensellik ilkesini çürütüyorsa, bilim ve mühendislikteki öngörü kuramlarına yaşamsal önemde birçok kısıtlama getirebilecektir.

Son 20-30 yıl içinde kaos modelleri, doğa bilimlerinde, ekonomide ve toplumsal bilimlerde periyodik modellerin yerini almaya başlamıştır. Doğrusal olmayan bilimlerle birlikte kaos kuramı da bilimsel yöntemi belirli ölçüde değiştirmiştir. Kaos kuramında; tümel ve yerel davranışlar, düzen ve kaos, öngörülebilirlik ve öngörülememezlik arasındaki davranışlar bir bütün olarak ele alınmaktadır. Bir bakıma kendisi de özellikle toplumsal ve tarihsel olayları açıklarken indirgemecilikten kurtulamayan kaos kuramı genelde indirgemeci paradigmaya eleştirel bakan bir geleneği de sürüklemektedir. Kaoscu paradigma da kaotiktir ve bütüncüldür.

Buraya kadar kaos kavramını hem toplumsal bir içerik hem de matematiksel yapılarıyla tanıtmaya çalıştık. Bu süreçte kaosa atfedilen anlamların kültürlere göre değiştiğini, ideolojik içeriklerle belirlendiğini gösterdik. Aynı zamanda, mekanik bakış açısıyla Descartes ve Newton'dan karmaşıklığın bilimi olarak bilinen doğrusal olmayan dizgelerin kaotik yapılarının incelenmesine kadar izlenen süreçteki epistemik kopuşlar gösterilmeye çalışıldı. Doğu ve Batı kültürlerinde değişime bakış tarzına bağlı olarak farklı kaos yorumlamalarının ortaya çıktığı belirtildi. Kaos, bu kısa alanda tüm yönleriyle ele alınamazdı kuşkusuz. Ancak, önemli olan bilginin sorgulanabildiği bir ortam yaratmaktır. Bilimin, "bilimci" paradigmasının belirleyici olduğu bugünün dünyasında, bilgiyi sorgulamayı ikinci planda bırakan pozitivist görüşü eleştirebilmektir. Bilgiyi sorgulayan felsefeyi sorunsalın dışında bırakan bu anlayışa karşı yeni bir bilim felsefesini önerebilmektir. Örneğin, matematik salt bir yöntemler dizisi olarak kabul edilir bugünkü sistemde. Yani, yöntembilime indirgenir. Matematiği oluşturan belitsel mantık süzgecini, yaratıcılığı buna ekleyen sezgi kaynağını, bir dil olarak anlamı oluşturan göstergeler tiyatrosunu hep ihmal eder bu dünya görüşü. Matematiksel anlamın oluşma süreçlerinin kaotik yapısı işin bir başka veçhesi. Bir kuramı verili koşullarda kanıtlamaya kalktığınızda, izlediğiniz yolun sayısız sürprizlerle dolu olduğunu gördüğünüzde nasıl bir kaotik yörüngede yol aldığınıza şaşar kalırsınız. Birçok açmazın yeni kapılar açtığını, yeni açılan kapıların sizi açmazlara götürdüğünü hep yaşarsınız. Kesinsizliğin bilimidir matematik. Başka bir deyişle, bilim değildir. Çünkü hem deneyi önceleyen hem de deneyi sonralayan bir yapısı vardır. Hem a prioriktir hem de a posterioriktir. Bilgikuramsal olarak deneye doğrudan bağlı değildir.

Bilgiyi hem tinsel düzeylerde hem de maddi ilişkilerde yabancılaştıran, bilgiyi meta durumuna getiren süreçleri çözümlemek, anlamak ve seçenekler sunmak için bir bilgikuramı teorisi geliştirilebilmelidir. Kaos gibi derin ve çok boyutlu bir konuyu genel anlamda ele almak, mesleki alanların kendine özgü ornekleriyle suslemek, ancak bilgiyi o meslek alanına indir-

Brokoli: Doğal bir fraktal.

gemeden paylaşabilmek önemli bir adımdır. Bu yazı, böyle bir önermedir. Bunu sesli düşünmektir belki de. Kolay değildir böyle bir bilgikuramı kuramını yapılandırmak. Üretim ilişkilerinin bütününde ve bireyin kendi yaşamöyküsünde, yabancılaşmanın psikanalizini yapabilmektir. Farkındalık yaratabilmektir. Bu süreç kaotiktir. Belirlenimci önerilere yer vermeyen, pozitivist bilim anlayışında atomize olmuş uzmanlık alanlarına sıkışmayan, bilginin çok renkli, çok dallı ve sürekli devinen bir bütünlük olduğunun farkındalığını yaşama geçiren, öngörülmesi olanaksız, kaosla dost, çatallanma kavşakları sayısız, fraktalların estetiğinde paylaşmayı seven bir yoldur, bir süreçtir bu.

Bunun yanında, vurgulanmasında yarar olduğunu düşündüğüm bir konu var: Hiçbir toplumsal, ruhsal ve tarihsel olayı betimlemek ve çözümlemek için, doğa bilimlerini açıklamak üzere geliştirilen deterministik kaos modelleri kullanılamaz. Bu modellerle, toplumsal, ruhsal ve tarihsel olguları açıklamaya çalışmak tüm bilgisel araştırmaları doğa bilimlerine indirgemek demektir. Doğal olguların modelleri matematikseldir. Doğanın karmaşık yapısını açıklamaya çaba gösteren kuramlar, uzun yılların deneysel, gözlemsel ve kuramsal çalışmaları sonucu ve de matematiğin akla sığmaz desteğiyle elde edilmiştir. Bu kuramlara dayanan ve doğayı yaklaşık olarak betimleyen yasa ve kurallar ortaya çıkarılmıştır. Fiziksel tüm modeller bu tür bir bilgi kaynağına bağlı olarak geliştirilir. Toplumsal ve ruhsal olayların aynen doğal olgular gibi davrandığını kabul ederek fiziksel olayları insanın bizzat içinde rol aldığı karmaşayı izah etmeye çalışmak, bilimci-teknolojist paradigmanın en yıkıcı armağanlarından birisidir. Bu armağanı söz konusu paradigmanın toplumsal devinimi içinde anlamak olasıdır. Ancak, bu paradigmanın dışında bilim felsefelerinin de var olacağı, eleştirel ve almaşık dünya görüşlerinin de çıkacağı o kadar açıktır. Bilim topluluğu, insan türünün en muhteşem ürünlerinden birisi olan bilimi tartışmaya açmak için gönüllü olmalıdır. Çok farklı yaklaşımların tartışmalı bir ortamda bilgiyi sorgulama girişimleri, bilginin özgürlüğü için elzemdir.

KAYNAKLAR

De Landa, M., "A Thousand Years of Nonlinear History," The MIT Press, 2000.

Gleick, J., "Chaos - Making a New Science", Viking, 1987.

Hunt, G. M. K., "Determinism, Predictability and Chaos", Analysis. 47(3): 129-133, 1987.

Kellert, S. H., "In the Wake of Chaos", The University of Chicago Press, 1994.

Kellert, S. H., "Borrowed Knowledge: Chaos Theory and the Challenge of Learning across Disciplines", The University of Chicago Press, 2008.

Omnes, R., "Quantum Philosophy. Understanding and Interpreting Contemporary Science", Princenton University Press, 1999.

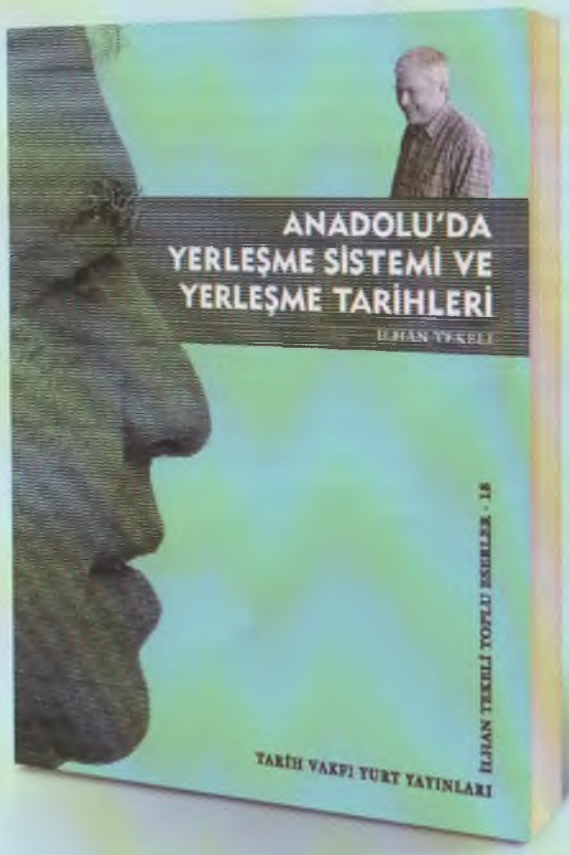
Peitgen, H-O., H. Jürgens, D. Saupe, "Chaos and Fractals-New Frontiers of Science", 2nd Edition, Springer-Science, 2004.

Prigogine, I., "Why Irreversibility?", Int. J. Quantum Chemistry, 53, 105-118, 1995.

Prigogine, I., "Is Future Given?", World Scientific, 2003.

Schick, T., "Readings in the Philosophy of Science, From Positivism to Postmodernism", Mayfield Publishing Company, 2000.

Strogatz, S. H., "Nonlinear Dynamics And Chaos With Applications To Physics,Biology, Chemistry, and Engineering," Cornell University, 2000.

XVIII. Kitap

ANADOLU'DA YERLEŞME SİSTEMİ VE YERLEŞME TARİHLERİ

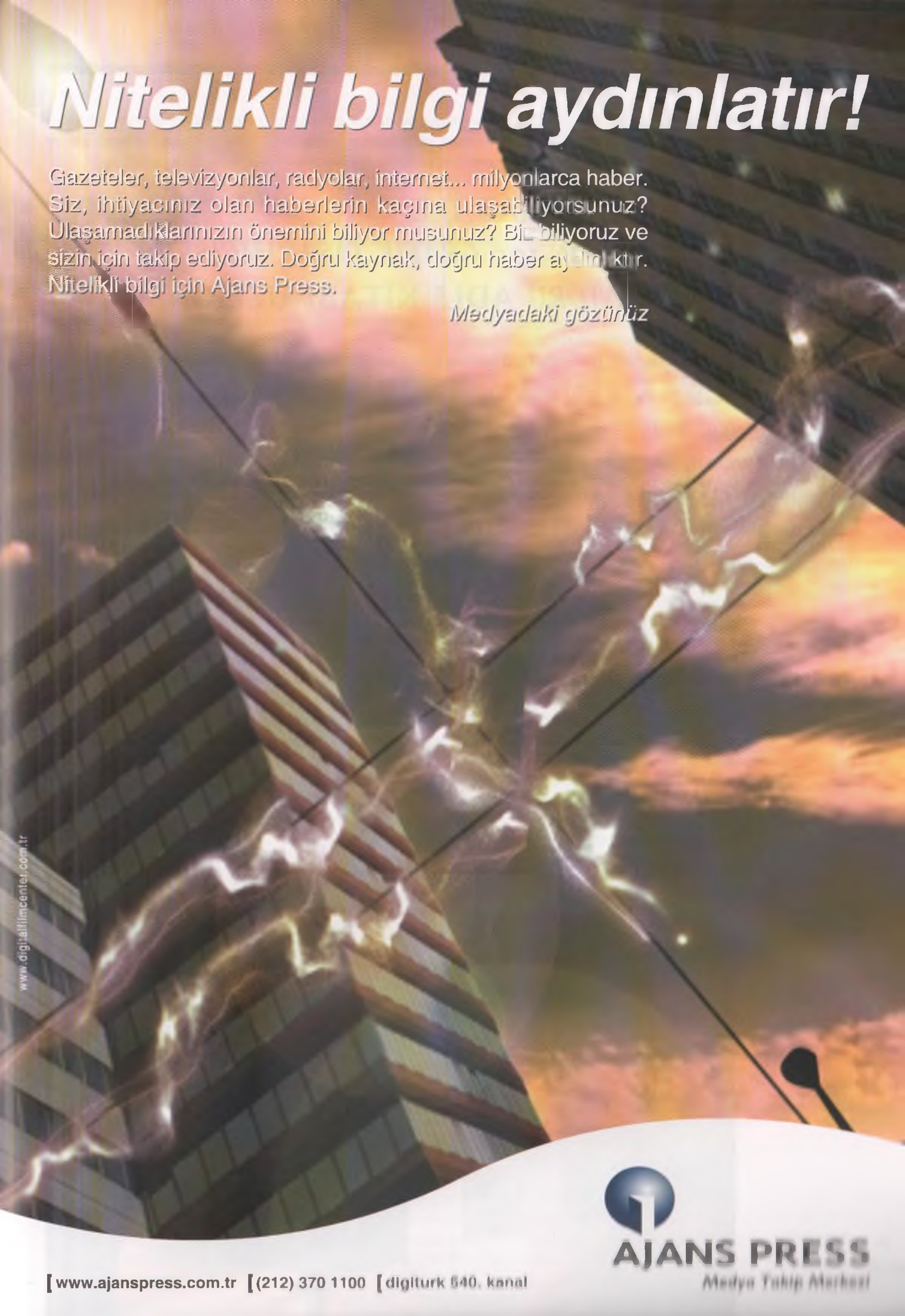
Haziran 2011, ISBN 978-975-333-263-7
512 sayfa, 35 TL

Toplu Eserlerin bu kitabı, Tekeli'nin Anadolu'da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihleri konusunda yazdığı yazıları bir araya getiriyor

Kitap iki bölümden oluşuyor, birinci bölümde yerleşme sistemleri yazıları ikinci bölümde ise kent tarihi yazıları yer alıyor. Son yıllarda Türkiye'de çok sayıda kent tarihi yazılması elbette sevindirici. Kentlerimizin tarihleri hakkındaki farkındalığımız artıyor. Ancak bu çalışmaların çoğunda kentler tek başına ele alınıyor, bir yerleşme sisteminin parçasını oluşturduğu hesaba katılmıyor. Tekeli'nin bu kitabının ilk bölümünde yer alan yedi yazısı bu bakımdan bir farklılık taşıyor, Anadolu'nun yerleşme tarihine, bir yerleşme sistemleri tarihi olarak bakıyor ve bu bakışın kazandırdığı yeni açıklama olanaklarını sergilemeye çalışıyor. Kitabın ikinci bölümünde yer alan dokuz yazı ise tek tek kentlerin tarihleri üzerinde duruyor. Ancak bu yazıların her birinde bu kentler Türkiye'nin yerleşme sistemine bir şekilde ilişkilendirilmiş bulunuyor. Tabii kent tarihleri yazarının formasyonuna göre çok değişik yaklaşımlarda olabilmektedir. Bu bakımdan Tekeli'nin kent tarihi yazılarını da bir kent plancısının tarih yazıları olarak okumak gerekir.

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı, Değirmen Sok. No:15, 34134 Eminönü/İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

Nitelikli bilgi aydınlatır!
Gazeteler, televizyonlar, radyolar, internet... milyonlarca haber. Siz, ihtiyacınız olan haberlerin kaçına ulaşabiliyorsunuz? Ulaşamadıklarınızın önemini biliyor musunuz? Biz biliyoruz ve sizin için takip ediyoruz. Doğru kaynak, doğru haber aydınlatır. Nitelikli bilgi için Ajans Press.
Medyadaki gözünüz
www.digitalfilmcenter.com.tr
AJANS PRESS
Medya Takip Merkezi
www.ajanspress.com.tr
(212) 370 1100
digiturk 540. kanal

ÖMER DURMAZ İLE *İSTANBUL'UN 100 GRAFİK TASARIMCISI VE İLLÜSTRATÖRÜ* ADLI KİTABI ÜZERİNE

Ömer Durmaz'ın İstanbul'un 100 Grafik Tasarımcısı ve İllüstratörü *adlı kitabının önsözünde de ifade ettiği gibi grafik tasarım, "kent kültürünün" bilgisini taşıyan, mesajını ileten, içeriğini yorumlayan disiplinin adıdır ve grafik tasarım ürünü bir mesajı iletme işlevini yerine getirir. Ömer Durmaz ile gerçekleştirdiğimiz söyleşide kitaptan yola çıkarak; Türkiye'de grafik tasarım tarihini, grafik tasarımının toplumsal kodların anlaşılmasına katkısını ve "İstanbul"u merkeze alarak önemli grafik tasarımcıları konuşuyoruz.*

SÖYLEŞİ: AYDAN ÇELİK

Bundan birkaç ay önce Turgut Çeviker'le son kitabı "Karikatürkiye" üstüne bir söyleşi yapmıştık. "Karikatürkiye", Cumhuriyet tarihini karikatürler üstünden anlatan bir kitaptı. Senin araştırman bu bağlamda yapılmadı ama yine de sormak istiyorum. Türkiye tarihi grafik tasarım üzerinden anlatılabilir mi?

Öncelikle belirtmeliyim ki ben bir "tasarım tarihçisi" değilim. Tasarım tarihiyle ilgilenen bir görsel iletişim tasarımcısıyım. Grafik tasarım alanında öğretim görevlisi de olmam, bu ilgimi akademik bir zemine taşıyor diyebilirim. Dolayısıyla aktaracaklarımın bu gözle değerlendirilmesi doğru olur.

Kısa tarihçesine rağmen pek çok değişimi barındıran Türkiye'deki grafik tasarımın gelişimi ile ilgili bilgi vermek, hazırladığım yayının fiziksel olanakları ve editoryal çerçevesi içerisinde ancak genel bir bakış açısını yansıtabilir. Ancak araştırmam söz konusu yayınla sınırlı olmadığı ve halen sürdüğü için rahatlıkla söyleyebilirim ki; Türkiye tarihi grafik tasarım ürünleri üzerinden okunabilir. Üstelik tasarım nesnesinin "belge" ve "tanıklık" durumu üzerinden kurulan ilişkilendirmelerle tarihçiler bu okumayı sürekli

Ömer Durmaz.

Fotoğraf: Uygar Özel

yapıyorlar. Derginiz de bir tasarım nesnesi olarak bu belgelerden biri.

Türkiye'de grafik tasarım tarihi üzerine çalışan sayılı akademisyenlerden biri olan tasarımcı Sadık Karamustafa bu durumu şu şekilde özetliyor: "Grafik tasarım ürününün üç hayatı vardır: Birinci hayat döneminde, birine ait bir mesajı başkalarına iletmek için tasarlanır ve yayımlanır. İkinci hayatında bir tasarımcı tarafından yaratılmış bir tasarım ürünü olarak dergilerde, tasarım yıllıklarında yer alır, sergilerde boy gösterir, hakkında yazılar yazılır. Birinci hayatta gölgede durması kaçınılmaz olan tasarımcının ismi bu dönemde ortaya çıkar. Üçüncü hayat ise tasarım tarihçilerini ilgilendirir. (...) Grafik tasarım; kültürü yorumlar, anlam üretir ve okuyucuya/izleyiciye iletir. Grafik tasarımın tarihini incelerken, plastik bileşenlerinin yanı sıra, verdiği mesajın toplumsal kodlarını iyi anlamak ve deşifre etmek gerekir. Logolor, afişler, kitaplar, dergiler ve öteki basılı araçlar, ilettikleri anlamlar açısından okunduğunda, toplumlar hakkında bilgi verirler."[1]

Bir başka coğrafyadan tasarımcı Andrew Howard'ın yorumu ise şöyle: "Grafik tasarımın, gösterilenden başka bir muhtevası daha vardır: Bir toplumsal üretim biçimi olarak toplumsal muhteva. Bunun önemi, işlevin biçimi, amacın muhtevayı etkilemesinde yatar. Grafik tasarım disiplininin karakterini, tasarımcının niyetlerinden çok, yapılan işin, içinde yer aldığı üretim süreci ve toplumsal muhteva belirler. Grafik tasarımı, salt bireysel bir yaratıcılık etkinliği değil de, toplumsal üretimin bir biçimi olarak görürsek, insanoğlunun öteki sosyal aktivitelerini yöneten ekonomik ve ideolojik güçlerle bağlı olduğunu daha iyi kavrayabiliriz."[2]

Grafik tasarım ve tipografi, en belirgin toplumsal biçimlendiricilerden biri olarak her dönemin toplum dokusu içine gömülüdür. Grafik tasarım boşlukta üretilmez. İçini dolduran; tarih, bilim, ekonomi, edebiyat, psikoloji, sosyoloji, felsefe ve sanat gibi diğer alanlardır. Grafik tasarımı şekillendirenin toplumsal dinamikler olduğunu, dolayısıyla bu biçimlendirmenin geriye dönük okumalarının da yapılabileceğini söyleyebiliriz.

"Tasarım Tarihi"nden söz edebilir misin? Grafik tasarımın tarihi nasıl yazılmalı?

Belki de tasarım tarihinden önce onu var eden görsel tarihten ve görsel kültürden söz etmek gerekiyor. Türkiye'de görsellik, üzerine az yazılan alanlardan biri; yazıldığında da genellikle sanat tarihi içerisinde değerlendiriliyor. Türkiye'yi karakterize eden görsel üretimin azlığı ve bunların da pek azının arşivlenmiş ya da erişilebiliyor olması, elde edilenlerin de çoğunun incelenmemiş olması, grafik tasarım tarihi araştırmalarını derinden etkiliyor. Eksikliği gidermeye yönelik girişimler, altyapı sorunları nedeniyle eksik ve yenik bir yerden yola koyuluyorlar. Türkiye'deki grafik tasarım disiplini – görece – genç bir işkolu olmasına karşın, "gelişimini" belgeleyecek nitelikte ve nicelikte bir tarihsel geçmişten de söz edilebilir.

"Grafik Tasarım Tarihi"ni sadece bir meslek grubunun var oluş öyküsü olarak düşünmemeli; ne yazık ki genelde yapılan bu! İşaret ettiğim bu sorunu, hem hakbilirlik yapmak, hem de evrensel doğrular üzerinden konuşmak için Batılı uzmanların sözleriyle aktarmayı doğru buluyorum: 'Tasarım tarihi nasıl yazılmalı? Bu soruya verilecek yanıt, geçmişin nasıl görüneceğini ve anlaşılacağını belirler. Tarihin nasıl yazılacağı sorusu, aynı zamanda geçmişin nasıl kullanılacağını anlamamıza yarar. Tasarım tarihi genellikle yazılmıyor, gösteriliyor. Kitapçı rafları, düşündürmek yerine sadece bakmaya yarayan bir sürü yayınla dolu: Logo, afiş, kibrit kutusu, etiket, sigara paketi koleksiyonları vs. (...) Tasarım tarihi, tasarım mesleğine servis vermez, fikirlerin tarihi ile uğraşır. Böyle bir tasarım tarihi bir nesneyi kimin, ne zaman, kimin için yaptığını söylemekle yetinmez, o nesneyi belli bir tarihsel döneme konumlandırır ve alıcı üzerindeki etkilerini keşfetmeye çalışır. İyi bir tasarım tarihi sadece tasarımın tarihi değil, fikirlerin ve dolayısıyla kültürün tarihidir. Tasarım tarihçisi tasarımcının ürününü, salt beyaz sayfa üzerindeki renk ve biçim gibi görmez, belli bir tarih ve yerin toplumsal, ekonomik ve siyasal ikliminin göstergesi olarak değerlendirir. İyi tasarım tarihi nesnelerin bir zamanlar nasıl göründüğünü anlatmak yerine, söz konusu nesneleri fikir bağlamı içinde ele alır."[3]

Dünyada "grafik tasarım tarihi" denildiğinde akla gelen ilk kitap Philip B. Meggs'in 1983–1998 arasında üç bölümde yayımladığı *A History of Graphic Design* adlı yayınıdır. Meggs'in kitabı, diğer yazarlar ve tarihçiler için bir mihenk taşı olmuştur. Sunduklarıyla övülen, dışarıda bıraktıklarıyla da eleştirilen aydınlatıcı bir dönüm noktasıdır. Eğer Meggs'in tematik, kronolojik yaklaşımı olmasaydı, alternatif yöntemler keşfedilemezdi. Meggs'in araştırmasının ilk bölümü yayımlandığından beri akademik çevreler tasarım tarihi konusuna daha fazla ağırlık vermiştir. Sonuç olarak grafik tasarım tarihi yazımı dünyada 30– 40 yıldan beri süregelen bir alan. Türkiye'de ise henüz kat etmesi gereken uzun bir yol var.

Meşhurdan çok meçhulün peşinde olduğunu yazmışsın. Bu anlamda, meslekten olanların bile bilmediği bir sürü isme ulaşmışsın. Cevat Şakir gibi, başka alanlardaki 'başarı'larını bildiğimiz, ama bu alandaki çalışmalarından bihaber olduğumuz isimler dikkat çekici.

Türkiye Tasarım Tarihi Topluluğu, 2009 yılında "Tasarım Tarihinin Ötekileri" adlı bir konferans düzenledi. Konferans temasının sorularından biri, senin sorunla benzerlik taşıyor: 'Tasarım tarihinin saklı özneleri: Tasarım alanına katkılarına sessiz kalınan özneler kimlerdir? Bunların katkıları göz önüne alındığında tasarım disiplinlerinin paradigmaları değişebilir mi?' Grafik tasarımcılar olarak bu sorunun yanıtını verebilirsek "bihaber" olma durumumuzun nedenlerini de anlayabiliriz.

8. İstanbul Film Festivali için afiş, Sadık Karamustafa, 1989.

mine yakın bir zemine oturuyor. Bağlantılar, geçişler, anonim gelişmeler yazılmamış ve anlatılmıyor... Geçmişte Sait Maden, Mengü Ertel gibi birkaç değerli tasarımcının yazıları olmasa, Sadık Karamustafa, İlhan Bilge, Dilek Bektaş, Sinan Niyazioğlu gibi kişiler bir çaba içerisinde olmasa, neredeyse üzerine konuşacak hiçbir şeyimiz olmayacak. Bize anlatılan tarihte, genel olarak birkaç kişinin adına saplanılıp kalındığını görüyoruz. Akademik yayınlar, neredeyse bir–iki kaynağın sürekli alıntılanarak bugüne değin takla ata ata gelmesinden ibaret. Yeni nizde, genelde karanlıkta kalan yıllar da bu yıllar. Harf Devrimi öncesi ve Harf Devrimi döneminde bu işle uğraşanlar pek bilinmiyor. Bilinenler incelendiğinde, bu işle uğraşanların entelektüel ve vizyonu geniş kimseler oldukları görülüyor. Genelde de ekonomik nedenlerle ve basın–yayın dünyasının talebi üzerine bu alana yöneliyorlar; kısa bir süre profesyonel olarak çalıştıktan sonra diğer uğraşlarına ya da tutkularına ağırlık veriyorlar. Bu şekilde alanla kısa süreli temas edenlerin sayısı az değil; hepsinin toplamı, o yıllarda belli

Sadık Karamustafa: "(...) Grafik tasarım; kültürü yorumlar, anlam üretir ve okuyucuya/izleyiciye iletir. Grafik tasarımın tarihini incelerken, plastik bileşenlerinin yanı sıra, verdiği mesajın toplumsal kodlarını iyi anlamak ve deşifre etmek gerekir. Logolar, afişler, kitaplar, dergiler ve öteki basılı araçlar, ilettikleri anlamlar açısından okunduğunda, toplumlar hakkında bilgi verirler."

***Cumhuriyet Devrinde İstanbul* adlı kitap için kapak, Kenan Temizan, 1949.**

Ömer Durmaz Arşivi.

Tarih bir bağlantılar dizisi olarak görülür; bizi bizden önce olup bitenlere bağlayan, geçmişle bugün arasındaki ilişkiler dizisi. Bu bağlantılar olmazsa tarih unutulup kaybolabilir. Geçmişin kayıplarına bağlı olarak bir gün biz de yitip gidebiliriz. Alanla ilgili yayınlar, belgeseller, belgeler, tarihle aramızdaki güçlü bağı ayakta tutuyor; meslektaşlar arasındaki iletişimi güçlendiriyor; mesleğin toplumda daha saygın bir yer edinmesini sağlıyor.

Türkiye'nin grafik tasarım tarihine dair bildiklerimiz "resmi tarih" söyle- araştırmalar yok, arşiv yok, koleksiyon yok, müze yok, özgün metin yok, belge yok, yorum yok, fikir alışverişi yok, tarafsız anlatım yok. Tüm bu yok'ların aksine, "ölülerle uğraşmayı bırakalım" diyen genç bir kesim var. Bu hazin tablo ve üzüntü verici tutum yüzünden, geçmişteki kişileri ya hiç tanımıyoruz ya da öne çıkan yönleriyle yüzeysel tanıyoruz. Yeni söylemler ve bulgular da muhafazakâr bir tepkiyle karşılanıyor.

Grafik tasarım disiplininin üretenleri, alanlarını tanımlamaya, sınırlarını çizmeye ve sorumluluklarını belirlemeye başladıklarında, grafik tasarım da bugünkü anlamıyla var olmaya başlamış. Dolayısıyla, Müteferrika'nın öncesinde ve sonrasında üretilenler olsa da kırılmanın, Harf Devrimi'nin de önemli etkileriyle İhap Hulusi ile başladığını, 1950–1960'lı yıllarda bugünkü bakış açısının temelinin atıldığını, dönüm noktasının ise 1970–1980 yıllarına denk geldiğini söyleyebiliriz.

1930'dan önceki dönemler ise bu alanın pre–historisidir. Disiplini, gelişim süreci içerisinde incelediği- belirsiz, biraz da anonim bir görsel varlık yaratmış. Ancak bu kişilerin bugüne kalan ve öne çıkan yönleri nedeniyle de basın–yayın hayatları, disiplinin oluşumundaki anonim katkıları unutulmuş.

Örneğin Cevat Şakir Kabaağaçlı, edebiyatçı yönüyle bilinir. Çok yönlü kişiliği vurgulanırken ailesinden aldığı resim yeteneğiyle de anılır, ama biyografisi aktarılırken onu "Halikarnas Balıkçısı" yapan basın-yayın hayatı atlanır. Kabaağaçlı 1920'lerin en önemli "kapak ressamı"dır. Kitaplar resimlemiş, sayfa düzenleri için grafik illüstrasyonlar yapmıştır. Prof. Cüneyd Okay, 2001 yılında yayımladığı *Mavi Sürgün'e Doğru* adlı kitabında Kabaağaçlı'nın gölgede kalan bu yıllarını detaylarıyla anlatır. Okay'ın araştırmasına ek olarak Kabaağaçlı'nın torunlarının ve kızının evinden daha önce hiç görülmemiş illüstrasyonlarına da ulaştım.

Cevat Şakir, karikatürleriyle karikatür tarihi içerisinde de yer alırken grafik tasarım alanında anlatılmaz; ancak bilen bilir. Tasarım tarihi açısından Cevat Şakir gibi daha niceleri

atlanmıştır. Bir diğer örnek de Cemal Nadir Güler'dir. Karikatürist yönüyle öne çıkması doğaldır; ancak onun da resimlemelerinin ve reklam işlerinin varlığı atlanmıştır. Hatta o dönem, İhap Hulusi dahi bu üretimleri yok sayamamış Cemal Nadir gibi karikatüristlerin yaptıkları reklam işlerine atıfta bulunan bir yazı yayımlamıştır.

Bu belgeler toplanmadığı ve üzerine yazılmadığı için bilinmiyor olmaları, bu kişilerin o dönemde bu işleri yapmadıkları ve toplumun belleğinde yer edinmedikleri anlamına gelmiyor! Dolayısıyla tasarım tarihi araştırmalarının bu sorumlulukla yapılması gerekiyor. O zamanın görsel kültürünün anlaşılması için üretimleri bulup, üretenlerini araştırıp yazmak önemli. Yoksa zincir tamamlanmıyor ve bir şeyler hep eksik kalıyor. Kitapta yer almayan İzzet Ziya Turnagil, Nazmi Ziya Güran, Refet Başokçu, Sunusi gibi birçok kişi, bu yönleriyle araştırılmayı bekliyorlar.

Bu insanların çoğu sadece bir alana takılıp kalmamışlar. Bugün böyle insanların son nesli yaşıyor. Sait Maden gibi hem çevirmen, hem şair, hem de tasarımcı olan bir kişi bulmak zor artık. Bu insanlar Türkiye üstüne bir cümle kurarlarken, bunu farklı alanlardan getirdikleri birikimlerinin sentezi olarak kuruyorlar.

Kitaptaki seçkiyi oluştururken 300'e yakın kişinin adına ulaşıldı; çoğunun da bilgisine ya da işlerine. Listedekilerin yaşamları incelediğinde, özellikle 1900'lerin başında bu işe soyunanların birçok ortak yönü olduğu görüldü: Genellikle, çok yönlü, aydın kimseler; kendilerini her yönden ifade etmeye çalışan, bunun yollarını arayan, ilhamı çalışmakta ve üretmekte bulan kişiler. Birkaç yabancı dil biliyorlar, yurtdışını görüyorlar, fırtınalı yaşıyorlar; hatta Osmanlı döneminde yaşayanların bazıları bugünkü Türkiye'nin dışında bir yerde doğup daha sonra bu topraklara geliyorlar; sürekli bir kültürel alışveriş içindeler. Yaşadıkları dönemin devinim içinde olması ve dinamikleri, üretimlerini de belirliyor.

1950 ve 1960'larda ise bu kültürel dinamikler, yerini daha merkezi etkilere bırakıyor. Bir yandan modernleşirken, diğer yandan geçmişe dair kayıplar yaşanıyor. Örneğin sanatsal etkilenmeler açısından baktığımızda, başlarda kendini gösteren Fransız ve Alman etkileri, 20. yüzyıl ortalarında yerini Anglo–Amerikan bir hâkimiyete bırakıyor; günümüze gelinceye kadar önce Orta Avrupa'da Polonya ve İsviçre'den, daha sonra İngiltere ve Amerika'dan etkileniyor. Resmin bütününe baktığımızda, yerelleşmeden küreselleşmeye çalışan bir görsel kültür yaklaşımı ve bu durumdan sarsıcı düzeyde etkilenen grafik tasarım üretimleri görüyoruz. Bu genel havanın dışında kalan Sait Maden gibi kimseler birikimlerinden kaynaklanan donanımlarıyla özgün ve evrensel üretimlerin yollarını aramışlar.

Kitaptaki en 'yaşlı' kişi Ebüzziya Tevfik. 1848'de doğmuş, 1913'te ölmüş. Deyim yerindeyse tam bir 'Tanzimat aydını'. Bürokrasiyi de biliyor, Art Nouveau'yu da, tasarımı da biliyor, matbaacılığı da... Hatta kendi adıyla anılan bir hurufatı bile var.

Ebüzziya Tevfik'in şaşırtıcı bir kariyeri var. Hakkındaki birçok yayına rağmen tasarımcı yönü halen araştırmaya açık, sürprizlere gebe; Örneğin Ömer Faruk Şerifoğlu'nun arşivinde, logolarının eskizlerine kadar var. Tevfik'ten bir sonraki kuşak olan Celâl Esad Arseven'de de aynı çizginin sürdüğünü görüyoruz. Ailesinin tüm engellemelerine karşın; sanat tarihçiliğinden, tarihsel görselleştirmelerden, sinema afişlerine, sinema filmlerine, yazarlığa uzanan geniş bir üretim alanı olmuş.

Kişisel olarak ilgimi çeken bir diğer kişi Ratip Tahir Burak oldu. Gazetecilikten resimlemeciliğe, kitap kapaklarından reklamlara, çizgi romancılıktan yazarlığa, hatta milletvekilliğine uzanan içinde hapis yattığı aylar da olan çalkantılı bir yaşamı olmuş. Aslında o dönem aydınlarının çoğunda ortak bir arayışı görmek mümkün; idealist, devrimci, yenilikçi kişiler, kabuklarına sığmıyorlar. Şehir şehir, ülke ülke gezmeleri, hatta birkaç kez evlenmeleri, bir ömre birden çok hayat sığdırmaları, bu arayışlarının nedeni olsa gerek.

Ebüzziya Tevfik, 1913'te öldüğü için, bir Osmanlı olarak hayatını tamamlıyor. Kitapta ondan sonra gelenlerin önemli bir bölümü ise Osmanlı olarak doğuyor, ama TC yurttaşı olarak ölüyor. Özellikle 1928'deki Harf İnkılâbı'ndan sonraki durumlarını merak ediyorum.

İhap Hulusi Görey'in yıllarca ilkokul birinci sınıflarında okutulan ALFABE'nin kapağını 1932 yılında tasarladı.

Geçiş dönemi sancılı olmuş. Bir örnek göstermek istiyorum: İş Bankası'nın önce eski Türkçeyle yapılan, sonra da yeni alfabe ile tekrarlanan ilanını... Bana kalırsa ikisi arasındaki belirgin fark, bu sancılı dönemin göstergesi. Bununla beraber Harf Devrimi'nin heyecanla karşılanan bir kırılma noktası olduğunu, bu işle uğraşanların işlerini kolaylaştırdığını ve talebi artırdığını, mesleğin temelinin atılmasını körüklediğini söyleyebiliriz.

İş Bankası'nın önce eski Türkçeyle yapılan, sonra da yeni alfabe ile tekrarlanan ilânı.

Harf Devrimi öncesi, Hamid Aytaç gibi hattatlar ön planda. Bu dönemde yazısını bir hattatın, resmini bir ressamın yaptığı işler görülüyor; iki imzalı kitap kapakları var. Emin Barın, Sait Maden gibi, çocukluğunda hat eğitimi alan ve yeni yazıyla yüksek öğrenim görenler, çalışmalarına yazıyı da taşımışlar. Bu geçiş dönemi, grafik tasarım alanının en önemli yapıtaşı olan tipografiye farklı yaklaşmalarına neden olmuş. Geçmiş değerlerle günümüz değerlerini sentezlemeye çalışmışlar. Türkiye'de tipografinin modern anlamda Sait Maden ile başladığı belirtilir. Barın da geleneksel yazı sanatını tipografik istiflere taşımıştır. İkisi üzerinden örneklersek; çocukluk yıllarındaki hat eğitiminin görgüsünü, yeni yazıya estetik değerlerle taşıyabildikleri ve Cumhuriyet idealleriyle birleştirip modern dünyayla ilişkilendirdikleri görülüyor.

İlk dönemin tasarımcılarının 'müşterisi' her anlamda devlet galiba... Hem siyasi hem de iktisadi konularda devlete iş yapıyorlar. Çeviker'in *Karikatürkiye* kitabında Tek Parti Dönemi karikatürleri, karikatür gibi hicivden ve satiden beslenen bir sanatı kadük hâle getiriyordu. Grafik tasarımda bu daha tolere edilebilir bir şey galiba. Çünkü ortada müşterinin 'sipariş'i var.

Cumhuriyet döneminin ilk on yıllarında yatırımcı devlet olduğu için reklam–tanıtım talebi de yine devletten gelmiş. Cumhuriyet öncesi dönemde gelişmeler olsa da bu dinamikler, alana ilişkin toplumsal bir bilinç yaratmaya yeterli olmamış. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilk yıllarında ilgili alanların gelişimine yönelik programlar Cumhuriyet ideallerine yöneliktir. Bu idealleri yaygınlaştırırken de görsel propagandanın ve iletişim araçlarının önemi anlaşılmaya başlamıştır. O dönem için bu araçlara toplumsal yapılanma içerisinde biçilen rol, öncelikli olarak Cumhuriyet ideallerini yaygınlaştırmaya yönelik olmalarıdır.

İşin içinde 'sipariş' de olsa siyasi hareketlenmeler, savaş yılları grafik üretim olanaklarını da etkilemiştir. Matbuat yasakları, teknik imkânsızlıklar, yetişmiş insan eksikliği devrin diğer engelleri arasında sayılabilir. Daha sonraları yurtdışına ilgili alanların eğitimi için Sait Yada, Ferit Apa, Emin Barın gibi gençler gönderilmiş; böylece Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki yetişmiş insan açığı kısmen kapatılmaya çalışılmıştır. Öncesinde; Kenan Temizan, İhap Hulusi Görey, Mitat Özar, Rifat Cevdet Akçiz gibi kişilerin kendi imkânlarıyla yurtdışında öğrenim gördüklerini ve birikimlerini bu alanda değerlendirdiklerini görüyoruz. İhap Hulusi'nin başarısı, diğerlerinin arasından sıyrılarak bu kadüklüğün önüne geçen işler üretebilmiş olmasıdır.

Peki, Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş tasarımcılar için ne tür sorunlar ve olanaklar yaratıyor?

Başlangıçta görsel ile yazıyı bir araya aynı kişi getirmiyor. Önceleri yazıyı eski Türkçede hattatlar yazıyor, daha sonra klişeciler, matbaacılar. Yeni dönemde basın-yayın ressamları da yazıyı ele alıyorlar. O dönemde bir zenginlik başlıyor; ancak Batı'dan çok uzakta. Harf Devrimi öncesi henüz düzeyli bir görsellikten söz edemesek de yılların birikimiyle hattatların dikkat çekici çalışmalar yaptığı gözlemlenebiliyor. Cumhuriyet döneminin otoportresinin çizim sürecinde ise ulusalcı bir coşkudan ve tasarıma yansıyan heyecanından söz edebiliriz.

Latin alfabesine geçiş, basın sektörünün gelişimi için de yarar sağlıyor. Arap hurufatının Latin hurufatına oranla sayıca çok fazla olması, üretim yapmak için çok daha büyük hurufat kasaları ve çok daha yetkin dizgi ustaları gerektiriyor. Bir kitabın ya da gazetenin teknik hazırlığı çok daha uzun sürüyor. Bir dönem Rumcanın, Ermenicenin de tasarımlara eklendiği, dört dilli, bazen yedi dile varan etiket, takvim gibi işler de görüyoruz. Elbette aranın açılmasının en büyük nedeni "hurufat farkı" değil; ama günün teknolojisinde bu durum ciddi bir güçlük yaratmıştır.

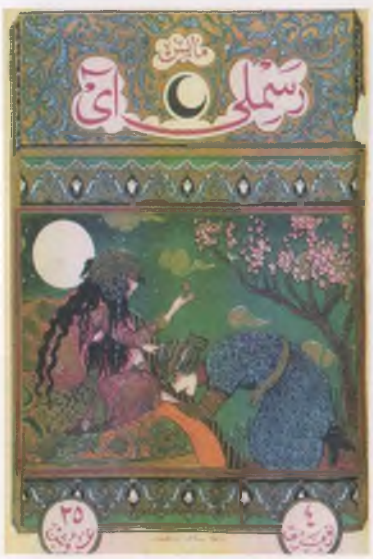
Harf Devrimi'nin getirdiği tek sesliliğin, dönemin çok sesliliğinin artıları ve eksileri arasında bir yere oturduğunu söyleyebiliriz. Harf Devrimi'nin şüphesiz en büyük etkisi, talebi artırarak iş sahasını büyütmesi ve bu büyümeye bağlı olarak geliştirmesidir. Zanaat ve sanatkârlıktan, sanata ve tasarıma uzanan bir serüveni başlatmıştır.

1946'da çok partili sisteme geri dönüldüğünde grafik tasarımda ne tür bir değişim yaşanıyor? Senin kitabında tasarımcılar üstünden bunun yan okumalarını yapmak mümkün. Ama daha derli toplu bir değerlendirmeye ihtiyaç var sanki. Ellilerden başlayarak bugüne kısa bir değerlendirme yapabilir misin?

Cumhuriyet'in ilânı ile birlikte her alanda yenilikçilik ve Batılılaşma çalışmaları artıyor. Gelişmelerin etkisiyle 1940'lardan itibaren uluslararası ve ulusal arenada arka arkaya açılan sergiler ve fuarlar, mesleki faaliyetin önemli bir bölümünü oluşturuyor. Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950'lere kadar kişilikli, ulusal bir çerçeveden söz edebiliriz. 1950'de Demokrat Parti iktidara geldikten sonra Cumhuriyet projesinin öngördüğü ulusal biçem hızla zarar görmeye başlıyor. Marshall Yardımı, Cumhuriyet'in o zamana kadar oluşturduğu ulusalcı tavrı kırıyor ve yerine dışa bağımlı sistemi inşa ediyor. Tasarım dünyası Amerikan etkisiyle tanışıyor. Diğer yandan 1950'lerdeki modernleşme süreciyle beraber başlayan ekonomik hareketlilik ve üretimdeki artış; günlük hayata da reklam–tanıtım mecralarındaki çeşitlilik olarak yansıyor. Devlet, gelişmelerin gösterilmesi için tasarımcılara görsel propaganda afişleri yaptırıyor. 1960'lı yıllardaki, kentleşmenin ve değişen tüketim alışkanlıklarının sonucu olarak ortaya çıkan yeni ürünlere ambalaj tasarımları, standlar, broşürler vb. yapılması gerekiyor. Ancak 1960'ların siyasi çalkantıları kültürel gelişmelere darbe vuruyor. 1970'lerde dışa açılımın artması, grafik tasarımcıların da dünyadaki meslektaşlarının yanında, uluslararası yayınlarda ve sergilerde yer almasına zemin hazırlıyor. 1980'lerde serbest piyasa ekonomisine girişle başlayan gelişim, reklam ajanslarının önünü açarak çokuluslu ortaklıklara gitmelerine etki ediyor. Reklam ajanslarının ekonomik varlıkları ve sektörel hâkimiyetleri, grafik tasarımcıların konumunu değiştiriyor. Artık bir tasarımcı için farklı kariyer planlarından söz etmek mümkün hale geliyor. Dış dünyaya açılım 1980'lerde hız kazanıyor ve grafik tasarım, postmodernizmin küresel dilini benimsiyor.

Vurun Kahpeye, Celal Esad Arseven, 1949.

Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu afişi, Kenan Temizan, 1940'lar.

***Resimli Ay* dergisi, Cevat Sakir Kabaağaçlı, 1925.**

Geçenlerde senin de görev yaptığın Dokuz Eylül Üniversitesi'nde hazırlanan bir sanatta yeterlilik tezinini okudum. Tezin sahibi Fuat Akdenizli, 1960 sonrası ulusal üslup meselesini ele alıyor. Orada ulus tasarımı denen şey ile grafik tasarım arasındaki korelasyondan uzun bir bahis var. Sen bu kitabı hazırlarken bu konuya dair özel bir örneğe rastladın mı? Mesela Tek Parti Dönemi'nin en 'devletçi' çizerlerinden biri olan Ramiz (Gökçe) aynı dönemde bir de Alfabe hazırlıyor. Tabii orada Hrant Dink'in söylediği gibi "Ali'nin topu Agop'a atması" gibi bir durum olamıyor.

Fuat'ın araştırması mesleğimiz açısından önemli ve özgün bir girişim. Araştırma, ulusal bir üslubun gerekliliği ya da böyle bir üslubun kurgulanabilirliği yönündeki çaba ve isteklerin, böyle bir üslubu oluşturmak için yeterli olmadığı kanısıyla sonuçlanmış ve bunun nedenlerini incelemiştir.

Ramiz Gökçe bir karikatürist olarak "devletçi" bir anlayış sergilemiş olabilir; ancak birkaç kapak çalışması dışında resimleme (illüstrasyon) çalışmalarında bunu pek göremedim. Ramiz, İhap Hulusi'nin kapağını yaptığı *Alfabe*'nin sayfalarını hazırlamıştır. Ondan önce kapağını da yaptığı eski Türkçe bir *Alfabe* kitabı daha vardır. İkisi arasında ideolojik söylem farkı üzerine henüz fazla düşünmüş değilim; ancak görsel farklılık dikkat çekici. Yeni *Alfabe* kitabı modern Türkiye'nin bir resmi gibi.

Osmanlı Bankası Müzesi'nde "Ulusu Tasarlamak" diye bir sergi açılmıştı. Hem o sergi hem de Fuat'ın ulusal üslup üzerine hazırladığı tezi üzerinden konuya bakacak olursak Türkiye'de egemen devletçi söylemin, görsel iletişim tasarımı üzerinden homojen bir toplum bilinci oluşturmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Bu benzer süreçlerden geçen pek çok ülke için söylenebilir. Bu tür devrim dönemlerinin görsel kimliğinde ana öğe,

bayrak ve kurtarıcı lider figürüdür; modern kent görüntüsüdür; fabrikalardır; iletişim kanallarıdır; köprüler ve yollardır; tabii güçlü erkekler, modern genç kızlar, mutlu aile tablosudur...

Ulusal biçem anlamında Türkiye'de 1960'larda, Mengü Ertel, Sait Maden ve Yurdaer Altıntaş gibi tasarımcılar bazı çalışmalarında, geleneksel kültür ve sanat referanslarından beslenip bu öğeleri çağdaş görsel dile uyarlayarak, stilize etmişlerdir; ancak bu tasarımcılar ulusal biçem değil, evrensel tasarım değerleri üzerinden iş üretmişlerdir.

***Kızılay* dergisi kapak, Ratip Tahir Burak, 1942.**

Latin harfleriyle Allah, Emin Barın.

Bu tür, yani 'isimler' üstüne kurulu kitapların şöyle bir handikapı oluyor: İster istemez bazı 'anonim' işleri atlamak zorunda kalıyorsunuz. Örneğin Türkiye'de politikanın en kitlesel yapıldığı atmışlı ve yetmişli yıllarda üretilen o kadar çok grafik çalışma var ki, kim yapmış, kim etmiş bilmiyoruz!

Tarihsel süreç açısından baktığımızda kitabın böyle bir eksikliği olduğu doğru; ancak bu yayın, kurgusu isimler üzerinden oluşturulan, iddiası Türkiye grafik tasarım tarihini yazmak olmayan 'temalı' bir kitap. Dolayısıyla bu gözle değerlendirilmesi gerekir. Öte yandan araştırmamın geneli üzerinden konuşacak olursak isimsizler, isimlilerin çok çok üstünde. Özellikle resimsel olmayan bazı grafik işler dışında, neredeyse hiçbirinde imza ya da sahiplenme

belirtisi yok. Bu durum anonim bir görselliğin oluşmasındaki önemli etkenlerden birini oluşturuyor. Buna bağlı olarak da sayfa düzenlemeleri, yazı karakteri seçimleri benzeşiyor.

Kapak ressamlarının imza kullanmamasının nedenleri arasında, zaman zaman kimliklerini gizli tutma isteği de yatıyor. Bu bazen çalıştığı basın kuruluşunun rakibine iş yaptığı için, bazen de siyasi nedenlerle adının bilinmesini istememesinden kaynaklanabiliyor. Örneğin 27 Mayıs ile ilgili birçok resimli kapak var; ancak imza göremiyorsunuz. Normalde resimli kapakların çoğunda ımza olur. Ender olarak şöyle bir tercih de olabiliyor. Ünlü bir çizer farklı bir tarz deniyor, ancak bilinen tarzının dışına çıktığı için mesleki bir riske girmek de istemiyor; ya imzasını kullanmıyor ya da değiştiriyor. Tabii Cevat Şakir gibi takma adla kapak yapanlar da var.

Yine de bu imzasız işler, eğilimlerin örtüştüğü zamanlarda dönemsel bir vesika oluşturabilmişler, bu gizli dönem profillerini temsil eden örnekleri de topluyorum. En azından dergi–kitap gibi saklanan yayınlar bugüne kalabilmişler. Bir de sokaklara asılan ve kolayca yitip giden, ancak fotoğraflardan görebildiğimiz açıkhava tasarımları, afişler, tabelalar var. Bu işler imzalı, üstelik yapanı belli de olsa çoğu bugüne kalamamıştır.

Son olarak kitabın etrafında kopan tartışmalara ilişkin sormak istiyorum. 'Tarihe geçmiş' bir hadise olduğu için bunu atlayamayız. Bir grup tasarımcı kitaba dair bir açık metin kaleme aldı. Adından başlamak üzere kitap üstüne bir dizi sert eleştiride bulundular. Bu konuda ne söyleyeceksin?

Araştırmalarımda üç temel kaynak üzerinden ilerlediğimi fark ettim ve başharflerinden hareketle **3B** diye formülleştirdim. **B**elgelerle oluşturulan arşivler ve koleksiyonlar; **B**ilgi ve yorumlarla oluşturulan yayınlar; **B**ilirkişilerin görüşleri ve tanıklıkları. Temel düzeyde bir araştırma için en azından bu üçünün olması gerekiyor. 10 kişinin ortak imza ile kaleme aldığı metin, üç temel kaynağa da girmiyor; itirazın amacı ya da önerisi net değil. Yine de bundan sonraki araştırmalar için faydalanılacak bir tepki olmalı. Zaten bunlar konuşulsun ve yeni belgelere, bilgilere ulaşmada ilerleme gösterilsin diye uğraşılıyor; nitekim kitap bunu sağladı da, şu an başladığım yerin çok ilerisindeyim. Levent Cantek gibi değerli araştırmacıların kitapla ilgili yapıcı eleştiri yazıları da bu çabanın takdir edildiğine dair bir başka örnek.

Birkaç tasarımcının başını çektiğini tahmin ettiğim bildiri metni maksadını aşmış bir eleştiri de olsa normal karşılıyorum ve anlamaya çalışıyorum. Sonuçta halen Türkiye'deki grafik tasarımın gelişimini anlatan bir kitaba sahip değiliz. Bunun için beraber çalışmak zorundayız. Bu anlamda araştırmamın ve üzerine yazılanların sonraki yayınlar için bir zemin oluşturacağını düşünüyorum.

ALINTILAR:

1) KARAMUSTAFA, Sadık; "Grafik Tasarım Tarihi: Nasıl Okumalı?", çok yazarlı kitap, *101 Dergi: Dünden Bugüne Türkiye'nin Dergileri*, İstanbul, 2001, s. 14.

2) A.g.e., s. 16.

3) A.g.e., s. 16.

Yapı Kredi Yayınları'ndan

Kadim ve zengin bir kültürün izinde...

İsa'nın doğumundan 2 bin sene sonra pek çok kişi, İsa'nın konuştuğu dil olan Aramicenin tamamen kaybolduğunu, sadece bazı araştırmacıların ve uzmanların bu dili konuşabildiğini düşünürken, tarihçi ve doğu uzmanı Sébastien de Courtois, son Aramilerin izlerini buldu. Gezi notlarının, röportajların, tarihi ve arkeolojik bilgilerin iç içe geçtiği *Süryaniler*, antik manastırlarda, küçük şapellerde ve kalelerde hâlâ yaşayan bir kültür ve inanışla tanıştırıyor bizi.

Fotoğraflar: Douchan Novakovic
Çeviren: Ersel Topraktepe
160 sayfa, 40 TL

Roma Dönemi'nde "Ankyra"

Musa Kadıoğlu, Kutalmış Görkay ve Stephen Mitchell tarafından, 2002-2007 yılları arasında Roma Dönemi Ankyra'sı üzerine gerçekleştirilen çalışma, arkeolojik, epigrafik ve tarihsel verilerin sonuçlarını içeriyor. Dönemin kentsel gelişimi ile bu gelişimi gösterecek ayrıntılı kent planının eksik oluşu, Augustus ve Roma Tapınağı dışındaki antik yapıların hak ettiği ölçüde yayımlanamamış olması, bu çalışmanın önemini artırıyor.

280 sayfa, 24 TL
(Türkçe – İngilizce)

Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ • **İSTANBUL:** Galatasaray 212 252 47 00 / 502 • Kadıköy 216 337 72 04 • **İZMİR:** 232 441 82 90 • **ANKARA:** 312 435 85 94 **E-POSTA** • ykykultur@ykykultur.com.tr
WEB SİTESİ • www.ykykultur.com.tr - http://twitter.com/YkyHaber **İNTERNET SATIŞ** • http://alisveris.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 252 47 00

YapıKredi
Kültür Sanat Yayıncılık

TÜRKİYE'DE DEVLETTE KADROLAŞMA (2)

1970'LERDE ÜLKÜCÜLERİN KADROLAŞMA FAALİYETİ

BENJAMIN GOURISSE

Türkiye'de hükümete gelmenin siyasal partilere kamu personelinin belirlenmesine olanak verdiği günümüzde artık bilinen bir olgudur. MHP de 31 Mart 1975 – 22 Haziran 1977 ve 21 Temmuz 1977 – 5 Ocak 1978 tarihleri arasında yer aldığı iki koalisyon hükümeti ile Kasım 1979'da Adalet Partisi tarafından kurulan azınlık hükümeti döneminde bu yönteme başvurmuş ve devlet kurumlarını "kuşatmaya" durmuştur. Bu yazımızda MHP'nin hükümete geldiği dönemlerde izlediği devlet kurumlarına sızma politikasını ve 1970'li yılların ikinci yarısı boyunca bunu kullanma biçimlerini çözümlemeyi amaçlıyoruz.

ÇEVİRİ: ESRA ATUK

Makalemiz iki düşünce ekseni etrafında örgütleniyor. Bu faaliyetin uygulama koşullarını yazımızın ilk bölümünde ele alacağız. Bu şekilde, MHP (Milliyetçi Hareket Partisi)'nin bu faaliyeti yürütürken yararlandığı konjonktürün nasıl ortaya çıktığını da açıklamış olacağız. Devlete sızarak kaynaklarını ele geçirme faaliyetleriyle ilgili yerleri, önemli anları ve koşulları saptayacağız ve partinin, militan atama yöntemi ve sendika eylemleri aracılığıyla, bazı kurumlarda denetimi eline alamasa da etkisini artırmayı nasıl başardığını anlamaya çalışacağız. İkinci aşamada ise, bu sızma faaliyetinin partiye 1970'li yılların ikinci yarısı boyunca uyguladığı yarı-yasal/yarı-yasadışı iktidar stratejisinde kullandığı kaynakları ne ölçüde artırma olanağı sağladığını değerlendireceğiz.

I. ve II. Milliyetçi Cephe hükümetlerinin koalisyon ortakları Necmettin Erbakan, Süleyman Demirel ve Alparslan Türkeş.

KAMU KURUMLARINA SIZMANIN MANTIĞI

MHP'nin Milliyetçi Cephe (MC) adı verilen iki koalisyon hükümetinde yer alması, militanlarını sorumluluğunu üstlendiği bakanlıklara bağlı (ama yalnızca bunlarla sınırlı olmayan) kamu kurumlarında kilit konumlara getirerek devlet içinde etkili ağlar kurmasını sağladı. Bu durum elde ettiği seçim sonuçlarıyla orantısızdı. Buna olanak tanıyan MHP'nin 1970'li yıllar boyunca, Adalet Partisi'nin "düzenli" müttefiki haline gelmiş olmasıydı. 14 Ekim 1973 seçimlerinde, geçerli oyların %3,4'ünü alan MHP yalnızca üç milletvekili çıkarabildi, ancak AP (Adalet Partisi) ve CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) tek başlarına hükümet kuracak sandalye sayısına sahip değildi. CHP-MSP (Milli Selamet Partisi) ortaklığıyla kurulan ilk koalisyon hükümetinin düşmesinden sonra, Süleyman Demirel de iktidara gelebilmek için diğer partilerle işbirliği yapmak zorunda kaldı. 1. MC hükümeti böylece kuruldu. MHP hükümete katılmak için kârlı bir pazarlık yürüttü ve iki bakanlık elde

Alparslan Türkeş'in başında bulunduğu MHP ve onun gençlik örgütü niteliğindeki Ülkü Ocakları'nın mensupları, 12 Eylül 1980 askeri darbesine giden süreçte çok sayıda siyasi cinayetin faili olarak yargılandılar.

etti (Alparslan Türkeş başbakan yardımcısı, Mustafa Kemal Erkovan da devlet bakanı oldu). 5 Haziran 1977 seçimlerinde MHP bu kez geçerli oyların %6,4'ü ile 16 milletvekilliği aldı. 2. MC hükümeti kuruldu ve 21 Temmuz 1977'den 5 Ocak 1978'e kadar görevde kaldı.[2] MHP bu hükümette beş bakanlık aldı.[3]

HÜKÜMET DÖNEMLERİNDE PARTİLİ ATAMALARI

MHP militanlarını en rahat biçimde kontrol ettiği bakanlıklara yerleştirebiliyordu. 21 Temmuz 1977'de, Gün Sazak 2. MC hükümetinde Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na getirildi. Görevine başlar başlamaz, ilk işi partiden ve partiye bağlı derneklerden militanları işe almak oldu. Bu partizan kadro[4] parti ile Avrupa'da yerleşmiş birimleri arasındaki ilişkileri kolaylaştırıyor, parti yöneticileriyle bakanlık faaliyetleri arasında aracılık yapıyor ve bakanlığı MHP'nin kalelerinden biri haline getiriyordu. O dönemlerde, bu bakanlığa bağlı kuruluşlara bakandan ya da Alparslan Türkeş'ten imzalı bir mektupla başvurmak işe alınmak için yeterli oluyordu.[5] Genellikle, hedeflenen kurumlarda en üst düzey kadroların kontrolünü ele geçirmek ve bu görevlere getirilen yöneticilerin parti yanlısı bir istihdam politikası izlemelerini sağlamak söz konusuydu. 2. MC hükümetinin MHP'li Ticaret Bakanı Agâh Oktay Güner, Abdurrahman Sağkaya'yı Antalya'da bulunan dev tekstil üretim fabrikası Antbirlik'e genel müdür olarak ataması böyle bir durumdu. Yeni genel müdür taşralı çok sayıda ülkücüyü geniş çaplı bir istihdam kampanyasıyla işe almakta gecikmedi.[6] Aynı mantık, Sağlık Bakanlığı'nda da devredeydi: Bakan Gökçek, çok sayıda başhekim kadrosuna partiye yakın kişileri atadı; bu kişiler ise hastaneye yerel MHP'liler arasından personnel (sağlık ya da diğer) almakla görevliydi.

Kasım 1979'da, iki yıla yakın süren CHP iktidarının ardından AP, MHP'nin parlamento içinden destek verdiği bir azınlık hükümeti kurmayı başardı. MHP iktidar ortağı olmayı reddediyor ve toplumsal durumun giderek kötüleşmesinden yararlanıyordu. Parlamentodaki ortaklarına muhtaç olan AP hükümetine verdiği "şartlı" destek, yeniden nüfuz sahibi olmasını sağladı. Bu dönem boyunca MHP'nin çok sayıda devlete sızma girişimine rastlıyoruz. İçişleri Bakanlığı ve ona bağlı Emniyet Genel Müdürlüğü partinin ayrıcalıklı hedefi haline gelmiş, kurumsal atama prosedürlerini hiçe sayarak buradaki kadrolara çok sayıda MHP militanı atanmasını sağlamayı başarmıştı.[7] MHP, işe alınmaları amacıyla yetkili mercilere parti militanlarının ya da sempatizanlarının listelerini ileten yerel seçkinlerin desteğiyle, üyelerinden bazılarının polis teşkilatına yerleştirilmesini sağlıyordu.[8] Bazı durumlarda ise bireysel girişimler söz konusuydu. Örneğin, 3 Eylül 1980'de İzmir Emniyet Müdürlüğü'nde görevli bir komiser MHP genel başkanına böyle bir mektup göndererek, istihbarat birimine yakında yapılacak bir atamadan parti üyesi olarak tavsiye edilecek birinin yararlanmasını istediğinden söz etmişti.[9]

Başka belgelerde bu faaliyetin parti tarafından gerçekten örgütlü bir biçimde yürütüldüğü belirtiliyor.[10] Sözgelimi, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı kurumlarda (liseler, üniversiteler, yüksekokullar, öğretmen okulları vb.) durum böyleydi. "Millî Eğitim Bakanlığı üzerinde büyük oyunlar oynayarak [...] kurtarılmış ülkücü eğitim kurumları sağlamışlardır ve özellikle hemen hemen tüm eğitim enstitüleri egemenlikleri altına geçmiştir"[11] diye yazan sıkıyönetim savcısı kuşkusuz MHP'nin etkisinin boyutlarını abartıyordu. Ancak, boş diplomaların ve parti merkezinden yöneticilerle Millî Eğitim Bakanlığı memurları arasındaki yazışma belgelerinin bulunması, savcının haklı olarak "Her dönemde Millî Eğitim Bakanlığı'nda partiye bağlı memurların olduğu, bu memurların devlet menfaati yerine parti menfaatini ön plana aldıkları, MHP yöneticilerinin de bu durumu teşvik ettikleri, MHP sempatizanlarının yeri geldikçe Milli Eğitim Bakanlığı'ndaki yerlere atanmalarına çalışıldığı, [...] MHP ile yan kuruluşlarının [...] bazı öğrencileri suç teşkil eden eylemlere sevk ettikleri"[12] gibi tespitlerde bulunuyordu. Buna yükseköğretim kurumlarında (ve çoğunlukla liselerde) görev yapan ülkücülerin, bu kurumlara parti üyesi ya da sempatizanı öğrencileri kaydettirebildiklerini ekleyelim. Hatta bazen bu öğrencilere kolayca diploma verilmesini de sağlayabiliyorlardı.[13] Bir kez göreve geldikten sonra, ülkücüler toplanıyor ve sektöriyel örgütler kuruyorlardı. Sıkıyönetim savcısı bu örgütlerle ilgili olarak "Bu kuruluşların amacı Devlet dairelerinde örgütlenerek, burada çalışan ve komünist olarak niteledikleri kamu görevlileri hakkında raporlar düzenleyip, bu derneklere aktarmak, kendi görüşünde olmayan yönetici ve görevlileri sindirmek, aidat adı altında toplanan paraları Ülküm-Bir'e (Ülkücü Kamu Görevlileri ve Memurlar Güç Birliği Derneği)

Türkiye İşçi Partisi'nin yayın organı *YÜRÜYÜŞ* dergisinin 8 Ekim 1978 günü Bahçelievler'de yedi TİP üyesinin sonradan anlaşılacağı üzere Abdullah Çatlı, Haluk Kırcı gibi ülkücüler tarafından öldürülmesiyle ilgili davayı takip ettiğini gösteren kapak sayfası. 8 Ağustos 1979.

aktararak parasal destek sağlamak, komünist olarak tanımladıkları memurları görevlerinden uzaklaştırıp yerlerine kendi görüşleri paralelinde kişilerin atanmasını sağlamak, özetle devlet içinde etkin olmaya çaba sarfetmektir"[14] ifadelerini kullanmaktaydı. Ülkücü memurların çalıştığı her kurumda, bir sorumlu tayin ediliyor ve Ülküm-Bir genel başkanına düzenli raporlar gönderen "oba teşkilatları" ya da temsilcilikler kuruluyordu. Ülküm-Bir genel başkanı topladığı bu raporlardan hareketle bir genelge oluşturuyor ve MHP Genel Merkezi'ne gönderiyordu.[15] Ayrıca, oba başkanları ve yetkili kılınan temsilcilerin katılımıyla Ankara'da iki haftada bir seminerler düzenleniyor, ülkücü doktrin ve kadrolaşmanın nasıl örgütleneceği tartışılıyordu.[16] Daha genel anlamda, partinin düzenlediği eğitim seminerleri sırasında, bazı seanslar bu kadrolaşma ve kurum içi seferberlik faaliyetine ayrılıyordu. Seanslardan biri "Ülkücü harekette eğitimin ehemmiyeti, kadrolaşmada eğitim, kitleye açılmak için eğitim, başarılı devletleşme için yine eğitim" başlığını taşıyordu; bir diğeri ise "kadrolaşma, kitleleşme ve devletleşme"ye ayrılmıştı.[17] Bu anlamda, yürütülen faaliyetin örgütlü ve planlı olduğu konusunda kuşkumuz kalmıyor.

1970'lerin ikinci yarısında, üyeleri birçok cinayetten yargılanıyor olmasına rağmen, MHP'nin kendi anlayışı çerçevesinde düzeni sağlama iddiası vardı.

Davaları sırasında, parti üyeleri devletin özerkliğini garanti altına almak üzere düzenlenmiş olan Anayasa'nın pek çok maddesine, yönetmeliklere ve Siyasi Partiler Kanunu'na aykırı eylemlerde bulunmakla suçlandılar. Savcılık iddianamesinde de partililerin giriştiği bu faaliyete bu nedenle bu kadar büyük bir önem atfediliyor. Ancak bizi esas ilgilendiren, faaliyetin yasadışı niteliğinden çok, istihdam prosedürlerinin atlatılma biçimi ve parti kurallarının idare mekanizmalarına taşınmasıdır. Devlet kadrolarına yapılan atamalarda geçerli başlıca iki ilke haline gelen ahbaplık ilişkilerinin ve siyasal bağlantıların, devleti korumaya, memuru sınıf, din ya da hemşehrilik bağlarından arındırmaya ve ona devlet içinde derin bir sosyalleşme süreci sayesinde kamu hizmetinin değerlerini kazandırmaya yönelik tüm hukukî önlemlere karşı geldiğini görebiliyoruz. Hükümetlerdeki konumları sayesinde parti, kamu görevlerine atamaları düzenleyen hukuk kurallarının yerine bireysel profilleri ön plana çıkaran kendi yöntemlerini geçirebiliyordu.

İKTİDARDA OLMAYA BAĞLI BİR FAALİYETİN GÜÇLÜKLERİ VE SIKINTILARI

Savcının MHP ve ülkücü örgütlerin - Nisan 1981'den itibaren görülmeye başlayan – davası için hazırladığı iddianamede derlediği belgelerin çoğu partinin hükümette yer aldığı dönem boyunca ya da Demirel'in azınlık hükümeti sırasında devlete sızma faaliyetini örgütlü biçimde gerçekleştirdiğini gösteriyorsa da, bu yöntemin sistemliliğini göreli hale getiren ya da hükümet değişikliği dönemlerinde partinin devlet içindeki varlığını sürdürmekte karşılaştığı güçlükleri açıkça ortaya koyan başka belgeler de vardı.

CHP Ocak 1978'de iktidara geri döndüğünde, MHP çok sayıda yöneticisini devlet idaresine yerleştirmiş bulunuyordu. Bu kişiler parti üyelerine yönelik etkili bir istihdam kampanyası yürütmüşlerdi. Ancak 22 ay süren CHP iktidarı boyunca, MHP'nin yürüttüğü "kadrolaşma" çalışması büyük ölçüde yavaşladı, üyeleri CHP'nin atadığı personel tarafından birkaç yıl önce kendilerinin uyguladığı siyasî ayrımcılığa maruz kaldılar. MHP'nin hükümetteki konumunu kaybetmesi, sempatizanlarından çoğunun kamu kurumlarından uzaklaştırılmasıyla sonuçlandı. Böylece MHP de hükümetteki istikrarsızlığın kamu sektöründeki işlerde yol açtığı hızlı el değiştirme olgusundan etkilendi. Ülkücü derneklerin şubeleri, bunun yanında 1978 Aralık ayı sonlarından itibaren sıkıyönetimin uygulanmaya başladığı illerde orduyla da mücadele etmek zorunda kaldı. Ülküm'ün Ekim 1978'de kapatılmasından sonra kurulan Ülküm-Bir Derneği Başkanı Yusuf Okumuş, Türkeş'e Ankara'da teşkilatlanma alanında karşılaştıkları yeni güçlükleri şöyle aktarıyordu:

"[Ülkücü Memurlar Derneği] kapatılmadan önce, Ankara'da 1000-2000 üyemizden aidat toplan[abiliyordu] [...]. Göreve başladığımız zamandan bu yana her geçen ay üye sayımızda artış kaydedilmiştir. Sıkıyönetimle birlikte teşkilatlanmaya ara verdik. [...] Şube açmakta iki şekilde zorluk çekmekteyiz. Mevcut durumu göz önüne alarak, şuurlu ve akıllı arkadaşlarımızı tespite çalışıyoruz. Şubeyle birlikte problemlerin artmamasına azami dikkat gösteriyoruz. Şube açmak için tespit ettiğimiz arka-

daşlarımız en azından il içi sürgüne gönderilmektedir. Bu sebeplerden memuru ülkücü harekete kanalize edebilecek memur tespitinde güçlük çekiyoruz. [...] Bunun dışında yukarıdaki sebeplerden üyelerimiz çekiniyorlar, çekingen bu üyelere de yetki vermekte biz müteredditi kalıyoruz. Bugünkü mevcut siyasi iktidara rağmen gerek Ankara'daki, gerekse taşradaki üyelerimizin moral gücü oldukça yüksektir. Tekrar sürgünlerin başladığı şu günlerde arkadaşlarımız bunun dışında bir şey beklenemeyeceğinin şuurundadırlar."[18]

Hatay ilinde hâkim adayı olan Hayrettin Neşeli'nin MHP genel başkanına gönderdiği 29 Temmuz 1980 tarihli mektup da, CHP hükümeti döneminde kamu hizmetine girmek isteyen ülkücülerin karşılaştıkları güçlükleri ortaya koyması bakımından anlamlıdır. Neşeli, MHP'li olması nedeniyle 1979 yılında kaymakamlık eğitimine çağrılmadığını, oysa aynı dönemde yapılan hâkim adaylığı sınavlarında başarılı olduğunu açıklıyor ve şöyle devam ediyordu: "Sayın Başbuğum, 135 ilçenin kaymakamı yok. Mevcut kaymakamların çoğu solcu olduğu halde bizleri tayin etmediler. Çünkü ben MHP'liyim... [...]. Sayın Başbuğum kaymakamlığı istememin sebebi bu makamda davama daha faydalı olabilirim."[19]

Öyle görünüyor ki, parti iktidardan düştükten sonra devlette kadrolaşmakta daha fazla güçlük çekmeye başlamıştı. Devlet kurumlarında kendisini temsil etmek isteyecek memurlar bulmakta zorlanıyordu. Üyeleri yeni hükümetin temsilcileri tarafından dışlanıyor ve kamu görevlerine erişme yolları birer birer kapanıyordu. Böylece parti, militanlarını ve destekçilerini mükâfatlandırmasını sağlayan çok önemli kaynaklardan yoksun kalmış oluyordu. Talihsiz kaymakam adayı da kendi zararına olan bu durumun farkındaydı elbette, ama Alparslan Türkeş'e gönderdiği mektup kamu sektöründeki kadrolara atanmak için partiye başvurmanın militanlar nezdinde hâlâ kabul gören bir yöntem olduğunu gösteriyor.

ÜLKÜCÜ EYLEM SİSTEMİNİN DEVLETTE KADROLAŞMASININ YAN ÜRÜNLERİ

Parti devlette kadrolaşma faaliyetlerinden pek çok yarar sağlıyordu. Kamu sektöründe görev yapan temsilcilerinin desteğiyle topladığı bilgileri seçim mücadelesinde kullanıyordu. Ayrıca, kendisine destek olanların sadakatini güvence altına almak için dağıtabileceği geniş bir iş yelpazesine sahip oluyordu. Bunun dışında, devlet içindeki varlığı, ülkücü teşkilatların sol ile 1980 Eylül'üne kadar girdiği çatışmalarda, MHP'ye seçim yapabilen bir konumda olma olanağını da sağlamıştı.

EYLEM İÇİN GEREKLİ BİLGİLERİN TOPLANMASI

Ülkücü memurlar partileri için çeşitli istihbarat faaliyetleri yürütüyorlardı. MHP genel merkezinde bulunan pek çok belge bunu gösteriyor. Hangi birimden gönderildiği belirtilmemiş olan bir rapordan alıntılanan şu bölümler, ülkücü memurların kurum içi güç ilişkileriyle ilgili nasıl bilgi sağladıklarına örnek oluşturuyor:

"Bölge başmüdürlüğümüz durumunu bildirir rapordur. [...] Henüz görevde bulunan 51 personelin durumu şu şekildedir. Ülkücü 9 arkadaşımız, MSP'li 7, AP'li 10, sol örgütlü 6 kişi. Diğer kalan memur arkadaşlar ise umumiyetle CHP'li veya tarafsız görünüm göstermektedirler. Bulunan 8 ülkücü arkadaşımızın elinde herhangi bir idari kadro bulunmamakta, hepsi memur olarak görev yapmaktadırlar... Sonuç: Yeni kurulmuş olan başmüdürlüğümüzün, en yakın zamanda teşkilatının genişleyerek mevcut kadronun iki katına çıkarılacağı bilinmektedir. Dairemizde düzeni ve etkinliği sağlayabilmemiz için gelecek olan kadrolara sahip çıkmamız gerekmektedir. Alınacak olan yeni memurlarda idari kadroların söz sahibi olacağından, idari ve yönetici (örneğin baş md. veya baş md. yardımcıları, md., md. muavinleri gibi) en azından bunların birkaçının sağlam olması gerekmektedir."[20]

16 Mart Katliamı. İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi önündeki bombalı saldırı 7 solcu öğrencinin ölümüyle sonuçlanır. Resim 16 Mart 1978 günü ölen öğrencilerin cenaze töreninden alınmıştır.

Davadan önceki soruşturma sırasında parti genel merkezinde bulunan raporlarda, genellikle ülkenin büyük kentlerinde görev yapan polis memurlarının ad, soyad ve görev yerleri bulunuyordu. Bu fişlerin üzerine memurların siyasî görüşleriyle ilgili kişisel değerlendirmeler not edilmişti ve memurların fişleri hazırlayan kişiyle görüşlerinin uyup uymadığı belirtilmişti. Savcıya göre, adalet makamları tarafından bulunan yazışmalar "Ankara Emniyet Müdürlüğü'nde 1976-1977 yıllarında görevli polis amir ve memurlarından bir kısmının siyasî görüşleri doğrultusunda subjektif değerlendirme yapılıp solcu veya sağcı olarak sınıflandırıldıkları[nı], [hatta] bu değerlendirmeye uygun tasarruflar önerildiği[ni]"[21] kanıtlıyordu.

Başka belgeler, bu bilgi toplama çalışmasının emniyet teşkilatı dışında diğer kurumları da kapsadığını gösteriyor. Hakkâri İl Hukuk İşleri Müdürü, MHP genel başkanına gönderdiği bir mektupta "Hakkâri İli'nde görevli kamu personelini kendi subjektif görüşüne göre politik düşünce ve inançları doğrultusunda sınıflandırdığını ve yaptığı bu değerlendirmenin sağlam kaynaklara dayandı-

ğını"[22] belirtiyordu. Parti çeşitli kurumlarda görevli kamu personeli ile ilgili bu veri toplama çalışması aracılığıyla etkisini ölçebiliyor ve yaklaşabileceği kişileri saptıyordu. İçişleri Bakanlığı'nda görevli bir militanın MHP genel başkanına gönderdiği bir mektup bu tür faaliyetlere kanıt oluşturuyor:

« ..... valisi ....., klasik bir bürokrattır. Her devirde hizmet görmüştür. İdarecilik vasfı iyidir. MHP

Resmi rakamlara göre 100'den fazla insanın (gayri resmi beyanlara göre yaklaşık 500) öldüğü 19 – 26 Aralık 1978 Kahramanmaraş'ta üç hilal çizilmiş bir elektrikçi dükkânı. Üç hilal, dükkânı ve sahibini koruyor olsa gerek.

düşmanlığı yoktur. ..... valisi ....., Sivaslı eski CHP'li, sünni bir aileden gelmektedir. Millî ve manevî konularda müspet insandır. MHP'ye karşı tavrı olumluya yakın sayılabilir. Mutlaka dengeli bir şekilde irtibat kurulması ve kazanılması gereken bir insandır. ..... valisi ....., gençlik dönemlerinde siyasî bir Kürtçü idi, ancak zamanla değişmiştir. Önce vali olabilmek için MSP'ye yanaşmıştır. Sonradan AP'ye kapılanmıştır. Amacı .....dan parlamentoya girmektir. MHP'den bu konuda teklif gelse kabul bile edebilir. [...] Akıllıca irtibat kurulursa kullanılabilir.»[23]

Bu tasvirler ve tavsiyeler sayesinde, parti görevli memurlarla irtibata geçmek için gerekli bilgilere sahip oluyordu. Bu istihbarat faaliyetleri MHP'nin yerleştiği tüm kurumları kapsıyordu. Bunlar arasında millî eğitim ve özellikle yükseköğretim kurumları da bulunuyordu. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nın sözlü emri uyarınca Ankara Emniyet Müdürlüğü görevlileri tarafından 15 Eylül 1980 tarihinde Şadi Somuncuoğlu'nun[24] konutunda yapılan aramada, İstanbul Üniversitesi İktisat, Edebiyat ve Hukuk fakülteleri, İstanbul Teknik Üniversitesi'ne bağlı fakülteler, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Çapa Tıp Fakültesi ve Diş Hekimliği Fakültesi öğretim üyelerinin adlarının yer aldığı çok sayıda liste ele geçirilmişti. Bu kişiler listelerde "müsbet" ya da "menfi" olanlar şeklinde kategorilere ayrılmıştı. Müspet değerlendirme alanların adlarını (*, **, ***) işaretleri izliyordu. Bu işaretlerin anlamları şöyleydi : *** Her bakımdan güvenilir, milliyetçi; **Güvenilebilir; * İcabında taviz verebilir ya da boyun eğebilirler. Sol hareket ya da ideolojilere yakınlığından şüphe edilen ya da bilinen kişiler de bir değerlendirme alıyor, (#, ##, ###) işaretlerinden biri adlarının yanına ekleniyordu. Yine aynı aramada bulunan "Kim-Kimdir – Hukuk Fakültesi öğretim üyelerini tanıyalım" başlıklı iki sayfadan ibaret yazıda, birçok öğretim üyesi hakkında açıklamalar yapılmıştı (örneğin: "..... sosyalizmle komünizm arasında yörüngesine oturamamış uydular olarak bu her iki nokta arasında mekik dokumaktadır"[25]).

İşte tüm bu istihbarat çalışması, MHP'ye hem seçim mücadelesinde, hem de sol ile arasındaki rekabet ilişkisinde yarar sağlıyordu. Ayrıca, hukukî prosedürlere[26] ya da doğrudan emniyet müdürlüklerine müdahale ederek yakalanan eylemci militanlarını korumak için ihtiyaç duyduğu ceza muafiyetini de getiriyordu.

EYLEM RİSKLERİNİN AZALTILMASI VE MİLİTANLARIN KORUNMASI

Partinin devlet içinde edindiği konumlar, polis tarafından aranan ülkücü militanları belli bir ceza muafiyetinden yararlandırmasını ve şiddet kullanarak istikrarı bozma oyununu oynayabilmesini sağlamıştı. Ülkücü derneklerinin yerel şubelerinin kapatılması durumunda, parti yöneticileri il idare teşkilatlarında kurulmuş olan ağlarını kullanarak kararı iptal ettiriyorlardı. 1978 yılı Şubat ayında İzmir teşkilatından bir sorumlu, Bornova ülkü ocaklarının bir odası sağlığa aykırı olduğu gerekçesiyle polis tarafından mühürlendikten sonra bu şekilde valiye müracaat edebiliyor ve yardımını istiyordu.[27]

Yerel düzeyde bu manzarayla zıt düşan daha farklı düzenlemelere gerek duyulan CHP hükümeti dönemi dışında, MHP'li militanlar silahlı bir operasyonda polis tarafından yakalandığında, partinin yerel teşkilatı parti yöneticilerine (yönetici ya da milletvekili) bildiriyor, bunlar da MHP'li ya da AP'li bir bakan vasıtasıyla yetkili komisere ulaşarak militanları serbest bıraktırıyordu.[28] Kendi iradesiyle MHP'den kopma kararı almış eski bir ülkücü olan Ömer Tanlak, Ankara İsmetpaşa'da bulunan bir kahvehaneye ateş açmaktan tutuklandıktan sonra nasıl serbest bırakıldığını ayrıntılarıyla anlatıyor:

"Ertesi gün şehre indik. Kahvelerde arama yapıldı ve Asker Hikmet dediğimiz bir arkadaşın üzerinde bir silah bulundu. Polis bizi topladı ve bir araca bindirdi. Binmeden önce, Asker Hikmet muhtar olan kahvenin sahibine "Necati Paşa|MHP genel sekreteri Necati Gültekin|'ya haber ver" dedi. Bizi Anafartalar karakoluna götürdüler. İki saat sonra serbest bıraktılar.»[29]

Bazen, parti idarenin en üst kademelerinden destek alıyordu. Örneğin MHP Genel Sekreteri Necati Gültekin'in ajandasına aldığı notlardan, MHP Başkanlık Divanı toplantısında adı belirtilmeyen bir emniyet müdüründen partililere tabanca verilmesini hızlandırmak için aracılık yapmasının rica edildiği anlaşılıyor.[30] Partinin devlete bu şekilde yerleşmesi, şiddet eylemlerinin hazırlanmasında ve gerçekleştirilmesinde aktif rol oynayan militanlarına

belli bir dokunulmazlık sağlıyordu. Silahlı bir saldırıya karışmış olan militanlar tümüyle partiye bağımlı hale geliyorlardı. Parti bu militanların malî sorumluluğunu üstleniyor, yer değiştirmelerini sağlıyor, kalacak yer buluyor, gelir ve koruma sağlıyordu. Militanın teşkilattan ayrılması halinde bu koruma da sona eriyor ve eski militan ceza mercilerinin iyi niyetinden yararlanamıyordu. Üstelik, kendisini fiziksel olarak tehdit etme olasılığı bulunan eski arkadaşlarından da korunmak zorunda kalıyordu.[31]

ANGAJE OLMA MOTİVASYONU VE MİLİTANLIĞIN MÜKÂFATI

MHP hükümetteyken, kamu sektöründe kontrol ettiği kadrolar militanlarını çabalarından ötürü mükâfatlandırması için mükemmel bir olanak sağlıyordu. İdarenin en üst basamaklarından kamu işletmelerinde işçiliğe kadar uzanan çeşitli kadroları dağıtarak ülkücü militanlığın karşılığını ödüyordu. Bu noktada, Max Weber'in ifadesini hatırlayalım: "Partiler üyelerinin gözünde gitgide o nihai hedefe ulaşmak için kullanılan bir tür tramplen gibi görünmeye başlıyor: Geleceğini güvence altına almak.»[32] Maddi kazanç sözünün ve kazanımının siyasal angajmanı teşvik edeceğini tahmin edebiliriz. Dolayısıyla, kamu sektöründeki kadroların denetiminin partiye siyasal faaliyetleri için vazgeçilmez olan insan desteğini sağladığını söyleyebiliriz. MHP bazı dönemlerde keyfine ve ihtiyaçlarına göre dağıtabileceği geniş bir kadro yelpazesine sahip oluyordu. Ancak dağıttığı kadroları işgal edenler üzerindeki denetimini sürdürebilmek için, bu kadroları elinde tutmaya devam etmeliydi. Bu nedenle, kamu görevine atama sırasında ilgiliye tarihsiz bir istifa mektubu imzalatılıyor, davranışlarında en ufak bir sapma olduğunda mektup amirine gönderiliyordu. Böylece her türlü "sürüden ayrılma" ya da partinin vesayetinden kurtulma denemesi neredeyse imkânsız hale geliyordu, çünkü parti gelir kaynaklarını denetiminde tutarak militanlarının davranışlarının uygunluğunu güvence altına alıyordu.[33]

1970'li yıllar boyunca iktidara gelen diğer partilerin de düzenli biçimde yaptıkları gibi, MHP hükümete gelişlerinden, kamu sektörünün etkileyebildiği alanlarında istihdama müdahale etmek için yararlandı. MHP'li bakanlar göreve gelir gelmez kendilerine bağlı kurumlarda çalışan memurları işten çıkarıp yerlerine seçilen ülkücüleri getiriyordu. Ama MHP devletin başka alanlarından, örneğin emniyet teşkilatından da destek almayı başarıyordu. Cumhuriyet'in kuruluşundan beri süregiden devlette kadrolaşma faaliyetleri kamu sektöründe denetlenen konumların ya da kaynakların, en azından güdümlü ekonomi dönemlerinde, partilerin stratejileri açısından ne kadar önemli olduğunu gösteriyor. Ancak MHP'nin yürüttüğü sızma faaliyetlerinin kendine özgü bir yanı vardı: Üyelerinden bazılarının düzenlediği şiddet eylemleri etrafında yapılanıyor ve MHP'nin iktidar stratejisini oluşturan seçimlere katılma – devlete sızma – silahlı şiddet üçgeni içinde yer alıyordu. Bu stratejinin hayata geçirilmesi, siyasal krizin 12 Eylül 1980'e kadar giderek yoğunlaşmasına neden olacaktı.

DİPNOTLAR

1 MHP, Kasım 1979'da göreve başlayan Demirel Hükümeti'ne katılmayı reddetmiş ve Parlamento içinden destek vermeyi tercih etmişti. Azınlık hükümetine sağladığı bu şartlı destek, MHP'ye AP ile devlet içindeki yeri konusunda pazarlık etme olanağı verdi.

2 Hükümet AP, MHP ve MSP'li bakanlardan oluşuyordu ve 229 milletvekilinin desteğini alıyordu.

3 Alparslan Türkeş Başbakan Yardımcısı, Şadi Somuncuoğlu Devlet Bakanı, Gün Sazak Gümrük ve Tekel Bakanı, Cengiz Gökçek Sağlık Bakanı ve Agah Oktay Güner Ticaret Bakanı oldular.

4 Yasalara aykırı davranmamak amacıyla, bu kişilerin resmen parti üyesi olmamalarına dikkat ediliyordu. Örneğin, Bakanlar Kurulu'nun 23 Mart 1979 tarih ve 7/17339 sayılı kararıyla yürürlüğe giren Emniyet Örgütü Disiplin Tüzüğü'nün 8. maddesinin 30. bendine göre, "Siyasal partilere üye olmak veya bunların yararına veya zararına çalışmak veya siyasal eylemlerde bulunmak" meslekten çıkarma cezasını gerektiren eylemler arasında yer alıyordu. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 7. maddesinde de "Devlet memurları siyasi partiye üye olamazlar, herhangi bir siyasi parti, kişi veya zümrenin yararını veya zararını hedef tutan bir davranışta bulunamazlar; görevlerini yerine getirirlerken dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep gibi ayırım yapamazlar; hiçbir şekilde siyasi ve ideolojik amaçlı beyanda ve eylemde bulunamazlar ve bu eylemlere katılamazlar" deniliyordu. Aynı kanunun 125. maddesi, yasadışı bilgi ve belge bulunduranlar hakkında disiplin cezaları (devlet memurluğundan çıkarma) öngörüyordu.

5 *T. C. Ankara – Çankırı – Kastamonu İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı. İddianame : MHP ve Ülkücü Kuruluşlar*, Sıkıyönetim Savcısı Nurettin Soyer, 1981, s. 135.

6 Tanlak, Ömer, *İtiraf. Eski Bir Ülkücü MHP'yi Anlatıyor*, İstanbul, KaynakYayınları, 1996, s. 133.

7 *T. C. Ankara – Çankırı – Kastamonu İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı. İddianame : MHP ve Ülkücü Kuruluşlar. op. cit.*, s. 118.

8 *Ibid.*, s. 134.

9 *Ibid.*, s. 131.

10 *Ibid.*, s. 130.

11 *Ibid.*, s. 113.

12 *Ibid.*, s. 117.

13 Soruşturmayı yürütenler tarafından ele geçirilen ve "1980 başında okul durumları" başlıklı bir rapor, Konya, Denizli, Antalya ve Muğla illerinde ülkücü militanların kolaylıkla diploma alabilecekleri Milli Eğitim kurumlarının listesini veriyordu: « Konya Kadınhan, Konya Yunak Gürpınar, Konya Çumra Lisesi, Konya Karaman Sanat Okulu, Denizli Kızılhisarlı ve Yatağan Ortaokulları, Denizli Çivril Lise ve Ortaokulu, Denizli Çardak Lise ve Ortaokulu, Niğde Aksaray Lisesi ve Ticaret Lisesi, Niğde-Bor Endüstri Meslek Lisesi Tesviye Bölümü ve Lisesi, Antalya Elmalı Lisesi ve Yavuz Selim Lisesi, Muğla Fethiye Ticaret Lisesi [...] ». *Ibid.*, s. 110

14 *Ibid.*, p. 143.

15 *Ibid.*, p. 143.

16 *Ibid.*, p. 144.

17 *Ibid.*, s. 89.

18 *Ibid.*, s. 155-156.

19 *Ibid.*, s. 133.

20 *Ibid.* s. 167-168.

21 *Ibid.*, s. 132.

22 *Ibid.*

23 *Ibid.*, s. 169.

24 Şadi Somuncuoğlu 2. MC hükümetinde devlet bakanıydı.

25 *Ibid.*, s. 94.

26 Ülkücü teşkilatın hukuk masasına gönderilen bir raporda, Yozgat ve Çankırı adliyelerinde görev yapan tüm personel hakkında yürütülen araştırmanın sonuçları yer alıyordu: "Başsavcı... solcu, başyardımcı... solcu, savcı yardımcısı ... bizim, savcı yardımcısı ... bizim, AP'li, savcı yardımcısı ... solcu, savcı yardımcısı ... bizim, savcı yardımcısı ... solcu, 1. ağır ceza reisi ... sempatizanımız, üye ... tarafsız, üye ... solcu, savcı ... iyi, 1. Asliye ceza hâkimi ... bizim, 2. Asliye ceza hâkimi ... solcu, 3. Asliye ceza hâkimi ... bizim, 4. Asliye ceza hâkimi ... solcu », *Ibid.*, s. 187.

27 *Ibid.*, s. 97.

28 Tanlak, Ömer, *İtiraf. Eski Bir Ülkücü MHP'yi Anlatıyor. op. cit.*, s. 15.

29 *Ibid.*, s. 21.

30 *T. C. Ankara – Çankırı – Kastamonu İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı. İddianame : MHP ve Ülkücü Kuruluşlar. op. cit.*, s. 98.

31 1970'li yılların sonunda ülkücülerden ayrılan Ömer Tanlak, kısa süre sonra basın önünde yasadışı faaliyetleri ile ilgili tanıklık ederek en çekindiği sorumluların isimlerini verdi. Anılarını çok erken bir tarihte, 1980'de yayınladı. Bu tanıklığın bu şekilde aceleyle medyatik hale getirilmesinde, eski arkadaşlarından kendini koruma arzusunu görmeden edemiyoruz.

32 Weber, Max, *Le savant et le politique*, Paris, Plomb, 1963, s. 143.

33 *T. C. Ankara – Çankırı – Kastamonu İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı. İddianame : MHP ve Ülkücü Kuruluşlar. op. cit.*, s. 138.

BULGAR EKSARHI YOSİF I'İN

BURSA SEFASI (CEFASI?)

HÜSEYİN MEVSİM

1884 yılında Eksarh Yosif I doktorların tavsiyesiyle Avrupa'ya, daha doğrusu Fransa'nın Vichy kaplıcalarına gitmeye hazırlanır ve niyetini II. Abdülhamid'e iletme kararı alır. Ancak Padişah, Eksarh'ın Fransa'ya giderek çeşitli çevrelerle görüşeceğinden ve aklının bulandırılacağından çekinir ve onu yakınında tutmak ister. Bu makalede bu ilginç olayın ayrıntılarına ve Eksarh Yosif I ile Sultan II. Abdülhamid'in ilişkisine eğileceğiz.

Eksarh Yosif I'in sınır dışında kalan Bulgarlar arasında bağların ve dayanışmanın güçlendirilmesi, Bulgarlık ruhunun diri tutulması ve özellikle Makedonya'da okullaşmanın geliştirilmesi, Katolik propagandasının önünün kesilmesinde önemli katkıları olur.

Osmanlı tebaası Bulgarların İstanbul'da ekonomik yükselişi 19. yüzyılın 30'lu yıllarından itibaren başlar. Bu sürecin başlangıcında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması yatar (1826). Yenilenecek ordusuna Avrupaî üniforma giydirmeyi amaçlayan II. Mahmud'un abacı ustalara ihtiyacı doğar ve ilk Bulgar terzileri İstanbul'a gelir. Yüzlerce abacı ustası, kalfa ve çıraklarıyla beraber, eski bir kervansaray olan Atmeydanı'ndaki ambar denilen binaya yerleştirilir. Bunlar sabahtan akşamın geç saatlerine değin kaba abadan Osmanlı ordusuna giysi dikerler(Naçov, 1925: 7). Bu aşamada Bulgarlar arasında henüz ulusal bilinçlenmeden söz edilemez, henüz abacıların çoğu din unsurunu öne çıkarıp kendisini "Rum" olarak tanımlamaktadır. Kökten bir değişimin Tanzimat'ın ilanıyla (1839) başladığına tanık oluruz. İmparatorluğun farklı noktalarından başkente akın eden Bulgarların çok kısa sürede abacılık, kaytancılık, şayakçılık, celeplik, kasaplık, fırıncılık, tatlıcılık, dülgerlik, sütçülük, yoğurtçuluk, börekçilik, bahçıvanlık, seyislik, faytonculuk gibi 25'in üzerinde zanaat ve mesleği adeta tekeline aldıkları görülür(İvanova, 1989: 84). Böylece, önceleri amorf bir çoğunlukken bilinçli bir kitleye[1] dönüşen İstanbul Bulgarları, toplumda öne çıkarak çeşitli hak ve taleplerini, kendi dilinde gazete çıkarmak, kilise ve okul yaptırmak gibi gündeme taşımaya başlarlar(Borşukov, 1976: 64). Ancak en temel ve çözümü sıkıntılı talepleri, bağlı oldukları Fener Rum Patrikliği'nden ayrılarak bağımsız Bulgar kilisesinin temellerinin atılmasıyla ilgilidir.[2] Politik koşulların başka hiçbir yerde başkenttekinden daha uygun olmadığını kavrayan Bulgarlar, bağımsız kilise mücadelesinin kıvılcımını burada yakarlar. Yaklaşık 30 yıl süren ve özellikle 1860'tan

sonra iyice kızışan, ayrıca iç ve dış politik konjonktürün[3] etkisi altında gelişen bu mücadele 28 Şubat 1870'te Abdülaziz'in fermanıyla bir anlamda mutlu sona ulaşır. Bulgarlara, Fener Rum Patrikliği bünyesinde kalarak iç işlerinde özerk olacak Eksarhlık kurma izni verilir.[4] 1871'de Ortaköy'de kilise toplantısı düzenlenir ve oldukça geniş katılımla Bulgar kilisesinin tüzüğü kabul edilir. Ertesi yıl, sivil ve ruhanilerden oluşan Karma Kurul ilk Bulgar Eksarhı İlarion'u[5] seçer. Çok kısa süre sonra onun yerine Vidin Metropoliti Antim I getirilir.[6] 1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı arifesinde isyancı çevrelere yakınlığından ve Rus yanlılığından dolayı Antim I makamından alınır ve Ankara'ya sürgün edilir. Boşalan ruhanî tahta, son derece çalkantılı ve Babıâli'nin Eksarhlık'tan memnuniyetsizliğinin gittikçe arttığı bir dönemde Yosif I oturtulur.[7] Rus-Osmanlı Savaşı sonrasında, kısa bir belirsizlik ve kuşkunun ardından Yosif I Eksarhlık merkezinin İstanbul'da kalması gerektiği fikrini benimser. Bundan sonra kurum, Osmanlı topraklarında kalan Makedonya ve Trakya'da ruhanî hakların elde edilmesi ve genel olarak Bulgar halkını birleştirme misyonunu üstlenir. Gerçekten de, Yosif I'in sınır dışında kalan Bulgarlar arasında bağların ve dayanışmanın güçlendirilmesi, Bulgarlık ruhunun diri tutulması ve özellikle Makedonya'da okullaşmanın geliştirilmesi, Katolik propagandasının önünün kesilmesi bağlamında yadsınamaz katkısı vardır. Kusursuz Fransızcası, aldığı dünyevî eğitim, hukuk altyapısı, Avrupa kültürü, ikna yeteneği ve akılcı diplomatik tutumuyla 36 yıl boyunca Babıâli ve Bulgar halkı arasında aracılık rolünü başarıyla yerine getirir(Jeçev, 2002: 53). Bulgar tarihçilerin resmî ve kişisel ilişkilerinde öngörülü, dengeli ve sabırlı bir diplomat ve politikacı, soğukkanlı ve ödünsüz bir Osmanlı bürokratı olarak gösterdikleri Yosif I, gençlik yıllarından itibaren ve daha sonra sıkıntılı siyasî ortamın da tetiklediği çeşitli hastalıklarla boğuşur.

1884 yılında doktorların tavsiyesiyle Avrupa'ya, daha doğrusu Fransa'nın Vichy kaplıcalarına gitmeye hazırlanır ve niyetini II. Abdülhamid'e iletme kararı alır. Ancak Padişah, Eksarh'ın Fransa'ya giderek çeşitli çevrelerle görüşeceğinden ve aklının bulandırılacağından çekinir ve onu yakınında tutmak ister.

Bu ilginç olayın ayrıntılarını Eksarh'ın 1868'den ölümüne birkaç ay kalıncaya dek büyük titizlikle tuttuğu günlüğü ve yakın çevresindeki en güvendiği kişiler olan Metropolit Maksim[8] ile Stanimir Stanimirov'un[9] anıları ışığında görmeye çalışalım.

Yıldız Sarayı'ndan dönen Eksarh'ın keyfi yerinde değildir. Stanimirov'a göre ilk sözleri: "Şu uğursuz Karamihalev[10] başımı belâya soktu. Padişah beni Bursa'ya sürgüne gönderiyor. Eğer Balabanov[11] İstanbul'a gelmeseydi, prensliğin beni Avrupa'ya bazı işlerini halletmek için gönderdiği izlenimi oluşmayacaktı. Şimdi her şey berbat oldu." olur. Daha sonra da görüşmenin içeriğini aktarır: "Padişah beni görkemli bir salonda kabul etti. Söylediğine göre, burada ara sıra marangozlukla uğraşıyormuş. Olağanüstü kibar ve çok konuşkandı. Eksarhlık işlerini sordu, Bulgar okullarıyla ve Patrikle sürtüşmelerimizle ilgilendi. Eksarhlık işlerinin akıllıca yürütüldüğünden duyduğu memnuniyetini dile getirdi ve en sonunda hastalığımı sordu. Sohbet sırasında birkaç kez bana külâh giydirileceğini sezinledim, ama yapacak bir şey yoktu. Sohbeti, beni kabul ederek gösterilen yüce teveccühe teşekkür ederek sürdürdüm. Yüreğimde sancıyla hastalığımdan söz ettim ve üstü şekerle kaplı çok acı hap yutacağımı sezdim. Böylece de oldu. Hastalığımdan söz ederken, Padişah ara sıra gülümseyerek başını sallıyor ve "Doktorum Vichy'ye gitmemi öneriyor" dediğimde, "Bu hastalık için bu denli uzağa gitmeye ne gerek var? Benim engin devletimde Avrupa'dakilerden bir eksiği olmayan kaplıcalar var. Bursa'dakiler tam da sizin hastalığınız için. Bursa'ya gidin ve tamamen sağlığınıza kavuşuncaya dek orada benim konuğum olun. Ben bunun için gerekli talimatı vereceğim." dedi. Bu yüce onur için teşekkür ettim tabii ki. Bu arada, "Demek ki, güzelliği dillere destan Bursa'ya sürgüne gönderiyorsunuz beni?" diye sormaktan zor tuttum kendimi(Temelski, 1995: 102).

Maksim'in tanıklığına göre, görüşmenin sonunda Padişah, "Gitmeden iki gün önce bana haber ver!" demiştir (Temelski, 1995: 94). Yapılacak başka bir şey olmadığından, Eksarh, Avrupa yerine Bursa hazırlıklarına başlar. Eksarhlık kapı kâhyası G. Karamihalev Yıldız'a giderek Yosif I'in Bursa'ya gideceği günü bildirir.

Yakın çevresine bu şekilde anlattığı olayı, Eksarh günlüğüne farklı yansıtır. Çok mutlu olduğunu, büyük onur duyduğunu belirttikten sonra kendisine gösterilen bu ilginin saygınlığını artıracağına ve yürüttüğü davada pozisyonunu güçlendireceğine inanır. Bulgar ruhaninin bu çelişkili tutumunu, günlüğünün ele geçmesinden çekinmesiyle açıklayabiliriz. Özellikle takip edildiğinden kuşkulandığı durumlarda birkaç kez notlarını geriye dönük olarak düzelttiğine, sakıncalı bulduğu bazı yerleri okunmayacak şekilde karaladığına tanık oluruz. Eksarh'ın günlüğüne bir göz atalım:

"*21 Nisan [1884].* Bu akşam neşem yerinde! Georgi [Karamihalev], Bursa izniyle beraber bir de haber getirdi:

Eksarh Antim I. 1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı arifesinde isyancı çevrelere yakınlığından ve Rus yanlılığından dolayı Antim I makamından alınır ve Ankara'ya sürgün edilir.

Sadrazam [Said Paşa] ev hazırlanması için talimatın verildiğini, masrafı hükümetin karşılayacağını ve yola çıkmadan iki gün önce Padişah hazretleri beni görmek istediklerini söylemiş. Padişah'ın bana gösterdikleri büyük teveccüh, Bulgarlar önünde saygınlığımı artırıyor ve Makedonya'da yürüttüğüm davaya yardımcı oluyor.

24 Nisan, salı. Sadrazamın yanına izin ve hükümete, ev tuttuğu ve masrafımı karşılayacağı için teşekkür etmeye gittim. Bana Saray'a gidip gitmediğimi sordu. 'Hayır, dün Hıdrellez'di, bugün gideceğim,' diye yanıtladım. Georgi Efendi'nin terfisi için de teşekkür ettim. 7,30'da Georgi ile Saray'daydım. Saat 9'a kadar bek-

Eksarh Yosif I'in Sofya Sveta Nedelia (Azize Paraskevi) Kilisesi avlusundaki mezarı.

ledim. Hacı Ali Bey zat-ı şahanelerinin biraz yorgun olduklarını ve yarın saat 9'da gelmemi söylediklerini aktardı. Beklerken, Osman Efendi bu işte iki iltifatın olduğundan söz etti. Bu davetin altında bir şey yatıyor, ama hadi hayırlısı.

25 Nisan, çarşamba. Bugün saat 9'da Yıldız Köşkü'nde beni çok hoşnut kabul eden Padişah hazretlerinin huzuruna çıkma onuruna nail oldum. Rahatsızlığımı sordu. 'Romatizma', diye yanıtladım. Bunu pek dert etmememi söyleyerek avutmaya başladı. Sonra kaplıcalardan ve Bursa'nın güzelliğinden söz ederek şimdi tam mevsimi olduğunu belirtti. Doktorların tavsiyesini alıp almadığımı sordu, ayrıca kürü çok sıcak almamamı, sıcak bastırınca kalmamamı vs. öğütledi. Para harcamama gerek kalmasın diye bana lazım olan her şeyin tedarik edilmesi için talimat verdiğini söyledi. Kendilerine teşekkür ettim, sağlığı ve sıhhati için Tanrı'ya her zaman duacı olduğumu arz ettim. Sonunda, konuyla ilgili söylenecek bir şey kalmadığını görünce, izin istedim. Kaplıcadan döndükten sonra yine gelmemi ve valiye selâmlarını iletmemi buyurdular. Padişah'ın bu soylu ve ince davranışı beni çok onurlandırdı, adeta canıma can kattı. Kaplıcalara onun hesabına gitmemi istemesi ve huzuruna çıkıp bana [rahatsızlığımdan dolayı] üzüntüsünü bildirmesi, işte bu iki şey sağlığıma iyi geldi. İnsanlığı ve politikası için müteşekkir olmaktan başka çarem yoktu." (Günlük, 1992: 160).

Karmaşık duygulara kapılan Eksarh 27 Nisan'da gemiyle Mudanya'ya uğurlanır. Şirin kıyı kasabasında mutasarrıf, asker, kadı ve müftü tarafından törenle karşılanır. Tabii ki, Fener Rum Patrikliği ve Bulgar Eksarhlığı arasındaki sürtüşmelerden dolayı Rum piskopos bu törende yer almaz. Padişah'ın özel konuğu sıfatıyla Bulgar ruhani Bursa'nın girişinde memur, komutanlar, belediye başkanı, Türk, Yahudi, Ermeni okulları öğrencileri ve müdürleri tarafından adeta kral gibi karşılanır. Aforoz edilmiş ayrılıkçı kilisenin ruhanî önderini karşılamakla suçlanmamak için bu tabloda hiçbir Rum yer almaz.

Eksarh, Bursa'nın Ermeni asıllı önde geleni, İdare Meclisi üyesi Bedros Efendi'nin evinde kalır. Korumadan askerine, zaptiyeden hizmetçisine ve aşçısına kadar her şey sanki üst düzey protokole göre düzenlenmiştir. Ayrıca evin avlusunda, özel konuğu konvoy eşliğinde hamama ve geziye götürmek için hazır faytonlar bulundurulur. Sıkı güvenlik önlemleri de unutulmamış, evin tam karşısında bulunan bir dükkân boşaltılarak on askerlik bir karakol oluşturulmuştur. Eksarh'a her gün on beş çeşit yemek sunulur, ancak Maksim'e bu seremoniden sıkıldığını itiraf eder.

Mayıs ortalarına doğru, Eksarhlık bünyesindeki okullarla ilgili 1884–85 bütçe taslağını takdim etmek üzere Stanimir Stanimirov Bursa'ya gider. Böylelikle Yosif I'in eski başkentte kaldığı koşulları yerinde görme olanağı bulur. Mudanya Limanı'nda, İstanbul'da tıp okuyan bir Ermeni genç ve Eksarh'ın özel hizmetçisi tarafından karşılanır. Yolculuk sırasında Ermeni, Bulgar ruhanînin kaldığı ev sahibinin oğlu olduğunu açıklar ve karakoldaki askerlere selâm vermesini hatırlatır: "Eğer faytonu görünce askerler dizilip selâm verirse, siz de onları selâmlayın".

Ancak eve ulaşıldığında Eksarh'ın dışarıda olduğu anlaşılır: Bursa komutanı Fazlı Paşa'nın teklifiyle, kentin çevresine yerleşen Lofçalı Pomakları ziyarete gitmiştir. Akşam yemeğinden önce Stanimirov Yosif I'e bütçe taslağını sunar. Bu arada ruhanînin epeyce telaşlı ve sıkıntılı olduğu gözden kaçmaz. Ermeni ev sahibi akşam yemeğine eşi ve oğluyla katılır. Hepsi düzgün Fransızcalarıyla Eksarh'ı ustaca sohbete tutarlar. Akşam yemeğinden sonra Stanimirov ve Eksarh'a refakat eden Diyakoz İlarion Vetovski, ruhanînin üst kattaki salonuna çıkarlar. Eksarh'ın o gün Pomaklara yaptığı ziyaretle ilgili anlattıklarını yıllar sonra Stanimirov anılarında şöyle aktarır: "Yırtık pırtık giysiler içinde ve herhalde açlıktan cılız, bunlar Eksarh'a, Lofça'ya iade edilmeleri için Padişah'ın önünde gerekli girişimlerde bulunması için yalvarmışlar. Yosif I, haklı olarak bunun Fazlı Paşa'nın kurduğu bir kapan olabileceğini düşünmüş. Elinden geldiğince Pomakları rahatlatmaya çalışmış, burasının daha iyi olduğunu ve biraz yaşayınca alışacak ve Lofça'yı unutacaklarını söylemiş. Bir genç de: "Alışmasına alışacağız, ama alışıncaya kadar da gebereceğiz." diye karşılık vermiş (Temelski, 1995: 103).

Ertesi gün Eksarh kaplıcaya gider ve yanına Diyakoz İlarion'la Stanimirov'u da alır. Gelen iki faytondan öndekine Yosif I, arkadakine refakatçiler biner. Karakoldaki askerler faytonların gelişiyle evin önünde selâma dizilirler. Kaplıcada her şey önceden hazırlanmıştır. Havuza girmeye hazırlanan Bulgar ruhanînin önünden iki Ermeni, ardından da Stanimirov ve İlarion yürürler. Kaplıcada başka kimse yoktur. Stani-

mirov, Eksarh'a Bursa'da gösterilen olağanüstü ilginin kanıtı olan bir ayrıntıyı da atlamaz: Yosif I, kendisi için hazırlanan küvete girmeye hazır olunca, iki Ermeni, küvetin kar beyaz örtüsünü aralayarak, yüzeyde oluşan narin 'kabuğun' bütün olduğunu görmesi için Eksarh'tan parmakla köpüğü itmesini rica ederler. Ardından da koltuk altlarından tutarak küvete girmesine yardımcı olurlar.

Bursa'da bir aydan biraz fazla kaldıktan sonra haziran başında Eksarh İstanbul'a döner. Karaköy Limanı'nda Eksarhlık faytonuyla karşılanır. Dış görünümünden dinçliği göze çarpar. Maksim ve Stanimirov, Padişah'ın teveccühüne teşekkür etmek için limandan doğruca Yıldız'a çıktığını belirtirler. Eksarh yakın çevresine II. Abdülhamid'in kendisini bahçede kabul ettiğini ve "Görüyor musunuz, ben de tıptan anlıyorum. Yüzünüzden iyileşme olduğu belli oluyor." dediğini anlatır. Eksarh izlenimlerini günlüğüne şöyle aktarır:

"9 Haziran, cumartesi. Bu ayın üçünde Bursa'dan döndüm. Yerel idare tarafından iyi kabul gördüm ve hizmette kusur edilmedi. Ermeniler sempati gösterdi, Türkler soğuktu, Rumlar ise daha düşmanca ve nefretle yaklaştılar.[12] Önceki gün [7 Haziran], 4'te saraya gittim ve Hacı Ali Bey'den Padişah hazretlerine Bursa'daki fevkalâde kabul için teşekkürlerimi iletmesini rica ettim. İletince, Padişah'ın çok mutlu olduğunu ve birkaç gün sonra beni çağıracağını söyledi. Bugün sadrazamın huzuruna çıkarak Bursa'daki konukseverliğe teşekkür ettim" (Günlük, 1992: 161).

Üçüncü Bulgar Eksarhı Yosif I Bursa'da özel konuk mudur, yoksa sürgün mü? Yosif I'in Bursa sefasından mı, yoksa cefasından mı söz etmeliyiz? Aktarmaya çalıştığımız olay II. Abdülhamid'in yönetim tarzına ve yöntemine ilişkin de çarpıcı bir örnektir kuşkusuz.[13]

DOÇ. DR. HÜSEYİN MEVSİM
ANKARA ÜNİVERSİTESİ DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ BULGAR DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KAYNAKÇA

Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik*, Sofya, 1992.

Borşukov, Georgi. *Istoriia na bılgarskata jurnalistika*, 1844–1877, 1878–1885, Sofya, 1976.

Jeçev, Tonço. *Bılgarskiiat Velikden ili stradatite bılgarski*, Sofya, 1992.

Jeçev, Tonço. *Ponedelnişki propovedi*, Sofya, 2002.

Ivanova, Diana. *Tsarigradskiiat knijoven krug prez III çetvirt na XIX vek (s ogled na sotsiolingvistiçnoto mu predstavyane)*, sp. Problemi na sotsiolingvistikata, Sofya, 1989.

Markova, Zina. *Bılgarskata ekzarhiia, 1870–1879*, Sofya, 1989.

Mevsım, H. *Bulgar Edebiyatı İstanbul'da–İstanbul Bulgar Edebiyatında*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2005.

Naçov, Nikola. *Tsarigrad kato kulturen tsentır na bılgarite do 1877 godina*, Sbornik na Bılgarskata akademiia na naukite, XIX, 1-205, Sofya, 1925.

Sibev, Todor. *Negovo Blajenstvo Ekzarh Yosif I – liçnost, delo i znaçenie*, Sofya, 1992.

Temelski, Hristo. *Ekzarh Yosif v spomeni na sıvremennitsi*, Sofya, 1992.

DİPNOTLAR

1 19. yüzyılda İstanbul'da yaşayan Bulgarların sayısıyla ilgili 15 binden 150 bine kadar ulaşan çelişkili rakamlardan söz edilir. Bizce gerçek sayının 35–40 bin olması gerekir.

2 Boris I döneminde Hıristiyan olan (865) Bulgarlar, kısa süre sonra dinsel bağımsızlığını ilan ederler (870). Çar Simeon Bizans'a karşı kazandığı bir zaferden sonra Bulgar kilisesinin statüsünü Patriklik düzeyine yükseltir (919). Ülkenin Bizans egemenliği altına girmesiyle (1018) Patriklik kaldırılır. Çar İvan Asen II döneminde başkent Tırnovo'da Bulgar Patrıklığı yeniden tesis edilir (1235). Başkent (1393) ve Bulgar Çarlığı bağımsızlığını yitirip (1396) Osmanlı egemenliğine girince, Patrıklığe son verilir ve Bulgarlar dinsel açıdan birkaç yüzyıllığına Fener Rum Patrikliği'ne bağlanırlar. 1870'te kurulan Bulgar Eksarhlığı, Balkan Savaşları'ndan sonra (1913) İstanbul'dan Sofya'ya taşınır. Uzun yıllar Eksarhsız kalan Bulgar kilisesi yine Patriklik düzeyine çıkartılır (1953). 1971'de Bulgar Patriklik makamına Maksim (1914) getirilir.

3 Örneğin, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ortodoks bütünlüğünün korunmasını istediğinden ilk başlarda Bulgarların kilise bağımsızlığı mücadelesini desteklemez. Ancak 1860'larda bazı Bulgarların Fransa'ya başvurarak Katolikliğe geçeceklerini bildirmeleri Rusya'nın olaya yaklaşımını değiştirir.

4 Bu kararı beğenmeyen Fener Rum Patrikliği Bulgar Kilisesi'ni aforoz eder (1872). Shizma 1945'te kaldırılır.

5 Asıl adı İvan İvanov (1800–1884) olup Loveç [Lofça] Metropolitliği yapar (1852–1872). İlk Bulgar Eksarhı seçilir, ancak bu görevde sadece dört gün kalır. Her ne kadar yaşlılıktan dolayı makamından vazgeçtiği söylense de, asıl neden, Babıâlı ve ilgili çevrelerin kendisini uygun görmemesinde yatar. Daha sonra Küstendil Metropolitliği yapar.

6 Asıl adı Atanas Mihaylov Çalıkov olup, Kırklareli'nde dünyaya gelir (1816). Aynaroz'da ruhanîliğe geçer (1837). İstanbul Kuruçeşme Yüksek Rum Okulu'nda (1843–44), Heybeli Ruhban Okulu'nda (1848) ve Odessa'da eğitimini sürdürür. Moskova Ruhban Akademisi'nde ilahiyat okur (1856), ardından Heybeli Ruhban Okulu'nda hocalık yapar ve rektörlüğe atanır. Varna-Preslav (1861) ve Vidin Metropolitı (1868). Bu sırada Fener Rum Patrıklığı'ndan koparak halkının yanında yer almayı yeğler. Bulgar Eksarhı seçilir (16 Şubat 1872). Nisan Ayaklanması'nın (1876) bastırılmasından sonra Rus Çarı Aleksandr II'ye Bulgarların Osmanlı'da durumunu dile getirdiği bir şikâyet mektubu gönderir. Mektubu okuyan Çar, "Bulgaristan kurtarılsın!" notunu düşer. Mithat Paşa tarafından sanından alınır (14 Nisan 1877), önce idama çarptırılsa da, daha sonra Ankara'ya sürgüne gönderilir. Ülkesine döner ve Tırnovo'daki Kurucu Meclis'in başkanlığını yapar (1879). Dini bölgesinin bulunduğu Vidin'de yaşama gözlerini yumar (1888). 2010 yılında Edirne'de restore edilen Aziz Konstantın ile Azize Elena Bulgar Kilisesi'nin avlusuna büstü dikilir.

7 Asıl adı Lazar Yovçev Radev olup, Kalofer kasabasında dünyaya gelir. İstanbul'da aba ticareti yapan hemşerilerinin desteğiyle Fener Rum Okulu ve Bebek Fransız Koleji'nde okur. Sorbonne Edebiyat Fakültesi'ne kaydını yaptırır (1864), üç yıl sonra Hukuk Fakültesi'ne devam eder, bacalorea ve lisansüe derecesiyle mezun olur. Paris'te geçen beş yılın ardından İstanbul'a dönerek Ticaret Mahkemesi'nde göreve başlar. Gazetecilik, çevirmenlik ve Eksarhlık sekreterliği yapar. Ruhanî olur (1872). Lofça Metropolitliği (1876), ardından da Vidin dini bölgesinde görev alır. Bulgar Eksarhı seçilir (24 Nisan 1877). İstanbul'da Bulgar Ruhban Okulu'nu (1891), Sveti Stefan Bulgar Ortodoks Kilisesi'ni (1898), Bulgar Hastanesi'ni (1902) vs. açar. Eksarhlık merkezinin Sofya'ya taşınmasından sonra (1913) burada yaşama gözlerini yumar (1915). Sveta Nedelia (Azize Paraskevi) Kilisesi'nin avlusuna gömülür.

8 Metropolit Maksim (1838–1930) – Asıl adı Marin Pelov olup Kiev Ruhban Okulu'nu bitirdikten sonra (1881) uzun yıllar İstanbul Bulgar Eksarhlığı'nda çeşitli görevler üstlenir.

9 Stanimir Stanimirov (1858–1943) – Gabrovo'da dünyaya gelir ve Kiev Ruhban Okulu'ndan mezun olduktan sonra (1879) uzun yıllar öğretmenlik ve okul müdürlüğü yapar. 1880'li–90'lı yıllarda Bulgar Eksarhlığı'nda çeşitli görevler üstlenir. Bir ara Bulgar prenslerinin özel öğretmenliğini de yapar.

10 Georgaki Karamihalev (1822–1882) – Georgi Çalıkov adıyla da geçen varsıl bir çelep, Karma Eksarhlık Kurulu üyesi, Eksarhlık kapı kâhyası.

11 Marko Balabanov (1837–1921) – Heybeli Ruhban Okulu mezunu Bulgar siyaset ve devlet adamı. Sözü edilen tarihte Bulgar Prensliği'nin Dışişleri ve Dinişleri Bakanlığı'nı yapar.

12 Ne yazık ki günlüğün bundan sonraki 18 satırı okunamayacak şekilde karalanmıştır.

13 Ilginçtir ki, benzer bir olay yırmı yıl sonra da yaşanır. Ayrıntıları, Yosif I'in günlüğünden öğrenelim: *22 Mayıs, pazar* [1905]. Padişah Hazretlerinin gönderdiği Rauf Paşa, Avrupa'ya gitmemem için beni ikna etmeye geldi. Ağustos ayına kadar Padişah'ın yakınında olmam gerekiyormuş. Onun hesabına, muayene için dilediğim doktoru çağırabileceğimi veya [Büyük] Ada'ya, Yalova'ya veya Bursa'ya gidebileceğimi söylemiş. Ancak niçin burada kalmam gerektiğini belirtmemiş. Rauf Paşa bütün itirazlarımı dinledikten sonra, Padişah'ın iradesine karşı gelmememi telkin etti. Aksi bir davranış zat-ı âlilerinin hoşuna gitmeyecekmiş. Yarım saatlik müzakere ve kararsızlıktan sonra, doktor gelinceye kadar burada kalmaya karar verdim. Doktor [Avrupa'ya] gitmem gerektiğini söylerse, o zaman yeniden izin isteyeceğim. Rauf Paşa da ağustosta izin konusunda yardımcı olabileceğine söz verdi. Reddedemedim, çünkü vekil bırakamıyorum, izinsiz gidemiyorum, ayrıca doktorun ne söyleyeceğini de bilmiyorum. Belki hastalığım burada tedavi edilebilir türdendir. *23 Mayıs, pazartesi.* Padişah'ın yaveri Binbaşı Mehmet geldi ve bana 200 lira hibe etti.

ESKİÇAĞ ANADOLU'SUNDA

AŞIK KEMİĞİ VE ALFABE KEHANETLERİ ARACILIĞIYLA FAL BAKMA

MUSTAFA H. SAYAR

Kemik zarlar Eskiçağ'da **astragalos** *sözcüğü ile ifade edilmekteydi. Bu, diz ile ayak arasındaki kemikleri ayağın arka kısmında birbirine bağlayan kemiği ifade etmekteydi. Kurban edilen hayvanlardan alınan bu kemikten yapılan zarlar Akdeniz ve Ege dünyasındaki tapınaklarda gelecekten haber verme veya kişisel ya da kamusal bir sorun hakkında bireysel ya da kurumsal danışma amaçlı kullanılmaktadır.*

Akdeniz dünyasında MS 2. yüzyılda tüm kehanet merkezlerinin yeniden canlandırıldıkları ve bilicilik geleneğinin saygınlığının arttığı görülmektedir. Özellikle Delphoi'deki Apollon ve Akhaia'daki Bura'da bulunan Herakles kutsal alanının bu dönemde öneminin tekrar dikkate değer şekilde arttığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde aşık kemiği kehanetinin Trakya bölgesinde de bilindiği bu coğrafyada bulunan kehanet yazıtı parçalarından anlaşılmaktadır. Anadolu'nun Karadeniz sahilinde bulunan Abonuteikhos'taki Glykon kehaneti ve Batı Anadolu'daki Klaros bilicilik merkezi yine bu dönemde canlanmaya başlayan önemli kehanet merkezleridir. Esasen Batı Anadolu'da Didyma'daki Apollon Tapınağı bilicilik merkezi olarak arkaik ve klasik devirlerde bu bölgedeki

ve Ege adalarındaki şehir devletleri tarafından gönderilen heyetlerce çok sık ziyaret edilmekteydi. Ancak Hellenistik devirde Anadolu'da özellikle Pisidia, Pamphylia, Karia ve Lykaonia bölgelerinde yerel geleneklerini sürdüren şehir devletlerinin Hellen ve Makedonia kültürü ile karşılaşmaları ve yakından tanışmaları sürecinde daha çok Klaros'taki Apollon bilicilik merkezine yönelmeyi tercih ettikleri görülmektedir. Klaros'ta bulunan yazıtlardan buraya Marmara ve Karadeniz bölgelerindeki şehir devletlerinden çok sayıda heyetin de geldiği anlaşılmaktadır. Klaros'ta ayrıca sadece şehir devletlerinin sorularına değil, aynı zamanda özel şahısların sorduklarına da cevap verilmekteydi. Didyma ve Klaros'ta bulunan bilicilik merkezlerinin yanı sıra Batı Anadolu'da ve Ege Bölgesi'nda daha başka bazı bölgesel kehanet merkezlerinde aşık kemiği biliciliğine başvurulmaktaydı. Efes'teki Artemis Tapınağı, Samos'taki Hera Tapınağı, Hypaipa'daki Artemis Anaitis tapınaklarında bulunan sikkeler ve yazıtlar buralardaki biliciliğin Roma imparatorluk devrindeki etkinliğini kanıtlamaktadır. Yine Batı Anadolu'da, Erythrai'daki Sibyll kehanet merkezi ile Gryneion'da bulunan Apollon bilicilik merkezinin Roma imparatorluk döneminde hangi kehanet türleri üzerinden sorulan sorulara cevap verdikleri hakkında fazla bir bilgi yoktur.

Buna karşın Roma imparatorluk devrinde Güney Anadolu'da aşık kemiği ve alfabe üzerinden geleceğe yönelik sorulara yanıt aramanın çok yaygın olduğu görülmektedir. Özellikle Likia bölgesinde en ünlü bilicilik merkezi Patara'daki Apollon kehanet merkezi idi.

Roma imparatorluk devrinde Mısır'da da kehanet merkezlerine başvurmanın arttığı görülmektedir. Özellikle Siwa vahasındaki Zeus Ammon Tapınağı'nın kehanet merkezi olarak Mısır'dan çok uzak olan topraklarda dahi büyük saygınlığı olduğu İmparator Hadrian devrinde Kyzikos'tan gönderilen bir heyetin burada kehanete başvurmasından anlaşılmaktadır.

Roma imparatorluk devrinin ortalarında özellikle MS 2. yüzyılda Traian ve Hadrian dönemlerinden başlayarak kehanet geleneğinin yeniden yaygın hale gelmesi sürecinde ünlü ve geleneksel kehanet merkezlerinin yanı sıra gezici özel kahinler de türemişti ve bunlar gelecek hakkındaki sorulara güvenilir cevaplar verebileceklerini öne sürerek insanları dolandırmaktaydılar.

Kehanet geleneğinin MS 2. yüzyıldan başlayarak Akdeniz dünyasında ve özellikle Anadolu'da yeniden canlan-

Ege haritasında Delphoi, Didyma ve Klaros.

Klaros'ta bulunan Apollon Tapınağı.

Bugün Atmeydanı'nda bulunan yılanlı sütun Delphoi'deki Apollon Tapınağı'nda duruyordu. Sütunun üstünde resimdekine benzer bir büyü kazanı bulunuyordu.

masının en başta gelen nedeni olarak çoktanrılı dine inananların Hıristiyanlığın yayılmasına karşı kehaneti bir karşı önlem olarak görmeleri ve desteklemeleridir. Çeşitli kehanet türleri arasında aşık kemiği ve alfabenin harfleri aracılığıyla geleceği bilmeye yönelik soruların yanıtlarını verme şeklindeki kehanet özellikle Anadolu'da geleneksel olarak çok büyük saygınlığı olan ve binlerce yıldır tapınım gören tanrılara bağlı kalmayı kuvvetlendirici bir unsur olarak görülmekteydi.

Fal taşları şehirlerde genellikle *agora* gibi kamuya açık meydanlarda bulunmaktaydı ve geleceği hakkında bilgi edinmek isteyen kişi dört, beş ya da yedi kez aşık kemiği şeklindeki zarları atarak her seferinde zarlar üzerindeki sayıların toplamında ortaya çıkan rakamı ya ahşap bir levha üzerinde bularak karşısındaki fal cümlesini okuyarak geleceğini öğreniyordu ya da doğrudan fal taşı üzerinde bulunan fal cümlelerini okuyarak geleceği hakkında bilgi sahibi olabiliyordu. 4 kez atılan aşık kemiği zarlarında elde edilen sayıların karşısında soruyu sorana 35 kehanet sonucu, 5 kez atılan aşık kemikleri zarları üzerindeki sayıların karşısında soruyu sorana 56 ve 7 kez atılan aşık kemikleri zarları üzerindeki sayıların karşısında soruyu sorana 120 kehanet sonucu ya da fal iletilmekteydi. Anadolu'da bugüne değin Güney Frigia, Pisidia, Pamphylia ve Batı Kilikia bölgelerinde bulunmuş olan 21 adet fal taşı üzerindeki metinler 5 ve 7 kez zar atılmasını öngören 56 ya da 120 fal cümlesi içerecek şekilde düzenlenmişlerdir.

Alfabe harfleri üzerinden başvurulan kehanet ise 24 harf ile başlayan 24 fal mısraından oluşmuştur. Bu cümleler alfabenin ilk harfi olan alfa (A) ile başlamakta ve alfabenin son harfi olan Omega (V) ile bitmekteydi. Akrostikhon olarak adlandırılan ve harflerle yapılan bir tür büyü olarak yorumlanan bu kehanet türünün kökenleri Eskiçağ Mezopotamya kültürlerine kadar geriye gitmektedir.

Anadolu'da bulunan harf kehanetinin nasıl uygulandığı hakkında herhangi bir Eskiçağ yazarının eseri ya da yazıt metni bulunmamaktadır. Ancak uygulamanın ya bir kap içinde bulunan ve her birinin üzerinde birer harf bulunan birer cismin çekilerek kabın dışına alıp, bu harf ile başlayan kehanet sözcüğünün fal taşı üzerinden okunması şeklinde yapıldığı sanılmaktadır.

Roma imparatorluk devrinde özellikle İç Batı ve Güney Anadolu'nun batı kesimlerinde artık sadece üst düzey insanların değil, her toplum kesiminden insanın rahatlıkla kehanet merkezlerine gidip sorularını inandıkları tanrılara yöneltebilecekleri bir dönem başlamıştı. Bu yeni dönemde insanların sadece şehir devletleri adına değil, aynı zamanda kendi adlarına da kehanete başvurma imkânları olduğundan Batı Anadolu'daki ünlü kehanet merkezlerine kadar uzun bir yol gitmek zorunda kalmaları Güneybatı Anadolu'daki şehirlerde kamuya açık meydanlara yerleştirilmiş faltaşları sayesinde kehanete başvurarak kendisinin ve ailesinin geleceği hakkında bilgi edinme herkes için kolayca uygulanabilen bir yöntem olmuştu. İnsanların en çok sordukları sorular sağlık sorunları ile seyahat hakkındaydı. Aşık kemiği kehanetinde daha çok ticaret, alfabe kehanetinde ise daha çok tarım ile ilgili soruların sorulduğu dikkati çekmektedir.

Fal bakmada kullanılan aşık kemiği Eskiçağ'da çocukların severek oynadıkları oyuncaklardandı. Yetişkinler arasında da aşık kemiğinden yapılma zarlar ile oynanan oyunlar çok yaygındı. Bu tür oyunlar genellikle 4 zar ile oynanmaktaydı. Günlük hayatın büyük bir bölümünde kullanılan zarların büyülü bir gücü olduğuna da inanılır ve ortaları delinmek suretiyle boyuna asılarak kolye olarak da taşınırlardı. Kemikten yapılan zarların atıldıklarında önceden bilinemeyen bir taraflarının yukarı-

Kehanet geleneğinin M S 2. yüzyıldan başlayarak Akdeniz dünyasında ve özellikle Anadolu'da yeniden canlanmasının en başta gelen nedeni olarak çoktanrılı dine inananların Hıristiyanlığın yayılmasına karşı kehaneti bir karşı önlem olarak görmeleri ve desteklemeleridir.

ya gelerek o zamanın insanlarının inandıkları tanrıların isteklerinin anlaşılmasında yol gösterdiklerine inanılmaktadır. Bu tür zarların öngörülemeyen bir şekilde insanların hayatını değiştiren doğa üstü güçler tarafından yönlendirildiğine inanılırdı. Eskiçağ'da zarlarla gelecekten haber verme iki yöntemle gerçekleştirilmekteydi. Bunlardan en yaygın olanı önceden tanrının buyruğunun

olumlu mu olumsuz mu olacağını önceden bir sayı ile belirleyip sonra zarların atılması ve gelen sayıya göre yorum yapılmasıdır. İkinci ve daha karmaşık olan yöntem ise bir fal taşı ya da ahşap veya bronz levhalar üzerine çeşitli tanrısal bilicilik özdeyişlerini numara sırasına göre listeleyip, zarların atılmasıyla ortaya çıkan sayıların karşısındaki özdeyiş gelecek hakkında bilgi almak isteyene yönelik olarak tanrının ona ilettiği bir çeşit fal sonucuydu.

Kemik zarlar Eskiçağ'da *astragalos* sözcüğü ile ifade edilmekteydi. Bu, diz ile ayak arasındaki kemikleri ayağın arka kısmında birbirine bağlayan kemiği ifade etmekteydi. Kurban edilen hayvanlardan alınan bu kemikten yapılan zarlar Akdeniz ve Ege dünyasındaki tapınaklarda gelecekten haber verme veya kişisel ya da kamusal bir sorun hakkında bireysel ya da kurumsal danışma amaçlı kullanılmaktadır. Bazı bilicilik merkezlerinde ise kehanet özdeyişlerinin ahşap levhalar üzerine yazılmış olduklarını Eskiçağ dönemi tarih yazarlarından öğreniyoruz. Milattan sonraki ilk yüzyıllarda Anadolu ve Ege'de gezgin falcıların ortaya çıktıkları görülmektedir. Bunlar genellikle sahte bazı fal sözcükleri ve bilicilik özdeyişleriyle gelecek hakkında bilgi edinmek isteyenlere gerçek dışı bilgi vererek paralarını almaktaydılar. Eskiçağ yazarlarından Plutarkh'ın belirttiğine göre bu sahte falcılar Roma imparatorluk devrinde şehirlerde çok yaygın bir sorun haline gelmişlerdi.

MUSTAFA H. SAYAR
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ESKİÇAĞ TARİHİ ANA BİLİM DALI

Didyma Apollon Tapınağı.

Pisidia'daki Adada şehrinde bulunan fal taşı.

KAYNAKÇA:

T. Curnow, *The Oracles of the Ancient World*. London 2004.

E. Drexl, "Ein griechisches Losbuch". *Byzantinische Zeitschrift* 41, 1941, 311-318.

S. Eitrem, *Orakel und Mysterien am Ausgang der Antike*, Zürich/Stuttgart 1947.

J. Fontenrose, *Didyma. Apollo's Oracle, Cult and Companions*, Berkeley/Los Angeles/London 1988.

J. D. Gauger, *Sibyllinische Weissagungen*. Darmstadt 1998.

F. Graf, *Gottesnähe und Schadenzauber. Die Magie in der griechisch-römischen Antike*. München 1996.

M. Guarducci, "Nouve osservazioni sugli oracoli di Apollo Kareios a Ierapoli nella Frigia". *Rivista di Filologia* 102, 1974, 197 – 202.

Y. Hajjar, "Divinites oraculaires et riteas divinatoires en Syrie et en Phénicie a l epoque greco-romaine", şu yayında: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II 18, 4. Berlin/New York 1990, 2236-2320.

J. Hammerstedt, *Die Orakelkritik des Kynikers Oenomaus*. Frankfurt am Main 1988.

R. Ineichen, *Würfel und Wahrscheinlichkeit. Stochastisches Denken in der Antike*. Heidelberg/Berlin/Oxford 1996.

J. Nolle, *Kleinasiatische Losorakel. Astragal-und Alphabetchresmologien der hochkaiserzeitlichen Orakelrenaissance*. Münih 2007.

H. W. Parke, *The Oracles of Apollo in Asia Minor*. London/Sydney/Dover/New Hampshire 1985.

T. Ritti, "Oracoli alfabetici a Hierapolis di Frigia", *Miscellanea Greca e Romana* 14, Roma 198, 245 – 286.

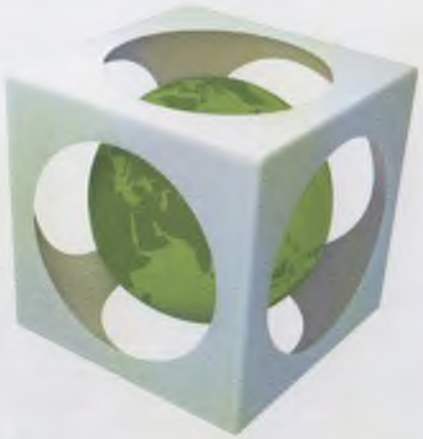
V. Rosenberger, *Griechische Orakel. Eine Kulturgeschichte*. Darmstadt 2001.

U. Schädler, "Spielen mit Astragalen". *Archäologischer Anzeiger* 1996, 61-73.

L. Weniger, "Losorakel bei Griechen und Romern. Sokrates." Neue Folge 5, 1917, 305-318.

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

ASD 1992 İSTANBUL AMBALAJ SANAYİCİLERİ DERNEĞİ
www.ambalaj.org.tr

AVRASYA AMBALAJ® 2011 İSTANBUL

17. Uluslararası Ambalaj Endüstrisi Fuarı

15 - 18 Eylül 2011

Sektör, Avrasya'nın
Ambalaj Merkezi'nden
Yeni Pazarlara Açılıyor

www.packagingfair.com

AMD Ambalaj Malzemecileri Derneği · E.S.D. · KASAD · MASD Metal Ambalaj Sanayicileri Derneği · OMÜD · SEPA

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Onaylı Fuar · TOPAF Üye Fuar · DTM · KOSGEB Destekleyen Kuruluş · UFI Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği · Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Katılımcılardan Sorumlu Organizatörler Birliği · TFYD Üye Kuruluş Türkiye Fuar Yapımcıları Derneği · K-Q TSE-ISO-EN 9000 TS EN ISO 9001:2008

TÜYAP İSTANBUL

TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ
Büyükçekmece, İstanbul / Türkiye

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTE

LÜTFEN BİLİNÇLİ TÜKETİNİZ
4 SENEDİR TARİHTEN GEÇEMİYORUM.
BİR SENE DAHA KALIRSAN TARİHE GEÇEBİLİRSİN.
EFES Pilsen
BARDAĞIN DOLU TARAFI
www.facebook.com/EfesPilsen